

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI'DA TİCARİ HAYAT: TAKVİM-İ TİCARET GAZETESİ (1866-1867)

Yüksek Lisans Tezi

HASAN ATİK

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI'DA TİCARİ HAYAT: TAKVİM-İ TİCARET GAZETESİ (1866-1867)

Yüksek Lisans Tezi

HASAN ATİK

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi GÖKÇEN COŞKUN ALBAYRAK

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi HASAN ATİK'ın OSMANLI'DA TİCARİ HAYAT : TAKVİM-İ TİCARET GAZETESİ (1866-67) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 23.05.2019 tarih ve 2019-15/6 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 20.06.2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1.	Tez Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi GÖKÇEN COŞKUN ALBAYRAK	
2.	Jüri Üyesi Prof. Dr. HAMDİ GENÇ	
3.	Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi SAİM ÇAĞRI KOCAKAPLAN	

ÖZET

18. yüzyıldan Tanzimat'a kadar gelinen süreçte Osmanlı Devleti, Batı'nın teknik ve askeri üstünlüğünü kabul etmiş, bir takım malî ve kurumsal reformlarla sorunlarına çözüm aramıştır. 19. yüzyılda devlet, bu mali ve kurumsal değişiklikleri halka aktarmak ve ideolojisini halka benimsetmek için gazeteyi kullanmıştır. Çoğu Osmanlı düşünürü ve bürokratu da reform önerilerini aktarmak ve kamuoyu oluşturmak için gazeteyi araç olarak kullanmıştır. Bu çalışma, Hasan Fehmi Paşa tarafından çıkarılan Takvim-i Ticaret gazetesi (1866-1867) ışığında Osmanlı'nın ticari hayatını, sanayisini, terakki gayretlerini, borsa faaliyetlerini ve ziraat önlemlerini incelemektedir. Çalışmada Takvim-i Ticaret gazetesinin Türkçe nüshaları incelenmiş olup, gazetede yazılar şu üç başlıkta değerlendirilmiştir; kalkınma, ticaret ve ziraat.

Takvim-i Ticaret gazetesinin odaklandığı ana konu ticaretin terakkisi olmuştur. Gazete, şirketleşmenin ve girişimciliğin önemini vurgulamış, halkın kanaatkâr tavrını eleştirmiştir. Ticarete terakkinin gerçekleşmesi için kalkınma reçeteleri de sunulmuştur. Hasan Fehmi Paşa'nın hazırladığı raporlar ve Takvim-i Ticaret gazetesinin yoğun olarak işlediği konular göz önüne alındığında şirketleşmenin, ticaret yollarının düzenlenmesinin ve ziraî teşviklerin, Osmanlı ticaret ve sanayisi için ne kadar önemli olduğu dikkat çekecektir. Halkın bu konuda eğitilmesi ve ilmin yayılması gerektiği de vurgulanmıştır.

1854 Kırım Savaşı'nın ardından yapılan dış borçlanmalar ile birlikte yabancı sermaye, Osmanlı ekonomisinde nüfuzunu artırmıştır. Yabancı sermaye, Osmanlı'da ulaştırma, imar ve bayındırlık faaliyetlerini artırmış, ticaretin gelişmesi için ticaret yollarının düzenlenmesi ve ziraatın geliştirilmesi üzerine teşvik ve önerilerde bulunmuştur. Yabancı yatırımların demiryolu ve telgraf hatları ile aldığı siyasi ve iktisadi imtiyazlar, Osmanlı'daki finansal faaliyetleri daha da artırmıştır. Bu açıdan ticari işlemler ve borsa faaliyetleri haftalık olarak özetlenmiştir. Uluslararası ticareti ve borsayı etkileyen dönemin siyasi ve ticari olayları, gazete haberleri etrafında değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

In the period from the 18th century to the Tanzimat, the Ottoman Empire acknowledged technical and military superiority of the West and sought solutions to this inequality with some financial and institutional reforms. In the 19th century, the state used newspapers as a intermediary to announce these financial and institutional changes in the hopes that these changes and the ideology behind them will be approved by the public. This study examines the commercial life, industry, development attempts, stock market activities and agricultural measures of the Ottoman Empire in the light of the newspaper: Takvim-i Ticaret issued by Hasan Fehmi Pasha. Turkish editions of Takvim-i Ticaret was evaluated under three titles in this study; development, trade and agriculture.

The main focus of the Takvim-i Ticaret was the development of trade. The newspaper emphasized the importance of corporatization and entrepreneurship. Considering the reports prepared by Hasan Fehmi Pasha and the topics that were intensively examined in the Takvim-i Ticaret newspaper; corporatization, regulating trade routes and agricultural incentives will stand out for their importance for Ottoman trade and industry.

With the external borrowing that took place after the 1854 Crimean War, foreign capital increased its influence in the Ottoman Empire. Foreign capital enhanced the transportation, construction and public works activities in the Ottoman Empire and made incentives and suggestions on the development of trade routes and the development of agriculture for the development of trade. The political and economic privileges of foreign investments through rail and telegraph lines have accelerated the financial activities of the Ottoman Empire. Thus, commercial transactions and stock market activities are summarized weekly in the newspaper. The political and commercial events of the period affecting international trade and the stock exchange were evaluated within newspaper reports.

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
1. 19. YÜZYIL OSMANLI EKONOMİK YAPISI VE KURUMLARI.....	5
1.1. TANZİMAT DÖNEMİNİN İKTİSADİ ŞARTLARINA GENEL BİR BAKIŞ	5
1.2. 19. YÜZYIL OSMANLI TİCARET ZİHNİYETİ.....	16
1.3. TANZİMAT DÖNEMİNDE KURUMSAL DEĞİŞİKLİKLER VE KURULAN KURUMLAR.....	19
2. TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI BASINI.....	26
2.1. HASAN FEHMİ PAŞA	32
2.2. TAKVİM-İ TİCARET GAZETESİ	37
3. TAKVİM-İ TİCARET GAZETESİ	43
3.1. KALKINMA YAZILARI	44
3.1.1. Eğitim, Ulum ve Fünun Yazıları	46
3.1.2. Sergi Yazıları.....	56
3.1.3. Sanayi, Esnaf ve Şirketleşme Yazıları.....	57
3.1.4. İmar, Bayındırlık ve Ticaret Yazıları	60
3.2. TİCARET YAZILARI	63
3.2.1. Osmanlı Esham Sistemi ve Borsa.....	75
3.2.2. Esham-ı Umumiyye	83
3.2.2.1. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Haziran Ayı Seyri	83
3.2.2.2. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Temmuz Ayı Seyri.....	86
3.2.2.3. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Ağustos Ayı Seyri	90
3.2.2.4. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Eylül Ayı Seyri.....	91
3.2.2.5. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Ekim Ayı Seyri.....	94
3.2.2.6. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Kasım Ayı Seyri.....	96
3.2.2.7. Esham-ı Umumiyye'nin 1867 Yılı Ocak Ayı Seyri.....	98
3.2.2.8. Esham-ı Umumiyye'nin 1867 Yılı Şubat Ayı Seyri	99
3.2.3. Uluslararası Ticarete Dair Haberler.....	101
3.2.4. Uluslararası Mali/Finansal Piyasalara Dair Haberler	113
3.2.5. Ticari İşlemlerin Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler	115
3.2.5.1. 9 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki	
Değişmeler	116
3.2.5.2. 17 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki	
Değişmeler	116
3.2.5.3. 22 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki	
Değişmeler	118
3.2.5.4. 27 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki	
Değişmeler	119

3.2.5.5. 7 Temmuz 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler	122
3.2.5.6. 1 Eylül 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler	123
3.2.5.7. 6 Ekim 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler	125
3.2.6. Demiryolları ve Yol İmarına Dair Haberler	129
3.2.7. Telgraf ve Haberleşmeye Dair Haberler	132
3.2.8. Gümrükler ve Vapur Kumpanyalarına Dair Haberler	133
3.2.8.1. Gümrük Ambarlarında Kalan Eşyalara Dair Haberler	137
3.2.9. İflas İlanları.....	147
3.3 ZİRAAT YAZILARI.....	150
3.3.1. Pamuk Ziraatına Dair Risale.....	156
3.3.2. Zahir Ziraatına Dair Haberler	161
4. SONUÇ.....	164
EKLER.....	169
KAYNAKÇA.....	188

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa Nu.
Tablo 1:	İngiltere'nin 1864-1866 Yılları Arasına Ait İthalat ve İhracatı, İngiliz Lirası 103
Tablo 2:	İstanbul Limanına Gelen Gemi Sayısı ve Yükleri, 1841-1864 107
Tablo 3:	Rodos Adasına Gelen Gemi Sayısı ve Yükleri (1851, 1861, 1865)..... 108
Tablo 4:	Rodos Adası Ticareti (1847, 1851, 1864) 108
Tablo 5:	Girit Adası Ticareti (1845-1850, 1851, 1865)..... 109
Tablo 6.a:	20-27 Haziran 1866 Tarihinde Şeker, Pirinç Fiyatlarındaki Haftalık Değişme..... 119
Tablo 6.b:	20-27 Haziran 1866 Tarihinde Yağ, Baharat, Çiğid, Kahve, Kırmızı, Rom, İspirto, Çay, Çelik, Kurşun, Bakır, Demir, Teneke, Hırdavat, Vapur Kömürü Fiyatlarındaki Haftalık Değişme 120
Tablo 6.c:	20-27 Haziran 1866 Tarihinde Demir, Çiği, Mum Fiyatlarındaki Haftalık Değişme..... 121
Tablo 7:	24 Ağustos-1 Eylül 1866 Tarihinde Kahve, Pirinç Fiyatlarındaki Haftalık Değişme 123
Tablo 8.a:	29 Eylül-6 Ekim 1866 Tarihinde Şeker Fiyatlarındaki Haftalık Değişme 125
Tablo 8.b:	29 Eylül-6 Ekim 1866 Tarihinde Pirinç, Rom, Mum, Vapur Kömürü Fiyatlarındaki Haftalık Değişme 126
Tablo 8.c:	29 Eylül-6 Ekim 1866 Tarihinde Ufak, Yağ, Pamuk Fiyatlarındaki Haftalık Değişme 127
Tablo 9:	Mart-Ağustos 1864 Yıllarında Gelip Gümrük Ambarında Kalan Eşya Cetveli..... 137
Tablo 10:	Galata Gümrük Ambarında Kalan Eşya Cetveli (1864)..... 138
Tablo 11:	Galata Meyve Gümrüğü Ambarında Kalan Eşya Cetveli (1864)..... 139
Tablo 12:	Mart-Ağustos 1864 Yılında Gelip Gümrük Ambarında Kalan Eşya Cetveli.. 140
Tablo 13:	1866'da Yayınlanan Müzayedesi Yapılacak Gümrük Ambarında Kalan Eşya Cetveli..... 142
Tablo 14:	Dersaadet ve Galata Gümrük Ambarında Kalan Eşya Cetveli (1864)..... 143
Tablo 15:	1 Mart 1866'da Yayınlanan Dersaadet ve Galata Gümrük Ambarında Kalan Eşya Cetveli 144

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
der.	Derleyenler
ed.	Editörler
haz.	Hazırlayanlar
Kg.	Kilogram
Nu.	Numara
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OMU	On Dokuz Mayıs Üniversitesi
S.	Sayı
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

18. yüzyılda Osmanlı Devleti, Batı karşısında uğradığı askeri yenilgiler neticesinde Batı'nın askeri ve teknik üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu sebeple Osmanlı'nın 18. yüzyıldaki yenileşme hareketleri, askeri reformlarla başlamış ve ardından bir takım malî ve kurumsal değişikliklerle devam etmiştir. Devlet bu reform programlarını, hem tebaasına hem de ilişki içinde bulunduğu yabancı devletlere aktarımında kullandığı araçlardan biri de gazetelerdir. Gazete, bu dönemde haber paylaşma aracı olmaktan çok devletin reformlarını, hukukî düzenlemelerini, teamüllerini, ilanlarını, halka sunan, yol gösterici ve eğitici bir rol üstlenmiştir. Gazete, aynı zamanda dönemin yazarları ve bürokratları tarafından fikirlerini halka sunmak ve benimsetmek amacıyla da kullanılmıştır. Yazarlar gazete aracılığıyla, dönemin *zeitgeist*'i (dönemin ruhu) diyebileceğimiz “terakki, medeniyet, ulum ve fünun” kavramlarına dayanan kalkınma programlarını halka sunmuşlardır. 19. yüzyıldaki reform gayreti, gazetenin fonksiyonunu diğer yayınlardan (kitap, dergi) ileriye taşımış; reformların halk içinde karşılık bulmasında gazete başat rol oynamıştır. Dönemin fikirlerini, reform anlayışını halka aktarmakta önemli rol oynayan gazetelerden biri de Takvim-i Ticaret gazetesidir. 1879 yılında siyasî yayından dolayı kapanan, 1866-1873 yılları arasındaki nüshalarına ulaşılan ve Osmanlı Devleti'nin ticari ve iktisadi hayatına dair parçalı bir görüntü sunan Takvim-i Ticaret gazetesi hakkında bu zamana kadar sadece bir makale kaleme alınmıştır. Söz konusu makalenin yazarı Nesimi Yazıcı'ya göre; basın tarihçileri, ilk defa British Museum'da Ebuzziya Tevfik Bey tarafından görülen bu gazetenin yalnız isminden bahsedip geçmişlerdir. 1866-1873 yılları arasındaki sayıları bulunan ve haftalık yayınlanan Takvim-i Ticaret gazetesinin Milli Kütüphane'de 57 nüshası vardır. 1866 yılına ait 1-26, 28, 31-33, 36-37, 40-42, 44-46 numaralı nüshaları, 1867 yılına ait 48-49, 51-65 numaralı nüshaları, 1872 yılına ait 74 numaralı nüsha, 1873 yılına ait 114 numaralı nüsha bulunmaktadır. Başka hiçbir yerden ulaşamadığımız gazetenin 1 Numaralı nüshası 3 Şubat 1866; kütüphanedeki son nüshası ise 26 Mayıs 1873 tarihine aittir. Takvim-i Ticaret gazetesi, 1879 yılında siyasi yayın yapmasından dolayı kapatılmıştır. Ancak 1873 ile 1879 yılları arasındaki nüshaların varlığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Çalışmada 1866-1867 yıllarının belirlenme sebebi, Takvim-i Ticaret gazetesinin Milli Kütüphane'de bulunan 57 nüshadan 55 nüshasının 1866 ve 1867 yıllarına ait olmasından dolayıdır. Gazetenin her nüshası dört sayfa olup; iki sayfası Türkçe, iki sayfası Fransızca'dır. Çalışmada nüshaların Türkçe sayfaları incelenmiş olup, Fransızca sayfalar çalışma dışında kalmıştır.

Bu çalışma, 19. yüzyıl reform gayretleri içerisinde Osmanlı'nın sanayi, ticaret, ziraat ve gemi seferlerine mahsus olmak üzere çıkarılan Takvim-i Ticaret gazetesinin, ülkede sanayi ve ticaretin gelişmesine yardım etmek için yayınladığı haberler doğrultusunda dönem incelemesinden oluşmaktadır. Çalışmamızın ana kaynağını Takvim-i Ticaret gazetesi haberleri oluşturmaktadır. Bu haberleri destekleyen ikincil kaynaklarla 1866-1867 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin iktisadi, ticari görüntüsü ve reform programları incelenmiştir.

Takvim-i Ticaret gazetesinin iktisadi ve ticari haberlerini değerlendirmek için, 1866 yılından evvelki iktisadi şartların, sosyo-ekonomik değişimlerin, ticari ilişkilerin ve reformların anlaşılması gerekmektedir. 1866 yılı, Osmanlı Devleti'nin bir takım ıslahatlarla kalkınmaya ve ilerlemeye çalıştığı, ekonomisini dünya ekonomisine entegre etmeye çalıştığı döneme denk gelmektedir.

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde 19. yüzyıl Osmanlı iktisadi şartları ele alınmıştır. Bu dönemde, Osmanlı ekonomisini etkileyen, modern finansal faaliyetleri oluşturan ve bir takım müesseselerin kurulmasına sebep olan iki önemli tarih dikkat çekmektedir. 1838 Ticaret Antlaşması ve 1854 Kırım Savaşı sonrası dış borçlanmanın başlaması. Çalışmada Osmanlı ticari hayatı ve ticaret anlayışı, bu iki tarih ekseninde tartışılmıştır. Takvim-i Ticaret gazetesinde sıkça haber konusu yapılan ticari ilişkilerin, şirketleşme, demiryolu, telgraf ve borsa haberlerinin, dönem incelendiğinde, özellikle 1854 sonrası dış borçlanmanın neticesinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Gazetede Tanzimat kurumlarının faaliyetlerinin haber olarak yayınlanması ve bu kurumların haber kaynağı olması sebebiyle Tanzimat kurumları da incelenmiştir. Gazetede özellikle Ticaret, Nafia ve Ziraat Nezareti'nden gelen ilan ve maddelerin paylaşılması, Nafia Nezareti'nin çalışma alanlarının haber olarak sunulması, iflas haberlerinin Mesalih-i İflasiye Komitesi'nden alınması ve yol, köprü, altyapı gibi çalışmalarının ve meâbir idarelerinin nizamı ile ilgili haberlerin verilmesinden dolayı Meclis-i Meâbir gibi meclislerin ve diğer adı geçen kurumların, Tanzimat Dönemi sürecinde geçirdiği değişiklikler de bu bölümde ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Takvim-i Ticaret gazetesi tanıtılmış ve basın tarihindeki yeri araştırılmıştır. Basın tarihçileri tarafından gazetenin baş makalelerinin Hasan Fehmi Paşa tarafından yazıldığı ve gazetenin idaresinin Hasan Fehmi Paşa tarafından yürütüldüğü ifade edilmiştir. Bu nedenle Hasan Fehmi Paşa'nın, özellikle bürokraside aldığı görevler ön planda tutularak hayatı anlatılmıştır. Paşa'nın bürokraside almış olduğu vazifelerin gazete haber konularıyla paralellik gösterdiği dikkat çekmiştir. Takvim-i Ticaret gazetesinin haberleri dikkate alındığında, Hasan Fehmi Paşa, Osmanlı iktisadi kalkınmasını ticaretin geliştirilmesine

bağlamaktadır. Ticaretin de şirketleşme ile, ziraat reformlarının ve imar faaliyetlerinin artırılması ile gelişeceğini savunmaktadır. Paşa, ayrıca şirketleşmeyi kamu yatırımları ile ele almış ve işletmeciliğe dayanan bir esasla raporlar hazırlamıştır. Ticaret ve şirketleşme raporlarının yanı sıra nafia, ulaşım, altyapı ve temel malların üretilmesinde yabancı sermayeyi ve girişimciliği de ele alan raporlar hazırlamıştır. Takvim-i Ticaret gazetesinin haberlerini konulara ayırdığımız takdirde; şirketlerin, şirket mukavelenamelerinin, ticaret borsasının, telgraf hattı, demiryolu yapımlarının ve kumpanyalarının, altyapı ve ulaşım haberlerinin yoğunluğunu görmekteyiz.

Çalışmanın üçüncü bölümünde gazetede haber konuları kalkınma, ticaret ve ziraat olmak üzere üç ana başlıkta incelenmiştir. Sanayinin ıslahı maksadıyla bu dönemde dört tedbir alınmıştır: Gümrük resminin genişletilmesi, sergi açılması, sanayi mekteplerinin açılması ve şirketlerin teşkili. Gazetede de yoğun bir şekilde işlenen bu konular, “Kalkınma Yazıları” başlığı altında incelenmiştir. “Kalkınma Yazıları” başlığında, gazetenin ‘terakki’den bahseden risaleleri şu şekildedir; “Eğitim, Ulum ve Fünun”, “Sergi”, “Sanayi, Esnaf ve Şirketleşme”, “İmar, Bayındırlık ve Ticaret” Yazıları.

“Ticaret Yazıları” başlığı altında Takvim-i Ticaret gazetesinin en sık tekrarlanan haberleri ele alınmıştır. Hemen her nüshada verilen “Esham-ı Umumiyye Fiyat Cetveli” ve borsa yorumları, Osmanlı Devleti’nin finansal faaliyetleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan eshamın Osmanlı mali sistemi içindeki uygulaması özetlenmiş ve finansal faaliyetleri etkilediği düşünülen yabancı basın ve yurtdışı haberleri de aktarılmıştır. Haberleşme ve ulaşım alanında bilhassa demiryolları ve telgrafa yoğunlaşan haberler de Osmanlı’da finansal faaliyetleri etkilemeleri nedeniyle ticaret başlığı altında incelenmiştir. Gazetede Osmanlı’nın ticaret yaptığı yabancı devletlerin özellikle ithalat-ihracat miktarları, gelir-giderleri hakkında haberler yer almaktadır. Yabancı devletlerin gelir-gider ve ithalat-ihracat verilerinin haber olarak paylaşılması, bu ülkelerle olan ticari-iktisadi ilişkilerin yoğunlaşmasından ve bu ilişkilerin Osmanlı’daki borsa faaliyetlerini etkilemesinden dolayıdır. Gazetenin hemen her sayısında “İlan” olarak yayınlanan iflas haberleri de yurtiçi ticareti ilgilendirmesi nedeniyle bu bölümde incelenmiştir. Gümrük ambarlarında kalan eşyalar ve vapur kumpanyalarının hareket ve ticaret seyirleri de Osmanlı ticari hayatına dair bir fikir sunmaları sebebiyle bu başlık altında ele alınmıştır.

Osmanlı ekonomisinin en geniş sektörü tarımdır. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı’nın dünya ekonomisiyle ilişkilerinin yoğunlaşması ile birlikte tarımın ticarileştiği görülmektedir. Takvim-i Ticaret gazetesinde bu açıdan dikkat çeken en önemli risalelerden biri “Pamuk

Ziraatine dair Risale”dir. Amerikan İç Savaşı’nın 1861’de başlamasıyla pamuk kıtlığının ortaya çıkışı, pamuk üretimiyle ilgili çalışmaları artırmış ve pamuk yetiştirilmesi hakkında halkın bilgilendirilmesini gündeme getirmiştir. Bu savaş sebebiyle dünyada pamuk kıtlığının artacağı anlaşılmış, Osmanlı ekonomisi açısından önemli olan pamuğun yetiştirme usullerine dikkat çekilmiş ve halk pamuk üretimine teşvik edilmiştir. Ayrıca gazete, halkın ziraat ve çiftçilik hakkında bilgilendirilmesi amacını gütmüştür. Zahire fiyat cetveli de gazetenin sık tekrarlanan haber başlıklarındandır ve zahire fiyat değişimleri ve ambarlardaki stoklarla ilgili bilgiler verilmektedir.

Takvim-i Ticaret gazetesinin işlediği diğer konular EK 5’te verilecektir. Gazetede işlenen her haber, bu başlık altında tasnif edilmiştir. Önemli görülen haberlere de kısaca değinilmiştir.

1. 19. YÜZYIL OSMANLI EKONOMİK YAPISI ve KURUMLARI

1.1. TANZİMAT DÖNEMİNİN İKTİSADİ ŞARTLARINA GENEL BİR BAKIŞ

1860'lı yıllara giden süreçte Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi ve ticari ilişkilerini, değişimlerini ele almak için, dış dünyayla olan ilişkilerin arttığı ve reform sürecinin başladığı yıllara değinmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki iktisadî ve malî durumunu, aldığı önlemleri ve gazetenin içerdiği konuları dikkate aldığımızda karşımıza iki tarihî süreç çıkmaktadır. 1838 Ticaret Antlaşması ve sonrasında Tanzimat'ın ilan edildiği süreç ile 1854 Kırım Savaşı ve sonrasında başlayan dış borçlanma süreci.

1838 Ticaret Anlaşması'nın, Osmanlı'nın ekonomik çöküşüne ve Avrupa ticarî denetimi altına girmesine sebep olup olmadığı ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Bu anlaşma ile yed-i vâhid usulü kaldırılmış ve Osmanlı, olağanüstü vergi ve sınırlama uygulamasından vazgeçmiştir. Ancak, Mübahat Kütükoğlu'nun çalışmasına göre bu anlaşma, Osmanlı'nın ekonomik çöküşüne sebep değildir.¹ Yani bu anlaşma, 19. yüzyılda Osmanlı endüstrisi ve zanaatının gerilemesinin tek nedeni değildir.² Böyle olmakla birlikte, bu anlaşmanın Osmanlı ekonomisine ne ölçüde tesir ettiği net bir şekilde yorumlanamamaktadır. Dış ticarete her türlü tekeli kaldırmak ile yabancı malların kolayca ithal edilmesini sağlamak ve yerli ürünlerin ihracatını kolaylaştırmak istendiği görülmektedir. Osmanlı toprakları bu şekilde, yabancı sanayi mallarının pazarı haline gelmiştir.³ Osmanlı Devleti'nin, 1838 Ticaret Anlaşması ile hem dış ticaret ilişkilerindeki yoğunluğu artmış hem de devletin kendi dinamikleri içinde reform süreci yoğunlaşmıştır. Bu anlamıyla da Tanzimat'ın gelişimine yol açan, sadece Avrupa'nın değişim modelleri değildir.⁴ Ayrıca Osmanlı'nın Avrupa'yla girdiği ilişkiler neticesinde kendini iktisadi ve ticari olarak konumlandırma ve problemlere çözüm arama gereği de reform sürecine girilmesinde etkili olmuştur. Bu durum, diplomatik ve ticari uygulamaların giderek daha karmaşık ve gelişmiş bir hal almasına neden olmuştur. Karşılaşılan problemlere çözüm arama gereği, Tanzimat'ın, daha önce başarılmak istenen reformlar ve ıslahatlar sürecinin bir

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri II (1838-1850), İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976, s. 112.

² V. Necla Geyikdağı, Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914, Hil Yayın, Aralık 2008, s. 59.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e., s. 109.

⁴ Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, Modern Devletin Doğuşu (16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu), İngilizce Aslından Çevirenler: Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2018, s. 146.

devamı olduğunu göstermektedir.⁵ Ayrıca, Tanzimat döneminde yaşanan siyasî değişimin toplumsal ve ekonomik temelleri de vardır.⁶

1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ve 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşmaları, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki konumunu gördüğü ve kendinin farkına vardığı tarihi süreçlerdendir. Osmanlı ekonomisinin, Sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa ülkeleri karşısındaki durumu ve 1740 kapitülasyonları, bu antlaşmalarla şekillenmiştir.⁷ Öyle ki; bu antlaşmalar Osmanlı Devleti'nin dış dünyaya karşı tutum değiştirme ve içeride bazı ıslahatlar yapma gerekliliğini doğurmuştur.⁸ Bu antlaşmaları, Osmanlı'nın reform tarihi açısından ayrıca önemli kılan, toprak kayıpları yaşaması, bu kayıpların Osmanlı maliyesini etkilemesidir. Bu kayıplarla birlikte Rusların Karadeniz'e inme gayesi hızlanmıştır.⁹ Rusların bu gayesi, Avrupalı devletleri rahatsız etmiştir. Hatta bu durum, ileride İngiltere ile Rusya arasında sorunlar çıkmasına sebep olacaktır.¹⁰ Rusların Karadeniz'e adım atmasını sağlayan Karlofça Antlaşması'ndan sonra Ege Denizi'ne kadar getiren Küçük Kaynarca Antlaşması'yla birlikte Rus tüccarlarına ticaret hakkı ve Rusya'nın Osmanlı'da daimî elçilik bulundurulması hakkı verilmiştir.¹¹ Bu antlaşmayla birlikte Karadeniz'de ticaret yoğunluğu başlamıştır.¹² Konumuz açısından bu antlaşmalara değinmeyeceğiz; bu tarihleri vermemizdeki esas amaç ise, Osmanlı'yı içeride değişim yapmaya yönlendiren şeylerin ne olduğunu anlamaya çalışmaktır. Bu anlaşıldığı takdirde Tanzimat'tan sonraki ıslahatları daha iyi konumlandırabiliriz. 19. yüzyılın başından itibaren Tanzimat reformları da dahil olmak üzere Osmanlı toplumunda yaşanan dönüşümler ve yeniliklerin gerçekleşme süreci bir makasın iki ucuna benzetilebilir. Bunun bir tarafını Batı'nın saldırısına karşı bir tepki oluştururken diğer tarafını da Batı karşısında Osmanlı'nın kendi toplumsal dinamikleriyle çözüm arayışları oluşturur.¹³

Osmanlı'nın askeri yenilgiler karşısında en acil çözülmesi gereken problemi, savunma ihtiyaçlarını sağlayacak bir askeri gücün oluşturulması olmuştur. Bu problem, 17. yüzyılda ve 18. yüzyıl başlarında yeniçerilerin sayısının artırılması yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Ancak

⁵ Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, a.g.e., s. 145.

⁶ Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, a.g.e., s. 155.

⁷ Haydar Kazgan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti, Vakıfbank, 1999, s. 43.

⁸ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 40.

⁹ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 41.

¹⁰ Levent Kırcal, Osmanlı Modernleşmesini Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Yeniden Okumak: 19. Yüzyılda Dış Politikada ve Denizlerde Kuşatılan Devlet-i Aliyye, Der Yayınları, İstanbul 2017, s. 103.

¹¹ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 81.

¹² Donald Quataert, 19. Yüzyıla Genel Bir Bakış Islahatlar Devri 1812-1914, Türkçeye Çeviren: Süphan Andıç, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914) Cilt 2, Editörler: Halil İnalçık-Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 944.

¹³ Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, Modern Devletin Doğası (16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu), İngilizce Aslından Çevirenler: Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 2018, s. 177.

bu çözüm yolu, Osmanlı maliyesine ağır bir yük oluşturmuş ve mali ihtiyaçlar sürekli artmıştır. Hazinesinin malî ihtiyaçları sürekli artarken geleneksel gelir kaynakları da yetersiz gelmeye başlamıştır.¹⁴

Osmanlı'nın savaşlardaki askeri yenilgileri ve Batı karşısındaki teknik geriliğini görmesiyle birlikte, 1718'de, eski Osmanlı örgütlerini diriltmek yolunda gidilen ıslahat fikri, Batı yöntemlerini alma yönünde devam etmiştir.¹⁵ Bu doğrultuda Batı'dan, eğitim vermesi için mühendis ve askerler getirilmiştir. Askeri gelişmeleri tanıtacak ve askeri eğitecek kişiler verdikleri raporlarda cesaret ve kahramanlığın bu çağda yetmediğini, çağdaş askerlikte eğitim ve disiplinin ve asker maaşlarının düzenli ödenmesinin en önemli iş olduğunu, sıhhiye bölüklerinin kurulması gerektiğini belirtmişlerdir. Humbaracı ocağının ve diğer askerî ocakların yenileşmesi için Batılı birçok komutan getirilmiş ve "Hendesehane" adı altında ilk askerî fen ve tatbikat okulu açılmıştır.¹⁶ Ancak 1718'den 1770'lere kadar baktığımızda çözüm için gösterilen çabaların yetersiz ve yüzeysel olduğu dikkat çekmektedir. Bunun altında yatan sebepler arasında ise; hem yapılmak istenen reformların sadece askerlik alanında kalmış olması hem de iç ve dış tarihsel koşulların derinliği yatmaktadır.¹⁷ Ekonomik dönüşüm yerine getirilmedikçe askeri teknolojinin karşılanamayacağı anlaşılmıştır. Bundan dolayı, ekonomik kalkınmanın zorunlu olduğunu anlatan fikirler de ortaya çıkmıştır. 1792 yılına geldiğimizde Avrupa'nın Fransız Devrimi'nin sorunlarıyla uğraşması, Sultan III. Selim'e, Osmanlı silahlı kuvvetlerini (teknik donanım, askeri eğitim ve hünerde) çağdaş Batılı orduların düzeyine getirme amacını güden askerî bir reform planlamak fırsatını vermiş ve bu sürece de Nizam-ı Cedit dönemi denmesini sağlamıştır.¹⁸

Nizam-ı Cedit dediğimiz bu reform programı, 1792 sonrası dönemde uygulamaya geçilmiş ve yine askeri alanla sınırlı kalmıştır. Yeni askerlik yöntemine göre yetiştirilecek orduya gerekli olan yabancı subayları getirmek, yerli fen subaylarını yetiştirmek, dışarıdan alınması gerekli silahları, mühimmatı getirtmek, içeride yapabilecek olanlar için işyerleri açtırmak ve gerekli hammadde ve işlenmiş maddeleri sağlamak, yeni kışlalar yaptırmak, yeni askeri okullar açmak, eğitim için gerekli kitapları tercüme ettirmek gibi reformlar, bu dönemde

---

¹⁴ Tefik Güran, Osmanlı Kamu Maliyesi 1839-1918, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç – Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, Ağustos 2006, s. 65.

¹⁵ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 42.

¹⁶ Selçuk Akşin Somel, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin, Çeviren: Osman Yener, İletişim Yayınları, 2010, s. 42-43.; Niyazi Berkes, a.g.e., s. 64-65.

¹⁷ Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, 1995, s. 41.; Niyazi Berkes, a.g.e., s. 73.

¹⁸ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çeviren: Prof. Dr. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 57.; Hamit Bozarslan, İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi, Çeviren: Işık Ergüden, İletişim Yayınları, 2015, s. 115-118.; Niyazi Berkes, a.g.e., s. 65.; Erik Jan Zürcher, a.g.e., s. 43-44.

bahsedilmesi gereken reformlardır.¹⁹ Fakat bu reformlar, bir takım yenilik ve kurumları doğurmuş olsa da içeride başka bazı sorunları ortaya çıkarmıştır. Yeniçerilerin baş kaldırması, bu reformların finansmanı ve malî bir takım yeniliklerin gerekliliği, farklı sınıfların meydana gelmesi (yeniçerilerin esnaf olması, âyân, mültezim ve merkezden ayrı ve merkeze karşı harekette bulunan yapılar... gibi) bu sorunlar arasındadır. Ortaya çıkan bu farklı sınıflar ise, devletin gücünü içeriden zayıflatan unsurlardır.²⁰ 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında, Batı rekabetine dayanamayan üretici esnaf, yeniçeri isyanına katılarak, bu isyanı da desteklemiştir.²¹ Yabancı unsurları da barındıran bir iktisadi, siyasi ve sosyal süreç, Osmanlı içerisinde başka sosyal grupları da kendine katarak Osmanlı toplumsal dinamiğini etkilemiştir. Yeniçerilerin esnaf olmasını kolaylaştıran yönetim anlayışı da bu sürecin bir nedeni olarak görülmektedir.

18. yüzyılın son çeyreğinde Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren Avrupa ülkelerinin, üretimde ve ulaşımda sağladığı kolaylıklarla verimliliğini artırdığı ve bu üretime pazar aradığı bir dönemdir. Bu pazar arayışlarına bağlı olarak Avrupa ülkeleri dikkatlerini Osmanlı'ya çevirmiştir. III. Selim'in reformlara giriştiği bu dönemde Akdeniz ticareti yoğunlaşmış, Tuna yolu ile yeniden canlanan Karadeniz ile birlikte bazı alternatif ticaret yolları oluşmuş ve bu, Avrupa ile olan ticareti de artırmıştır. Ticaret yoğunluğu ve Avrupa'nın pazar arayışı, sermayenin finansal ilişkilerini de artırmıştır. Borsalar yoluyla sermayenin ticarileşmesi sağlanmıştır.²²

18. ve 19. yüzyıllarda Batılı ülkelerin pazar arayışı ve ticareti geliştirme çabaları ile Osmanlı'da gayrimüslimlerin devlet içindeki faaliyetleri, Osmanlı devlet anlayışını zedelemiştir ve Balkan bölgesinde bazı ayrılıkçı fikirlerin uyanmasına sebep olmuştur. Bu ayrılıkçı yapılar, askeri bir nizamın oluşturulması için gerekli olan hazinenin düzenlenmesini engellemiştir. Neticede de devletin maliye sistemi ve bürokratik yapısı, bir takım mali düzenlemeler yapılsa da bu reformları uygulamada başarılı olamamıştır. Bu dönemdeki reformlar, Osmanlı eski mali sistemini diriltme girişimi olsa da zamanla ortaya mültezimler sınıfı çıkmıştır.²³ Bu siyasi toplumsal güçler, her bir yeni reform anlayışını zedelemiştir.

¹⁹ Roderic H. Davison, Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923), Çeviren: Mehmet Moralı, Alkım Yayınevi, 2004, s. 51-52.; Niyazi Berkes, a.g.e., s. 96.

²⁰ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 108-110.

²¹ Haydar Kazgan, Toktamış Ateş, Murat Koraltürk, Tanzimat Sonrası Siyasal Gelişmeler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Finans Tarihi 1. Cilt, Yazarlar: Prof. Dr. Haydar Kazgan, Prof. Dr. Toktamış Ateş, Doç. Dr. Oğuz Tekin, Murat Koraltürk, Dr. Alkan Soyak, Dr. Nadir Eroğlu, Zeynep Kaban, Katkıda Bulunanlar: Prof. Dr. Güngör Uras, Prof. Dr. Kenan Mortan, Osman S. Arolat, Alpay Kabacalı, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti., İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999, s. 365.

²² Haydar Kazgan, Toktamış Ateş, Murat Koraltürk, a.g.m., s. 364.

²³ Berkes, a.g.e., s. 111.

1807 yılında Napolyon, Rusya'daki İmparator ile ittifak halindedir ve Sultan III. Selim tahttan indirilmiştir. Padişahın tahttan indirilmesiyle birlikte reform karşıtı yapı iktidara geçmiştir. Fransız Devrimi, doğduğu toprakta ölmüş ve Fransa'nın Türkiye'deki nüfuzu siyasi olaylar neticesinde azalmıştır.²⁴ Napolyon'un İngilizler tarafından yenilmesi de Osmanlı üzerindeki bu nüfuzun azalmasında, Rusların ve İngilizlerin nüfuzunun artmasında etkili olmuştur.²⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinde en etkili olan Fransa, bu savaştan ve Fransız Devrimi'nden sonra Osmanlı üzerindeki mevkiini kaybetmiştir.²⁶

İstanbul'da yeniçeri ocağının aşağı tabaka halk ve ulemanın işbirliği ile yaptıkları ihtilal ve buna karşı taşra âyânının ve hanedanlarının merkeze karşı olan tavrı ile birlikte Sened-i İttifak da bu dönem içinde imzalanmıştır. Sened-i İttifak, âyân rejiminin devlet hukukuna bağlanmasıdır. 1826 yılına geldiğimizde yeniçeriliğin kaldırılması, askeri değişimi gösteren ve içeride yaşanan bazı hadiselerin neticesidir.²⁷ Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması ve aynı zamanda Avrupa ile ticaretin canlanması, Osmanlı'da malî krize sebep olmuştur. Hazineadaki altın ve gümüş stoğu, yabancı ülkelere kaymaya başlamış ve malî bir takım ödeme zorlukları baş göstermiştir. Bu ödeme zorluklarını devletin çözüme girişimleri başarılı olmayınca Tanzimat'ın ilanıyla halledilebileceği düşünülmüştür. Bu açıdan, Tanzimat'ın buradaki en önemli girişimi, alacaklıya devlet güvencesi sağlamak olmuştur. Yani, Tanzimat Fermanı iktisat tarihi açısından; alacaklının devlet tarafından daha fazla korunması olarak nitelendirilebilir. Bu güvenceyle Avrupa sermayesi daha çok Osmanlı topraklarına girmiştir.²⁸ 1826 ile 1839 arasında II. Mahmut, büyük bir reform programını da gerçekleştirmiştir. Bu reformlar da 19. yüzyılın ve hatta bir dereceye kadar 20. yüzyılın reform programlarının izleyeceği ana hatları oluşturmuştur.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat) ise içerideki siyasi ve sosyal güçlere karşı padişahın mutlak otoritesini savunarak merkeziyetçi devlet idaresinin, yani bürokrasinin hükümet işlerine mutlak bir şekilde el koymasını ifade eder.²⁹ 19. yüzyılda gerçekleştirilen yeniliklerin büyük çoğunluğu bürokrasinin artan ve ayrıntılanan ilişkilerin merkezileştirilmesi üzerine kurulmuştur. Bu anlamda, merkezî bürokrasinin modern devletin gerekliliği olduğunu belirtmek gerekir. Sivil bürokrasinin yükselişi, Osmanlı'nın iç işlerine yabancı devletlerin

²⁴ Lewis, a.g.e., s. 74.; Fransız Devrimi'nin Osmanlı'ya etki derecesinin tam olarak açıklanamadığını da belirtmek gerekir. Bkz. Erik Jan Zürcher, a.g.e., s. 46.

²⁵ Levent Kırval, a.g.e., s. 104.

²⁶ Donald Quataert, a.g.m., s. 951.

²⁷ Lewis, a.g.e., s. 81.

²⁸ Haydar Kazgan, Toktamış Ateş, Murat Koraltürk, a.g.m., s. 367.

²⁹ Halil İnalçık, Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 97.

müdahale etmesi, dış ilişkilerin ise devlete iş yükü getirmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Ticaret, savaş, anlaşma gibi sebeplerle Avrupa'yla artan ilişkiler ve klasik kurumların bu süreci yürütememesi yenileşmeyi doğuran sebepler arasındadır.³⁰

Osmanlı merkezi bürokrasinin gelişmesi ve taşradaki bazı sınıfların merkeze karşı aldığı tavırların düzeltilmesi için bürokraside bir reforma girilmiştir. Bu da eğitimde reformu gerekli kılmıştır. Kısacası, savaşlarda yenilgiye uğrayan Osmanlı'nın askerî alanda reforma girmesi ve yeni bir nizam ordusu kurma işinin finansmanını sağlama gerekliliği maliye sistemindeki reforma, bu da merkezi bir hazinenin oluşturulmasına ve merkezî bir devlet anlayışına sebep olmuştur. Bu gereklilik de merkezde reformları uygulayacak bürokrasi sınıfının oluşturulması ve eğitilmesi fikrine götürmüştür. İşte Tanzimat süreci, bu reform politikasını takip etmiştir. Tanzimat, Osmanlı'nın kendi dinamikleri içindeki dönüşümün bir parçasıdır; bu yüzden sadece Garplılaştırma hareketinden ibaret değildir. Tanzimat, iktisadî ve sosyal temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir devletin yeni prensiplerle değişimini ve reform hareketini gösterir.³¹

Halil İnalçık'ın Tanzimat'ın sadece Garplılaştırma hareketinden ibaret olmadığı ile ilgili "*Osmanlı ve Modern Türkiye*" çalışmasını zikretmek gerekir. İnalçık'ın bu çalışması, Osmanlı'nın Tanzimat dönemdeki tavrını da göstermektedir: *Modernleşme programı, saldırgan ve emperyalist bir Avrupa'ya karşı, devletin kendini koruma tedbiri olarak benimsediği bir program* olarak nitelendirir. Askerî reformla başlayan bu süreç 1830'dan başlayıp 1876'da Osmanlı anayasasının ilanı ile idari ve kamu kurumlarına kadar yayılmıştır. Bu reform hareketinde devlet öncüdür ve değişme, merkezi devletten sağlanmaktadır. Bu süreç, reformu etkili kılabilecek bürokratik mekanizma oluşturma gayretiyle devam etmiştir. Devletin kendini koruma tedbiri olarak başvurduğu bu yolda, gayrimüslim tebaayı tatmin etme arzusu da vardır. Avrupa, Osmanlı Devleti'ni laik kanunları ve kurumlarını kabul etmeye teşvik etmiştir. Avrupa, imparatorluğa liberal kurumlar getirmekle ilgilenmekte ve bu yolla kendi iktisadi menfaatlerini teminat altına alma amacını gütmektedir.³²

Tanzimat, padişahın doğrudan doğruya çıkardığı bir ferman şeklinde ilan edilmiştir. Tanzimat'ı padişah adına ilan eden Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nde bürokrasinin

³⁰ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 2012 İstanbul, s. 45-51.

³¹ Halil İnalçık, *Tanzimat Nedir?*, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Editörler: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, İstanbul, s.32.; Ahmet Hamit Ongunsu, *Tanzimat ve Amillerine Umumî bir Bakış*, *Tanzimat I*, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, 1999, s. 6-7.

³² Halil İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa (Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri)*, Kronik Yayınları, 2017, s. 59-60.; Halil İnalçık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, 2017, s. 68-69.

görüşlerine ve dileklerine önem vermiştir. Reformda siyasî ve idarî tedbirlere öncelik vermiş, idarede tam hakimiyeti ve devlet merkezi gücünü sağlamak için merkezin emirlerine bağlı bir memur kadrosu meydana getirmek için uğraşmıştır. Bu açıdan, Tanzimat bir yönüyle devletleştirme ve merkezileşme hareketidir. Osmanlı Devleti, eğitim, sağlık, sosyal yardım, ulaşım ve haberleşme, sosyal güvenlik gibi alanlar devlet bütçelerinde büyümeyi başlatmıştır.³³ Devletin merkezileşmesi ve Osmanlı dış ticaretinin dünya ticaretine entegre olma isteği, bürokrasinin güçlendirilmesini ve merkezî malî disiplini gerekli kılmıştır. Bu açıdan Osmanlı'nın askerî modernleşme isteği ve sonucu Tanzimat, bürokratik örgütlerin büyümesine neden olmuştur. Merkezi hükümet, sanayiden eğitime, eğitimden hukuka kadar hayatın her alanını düzenleme eğilimine girmiştir.³⁴ Osmanlı'nın hayatın her alanını düzenleme eğilimine girmesine, Canning'in Reşit Paşa'yla ilgili şu yazısını örnek gösterebiliriz;

“Türkiye’de devrim hareketleri konusunda bana açıldığını iyi hatırlıyorum. Yeniçeri ocağının yıkılmasıyla açılan yeni politika vadisinde faal bir rol oynama kararında olduğu belliydi. Bana işin neresinden başlanması gerektiğini sormuştu. Ben de ‘Ta baştan’ diye cevap verdim. ‘Nasıl baştan?’ diye sorusunu tekrarladi: ‘Tabi can ve mal emniyetinden’ dedim. ‘Şeref ve haysiyetin de emniyet altında olması gerekmez mi’ diye sordu. ‘Şüphesiz’ dedim. Yalnız haysiyetten, şereften ne anladığını kavrayamamıştım. Sonra Türklerde hangi sınıftan, hangi rütbeden olduğuna bakılmaksızın falaka cezası uygulandığı aklıma geldi. Bunun üzerine bu noktada yerden göğe kadar haklı olduğunu belirttim. Bunu lâf ola söylememişti. Nitekim yeni ceza kanununda bu gibi cezalar ortadan kaldırıldı.”³⁵

Bu anekdot, bir şeyi daha gösteriyor; reform sürecinin en büyük değişimi, hukuk sistemi alanında gerçekleşmiştir. Yeni yasa ve kurumlarla merkez bürokrasisi, malî anlamda hem vergi toplama hem de askere almanın tek mercii durumundadır.³⁶ Bürokrasinin yaptığı malî reformlar ve aldığı hukukî kararlar, devlet mekanizmasının modern anlamda oluşmasına ve devletin merkezileşmesine yardım etmektedir.

1854 Kırım Savaşı'nın neticesinde savaş finansmanını sağlamak ve gelir kaynağı bulmak noktasında çekilen sıkıntının gereği dış borçlanma yoluna gidilmiştir. İlk dış borçlanma düşüncesi, 1783 yılında yine Rusya'nın Kırım'ı ele geçirmesi neticesinde Osmanlı-Rus Savaşı

³³ Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı Mâlî Tarihi, Dergah Yayınları, 2016, s. 672.

³⁴ İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 121.

³⁵ Necdet Kurdakul, Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri, Başbakanlık Basımevi, 1997 Ankara, s. 48-49.

³⁶ Huri İslamoğlu, On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Neo-Liberal İmparatorluk Oluşumları, Osmanlı'nın Peşinde Bir Yaşam Suraiya Faroqhi'ye Armağan, Derleyen: Onur Yıldırım, İmge Kitabevi Yayınları, Nisan 2008, s. 214.

gündeme gelmiş ve Osmanlı malî kaynak ve imkanlar aramaya yönelmiştir. Bunun üzerine 1784'te ilk defa yabancı bir ülkeden borçlanılması fikri ortaya atılmıştır.³⁷ İlk akla gelen devletlerin Müslüman olmaması sebebiyle vazgeçilen bu dış borçlanma düşüncesi yönünü daha sonra Fas ve Cezayir'e çevirmiştir. 1788'de Cezayir'den borç istenmiş ve sonra vazgeçilmiştir. Avrupalı devletlere yapılan girişimler de olumsuz sonuçlanmış ve bu fikir Tanzimat'tan sonra tekrar gündeme gelmiştir.³⁸ 1770-1840 arasında yaşanan savaşlar ve girişilen reformlar, Osmanlı maliyesine ağır yük getirmiştir. Osmanlı maliyesinde görülen bütçe açıklarını kapatmak için devlet, bu dönemde vergi kaynaklarını ve vergi denetimini artırmayı amaçlamıştır. Bu nedenle iç borçlanmaya ağırlık verilmiş ve bu kaynağın finansman ihtiyacını karşılayamadığı dönemlerde ise taşşış yoluyla ek gelir sağlama yoluna başvurulmuştur.³⁹ Acil ihtiyaçlarını geleneksel yapı içinde çözmeye çalışan yönetim, müsadere, taşşış, mirî mübayaa ve ticarî tekeller oluşturarak, hazineye gelir sağlama ve mali kaynak oluşturma yöntemlerine başvurmuştur.⁴⁰ Ancak bu yapı, Osmanlı'nın içinde bulunduğu malî buhrandan ve yabancı devletlerle olan münasebetlerinden dolayı, hem devlet politikalarına hem de toplumsal sorunlara cevap veremez duruma gelmiştir. 19. yüzyıl içinde Osmanlı yönetimi hem büyüyen savunma problemlerini hem de malî buhranı çözmek için yeni arayışlara girmiş; yeni ve modern bir ordu kurma ve bu ordu için hazineye kaynak yaratma gayretleri ile reform girişimlerini sürdürmüştür.⁴¹

Osmanlı Devleti'nin tarımsal üretimin sürekliliği, vergi gelirlerinin toplanması, askerlerin yetiştirilmesi ve askeri ihtiyaçların karşılanması için geliştirdiği tımar sisteminin bozulması, tımarın hem askerî hem de malî önemini yitirmesi sonucunda iltizam sistemine geçilmiştir.⁴² Vergi gelirlerinin toplanma usulü olan iltizam sisteminin yaygınlaşması ile taşrada yerel ayanların güç haline gelmesi, malî açıdan Osmanlı'yı zora sokmuş ve merkezîleşme problemini de doğurmuştur.⁴³ 1695'te Osmanlı mali sisteminde iltizamdandan mâlikâne sistemine geçmekle birlikte Osmanlı maliyesi, kendi dinamiklerine göre bir modernleşme sürecine girmiş ve bir iç borç mekanizması oluşmaya başlamıştır.⁴⁴ Osmanlı

³⁷ Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, Ekim 2001, s. 65.

³⁸ Coşkun Çakır, a.g.e., s. 21.

³⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Devleti'nin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi 1600-1850*, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç - Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, Ağustos 2006, s. 36.

⁴⁰ Tefik Güran, *Osmanlı Kamu Maliyesi 1839-1918*, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç - Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, Ağustos 2006, s. 65.

⁴¹ Tefik Güran, a.g.m., s. 65.

⁴² Şevket Pamuk, a.g.m., s. 27.

⁴³ Coşkun Çakır, a.g.e., s. 61.

⁴⁴ Edhem Eldem, *Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile Malî Bütünleşme Süreci: Dış Borç*, Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç - Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Ağustos 2006, İstanbul, s. 99.

bürokratlarının malî sorunları aşmak için geliştirdikleri mâlikâne sisteminin “kayd-ı hayat” şartından dolayı, bu sistemden istenen netice sağlanamamıştır.⁴⁵ Malikane sisteminin bir değişik versiyonu ve bir tür iç borçlanma aracı olan esham sistemi ise, ilk defa 1768’de uygulamaya konulmuştur.⁴⁶ Bu konunun ayrıntıları, ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

İç borçların artması ile birlikte Osmanlı bütçesinde açıkların oluşması ve savaşların getirdiği finansman ihtiyacı, Osmanlı malî buhranının bir başka boyutunu yansıtmaktadır. Osmanlı mali idaresinin kaynak ihtiyacını karşılamak üzere uyguladığı politikalar (tağşiş, müsadere, tekeller...), malî buhranı rahatlatmadığı gibi, Avrupa’nın ticaret politikaları ve siyasi müdahaleleri karşısında güçsüz bırakmıştır. Daha önce Osmanlı maliyesinin düzensizliğini gidermek için iltizamdan eshama geçilmesi de maliyedeki aksaklıkları çözmemiş ve bu süreç kaime çıkarılana kadar devam etmiştir.⁴⁷ 1783’te Osmanlı merkezi hazinesinin kaynak ihtiyacı için düşünülen dış borçlanma, 1850’lerde İngiliz elçisi Canning tarafından tekrar gündeme getirilmiş, ancak Sultan Abdülmecid tarafından sıcak karşılanmamıştır.⁴⁸ 1700’lerden 1850’ye kadar geline süreçte Osmanlı maliyesinin istikrarsızlığı, ülkenin zenginliklerini değerlendirme konusundaki zayıflığı maliyedeki sorunları artırmıştır. Merkezîleşme hamlesinde ihtiyaç duyduğu askerî ve malî destek için dış kaynaklara yönelen devlet, 1850’lere kadar dış borçlanmayı reddetmiş olsa da artık kendi kaynakları ve programları ile bu süreci yönetemeyecek durumdadır. Bu da devletin yüzünü dış kaynaklara çevirmesine sebep olmuştur.⁴⁹ Kırım Savaşı meydana geldiğinde savaşın maliyeye getirdiği yük ile birlikte Osmanlı, borçlanmak için Avrupa’nın resmî baskısına dayanamamış ve ilk dış borçlanmayı imzalamıştır. Devlet bu borcu, yatırım yapmak, üretim kapasitesini artırmak amacıyla almamıştır.⁵⁰ Kırım Savaşı’nı finanse etmek için aldığı bu borç ile birlikte iç ve dış sorunlar çözülmeye çalışılmış ve dünya ekonomisine entegre olma süreci hızlanmıştır.⁵¹ 1838’de imzalanan Ticaret Anlaşmasında çok fazla hissedilmeyen Avrupa’nın siyasi, iktisadi ve ticari baskısı, ilk dış borcun alındığı 1854 tarihinden itibaren daha yoğun görülmektedir. Devletin, yabancı sermayeye karşı olan tereddütünü 1850’lerden itibaren pek göremeyeceğiz.⁵²

---

⁴⁵Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, Osmanlı’dan Günümüze Borsa Galata Borsası (1830-1873), Borsa İstanbul A.Ş., 2013, s. 87.

⁴⁶ Coşkun Çakır, a.g.e., s. 21.

⁴⁷ Şevket Pamuk, a.g.m., s. 32.

⁴⁸ Coşkun Çakır, a.g.e., s. 66.; Emine Kıray, Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, 1993, s. 27.

⁴⁹ Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, Modern Devletin Doğası (16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu), İngilizce Aslından Çevirenler: Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara 2018, s. 153.

⁵⁰ Emine Kıray, a.g.e., s. 84.

⁵¹ Emine Kıray, a.g.e., s. 197.

⁵² Coşkun Çakır, a.g.e., s. 92.

1850'lerden itibaren daha da hissedilen Avrupa ile bütünleşme ve entegrasyon süreci, sadece bir terakki hedefi olmasının ötesinde, Osmanlı yöneticilerinin dahil olmak istediği bir yapı halini almıştır.⁵³ Bu Avrupa ile olan yoğun ilişkilerin ve dış borçlanmanın neticesi bir haldir. Her ne kadar 1845 yılında Dersaadet Bankası kurulmuş olsa da Osmanlı'da modern finansal kurumlar 1850'den sonra oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yla finans düzeyinde ilişkilerinin yeni bir boyut kazanması, 1854 dış borçlanmasından sonraki 1856 Islahat Fermanı'nın ilan tarihine uzanır.⁵⁴ 1853'te başlayıp 1856'da biten Kırım Savaşı ve savaşın finansmanı için çıkarılan iç borçlanma tahvilleri, Osmanlı'da menkul kıymetler borsasının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Savaşın getirdiği malî yükü karşılamak adına çıkarılan esham-ı mümtaze adlı iç borçlanma tahvili, borsa ve finansal işlemlerin yoğunlaşması adına önemli bir araçtır. Savaşın bitmesiyle birlikte borsa faaliyetlerinin artmasını sağlayan bir diğer önemli husus ise telgraf hattının İstanbul'a uzanması olmuştur.⁵⁵ İstanbul'da yayın yapan yabancı ve yerli basının Kırım Savaşı sonrasında finansal konulara daha fazla ağırlık vermesi dikkat çekmektedir.⁵⁶ Takvim-i Ticaret gazetesinde de sıkça yayınlanan telgraf hattı ve esham-ı umumiyye fiyat cetveli, Osmanlı'da finansal atmosferin yoğunlaştığını göstermektedir. Dış borçlanma ve finansal işlemler, bir çok yeni kurumun oluşmasına sebep olduğu gibi, yabancı yatırımların da artmasına neden olmuştur. Diyebiliriz ki, Kırım Savaşı'nın neticesinde dış borçla birlikte Galata Bankerleri, yabancı tüccarlar ve Osmanlı'daki faaliyetleri, banka ve finans muamelelerini artırmıştır.⁵⁷

19. yüzyılda dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde yeni finansal faaliyetler ve kurumlar oluşmuştur. Mali krizin devam etmesi ve giderek artması ile birlikte, devletin daha önce uyguladığı tağşiş, esham ve Galata bankerlerinden alınan borçlara, dış borç da eklenmiş oldu. Dış borçlar yanında yabancı sermaye doğrudan yatırım biçiminde de (demiryolu, tramvay, telgraf, liman ve köprü yapımı...) Osmanlı'ya hızla girmiştir. Osmanlı Devleti'nin mali istikrarsızlığı ve bu istikrarsızlığın çözümünde yetersiz kalması karşısında Avrupa'nın sunduğu çözümlere yanaşması, Osmanlı siyasal nüfuzu üzerindeki etkiyi de artırmıştır.⁵⁸ Nitekim; dış borçlanma süreci ile Osmanlı Devleti yabancı devletlere, özellikle borçlandığı devletlere karşı

---

⁵³ Edhem Eldem, a.g.m., s. 96.

⁵⁴ Edhem Eldem, a.g.m., s. 100-101.

⁵⁵ Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, Osmanlı'dan Günümüze Borsa Galata Borsası (1830-1873), Borsa İstanbul A. Ş., 2013, s. 40.

⁵⁶ Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, a.g.e., s. 20.

⁵⁷ Coşkun Çakır, a.g.e., s. 97.

⁵⁸ Haydar Kazgan, Toktamış Ateş, Murat Koraltürk, Tanzimat Sonrası Siyasal Gelişmeler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Finans Tarihi 1. Cilt, Yazarlar: Prof. Dr. Haydar Kazgan, Prof. Dr. Toktamış Ateş, Doç. Dr. Oğuz Tekin, Murat Koraltürk, Dr. Alkan Soyak, Dr. Nadir Eroğlu, Zeynep Kaban, Katkıda Bulunanlar: Prof. Dr. Güngör Uras, Prof. Dr. Kenan Mortan, Osman S. Arolat, Alpay Kabacalı, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti., İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999, s. 250-251.

imtiyazlar vermiştir. Bunların konusu genel olarak; yol, köprü, demiryolu, tramvay, liman, rıhtım, tünel gibi ulaşım yatırımları olduğu gibi elektrik, su, hava gazı gibi altyapı yatırımlarını içermektedir. Ayrıca madenler, fabrikalar, banka ve sigortacılık gibi yatırımlar da verilen imtiyazlardandır.⁵⁹

İlk dış borçlanma olan 1854 yılı borçlanmasının savaştan dolayı askerî harcamalara ayrılması ve 1870 yılı borçlanmasının demiryolu yapımında kullanılması dışında diğer bütün dış borçlar cari harcamalara ayrılmıştır. Yani, bütçe açıklarını kapatmak ve alınan dış borçların anapara ve faiz ödemelerini yapmak için tekrar dış borçlanmaya gidilmiştir. Alınan dış borçlar Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu bir takım malî düzenlemeleri ve kendi içinde yaşadığı sorunları çözüme kavuşturma yönündeki adımlarını yok etmiştir.⁶⁰

19. yüzyıl Osmanlı iktisadi şartlarına baktığımızda karşımıza çıkan iki önemli tarihin, 1838 Ticaret Antlaşması ve 1854 ilk dış borçlanmanın, Osmanlı maliyesi açısından önemi anlatılmaya çalışılmıştır. Dış ticaretin yoğunlaşması ve ticaret hacminin büyümesi ile dış sermayeye olan bağlılığı giderek artan Osmanlı Devleti'nin artık kendi kaynaklarını kullanmada ve gelir kaynağı oluşturmada yabancı ortakları da (Avrupa finans kuruluşları, kumpanya şirketleri...) bulunmaktadır. Bu, Osmanlı Devleti'nin yabancılara olan bağımlılığını artırmış ve devletin kendi iç dinamiklerine göre politika üretmesine engel olmuştur.⁶¹ 1838 ve 1854 tarihlerinde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iktisadi, mali ve siyasi hamlelerini anlamak için de 17. ve 18. yüzyıldaki yaşadığı iç ve dış hadiselerle de değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki dış dünyaya karşı tutumu ve reform süreci de bu yüzyıllarda şekillenmiştir.

Osmanlı'da reformlar dönemi, ordunun yenilenmesi ile başlamış ve maliye sisteminin düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Maliye sisteminin düzenlenmesi ve mali reformlar, bu reformları uygulayacak bürokratik kadronun gerekliliğini meydana getirmiştir. Bu anlamda bu bürokratları yetiştirecek eğitim önlemleri alınmış ve okullar açılmıştır. Bu reformların başarıya ulaşması için alınan tedbirler sadece askerî ve kurumsal olarak kalmamış ayrıca, hayatın tüm alanını kapsayan sosyal, siyasi, iktisadi, mali ve hukuki bir dizi reformu meydana getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin hem demografik yapısından ve ekonomik anlayışından hem de stratejik konumundan kaynaklı yabancı devletlerle olan münasebeti bu dönemde daha da artmıştır.

---

⁵⁹ Coşkun Çakır, a.g.e., s. 32.

⁶⁰ Coşkun Çakır, a.g.e., s. 66-74.

⁶¹ Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, a.g.e., s. 153-154.

Tanzimat'ın önemi, mahiyeti ve karakteri üzerine, buraya kadar yazdıklarımız siyasî ve idarî değişimlerin gerekliliğini dikkate almıştır. Askerî yenileşmeden hareketle başlayan süreç, merkezî hükümetin güçlendirilmesi ve ihtiyaçları karşılayacak müesseselerin oluşturulması, devlet ve tebaa arasındaki ilişkilerin tekrar düzenlenmesi ve tebaanın ve yönetici bürokrasinin merkeze olan güvenini ve nizamını oluşturmak için uygulanan performans, Osmanlı Devleti'ne malî bir yük bırakmıştır.

Savaşlardaki yenilginin, siyasi ve ticari antlaşmaların getirdiği, devletin Avrupa'yla artan ilişkisi, Osmanlı'nın eski dengelerini bozmuş ve sosyo-ekonomik düzeyde yeni güçler ortaya çıkarmıştır. Bu krizlerin gerektirdiği reformlar, hem yabancı güçler hem de gittikçe bilinçlenen halklar arasında yeni taleplerin doğmasına da yol açmıştır.⁶² Eşitlik isteği ve Islahat Fermanı ile hukukî eşitlik, vergilendirmedeki talepleri, Vilayet Meclislerinin tesisi ile gayrimüslimlerin elde ettikleri söz hakları⁶³, Arazi Kanunnamesi ve bununla beraber 1869'da çıkarılan bir kanunla yabancıların Osmanlı içinde mülk edinmesi⁶⁴ gibi örnekler, yeni taleplerden bir kısmını göstermektedir.

1.2. 19. YÜZYIL OSMANLI TİCARET ZİHNİYETİ

Osmanlı Devleti'nin ticaret politikası alanındaki değişmez ilkesi, ticaretle uğraşanlara her türlü kolaylığı göstermektir. Bu ilkenin temelinde Osmanlı hükümetinin, ticari ürünlerin ülkesinde mümkün olduğu kadar bol olması arzusu vardır. Ticari ürünlerin çokça gelip gitmesini istemiş ve ne kadar çok ticari ürün gelirse halkının refahının artacağını ve devletin de zenginleşeceğini tasavvur etmiştir. 19. yüzyılda bile Osmanlı'nın açıkça yürütmeye çalıştığı klasik ticaret ve ekonomi anlayışı olan iaşecilik⁶⁵ bu ilkenin pratikteki bir yansımasıydı. İaşecilik ilkesi, Osmanlı ticaret anlayışının temelini teşkil etmektedir. İaşecilik, ucuz, kaliteli ve bol mal bulundurmak ve tüketicinin refahını düşünmek ve artırmak ilkesidir. İaşeciliğin ihracatı kısıtlayıcı ve ithalatı kolaylaştırıcı ve teşvik edici bir ilke olduğunu da belirtmek gerekir. İaşecilik ilkesi, iktisadi faaliyetlere tüketici açısından bakmaktadır. İaşecilik ilkesine dayanan iktisadi politika için ihracat, üretim faaliyetinin hedefi değildir. Üretimin hedefi,

⁶² Carter V. Findley, Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007), Çeviri: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, 2017 İstanbul, s. 76-77.

⁶³ Halil İnalçık, Osmanlı ve Modern Türkiye-Araştırmalar-, Timaş Yayınları, Eylül 2017, s. 63-64.

⁶⁴ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, Aralık 2016 İstanbul, s. 250.; İlhan Tekeli, 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Editörler: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kasım 2015, s. 531.

⁶⁵ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötügen Yayınları, 2000, s. 45-48.

yurtiçi ihtiyaçların karşılanması ve ülkedeki tüketicilerin ucuz, bol ve kaliteli ürün bulmasını sağlamaktır.⁶⁶ İfade edildiği gibi, üreticilerin dış ticarete ihracatını sınırlandıran bu anlayış, serbest rekabeti önleyici, sanayi, ticaret ve zanaatın gelişmesini engelleyici, özellikle tüketiciyi (tebaayı) dikkate alan bir anlayıştır. Üretilen malların Osmanlı iç piyasasında mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması, iaşecilik ilkesinin esas hedefidir.⁶⁷

Osmanlı'nın yukarıda ifade edilen ticaret anlayışındaki değişimi hakkında bize ipucu veren tarih, 1838 Ticaret Antlaşması'dır. 1838 ile birlikte Osmanlı dış ticaretinde yeni bir evre başlamıştır. Dış ticaret politikasındaki gelişmeler, Tanzimat'tan sonraki ekonomik ve toplumsal yapıdaki dönüşümlere de yansıtılmıştır. 1838'den itibaren gümrüklerde ıslahata gidilmiş ve yabancılarla münasebet artmıştır.⁶⁸ Bu antlaşma ile dış ticaretteki tekeller (yed-i vâhid) düzeni kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti, dış ticarete olağanüstü vergiler ya da sınırlamalar uygulama hakkından vazgeçmiştir. Yani, Osmanlı ekonomisinin dış ticarete yoğunlaşması ile dünya ekonomisine katılımı kolaylaştırılmıştır. Ayrıca Osmanlı, ticaretteki bu vergi haklarından vazgeçerek, mali bunalım dönemlerinde başvurduğu önemli bir ek gelir kaynağını kaybetmiştir. Nitekim ek gelir kaynağında yaşanan bu kayıp, 1854 Kırım Savaşı'nda Batılı ülkelerden borçlanma yolunda kendini göstermiştir. Anlaşmanın başka bir özelliği, gümrükler üzerindeki değişimdir. İhracata uygulanan vergiler %12, ithalattan alınan vergiler ise %5 olarak saptanmıştır. Ayrıca yerli tüccarlar iç gümrükleri ödemeye devam ederken, yabancı tüccarlar bu uygulamanın dışında bırakılmıştır. Böylelikle yabancı tüccarlar, yerli tüccarlar karşısında önemli bir ayrıcalık elde etmiştir. Bu antlaşma gösteriyor ki, Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir dış ticaret yürütebilme hakkından vazgeçmesine sebep olmuştur.⁶⁹

İmparatorluğa akan sermayenin ve alınan borçların %90'ı hükümetin borçlarıdır. Geri kalan kısmı ise demiryolu, telgraf ve ticaret yollarını geliştirecek altyapı yatırımlarıdır. Avrupa bu altyapı yatırımları ile Osmanlı'nın iç piyasasında bulunan hammadde ve mamul malları limanlara çekerek, kendi ülkesinin ihtiyaçlarını karşılama amacını gütmüştür. Kırım Savaşı sonrası imzalanan Paris Barış Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, hem ilk defa dış borca girmiş hem de devletlerarası sisteme girişi de resmileşmiştir.⁷⁰ 1854 Kırım Savaşı'ndan sonra mali buhranın ve sonraki seneler dış borcu kapatmak için alınan dış borçların ödenememesi ile

⁶⁶ Mehmet Genç, a.g.e., s. 45-48.

⁶⁷ Mehmet Genç, a.g.e., s. 59-62.

⁶⁸ Zafer Toprak, İktisat Tarihi, Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, Kasım 2005, s. 229.

⁶⁹ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Eylül 2017 İstanbul, s. 30-31.

⁷⁰ Reşat Kasaba, Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi (On Dokuzuncu Yüzyıl), Çeviren: Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, Ekim 1993, s. 45.

birlikte Osmanlı, Avrupa'nın ve yabancı sermayenin çıkarlarına yönelik nüfuzlarından kurtulamamıştır. Bu durum, Osmanlı'yı finansal sektöre daha da bağımlı kılmıştır.

Artan dış borçlanma ile birlikte Osmanlı Devleti, gümrüklerini bu borçları ödeme kaynağı olarak görmeye başlamıştır. Ancak güdülen gümrük siyaseti gereğince ve yabancıların ticari nüfuzlarıyla birlikte mübadele hadleri Osmanlı ekonomisi aleyhine gelişmiştir. 1859 yılına kadar Osmanlı gümrükleri hasılatı, ihale usulü ile mültezimlere verilmektedir. Bunu ekonomik fırsat bilerek ihalelere giren Galata bankerleri, yabancılarla anlaşarak kendilerine uygun olan değişikliklerle ihaleleri kullanmışlardır. Bu da Osmanlı'nın gümrük hasılatının giderek erimesine sebep olmuştur.⁷¹

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dış ticaretini, sadece gümrük hasılatı yönünden değerlendirmek yerine bu dönemde yabancılara ihraç ettiği tarım ve hammaddelerin vergi hasılatı açısından da dikkate alınması gerekir.⁷² Fakat limanlarda antrepo ve depolama mevcut olmadığından vergi yönünden beklenen gelir sağlanamamış, malların çalınması ve bozulması sebebiyle istenilen güven oluşturulamamıştır. Antrepo ve büyük mağazacılık geliştirilmedikçe de dış ticaret Osmanlı'nın aleyhine işlemiştir. Borçlanmaya karşılık gösterilen bu gümrük hasılatı, beklenileni sağlayamamıştır.⁷³

Bir önceki bölümde de belirttiğimiz üzere, bütçe açıklarının artması ile finansman ihtiyacı şiddetlenen Osmanlı, ilk dış borcunu 1854 yılında almış ve 1854-1914 yılları arasında toplam 41 kez dış borçlanma yoluna başvurmuştur.⁷⁴ 1854'ten itibaren alınmaya başlanan bu borçlar, alacaklıların öne sürdüğü şartlar ve yabancıların önerileri ile serbest ticaret anlayışına güç kazandırmıştır.⁷⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda menkul kıymet alım-satımı işlemleri, Tanzimat döneminden sonra, hükümetin çıkardığı ilk borçlanma araçlarının ve yabancı menkul kıymetlerin alım satımı ile başlamıştır. Ancak, 1854 Kırım Savaşı ile başlayan Osmanlı dış borçları nedeniyle Osmanlı'da bir menkul değerler borsasının kurulması hem kolaylaşmış hem de hızlanmıştır. Birkaç yüz kişilik bir topluluk, Galata'da menkul kıymet alım satım işleriyle uğraşmaya başlamıştır. Yasal bir düzenleme olmadığı için, yapılan işlemleri bir kayıt ve düzen

⁷¹ Kazgan, a.g.e., s. 190.

⁷² Prof. Dr. Haydar Kazgan, a.g.e., s. 185.

⁷³ Prof. Dr. Haydar Kazgan, a.g.e., s. 192-197.

⁷⁴ Adem Anbar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914, Maliye Finans Yazıları, Yıl:23, Sayı: 84, Temmuz 2009, s. 18.; <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/mfy/article/view/5000160563>

⁷⁵ Prof. Dr. Haydar Kazgan, a.g.e., s. 185.

altına almak amacıyla, 1864 tarihinde, borsacılar aralarında toplanarak bir dernek kurmuşlardır.⁷⁶

1.3. TANZİMAT DÖNEMİNDE KURUMSAL DEĞİŞİKLİKLER VE KURULAN KURUMLAR

Tanzimat döneminde birçok kurum, yeni komisyon ve meclisler kurulmuştur. Bu kurum ve meclislerin yıllar içinde birleştikleri ve ayrıldıkları, kurumsal değişikliklerle yer değiştikleri görülür. Bunun sebebi, Osmanlı'nın bu kurumsal ıslahatlarının planlı ve programlı olmaktan çok, pratik ihtiyaçlara cevap verecek şekilde gerçekleştirilmesindedir. Pratik ihtiyaçlara cevap verme, sistemin işlememesinden kaynaklı çözüm arama, bütçelerin bazı kurumlara müsaade etmemesi ve harcamaları karşılayamaması, bilgili-liyakat sahibi kadroların bulunmaması, kurumun sistem içinde yer edinmemesi gibi sebeplerle birçok kurumun kaldırılmasına, başka birimlere taşınmasına sebep olmuştur. Bunların yanında, kurumsal ıslahat, devletin bünyesine uygun olması dikkate alınmadan gerçekleşmiş, devletin kendi gerçeklerinden hareketle gerçekleşmemiştir. Yabancılarla artan münasebetler ve yabancı kurumların etkisi de birçok kurumsal değişimi beraberinde getirmiştir.⁷⁷

Tanzimat döneminde kurumsal değişiklikler ve yapılan reformlar oldukça yoğundur. Özellikle dış ticarete verilen önem arttıkça ve gümrükleri de hazine açısından değerlendirdikçe, Osmanlı'nın yabancı devlet ve kurumların etkisiyle devlet içindeki reformlara bakışı şekillenecektir. Bu durumun en açık örneği, tarım işlerinin bu dönemde Ticaret Nezareti tarafından yürütülmesidir.⁷⁸ Bu örnek, Osmanlı'nın bu dönemdeki kurumsal ve hukukî reformlarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bu dönemde oluşturulan birçok kurum ve meclisin yanında reformlarla düzenlenmeye çalışılan hukukî nizamnameler de mevcuttur. Reformlar birçok kanun çıkarılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Avrupa ile ticari ilişkilerin artması ve bu sebeple ticari örf ve adetlerin hukuk hayatına taşınması, yaşanan sorun ve uyuşmazlıkların çözülmesi gereği ve devletin merkezileşmesi gayretleri bu kanunların çıkarılmasında önemli rol oynamıştır.⁷⁹ Coşkun Çakır'ın aşağıdaki tespitleri dönemin kurumsal reformlarını ve nizamnamelerini özetler niteliktedir;

⁷⁶ Anbar, a.g.m., s. 33.

⁷⁷ Ali Akyıldız, Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856), Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 362-363.

⁷⁸ Ali Akyıldız, a.g.e., s. 167.

⁷⁹ Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası), Arı Sanat Yayınevi, Mayıs 2004, İstanbul, s. 85.

“Bu nizamnamelerin bir kısmı tarım alanında; daha çok arazinin mülkiyeti, mirasa nasıl konu edileceği ve arazinin tasnifi gibi hususlardadır. Bir kısmı ticaretle ilgili olup, ticarete konu olan malların ithalat ve ihracatıyla; bir başka kısmı kredi kurumlarıyla, sanayiyle, fabrikalarla ilgilidir. Önemli bir kalemi vergilerle alakalı olanlar oluşturur. Bu saydıklarımızın dışında iktisadi eğitim ve okullaşmayla irtibatlı olan nizamnamelerden demiryollarına, altyapı yatırımlarına, bütçelere, borçlara, kıymetli evraka, şirketlere, imtiyazlara, tütün ve içkiye kadar bir çok alanı düzenleyici nizamnameler mevcuttur.”⁸⁰

Bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere, Tanzimat reformlarında mali sistemin düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır. Tanzimat’a girerken devletin mali işlerini yürüten Defterdarlık kurumu, 1838 yılında Umûr-ı Maliye Nezareti’ne dönüştürülmüştür. Bu, Tanzimat ile mali teşkilatın merkezileştirilmesi yolunda atılan ilk adımdır. Maliye Nezareti’nin kurulmasındaki temel amaç, çoklu Hazine yapısına son vererek devletin gelir ve gider kaynaklarının mümkün olduğunca tek hazinede toplanmasını sağlamaktır. Bu amacın arkasındaki temel düşünce ise, taşrada yolsuzlukların ve problemlerin önüne geçerek vergi gelirlerini artırmaktır. Merkezileşmenin temel hedefi ise kurumsal yenilikleri devletin tümünde uygulama isteğidir. Mali idareye yardımcı olabilmek adına da birçok komisyon ve meclisler oluşturulmuştur.⁸¹

Tanzimat döneminde faaliyet gösteren meclisler; Meclis-i Umûr-ı Nâfia, Meclis-i Karantina, Meclis-i Muhasebe-i Maliye, Meclis-i Ziraat, Meclis-i Ticaret, Meclis-i Es’ar ve Meclis-i Maâdin gibi nezaretlere bağlı olarak çalışan meclislerin yanında; nezaretlerin üzerinde kurulan Meclis-i Hass-ı Vükelâ, Meclis-i Âlî-yi Umûmi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâli, Meclis-i Maârif ve Meclis-i Tanzimat olmak üzere sıralanabilir.⁸²

Tanzimat Meclisi, Tanzimat bürokratlarının aralarındaki güç mücadelelerinden, rekabet ve çekişmelerden doğmuştur. Osmanlı’nın iç dinamikleriyle açıklanabilecek bu durum, bu dönemde bir çok düzenleme ve reformu meydana getiren bir etkidir. Meclisin kuruluş amacı, halkın durumunun ve refahının düzeltilmesi, ülkenin bayındırlık işlerinin yerine getirilmesi için ihtiyaç duyulan kanun ve tüzükleri hazırlamaktır. Altıncı Belediye Dairesi Nizamnamesi, belediyeye bağlı çarşı ve pazar yerlerinin düzenlenmesine dair tüzükler, Mekteb-i Mülkiye, Meclis-i Muhasebe, Meclis-i Maliye tüzükleri, 1860’da sarraf nizamına ek, Takvim-i Ticaret

⁸⁰ Coşkun Çakır, a.g.e., s. 26.

⁸¹ Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı Mâlî Tarihi, Dergah Yayınları, Kasım 2016 İstanbul, s. 689.

⁸² Coşkun Çakır, Tanzimat Dönemi’nde Ticaret Alanında Yapılan Kurumsal Düzenlemeler: Meclisler, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Cilt 0, Sayı 43-44, Ocak 2000, s. 363.

gazetesinde de sık bahsi geçen gümrüklerde kalan eşya hakkında nizam, Ticaret Kanunu'na zeyl, 1861'de Ceza Kanunnamesi'ne ek, askerlik mesleğine giriş ve rütbe terfii hakkında tüzükler bu meclisin faaliyetleri içerisindeydi.⁸³

Ziraat ve Sanayi Meclisi (Meclis-i Umur-ı Nafia), ziraat, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi için çalışmalar yapacak, yerli ve yabancı bilim adamlarından yararlanacak ve çalışmalarını gösteren raporlar hazırlayacak bir meclistir. Nafia Meclisi, ülkenin iktisadî açıdan kalkınabilmesi için iyi bir eğitim politikası izlenmesi görevini üstlenmiştir. Meclisin görevi, ülkede tarım ve sanayinin geliştirilmesi, yeni fabrikaların kurulması, üretilen eşyayı çoğaltma çarelerinin aranıp hazırlanmasıdır. Takvim-i Ticaret gazetesinde de sık sık bahsedilen bina, yol, şose ve demiryollarının yapımı, köprü ve koruların korunması-yapılması, İstanbul'un kaldırım işleri, yani bayındırlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi amacını gütmüştür.⁸⁴ Meclis müstakil olarak varlığını devam ettirememiş ve Ticaret Nezareti'ne nakledilmiştir. 1841-1845 yılları arasında Meclis-i Nafia adına rastlanmamakla birlikte bu durum 1848 yılında kurulan Nafia Nezareti bünyesinde yeniden çalışmalarına başlamasına kadar devam etmiştir. Bu tarihten 1860 yılına kadar Nafia Meclisi çalışmalarını kesintisiz devam ettirmiştir. Çok geniş bir organizasyon ağı, bilgi birikimi ve sermaye ihtiyacı olan bu meclisin adı⁸⁵, 1860'dan 1872'ye kadar kaynaklarda geçmemiştir. 1872 yılında Ticaret Nezareti'nin adı Ticaret ve Nafia Nezareti olarak değiştirilince tekrar çalışmalarına başlamıştır. Takvim-i Ticaret gazetesinde sıkça bahsi geçen İstanbul'da kaldırım yapım ve tamiri konuları da Nafia Meclisi'nin görevleri arasındadır. Ulaşımın modernleştirilmesi, ticaret ve tarımın geliştirilmesi için demiryolları ve şose yollarının yapılması ve planlanması görüşülmektedir. Bu tasarıları gerçekleştirebilmek için Avrupa'dan teknik elemanlar getirilir ve Avrupa'ya öğrenciler gönderilir. Fakat bu konuyla ilgili bir kurum olmadığı için programlar aksar. Nafia Meclisi bu konuda çalışmalar yapsa da ehliyetsiz ve bilgisiz insanların varlığı sebebiyle görevi yerine getirememiş ve 1857'de Nafia Meclisi'nin bir şubesi olmak ve ülkede yol, köprü, kanal gibi imar faaliyetlerini yürütmek üzere Meclis-i Meâbir kurulmuştur.⁸⁶

Daha sonra Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak İstanbul'da bir mahkeme kurulmuştur. Tüccarlar arasında çıkan uyuşmazlıkları karara bağlayan bu mahkemenin diğer adı Ticaret Meclisi'dir. Ticaret Nezareti'ne bağlı olan Ticaret Meclisi'nden başka, taşradaki vilayetlerde de 1849 yılından itibaren Ticaret Meclisleri kurulmuştur. Ticaret-i Bahriye Meclisi ise, 1845'te

⁸³ Ali Akyıldız, a.g.e., s. 296-305.

⁸⁴ Ali Akyıldız, a.g.e., s. 168-169.

⁸⁵ Ali Akyıldız, a.g.e., s. 171.

⁸⁶ Ali Akyıldız, a.g.e., s. 296-312.

kurulmuş ve 1864-65 yıllarında Umumî meclisler arasında alt bölümlere ayrılmıştır. 1843 yılında Ziraat Meclisi müstakil hale getirilip Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu meclis, ilk kez 1838 yılında Ziraat ve Sanayi Meclisi şeklinde kurulmuştur ve Ticaret Nezareti'ne bağlıdır.⁸⁷

1862-63 yılında genel meclisler arasında yer alan İstinaf Meclisi, 1868-69 yılından itibaren Ticaret Meclisi'nin yerini almıştır. Genel meclis altında üç meclis bulunmaktadır. İlk ikisi Beriyye Meclisleridir. Üçüncüsü daha evvel Bahriye Meclisi'ne bağlı olan Ticaret-i Bahriye Meclisi'dir. Üçüncü meclisten sonra Mesalih-i İflasiye Komisyonu sonra Meclis-i Meâbir gelir ki istatistik kalemi ile beraberdir. En son olarak da Meclis-i Ebniye yer alır.⁸⁸

1840 yılında malî anlamda iltizamın kaldırılmasıyla, vergilerin doğrudan doğruya devlet hazinesi adına tahsil edilebilmesi için muhassıllar göreve başlamıştır. Fakat muhassılların, azalan devlet gelirlerini artırmak için başvurdukları baskılar, gelir toplamada onlardan beklenen başarının gerçekleşmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle 1842 yılında muhassıllıklar kaldırılmıştır. 1858 yılında Eyaletler Nizamnamesi çıkarılarak vilayetlerde mali işlerin idaresi ve sorumluluğu mülkiye memurlarına bırakılmıştır. Defterdarlık ve mal müdürlükleri kaldırılmış ve bu sistem 1864 yılına kadar devam etmiştir. 1864 yılı sonrasında taşra yönetiminde muhasebecilikler kaldırılarak tekrar defterdarlıklar kurulmuştur. Defterdarlar, doğrudan doğruya Maliye Nezareti'ne karşı sorumlu olmuşlardır. Mali işlemlerle ilgili olarak çıkarılan nizamnamelerde en küçük birim olan köylerden vilayete kadar yapılacak olan mali işlemler kurallar bütününe bağlanmıştır. Bu kurallar bütünü içerisinde değiştirilen kurumlardan biri de Rüsumat Emaneti olmuştur.⁸⁹

1830'larda başlayan reformist eğilimlerin şiddetlenmesi 1838'de Osmanlı Ticaret ve Ziraat Meclisi'nin kurulmasına neden olmuştur. Bir süre sonra meclisin adı Umur-ı Nafia Meclisi olarak değiştirilmiştir. 1839 baharında teşkilat, Ticaret Nezareti olarak yeniden düzenlenmiştir ve Umur-ı Nafia Meclisi, bakanlık içinde bir büro olarak muhafaza edilmiştir. Ticaret Nezareti'nin bünyesi içinde yer alan Ticaret Meclisi de bankerler ve tüccarların mahkemelerine bakmaktadır. 1841'de Ticaret Nezareti, Osmanlı gümrüğüyle birleştirildiği zaman Ticaret Meclisi, Gümrük Müdürlüğü'nün bürosunda toplanmaya başlamıştır. Avrupa ile ticaret izni almış Müslüman olmayan Osmanlı tacirleri, ticari senet alıp satanlar ve yabancı tacirler arasında çıkan ihtilaflar bu mahkemede görülmektedir. 1840 ve 1850'de iki önemli

⁸⁷ Coskun Çakır, a.g.m., s. 364-371.

⁸⁸ Coşkun Çakır, a.g.m., s. 372.

⁸⁹ Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı Mâlî Tarihi, Dergah Yayınları, Kasım 2016 İstanbul, s. 672.

gelişme yaşanmıştır. İlk olarak, ticaret mahkemelerinin statüleri değiştirilmiştir. İkinci olarak; Osmanlı vatandaşlarının kendi aralarında veya yabancı ülke vatandaşları ile arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözümlenmek amacıyla devletin birçok yerinde özel komisyonlar kurulmuştur.⁹⁰ Ticaret davalarının, yabancılar tarafından bir devlet tebaasının diğer devlet tebaalarıyla oluşan uyuşmazlıklarını, tarafların rızasıyla iki devletin merkezinde bulunan elçilik ve konsolosluk mahkemelerinde çözümleneceği ve bu davalara vali, kadı, gümrük emini gibi memurların müdahale edemeyeceği kararlaştırılmıştır. Ecneblerin kendi aralarındaki ticari uyuşmazlıkları kendi konsolosluklara götürdüğü görülmektedir. 1860 yılında ticari davalara bakmak üzere Fransa, Rusya ve Avusturya aralarında anlaşarak karma bir adli komisyon oluşturmuşlardır. Ancak 1864'de Fransa'nın verdiği bir kararla komisyonun toplanmasından vazgeçilerek eski usule dönülmüştür.⁹¹

Osmanlı uyruklu tüccarların kendi aralarında ya da yabancı tüccarlar arasında meydana gelen davalarına, tarafların ileri gelen güvenilir kişilerinden ve gümrük eminin de başkan olarak bulunduğu İstanbul Gümrüğü'nden bir kurul bakar. Bu tür anlaşmazlıklarla ilgilenmek üzere kurulan bu kurul birkaç üye ve memurdan oluşan Mahkeme-i Ticaret'tir. Mahkemenin kurulmasıyla gümrük emanetinin baktığı ticari davalar, bu mahkemeye taşınmıştır.⁹² Osmanlı tüccarlarının yeni kanun ve ticari uygulamalar hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması ve kendilerini savunamaması neticesinde Osmanlı tüccarları zaman içinde zarara uğramış ve yabancı tüccarlar lehinde kararlar alınmıştır.⁹³

Osmanlı Devleti'nde tüccarların çoğu, usul ve nizama bağlı ise de, nezaret işlerinin Avrupalı devletlerde olduğu gibi, tek bir el etrafında toplanmayıp birden fazla memura ihale edilmiş olması sebebiyle bu alanda karışıklıklar meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde ticaretin yaygınlaştırılması, kaidelere uyulması ve yöneticilerin işlerine daha fazla özen gösterilmesi hususlarında Ticaret Nezareti'nin kurulması gerekmiştir. Avrupa devletlerinde de olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde ticaret, sanayi ve tarımın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli düzenleme ve organizasyonları tek elden yapmak amacıyla Zahire Nezareti ilga edilerek 24 Mayıs 1839 tarihinde müstakil bir şekilde Ticaret Nezareti kurulması kararlaştırılmıştır.⁹⁴ Ticaret Nezareti'nin kurulması üzerine Zahire Nezareti ve Zahire Hazinesi yönetim kadrosu ile birlikte bu yeni nezaretin bünyesine katılmıştır. Ticaret Nezareti'nin

⁹⁰ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, 2017 İstanbul, s. 124-126.

⁹¹ Ekrem Buğra Ekinci, a.g.e., s. 98-99.

⁹² Ali Akyıldız, Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri "Ottoman Securities", TEB, Mayıs 2001, s. 19-20.

⁹³ Ali Akyıldız, a.g.e., s. 156.

⁹⁴ Aziz Tekdemir, Ticaret Nezareti'nin Kuruluşu ve İdari Birimleri, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret, Derleyen: Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 49-50.

sorumluluğuna verilen işler ile Nafia Meclisi'nin işlerinin birbiri ile alakalı olması sebebiyle bu meclis de Ticaret Nezareti'nin idaresi altına verilmiştir. Nafia Meclisi'nde ziraatın verimli bir sermaye haline getirilip ticaretinin yapılabilmesi, çiftçi sayısının ve aralarındaki rekabetinin artırılması için yapılacak çalışmalar, zahire mübayaacılığının kaldırılması gibi konular görüşülüp üyeler arasında mütalaa ve müzakere olunarak karara bağlanmaktadır. Ticaret ve ziraatın yaygınlaştırılması için gerekli olan meslek ve sanayinin kazançlarının artırılması ve işlerin kolay bir şekilde yürütülebilmesi için kurulan bu meclise, zahire konusu da ilave edilmiştir.⁹⁵ Ayrıca Takvim-i Ticaret gazetesinde bahsi oldukça sık geçen Es'ar ve Ebniye işlerinden de bahsetmek gerekir. Ticaret Nezareti'ne bağlanan Es'ar Meclisi de, esnaf ve ticarete dair konuları ele almaktadır. Ebniye ve Su Nezaretleri de bu nezarete aktarılarak Ebniye muavinliği lağvedilmiştir.⁹⁶

Ticaret Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte ticari işlerde karşılaşılan zorlukların giderilmesi arzulanmıştır. Ticaret Nezareti'nin teklifiyle devlet ve milletin faydası için sanayinin ilerletilmesi, mesleklerin çeşitlendirilmesi, memleket imarının tamamlanması, ziraat ve çiftçiliğin yaygınlaştırılması gibi hususlar araştırılmış; üretimin ve üretim faaliyetlerinin sonuçlandırılması için çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu kadar karışık ve çeşitli konuların nezaretin bünyesinde toplanmasının tıkanıklıklara yol açacağı tahmin edilememiştir. Tıkanıklığa yol açan bu durumun düzeltilmesi için çalışmalar yapılsa da istenilen verimin sağlanamaması sebebiyle Ticaret Nezareti ilga edilmiştir. Nezaretin yaptığı işler, Gümrük Emaneti ile yakından alakalı olması sebebiyle İstanbul Gümrük Emaneti'ne aktarılmıştır.⁹⁷ Fakat sonra Nezaretin yapacağı işlerin devletin menfaatleri için gerekli olduğu düşünülerek tekrar kurulması kararlaştırılmıştır. Ticaret Nezareti'nin tekrar müstakil olarak çalışmaya başlaması ile 7 Kasım 1845 tarihinde sorumluluğunda bulunan görevler; ticaret, sanayi, ziraat imar ve bayındırlık olarak belirlenmiştir.⁹⁸

Bütün bu kurumsal değişimlerin ve çalışmaların neticesinde bir türlü kuruluş amacını tam anlamıyla gerçekleştiremeyen, ülkede tarım, ticaret ve sanayinin geliştirilmesi yolunda gerekli ortamı sağlayıp düzenleme yapamayan Ticaret Nezareti, Avrupa ve Hayriye tüccarlarının davalarına bakan bir Ticaret Mahkemesi göreviyle sınırlı kalmıştır.⁹⁹

---

⁹⁵ Aziz Tekdemir, a.g.m., s. 52-53.

⁹⁶ Ali Akyıldız, a.g.e., s. 164.

⁹⁷ Aziz Tekdemir, a.g.m., s. 56-59.

⁹⁸ Aziz Tekdemir, a.g.m., s. 63.

⁹⁹ Ali Akyıldız, a.g.e., s. 162.

20 Mayıs 1850'de İstanbul Liman Reisliği bünyesinde karma bir deniz ticareti mahkemesi kurulmuştur. 28 Temmuz 1850'de Osmanlı Ticaret Kanunu ilan edilmiştir. Bu kanun, Fransız Ticaret Kanunu'nun bir tercümesi ve adaptasyonudur.¹⁰⁰ Fransız Ticaret Kanunu'nun birinci ve ikinci bölümlerinin çevirisinden ibarettir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin üzerindeki Batı etkisini göstermektedir. Batılı güçlerin Osmanlı Devleti'ne kendi kanun ve müesseselerini teşvik ettiğini ve Osmanlı'yı ticarî anlamda dünya ekonomisinin içine çektiklerini de göstermektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yürürlüğe giren Ticaret Kanunu ile anonim şirketlerin kurulması, faaliyet göstermesi ve gelişmesi adına hukukî süreç gerçekleştirilmiştir. Ticaret Kanununun düzenlenmesiyle şirketleşmenin hukuki yolları açılmıştır. Fakat bu hukukî süreç ile istenilen ortam sağlanamamıştır. Ticaret hukuku hükümleri ve buna bağlı olarak mahkemeler ancak İstanbul, İzmir, Trabzon, Beyrut, Şam gibi ticaret yoğunluğu olan şehirlerde geçerli kılınabilmiştir. Ticaret Mahkemesinin işlerinin gittikçe artması ile birlikte 1860'da çıkarılan Ticaret Kanunname-i Humayunu'na Zeyl Kanunu ile mahkeme iki daireye ayrılmıştır. Dairelerden biri kara ticareti davalarına, diğeri deniz ticareti davalarına bakmaktadır. 1861'de Ticaret Mahkemeleri Teşkilatı Kanunu çıkarılmış, aynı yıl Bahriye Ticareti Kanunnamesi de yürürlüğe girmiştir. Bu kanunnameler ile yürüyen hukuki süreç sonucunda Osmanlı'da şirketleşmenin hukuki ortamı şekillenmiştir.¹⁰¹

---

¹⁰⁰ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, s. 127.

¹⁰¹ Prof. Dr. Haydar Kazgan, a.g.e., s. 34.; Haydar Kazgan, Toktamış Ateş, Murat Koraltürk, Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi, s. 340.; Ali Akyıldız, Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri, s. 21-22.

2. TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI BASINI

19. yüzyıl Osmanlı reformlar dönemi ve Tanzimat, Avrupa'da eğitim görmüş bürokrat elitlerin ve düşünürlerin, bürokrat elitler arasında giderek daha fazla nüfuz edip taraftar bulduğu bir dönemdir. Bununla birlikte bu dönemde Avrupa idealleri ile eğitim görmüş Tanzimat bürokratlarının, reformlarını gerçekleştirme noktasında Müslüman mahalle mekteplerinde ve ulema karşısında etkisiz kaldığı da görülmektedir. Avrupa'da eğitim görmüş Tanzimat bürokratları, Müslüman mahalle mekteplerinin sorumluluğunda olan ulemanın göstereceği gelenekçi tepkiden korkup eğitim reformu alanındaki adımı atmakta problem yaşamışlardır.¹⁰² Bu şartlar altında, pratik ve dünyevî bilgiye ulaşmak isteyenler kendi kendilerini eğitmek ve kültür sahibi kişilerin bulunduğu meclislere katılmak durumunda kalmıştır.¹⁰³ Ayrıca Osmanlı toplumunun gelenek ve tabanında pratik ve dünyevî bilgiler, cami yakınında bulunan odalarda ve kahvehane sohbetlerinde öğrenilmektedir. Tanzimat döneminde ve öncesinde de bir çok Osmanlı alimi, kendini bu yoldan eğitmiştir.¹⁰⁴ Tanzimat bürokratları, ulemanın bulunduğu ve halkın dünyevi ve pratik bilgileri öğrendiği kıraathane ve cami odalarına gazeteler aracılığıyla girmiş ve reformları halka yeni mekteplerden değil, gazetelerden sunmuştur. Böylece Tanzimat bürokratlarının halkı eğitmek ve reformları halka aktarmak için kullandığı araçlardan biri gazete olmuştur. Gazete, kahvehanelerde, cami dibindeki odalarda ve kültür sahibi kişilerin bulunduğu meclislerde Tanzimat bürokratlarının reformlarını aktaran eğitimci bir rol üstlenmiştir. Bu açıdan Tanzimat dönemi, siyasal ve kültürel tarihimizde gazetenin ve süreli yayınların doğuşu ve gelişmesiyle tanımlanabilir.¹⁰⁵ Süreli yayınlar; gazete, resmi gazete ve dergilerden oluşmaktadır. Kitabın gazeteye göre daha çok bilimsel ve ağır nitelikte olması ve gazetenin daha kolay anlaşılması neticesinde halk, ilgisini gazeteye çevirmiştir.¹⁰⁶ Bu dönem, ülkemizde örnekleri daha önce Fransızca gazeteler şeklinde görülen, yabancı dildeki yerli basınında büyük gelişme gösterdiği bir zaman dilimidir.¹⁰⁷

Gazete, Osmanlı için tarih, coğrafya, edebiyat ve hatta iktisat, sosyoloji gibi disiplinlerde öğretmenlik vazifesi görmüştür. Gazetenin Osmanlı için önemi, okumaya kitapla değil; gazete ve dergilerle başlanmış olmasındadır.¹⁰⁸ Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı

¹⁰² Selçuk Akşin Somel, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin, Çeviren: Osman Yener, İletişim Yayınları, 2010, s. 19-20.

¹⁰³ Selçuk Akşin Somel, a.g.e., s. 38.

¹⁰⁴ Orhan Koloğlu, Osmanlı'da Kamuoyu, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010, s. 55.; Selçuk Akşin Somel, a.g.e., s. 38-39.

¹⁰⁵ İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017, s. 47.

¹⁰⁶ Orhan Koloğlu, a.g.e., s. 50.

¹⁰⁷ Nesimi Yazıcı, Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 56.

¹⁰⁸ İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda, s. 48.

Devleti, reform işaretlerini halka gazeteden sunmuştur ve halka bu reformları sunan mektep, gazete olmuştur.¹⁰⁹ Gazete, haber aracı olmuştur; fakat haberden çok devletin teamüllerini, hukuki düzenlemelerini duyurmuştur. Okuyucusuna tarih, coğrafya, iktisat, bayındırlık dersi vermiş; tabiatı, iç ve dış haberleri, resmî tebliğleri ve dünyayı öğretmiştir. Gazete, kitlelere bir nevi eğitim, öğretim ve kültür aracı olarak ulaşmış ve kıraathane denilen yerlerde bir masa etrafında belki elli kişi toplanılıp okunmuş ve dinlenmiştir.¹¹⁰ Bu açıdan 19. yüzyılın Osmanlı Devleti'nde iktidar, kendi ideolojisini tebaaya benimsetmek için kamuoyunu biçimlendirecek olan gazeteyi kullanmıştır.¹¹¹

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, ideolojisini ve icraatını hem tebaaya hem de dış ülkelere anlatmak ve kabul ettirmek için gazeteye ihtiyaç duymuştur.¹¹² Mustafa Reşit Paşa tebaayla devletin arasında bağ kurmak için düzenli gazete çıkarılmasına önem vermiş ve böylece 1831'den itibaren düzensiz olarak çıkmakta olan Takvim-i Vekâyi haftada bir çıkarılmaya başlanmış ve içeriği yeniden düzenlenmiştir.¹¹³ Bunun dışında imparatorlukta yaşayan yabancıların çıkardığı ve dışa dönük propaganda fonksiyonunu gören gazeteler de vardır. Alexandre Blacque ve oğlu Edward Blacque'in çıkardığı Fransızca gazeteler ve Churchill'in çıkardığı ilk Türkçe özel gazete Ceride-i Havadis bunlar arasındadır.¹¹⁴ Ayrıca Alexandre Blacque, Fransızca gazete olan Le Moniteur Ottoman gazetesinin neşrine uzun dönem memur edilmiştir.

Yayınlanan ilk Türkçe gazete, Takvim-i Vekayi'den üç yıl önce 1828'de yayınlanan Vakayi-i Mısriye'dir. Yarı Türkçe, yarı Arapça olarak haftalık yayınlanan gazete ilk sayısında çıkış nedenini tarım, endüstri ve öteki alanlardaki gelişmelerin izlenmesi ve toplumu koruyucu tedbirlerin alınması şeklinde belirtmektedir. Gazetenin amacı, Mısır'daki yeni düzenin propagandasını yapmaktır.¹¹⁵ Bu gazete, Türkçe yayın yapmasından dolayı Türk basın tarihinin başlangıcı sayılmaktadır. İlk Türkçe gazete olarak Takvim-i Vekayi, basın tarihindeki yerini Vakayi-i Mısriye'ye bırakmıştır.¹¹⁶ Bu gazetelerden evvel Osmanlı sınırları içerisinde yabancı lisanla yayın yapan gazeteler vardır.

¹⁰⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yayınları, Mart 2016, s. 251.

¹¹⁰ İlber Ortaylı, Tarihimiz ve Biz, Timaş Yayınları, İstanbul Nisan 2016, s. 112-113.

¹¹¹ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul Aralık 2016, s. 222.

¹¹² İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 223.

¹¹³ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 222.

¹¹⁴ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 223.; Takvim-i Ticaret gazetesinde Ceride-i Havadis'ten alınan haberler de bulunmaktadır.

¹¹⁵ Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, Temmuz 2016, s. 13-14.

¹¹⁶ Hıfzı Topuz, a.g.e., s. 13.

İstanbul'daki Fransız Elçiliği 1795 yılında kendi özel matbaasını kurmuş ve Osmanlı'da yerleşmiş Fransızlara Fransa'nın sorunları hakkında bilgi vermek, Türklere de Avrupa'yı tanıtmak amacıyla *Bulletin de Nouvelles* adlı süreli yayını çıkarmıştır.¹¹⁷ Osmanlı'da *Bulletin de Nouvelles*'ten sonra çıkan ilk gazeteler, yayın hayatına İzmir'den girmiştir. Türkçe dışında, yabancı dillerde ve Osmanlı gayrimüslim cemaatlerinin dilinde basılan bu gazeteler, Osmanlı'nın toplumsal, siyasal tarihi için ilk gazeteler olması açısından da önemlidir.¹¹⁸ Fransızlar tarafından 1821'de yayınlanan *Le Spectateur Oriental*¹¹⁹, 1824'te *Le Smyrneen* ve sonra *le Courrier de Smyrne* ve *Journal de Smyrne* bu gazetelerdendir.¹²⁰ Gazetelerin, özellikle yabancı dilde yayınlanan bu gazetelerin İzmir'de yayın hayatına girmelerinin sebebi, İzmir'de kuvvetli bir ticaret ağına sahip olan Fransız tacirlerinin varlığıdır. Bu tacirlerin Osmanlı içindeki gazetecilik faaliyetleri, Türkiye'nin Avrupa devletleri karşısındaki mağduriyetini görerek, yaşadıkları ve para kazandıkları bu memleketin menfaatlerini savunmak üzerinedir.¹²¹

Gazetelerin yayınlanma amaçları dikkate alındığında, *Takvim-i Vekayi* (1831) devletin resmi organı olarak faaliyet göstermiş, yönetimin sesi konumunda bulunmuş, kamuoyunu oluşturmak ve kamuoyunu bilgilendirmek vazifesini görmüştür. Diğer Türkçe gazete olan *Ceride-i Havadis* (1840), eğitim ve okuma yazma oranı üzerine yoğunlaşmış ve eğitimle birlikte meydana çıkacak gelişmelere dikkat çekmiştir. Gazetenin sahibinin bir İngiliz olması (William Churchill), gazetenin Avrupa'daki gelişmelere yoğunlaşmasına da sebep olmuştur.¹²² 1854'te Kırım Savaşı ile birlikte Kırım'dan gelen önemli haberler ile gazete özel sayılar yayınlamaya başlamış ve bunlara *Ruzname-i Ceride-i Havadis* denmiştir.¹²³

Ceride-i Havadis, Osmanlı Devleti'nin yardım ettiği ve devletin gazeteden hizmetler beklediği bir konuma da sahiptir. Bu gazete, ülkemizde gazeteciliğin gelişmesine katkıda bulunmuş, özellikle de dış haberlerin tercüme olması dolayısıyla sade dilin yayılmasında etkili olmuştur. *Ceride-i Havadis*, *Tercüman-ı Ahval*'in çıkışına kadar rakipsiz faaliyet gösteren ve Türk okuyucusunun dikkatinde bulunan bir gazetedir.¹²⁴

¹¹⁷ Mehmet Ali Karaman, *Osmanlı Modernleşmesinde Basın*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:32, Ağustos 2014, s. 136.

¹¹⁸ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 223.

¹¹⁹ Mehmet Ali Karaman, a.g.m., s. 136.

¹²⁰ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, s. 49.

¹²¹ Hasan Refik Ertuğ, *Türk Basını Nasıl Doğdu ve Gelişti*, Yeni Türkiye, İstanbul 1959, s. 174.

¹²² Uğur Akbulut, *Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine(1831-1876)*, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5, 2013, p. 54.

¹²³ Hıfzı Topuz, a.g.e., s. 18.; *Takvim-i Ticaret* gazetesinde bu gazeteden alıntı haberler bulunmaktadır.

¹²⁴ Nesimi Yazıcı, *Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme*, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 66.

Tanzimat ve Islahat hareketleri, sadece bir devlet programı olarak kalmamıştır. Bu tarihsel dönüm noktaları aynı zamanda yeni bir neslin doğuşunu, inşası sürecini yansıtmaktadır ve bu nesil, kendini halka gazete ile taşımıştır.¹²⁵ Gazete, yalnızca devlet organı ve yabancıların basın faaliyetleri olarak kalmamıştır. Gazete, umumî fikirler ve umuma ait yazılar paylaşan bir aracı olmaktan zamanla yeni edebiyatın kurulmasını sağlayan, tercüme ve telif roman, tiyatro, makale, deneme, tenkit gibi edebî unsurları içeren bir yapıya bürünmüştür.¹²⁶ Ayrıca dönemin aydınları, fikirlerini gazetelerle aktarmışlar ve halkı aydınlatmak, Osmanlı Devleti'nin ilmî, toplumsal ve iktisadi kalkınmasını sağlamak için takip edilen Batı'daki yeni fikirleri tanıtmışlardır.¹²⁷ 1860'lı yıllarda çıkarılan gazeteleri bu açıdan incelemek gerekir.

Takvim-i Vekayi gibi resmi, Ceride-i Havadis gibi yarı-resmi gazetelerden sonra yayın hayatına başlayan ve ilk özel Türk gazetesi özelliğini taşıyan gazete, Tercüman-ı Ahval'dir.¹²⁸ Nitekim Tercüman-ı Ahval gazetesi sadece bir haber gazetesi değil, aynı zamanda bir fikir gazetesi özelliği taşımaktadır.¹²⁹ Türkçe çıkarılan ve bir Türk tarafından yayınlanan ilk gazetenin Tercüman-ı Ahval olmasına ayrıca değinmek gerekir ve gazete, basın tarihi açısından da önemlidir. Agah Efendi'nin sahibi olduğu ve Şinasi'nin Mukaddime'sini yazdığı, 1860 yılında yayın hayatına giren Tercüman-ı Ahval gazetesi, dahili ve harici bazı havadislerle maarif, bayındırlık, sanayi, ticaret ve diğer faydalı konularını işlemektedir. Gerçek anlamda fikir gazeteciliğini başlatan ve Türk gazeteciliğinde önemli bir yere sahip olan Tercüman-ı Ahval'i, Tasvir-i Efkâr takip etmiştir.¹³⁰

1860'da yayın hayatına giren Tercüman-ı Ahval ve 1862'de Tasvir-i Efkâr gazetelerinden sonra Osmanlı'da gazetecilik gelişmiş; sadece resmi yazıları, ilanları ve siyasi haberleri paylaşmaktan çıkarak Osmanlı'nın basın tarihinde önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. 1864'te Matbuat Nizamnamesi'nin yayınlanmasıyla matbaaların açılması, gazete ve dergi neşri objektif kurallara bağlanmıştır.¹³¹

Tanzimat basınında ikinci dönem olarak geçen 1864-1876 yılları arasında çıkan gazetelerin sadece ismini vermekle ve işledikleri konuları aktarmakla yetinmek gerekir. Zira bu

¹²⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., s. 162.

¹²⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., s. 252.

¹²⁷ Necdet Kurdakul, Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri, Başbakanlık Basımevi, 1997 Ankara, s. 3-4.

¹²⁸ Prof. Dr. Önder Göçgün, Kültür, Sanat Hayatımızda İlk Gazeteler ve İlk Tiyatro Eserleri, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 17.

¹²⁹ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 68.

¹³⁰ Uğur Akbulut, a.g.m., s. 41-42.

¹³¹ Hasan Refik Ertuğ, Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, Birinci Cilt, Yenilik Basımevi, 1970, s. 209.

dönemde çıkan gazetelerin ticaret ve iktisat ile ilgili olanlarına ağırlık vermek, bizim konumuz açısından da önemlidir.

1866 yılında Ali Suavi tarafından çıkarılan Muhbir gazetesinde, fikir ve basın hürriyetine, demokratik düzene değinen yazılar bulunmakta ve devrin ileri fikirleri tartışılmaktadır. 1869 yılında Ali Bey tarafından çıkarılan Basiret gazetesi, dış haberlere oldukça önem veren bir gazetedir. 1870 yılında Aleksan Sarrafyan Efendi tarafından çıkarılan İbret gazetesinde başyazıları Namık Kemal yazmaktadır. Ayine-i Vatan gazetesi, Eğribozlu Mehmet Arif Bey tarafından çıkarılır ve ilk resimli gazetedir. 1867’de yayınlanan Muhip, Muhibb-i Vatan (diğer adları: Memalik-i Mahrusa, Hülasa-t-ül Efkar, Efkar), Utarit, Mecmua-i Maarif gazeteleri, 1868’de Terakki gazetesi ve bunun ekleri olan Hanımlara Mahsus, Letaif-i Asar, 1869’da Mümeyyiz, Diyojen, Vekayi-i Zaptiye, Hadika gazeteleri, 1870’de Asır, Devir, Hakayik-ül Vakayi gazeteleri, 1873’te Sıraç, Latife, Kamer gazeteleri, 1874’te Medeniyet, Tiyatro, Şafak, Kahkaha, Şark gazeteleri, 1875’te Sadakat, Vakit, İstikbal gazeteleri, 1876’da Sabah, Çaylak, Müsavat, Ümran, Selamet gazeteleri dönemin diğer gazeteleridir.¹³²

Gazetelerin sayısının çoğalmasıyla birlikte, basında diğer yayın çeşitleri de artmıştır. Özellikle bir alanda yoğunlaşma şeklinde görülen Tanzimat basının ikinci dönemine birkaç örnek vererek değinelim. Tıp alanında Vakayi-i Tıbbiye, ticaret sektöründe Ceride-i Ticaret, düşünce alanında Mecmua-i Fünun, iktisat alanında Mirat, askeri alanda Ceride-i Askeriye, ticaret alanında Takvim-i Ticaret, tıp alanında Tuhfetü’l-Tıb, çocuk alanında Mümeyyiz, mizah alanında Diyojen, eğitim alanında Mecmua-i Maarif dönem gazetelerinin başlıca örnekleridir.¹³³

Bu dönemde çıkarılan ticaret ve iktisat ile ilgili gazetelerin eksikliği dikkat çekmektedir. 1850’li yıllarda İstanbul’da 23 gazetenin yayımlandığı tespit edilmiştir. Fakat bu gazeteler, maarif, edebiyat, politika ve çeşitli haberlerden bahsetmektedir. Sanayi, kara ve deniz ticareti ile ilgili konulara giren gazeteler bulunmamaktadır. Ticaretin artması halkın refah seviyesinin yükselmesine sebep olmuş, bu da yeni yerleşim yerleri ihtiyacına neden olmuş ve imar faaliyetlerini gündeme getirmiştir. Bu durum ticareti de etkileyerek ticaretin artmasına sebep olmuştur. Ticaret arttıkça da ticarete konu olan gazetelerin yayın yapması gerekli olmuştur.¹³⁴

¹³² Hasan Refik Ertuğ, a.g.e., s. 211-230. ; Hıfzı Topuz, a.g.e., s. 22-31.

¹³³ Kenan Demir, Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: İkinci, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, XIX/1, 2017, 54.

¹³⁴ Aziz Tekdemir, Osmanlı Devleti’nde İlk Ticari Gazete: Ceride-i Ticaret, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, Haziran 2011, s. 211-212.

Ceride-i Ticaret, Ticaret Meclisi İ'lam Odası katiplerinden Enverî Efendi'nin ticarete özel bir gazete çıkarılması talebiyle yayın hayatına başlamıştır. Türkçe, Rumca ve ihtiyaç durumunda farklı lisanlarda yayımlanabilecek olan Ceride-i Ticaret, 1857 yılında yayın hayatına başlamıştır. Ceride-i Ticaret gazetesi, tüccar ve halk için yararlı olacak, ziraat işlerinde ziraatle ilgili bilgiler verecek, gemi ve gemilerin taşıdığı yükler hakkında bilgi verecek, karada ve denizde yapılan ticaret hakkında, sanayi ve sanayi ürünlerinin fiyatları hakkında haberler paylaşacaktır. Ticaret Nezareti böyle bir gazetenin yayınlanmasının yararlı olacağını belirtmiştir. Gazetede ayrıca nezaret tarafından kanunlar ve ilanların yayınlanacağı da belirtilmiştir. Gazetede ticari davalar geniş bir şekilde ele alınmış, ithal ürün ve fiyatları hakkında bilgiler verilmiş, yük taşıyan gemiler hakkında, gemilerin çeşidi, sayısı, tonu, kaptanları hakkında bilgiler verilmiştir.¹³⁵

1862'den itibaren yayınlanan ve fen dergisi olarak bilinen Münif Paşa'nın Mecmua-i Fünun'unda da ekonomiyle ilgili makalelerin yer aldığını bilmekteyiz. Bu dergi ile ilgili olarak Cemiyet-i İ lmiye-i Osmaniye'nin Nizamnamesi'nde bilgi paylaşılmaktadır. Dergide ayrıca cemiyet, ulum ve maarife, ticaret ve sanayiye dair gazete çıkarılacağı şeklinde bilgi verilmektedir.¹³⁶

Ticarete dair çıkarılan gazetelere bir başka örnek, Mecmua-i Nezaret-i Ticaret'tir. 27 Nisan 1863 tarihinde Mecmua-i Nezaret-i Ticaret isminde bir gazete çıkarılması için izin verilmişse de gazetenin yayınlandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹³⁷ Gazeteyi Ticaret Nazırı Edhem Paşa çıkarmak istemektedir. Paşa'ya göre bu gazete, ticaret, sanat ve ziraat konularında yayınlar yaparak topluma faydalı olmayı amaçlamaktadır. Çünkü ülkenin ziraat ve sanatının, fiyatların durumu bilinmediğinde, halk arasında problemler çıkmaktadır. Çıkarılacak gazetede konu başlıkları şunlardır; Ticaret, Mehâkim-i Ticaret, Umûr-ı Ticaret, Es'âr, Esham ve Evrak-ı Hazine, Kumpanya Hisselerinin Kıymeti, Sefayinin Limanlara Amed ü Şüdü, Sinaat, Ziraat, Umûr-ı Ebniye, Mevâdd-ı Müteferrika, İlânât-ı Resmiye, Gayr-ı Resmiye'dir. Bu gazete istendiği halde çıkarılamamış bir gazetedir.¹³⁸ Mecmua-i Nezaret-i Ticaret'in kuvveden fülle aktarılamaması ve iktisat, ticaret konularındaki ihtiyacın gitgide artması yeni girişimlere imkan vermiştir.¹³⁹

¹³⁵ Aziz Tekdemir, a.g.m., s. 212-217.

¹³⁶ Nesimi Yazıcı, Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını: "Takvim-i Ticaret", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu, ODTÜ, Ankara 6-7 Kasım 1989, s. 58.

¹³⁷ Aziz Tekdemir, a.g.m., s. 217.

¹³⁸ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 58-59.

¹³⁹ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 60.

Bu dönemde, ticaret konusundaki ihtiyaca yönelik çıkarılan bir başka ticaret gazetesi, Takvim-i Ticaret'tir. Hasan Fehmi Paşa tarafından çıkarıldığı bilinen bu gazete, Türkiye'nin iktisat ve ticaret sorunlarını ele alan ilk gazetedir.¹⁴⁰ Hıfzı Topuz, "*Türk Basın Tarihi*" çalışmasında "Takvim-i Ticaret"ten dergi¹⁴¹ olarak bahsetse de, dönemin gazeteleri incelendiğinde dergiden daha ziyade gazete vazifesi gördüğü anlaşılmaktadır. Takvim-i Ticaret'in, içerdiği haberleri göz önünde bulundurduğumuzda gazete olarak değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir.

2.1. HASAN FEHMİ PAŞA

Takvim-i Ticaret gazetesinin Türkçe kısmında Hasan Fehmi Paşa'nın yazılar yazdığı ve özellikle başmakalelerin onun tarafından kaleme alındığı, basın tarihçileri tarafından öne sürülmektedir.¹⁴² Bu yüzden Hasan Fehmi Paşa'nın kısaca hayatını anlatmak ve devlet kademelerinde aldığı görevleri ifade etmek yerinde olacaktır. Zira yapılan araştırmalar neticesinde; Hasan Fehmi Paşa'nın devlet görevlerinin, gazetede işlenen konularla paralellik arz ettiği görülmüştür. Paşa, hangi görev ve yetkide bulunmuş ise, gazetede o görev ve alanın konularının işlendiği dikkat çekmektedir.

Nisan 1836'da Batum'da doğan Hasan Fehmi Paşa, genç yaşta İstanbul'a gelerek özel hocalardan Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiş ve hukuk tahsili görmüştür. 1858 yılında Babıali Tercüme Odası'na girmiş ve 1862'de Tercüme Odası'ndan Ticaret Mahkemesi İkinci Meclis Zabıt Katipliği'ne nakledilmiştir. Aynı zamanda çeşitli ticaret mahkemelerinde üyelikler yapmıştır. 10 Mayıs 1864'te Mesalih-i İflasiye Komitesi azalığına, 9 Eylül 1867'de bu komitenin reisliğine tayin edilmiştir. 1868'de Ticaret Mahkemesi Birinci Meclis reisi olan Hasan Fehmi Paşa, 1871-1872 yıllarında devlet dairelerindeki düzensizlik nedeniyle görevlerinden ayrılarak beş altı yıl kadar avukatlık yapmayı tercih etmiştir. Yine bu dönem içinde (1865-1872) Takvim-i Ticaret ve Ceride-i Havadis gazetelerinin yazı işlerinde bulunmuştur.¹⁴³

Hasan Fehmi Paşa, Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra 30 Mart 1877'de İstanbul Mebusu seçilerek meclisin dört katipliğinden birine getirilmiştir. 31 Aralık 1877'de Meclis Başkanı

¹⁴⁰ Hasan Refik Ertuğ, a.g.e., s. 209.

¹⁴¹ Hıfzı Topuz, a.g.e., s. 389.

¹⁴² Nesimi Yazıcı, Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını: Takvim-i Ticaret, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu, ODTÜ, 6-7 Kasım 1989 Ankara, s. 64.

¹⁴³ Salih Kış, Divan-ı Muhasebat – Osmanlı Devleti'nde Mali Denetim(1862-1908), Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2016, s. 258.; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye, Cilt IV/II, s. 406.; Mehmed Zeki Pakalın, Sicill-i Osmanî Zeyli, Son Dönem Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi, Cilt VIII, Halil Bey – Haşim Bey, Yayına Hazırlayan: Öğr. Gör. Dr. Ayhan Afşin Ünal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 101.

olmuştur. Aynı zamanda II. Abdülhamid başkanlığında oluşturulan Osmanlı-Rus Savaşı Mültecilerine Yardım Komitesi Reisliği Vekaletini ve İstanbullulardan bir alay asker toplanması için kurulan komisyonun Birinci Şube reisliğini üstlenmiştir. 1878’de II. Abdülhamid’in Mebuslar Meclisi’ni kapatması ile Meclis başkanlığı görevi de bitmiştir.¹⁴⁴ Meclis’te yapılan görüşmelerde söz aldığı ve katkılarda bulunduğu da görülmektedir. Özellikle İdare-i Mülkiye Nizamnamesi, Vilayet Nizamnamesi, Belediye Kanunu, Mebus Seçimi Kanunu, Muvazene-i Maliye ve Matbuat Nizamnamesiyle ilgili katkıları bilinmektedir.¹⁴⁵

Hasan Fehmi Paşa, meclis başkanlığı görevinden sonra, Haziran-Kasım 1878 tarihleri arasında Hazine-i Hassa Nazırlığı yapmıştır. Said Paşa’nın 1879’daki birinci ve 1880’deki ikinci Başvekaletinde Nafia Nazırı olarak görev yapmıştır.¹⁴⁶ Paşa, Nafia nazırlığı sırasında oluşturulan bir komisyonla birlikte ülkenin bayındırlığı, özellikle karayolu ve demiryolu yapımı ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yapmış ve görüşlerini de layiha ile padişaha sunmuştur. 1879 ve 1884 yılları arasında Nafia Nazırlığı makamını en uzun süre işgal eden kişi olmuştur.¹⁴⁷ Nazırlığı döneminde Ereğli Kömür Madeni’ndeki bazı ocakların işletilmesi imtiyazı yabancılara verilmiş ve yapılan mukavelelerin hazırlanması için kurulan komisyonun çalışmalarına bizzat katılmıştır.¹⁴⁸

İstanbul Kızıldere Su Şirketi’nin İstanbul şubesi başkanı, başlangıçta Hasan Fehmi Paşa olmuştur. Paşa, 1889’da kurucu üyeleri oluşan şirketin yönetim kurulundadır. Şirketin yönetim kurulu üyelerinin İstanbul’da ikamet etme zorunluluğu vardır ve İngiltere’de de şubesi bulunabilen bir şirkettir. 1907’de şirketin genel kurulundan sonra, İstanbul başkanı Leonidas Zarifi olmuştur.¹⁴⁹

Hasan Fehmi Paşa, 5 Haziran 1880 tarihinde Başvekalet makamına bir takrirle ona ek olarak “Anadoluca İ’ mâlât-ı Umûmiyyeye Dâir Lâyiha” adlı bir rapor sunmuştur. Takrirden ileriye üzerine teklifleri vardır. Bir ülkede yollar ve limanlar yapılmadan arzu edilen ilerlemenin sağlanamayacağı ve bayındırlık hizmetlerinin yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmış ve bir takım tedbirler önerilmiştir. Yabancı sermaye üzerinde çokça durmaktadır. Hasan Fehmi Paşa, kamu yatırım ve işletmeciliğinde yabancı sermayeyi teşvik etmek için bazı

---

¹⁴⁴ Salih Kış, a.g.e., s. 259.

¹⁴⁵ Ayten Can Tunalı, Fehmi Paşa-Hasan Fehmi Paşa, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 28, Sayı: 46, 2009, s. 73.

¹⁴⁶ Cevdet Küçük, Hasan Fehmi Paşa, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 16, Yıl: 1997, s. 322.

¹⁴⁷ Sinan Kunalp, Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922), Prosopografik Rehber, İSİS, Aralık 1999, s. 18.

¹⁴⁸ Ayten Can Tunalı, a.g.m., s. 74.

¹⁴⁹ Dr. Ali İhsan Öztürk, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri (Yap-İşlet-Devret Uygulaması) (1852-1964), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2010, s. 192-193.

ve daha sonra Maliye Nezareti'ne bağılı olarak kurulan Kontrol Komisyonluğu Reisliği'ne getirilmiştir. 10 Mayıs 1890'da ise Rüsumat Emaneti'ne tayin olunmuştur. Mayıs 1892'de vergi gelirlerinin artmasındaki etkinliğinden dolayı kendisine Murassa Mecidi Nişanı verilmiştir.¹⁵⁸

22 Mayıs 1893 tarihinde Aydın Vilayet Valisi olan Hasan Fehmi Paşa, bu ilde iki yıl kadar hizmette bulunduktan sonra 1895'te Selanik Valiliği'ne atanmıştır. Aydın valiliği döneminde bayındırlık işlerine önem vermiş, kent içi ulaşımı kolaylaştırmak için bazı yenilikler yapmıştır. Halkın giyim-kuşamıyla ilgilenmiş ve şehre şalvarla girmeyi yasaklamıştır. Bununla birlikte zeybeklerin kıyafetleriyle de ilgilenmiş, uzun püsküllerini kestirmiş, diz kapaklarına kadar poturların paçalarını uzattırmıştır. Aynı zamanda Aydın Vilayetinde eğitim öğretimle ilgili reform ve faaliyetlerde bulunmuştur.¹⁵⁹ Bu alışmalar arasında; köy okullarının ışlahı ile düzelecek ve aynı zamanda yeniden açılacak olan "ırac Mektepleri" ile ilgili faaliyetleri göze çarpar. Her kasabada bir ırac mektebi açılması için gerekli önlemler alınmış, duyuru faaliyeti yürütölmüş ve bu okulların nasıl faaliyet gösterecekleri kurallara bağlanmıştır. Bu okullar sayesinde ıraclar, dinlerini öğrenecek, günlük işlerini yapacak derecede bilgi edineceklerdir. İlkokulların ışlahı için yapılması gereken kurallar saptanmış ve kazalarda ilkokul, köy ve ırac okullarının açılması sağlanmıştır. Eğitim faaliyetlerine önem vermesinin sebepleri arasında, ülkenin maddi ve manevi alanda ileri gitmesinin ilim ve fende ilerlenmiş olmasına bağlı olduğu fikri yatmaktadır. Hasan Fehmi Paşa'da bu önlemleri valilik yaptığı kazada uygulamaya çalışmıştır.¹⁶⁰

Hasan Fehmi Paşa, 9 Kasım 1895'te Selanik Valiliği'ne atanmış fakat görevi kısa sürmüştür. 20 Aralık 1895'te Halep Valiliği'ne atanması yapıldıysa da Paşa kendi isteği ile bu vazifeden vazgeçerek ikinci defa Rüsumat Emaneti'ne görevlendirilmiştir.¹⁶¹

1887/1888'de Hükümet ile Baron Hirsch arasında demiryollarından dolayı çıkan ihtilafın düzenlenmesi için hakemlikle görevlendirilmiştir. 1892/1893'te İtalya Kralı'nın 25. cölüsü münasebetiyle tebrik ifa etmek üzere Roma'ya gitmiştir. Ticaret antlaşması ve tekel işlerinin müzakeresi için, 1896/1897'de teşkil olunan komisyona katılmıştır.¹⁶² Ayrıca yine bu dönemde, 7 Ekim 1897'de Divan-ı Muhasebat Reisliği'ne atanmıştır. Bu sırada Osmanlı-Yunan

¹⁵⁸ Ayten Can Tunalı, a.g.m., s. 77.

¹⁵⁹ Ayten Can Tunalı, a.g.m., s. 78.; Mehmed Zeki Pakalın, Sicill-i Osmanî Zeyli, Son Dönem Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi, Cilt VIII, Halil Bey-Haşim Bey, Yayına Hazırlayan: Öğr. Gör. Dr. Ayhan Afşin Ünal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 105.

¹⁶⁰ Bkz. Ayten Can Tunalı, Hasan Fehmi Paşa'nın Aydın Valiliği Döneminde Eğitim-Öğretimde Düzenlemeler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Faköltesi Dergisi, 46, 1 (2006), s. 140-145.

¹⁶¹ Ayten Can Tunalı, a.g.m., s. 79.

¹⁶² Mehmed Zeki Pakalın, Sicill-i Osmanî Zeyli, Son Dönem Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi, Cilt VIII, Halil Bey-Haşim Bey, Yayına Hazırlayan: Öğr. Gör. Dr. Ayhan Afşin Ünal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 104.

Savaşı'nın bitiminde başlatılan barış görüşmelerine ek görev olarak katılmış ve İkinci Murahhas olarak katıldığı görüşmeler barış antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Barış görüşmelerine Yunanistan'ı temsilen Prens Mavrokordato ve M. İstefanos, Osmanlı Devleti'ni temsilen ise Tevfik ve Hasan Fehmi Paşalar katılmıştır.¹⁶³

25 Mart 1902 tarihinde ikinci kez Selanik valisi olan Hasan Fehmi Paşa, 22 Eylül 1904 tarihine kadar valiliğini sürdürmüştür. Selanik'in havasına uyum sağlayamadığı, rahatsızlandığı ve memuriyetten ayrılmak isteği ile valilikten alınmıştır.¹⁶⁴

1906 yılı başlarında yürürlüğe konulan Maden Nizamnamesi hazırlıklarında Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa ile birlikte çalışmış olan Hasan Fehmi Paşa, hukuk bilgisi ve daha önce yaptığı Nafia Nazırlığı hakkındaki bilgileri ile bu görevi almıştır.¹⁶⁵

II. Abdülhamid döneminde çeşitli görevlerde bulunmasına rağmen İttihatçılarla da iyi ilişkiler içinde olan Hasan Fehmi Paşa, 1908 İnkılâbından sonra kurulan kabinelerde iki defa Adliye Nazırlığı, bir defa Şûrâ-yı Devlet Reisliği ve Meclis-i A'yân üyeliği yapmıştır. I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde hizmet etmiş “yaşlı genç Türk” olarak saygı görmüştür.¹⁶⁶

Hasan Fehmi Paşa'nın 1890'da yazdığı “Sanayi ve Ticaret Coğrafyası”¹⁶⁷ ve 1883'te yazdığı “Telhis-i Hukuk-ı Düvel”¹⁶⁸ adlı eserleri vardır. Telhis-i Hukuk-ı Düvel adlı eseri, Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu derslerin bir özeti mahiyetindedir. Eserin basıldıktan sonra zararlı bulunarak toplatıldığı ve kendisinin takdir edildiği söylenir.¹⁶⁹ Bu eserin yayınlanmasından yaklaşık 10 yıl sonra II. Abdülhamid'e “muhalif ifadelerin bulunduğu” şeklindeki jurnal ile eser toplattırılmıştır. Jurnal üzerine İzmir'e vali olarak gönderilen Hasan Fehmi Paşa, dilekçesi ile birlikte jurnalın mesnetsiz olduğu anlaşılınca İstanbul'a geri getirilir.¹⁷⁰

Hasan Fehmi Paşa 28 Ağustos 1910'da Edirnekapı Acıçeşme Çukurbostan karşısındaki evinde vefat etmiştir. Hasan Fehmi Paşa'nın Serbestî gazetesi ile bir ilişkisinin olup-olmadığını bilmiyoruz. Ancak şundan eminiz ki, 6 Nisan 1909'da Galata'da sokak ortasında İttihatçılar

¹⁶³ Ayten Can Tunalı, a.g.m., s. 80.; Ayrıca Hasan Fehmi Paşa'nın diplomatik yazışmaları için bkz. Ottoman Diplomatic Documents on “The Eastern Question” III, Egypt: From Ismail Pasha's Abdication to Hasan Fehmi Pasha's mission to London 1879-1885, Centre D'Histoire Diplomatique Ottomane Center For Ottoman Diplomatic History, edited by: Sinan Kunalp, The Isis Press İstanbul 2011.

¹⁶⁴ Ayten Can Tunalı, a.g.m., s. 81.

¹⁶⁵ Ayten Can Tunalı, a.g.m., s. 84.

¹⁶⁶ Cevdet Küçük, a.g.m., s. 322.

¹⁶⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 163.

¹⁶⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 184.

¹⁶⁹ Cevdet Küçük, a.g.m., s. 322.

¹⁷⁰ Salih Kış, a.g.e., s. 261.

tarafından öldürüldüğü düşünülen Serbestî gazetesi başyazarı Hasan Fehmi¹⁷¹, burada bahsi geçen Hasan Fehmi Paşa değıildir.

2.2. TAKVİM-İ TİCARET GAZETESİ

Takvim-i Ticaret gazetesinin adını, ilk defa Ebüzziya Tefvik Bey'den öğreniyoruz. Selim Nüzhet Gerçek'ten aktaran Nesimi Yazıcı'nın makalesi, bu bilgiyi şu şekilde aktarmaktadır; *“Takvim-i Ticaret gazetesi çıkmıştır. Hiçbir nüshasını görmediğim bu gazeteyi Ebüzziya Tefvik Bey, British Museum'un gazete koleksiyonları arasında görmüş (Ebüzziya Mecmuası, No:89, s. 24.) bakınız ne diyor: Takvim-i Ticaret isminde bir gazete olduğunu unutmuştum. Orada görünce zaman-ı neşrinde ne kadar ehemmiyetle telakkî olduğuna ve hatta muharriri Hasan Fehmi Paşa olduğuna tahattur ettim.”*¹⁷²

Namık Kemal *“Ramazan Mektubu”* adlı mektubunda Takvim-i Ticaret'ten bahsetmektedir. Ocak 1867 tarihli mektupta, gazetenin gelirinin giderini karşılayamadığı şöyle ifade edilmektedir; *“Yakın vakte gelinceye kadar İstanbul'da ve vilayette çıkan gazetelerin cümlesini biliyorsunuz; fakat bilmem Takvim-i Ticaret'i görmüş mü idiniz? İsimlerinin bir cüz'ü müttehittir ammâ, bu gazete öteki Takvim'e benzemez. Havî olduğu efkârın istikâmeti ve muharrirlerinin selika-i kitâbeti ciheti ile hakikaten şâyân-ı mütâle'a bir eserdir; lakin işittiğime göre irâdı, masrafına mukâbele etmediğinden idâresinde su'übet çekilmekte imiş. Bir gazete Avrupa'da birkaç yüz kişiyi beyler gibi geçindirir. Burada ekseri kendi masrafını korutamaz; işte fevâid-i ma'rifette hissedâr olan bir millet ile mahrum olan bir kavmin nisbeti böyledir.”*¹⁷³

Hasan Refik Ertuğ ise *“Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi”* eserinde, Tanzimat basının ikinci dönemini *“1865 Mevkuteleri”* adlı bölümde Takvim-i Ticaret'i ele almış ve şöyle bahsetmiştir: *“Hasan Fehmi Paşa tarafından çıkarıldığı bilinen bu gazete, Türkiye'nin, iktisat ve ticaret sorunlarını ele alan ilk mevkutesidir. Türkiye kütüphanelerinde hiçbir nüshası yoktur.*

¹⁷¹ Ahmet Emin Yalman, *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, Çeviren: Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 95.

¹⁷² Nesimi Yazıcı, *Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını: Takvim-i Ticaret, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu*, ODTÜ, Ankara 6-7 Kasım 1989, s. 60.

¹⁷³ Namık Kemal'in *Husûsî Mektupları I İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 70.

Çıktığı tarihte, diğer gazetelerde bu yeni mevküteden çok bahsedilmiştir. Birkaç nüshası Londra'da British Museum'dadır."¹⁷⁴

Ahmet Hamdi Tanpınar, "*On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*" eserinde Ahmet Mithat Efendi'nin Namık Kemal ile birlikte Türkçe-Fransızca çıkan Takvim-i Ticaret gazetesinin baskısını ve Türkçe kısmının yazı işlerini yürüttüğünü yazmaktadır.¹⁷⁵ Aynı zamanda Mehmed Zeki Pakalın'ın eserinde rastladığımız bu bilgi, tarih olarak 1872'yi vermektedir.¹⁷⁶ Bunun dışında Takvim-i Ticaret'te kimlerin yazdığını bilmiyoruz. Basın tarihçileri gazetenin Hasan Fehmi Paşa tarafından hazırlandığı konusunda mutabıktırlar. Haberlerin ayarlanması, makale ve yazıların yazılması işinin Hasan Fehmi Paşa tarafından üstlenilmiş olması ihtimali yüksektir.¹⁷⁷

Hasan Duman, "*Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri*" adlı eserinde Takvim-i Ticaret'ten ilk ticaret gazetesi olarak¹⁷⁸; Hıfzı Topuz, "*Türk Basın Tarihi*" eserinde ticaret dergisi olarak¹⁷⁹ bahsetmektedir. Dönemin gazeteleri göz önünde bulundurulduğunda fonksiyon olarak gazete vasfı ağır basmaktadır. Padişah'a sunulan dilekçe içeriğinden de hareketle Takvim-i Ticaret, bu dönem gazeteleri arasında zikredilmelidir. Zira; Osmanlı Devleti'nin başkentinde ve taşralarda sanayi, ticaret, ziraat ve gemi seferlerine mahsus olmak üzere bir gazete olmadığı, ülkede sanayi ve ticaretin gelişmesine yardım etmek için değişik dillerde yazılmış bir yayına ihtiyaç olduğu ve son ticaret antlaşmalarının bu yayında paylaşılmış olması gerektiği ile ilgili 20 Eylül 1865'te Padişah'a bir dilekçe sunuluyor ve 20 Ekim 1865'te gazetenin çıkışı kabul ediliyor. Bu dilekçeyi hazırlayanlar; Berlin Sefiri Jean Aristarchi Bey ile Constantin Calliady, Georg Guarracino ve Alexendre Caratheodory. Bu kişiler Takvim-i Ticaret adlı bir gazete çıkarmak için kendilerine müsaade verilmesini istemektedirler. Aynı zamanda böyle bir gazetenin masraflarına karşılık olarak da; mahkeme ilanlarını, ilanat-ı nizamiyeyi kendi gazetelerinde basmayı talep etmektedirler.¹⁸⁰

Takvim-i Ticaret gazetesi ile ilgili olarak Milli Kütüphane'den ulaştığımız nüshalar şu şekildedir; 1866 yılına ait 1-26, 28, 31-33, 36-37, 40-42, 44-46 numaralı nüshalar, 1867 yılına ait 48-49, 51-65 numaralı nüshalar, 1872 yılına ait 74 numaralı nüsha, 1873 yılına ait 114

¹⁷⁴ Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Birinci Cilt, Yenilik Basımevi, 1970, s. 209-210.

¹⁷⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, Mart 2016, s. 439.

¹⁷⁶ Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli, Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, Cilt II, Abuk Ahmed Paşa – Ali Muzaffer Bey, Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Şakir Batmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 72.

¹⁷⁷ Nesimi Yazıcı, a.g.e., s. 64.

¹⁷⁸ Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine kadar Osmanlı – Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, 1. Cilt (A-N), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, s. 9.

¹⁷⁹ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, Temmuz 2016, s. 389.

¹⁸⁰ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 60-61.

numaralı nüsha.¹⁸¹ Milli Kütüphane’de bulunan 1 numaralı nüshanın ikinci sayfasında “İhsan Sungu Kitapları” damgası bulunmaktadır. British Museum’da fark edilen bu gazetenin daha sonra Türkiye’de İhsan Sungu’nun koleksiyonunda bulunduğu sonucunu çıkarabiliriz. Nesimi Yazıcı makalesinde; gazetenin son iki sayısının¹⁸² üzerinde “S. N. Gerçek” mührü bulunduğunu ve Selim Nüzhet Gerçek’in kitabını yazdıktan sonra bu sayıları ele geçirdiğini ifade etmektedir.¹⁸³ 1872 yılına ait nüshalarda Fransızca kısmında Directeur Gerant olarak Antuvan de Peraldi ismi geçmektedir. Bu isim aynı zamanda 13 Temmuz 1866 tarihli nüshanın Türkçe kısmında da geçmektedir.¹⁸⁴

Takvim-i Ticaret’in tam bir koleksiyonuna sahip olamadığımızdan kaç sayı çıktığını bilemiyoruz. Elimizdeki gazete nüshaları 1873 yılında son bulmaktadır. Fakat 15 Ekim 1879’da gazeteye siyasî haberler yayınlama müsaadesi verildiğini öğrenmekteyiz. Bu izin aynı zamanda gazetenin kapanmasına sebep olmuştur. O dönemdeki gazete sahibi Vitaker’in bir makalesinde, Zaptiye Nazırı Hafız Paşa’ya verilen nişan konusunda uygunsuz ifadeler kullanması neticesinde gazetenin ‘müebbeden tatil edilmiştir’ demesi dikkat çekmektedir.¹⁸⁵

3 Şubat 1866 yılından itibaren her hafta cumartesi günü yayınlanan Takvim-i Ticaret gazetesinin her nüshası dört sayfadır. İki sayfası Türkçe, iki sayfası Fransızca’dır. Fransızca olarak neşredilen sayfalarda yer alan ilanlar İtalyanca, Rumca, Ermenice gibi değişik dillerde olmuştur. Gazetenin ilk dönemi Ceride-i Havadis Matbaası’nda basılmış olup, idare merkezi Galata’da Kivork Bey Hanı’ndadır. 1872’den sonra Mithat Efendi Matbaası’nda basılmış olup, bu aralık idare merkezi Perşembe Pazarı civarında Bakır Sokağı’ndaki hanın 2 numaralı odası olmuştur.¹⁸⁶

Takvim-i Ticaret gazetesi, kendi döneminde yayınlanan bir çok gazeteden haber alıntısı yapmıştır. Bu gazeteler arasında: İbretnüma, Ceride-i Havadis, Ruzname-i Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkâr, Basiret, Mecmua-i Funûn gibi başkentte yayınlanan gazeteler bulunduğu gibi, Tuna, Bosna, Suriye gibi vilayet gazeteleri, Vakayi-i Mısriye, Ruzname-i Vakayi-i Mısriye ve Avrupa gazeteleri yer almaktadır.¹⁸⁷

¹⁸¹ Milli Kütüphane, Süreli Yayınlar, 1962 ŞÇ.89.; Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 62.

¹⁸² Nesimi Yazıcı’nın bahsettiği son iki nüshanın birinde tarih olarak 13 Temmuz 1866 verilmiştir. Buradan şunu belirtmeliyiz ki, Nesimi Yazıcı’nın son iki sayısı dediği gazeteler, son iki sayı değildir. Milli Kütüphane’de bulunan gazete koleksiyonunda yer alan sayıların son ikisi kastedilmektedir. Bu nüshadaki ilgi çekici bilgi şudur; Gazete Müdürü olarak Antuvan de Peraldi ismi verilmektedir.

¹⁸³ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 60, 15n.

¹⁸⁴ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 64.

¹⁸⁵ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 64.

¹⁸⁶ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 63.

¹⁸⁷ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 64.

Takvim-i Ticaret'in 3 Şubat 1866'da çıkan 1 Numaralı nüshasında gazetenin neşri ile ilgili şartlar ve kurallar yayınlanmıştır. *“Bâlâsı Tuğra-yı Garrâ-yı Cenab-ı Padişahî ile duyurulmuş olan Takvim-i Ticaret ‘Le Moniteur du Commerce’ unvan ile Dersaadet’te ihdas ve neşrine müsaade buyrulmuş olan gazetenin şerait ve nizamâtı aşağıda beyan olunur.”*¹⁸⁸

Bu beyanda; gazetenin hukuk, tasarruf ve mülkiyetini belirten madde bulunmaktadır. Osmanlı'nın ticaretine, deniz limanlarına, sanayisine dair olan haberlerin neşrini, şirket ve ticaretin kanunnamelerini, üretim ve üretim hızına dair haberleri vermek üzere yayınlanacağı belirtilmektedir. Dinî ve politik mevzulara girilmeyeceğini ifade eden madde bulunmaktadır. Her hafta Türkçe olarak verilen kısımda ticaret ve sanayiye dair başlıca haberler olacağını bilgisi verilmektedir. Kanun ve hukuka dair maddelerin ilanının yayınlanacağı ve bu suretle gazeteye resmi gazete nazarı ile bakılabileceğini ve diğer gazetelerin bu nazarda bulunmayacağını; kara ve deniz ticareti üzerine kanunname ve nizamnamelerin ilan edileceğini ve bu ilanların yayınlanacağını ifade etmektedir. Gazetenin her sayısından 250 nüsha olacağı ve bunların İstanbul ve taşlarda hükümet dairelerinde, mahkeme kapılarında ve divanhanelerde asılacağı belirtilmektedir. Hükümet tarafından basılan gazete ilanlarının ve tahrirlerinin bir nüshası, Takvim-i Ticaret'e gönderilecektir. Devlete ait ilanlar ücretsiz olacaktır ancak özel ilanlar için tarife belirlenmiştir.¹⁸⁹ Bunun yanında devletin maliye idaresinin gazetenin kâr, zarar ve masrafı ile ilgili mesuliyetinin bulunmadığı da ayrıca belirtilmiştir. Ayrıca Takvim-i Ticaret gazetesinin, 3 Şubat 1866 tarihinden itibaren, Ticaret ve Nafia Nezareti Celilesi tarafından gönderilen maddelerin özetleri ile yayınlanacağı bildirilmektedir.

Gazetenin işleyeceği konular ilk sayısında beyan olunmaktadır. Kolektif yani umumi ve komandit yani sipariş yoluyla olan şirketlerin mukavelesini ve özetini, anonim şirketlerin akdine dair ve şirketin mukavele senedine dair kanunlarını, Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerde teşekkül eden anonim kumpanyalarına verilecek ruhsatlarını ve bu kumpanyaların nizamını, şirketin sona ermesi durumunda fesh veya şartlarının düzenlenmesini, her bir şirketin nizamnamesini, ilanını, emval defteri ve matbuatlarını, Osmanlı'da ikametgahları olmayan ve yerli olmayan kimselerin izhar pusulasını, poliçede keşide olunan şahsın alım, haber ve protesto suretini, poliçe meblağını ve ödemesini, iflas ilamları ve müflisin aciz olduğu ilamların özetlerinin yayınlanacağı bildirilmektedir.

¹⁸⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Şubat 1866 Cumartesi, 1 Numaralı nüsha.

¹⁸⁹ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 61.

İflas vekillerinin tayin ve değiştirilmesi ve müflisin soruşturulması ve iflas vekillerinin raportosu ve alacaklıların celbi, hileli iflas ilamları, 18 yaşını doldurmuş olanların ticarete girme ruhsatları, hükümet marifetiyle gemi alışverişı, imtiyaz ve tasdiknameler, piyango ruhsatları, şirketlerin neşrecekleri tarife ile nizamları, gazeteler marifetiyle neşrine karar verilen ilamlar, simsar kimselerin tayini ve ayrıca Ticaret Nezareti'nden karar verilecek maddelerin neşrinin yapılacağı bildirilmektedir.

Gazetenin 1 numaralı nüshasının ikinci sayfasında; ticaretin ve ticaret eğitiminin memleketçe ne kadar önemli bir unsur olduğu, ticaret ileri oldukça halkın da rahat ve mesut olduğu, memleketin imarının ilerlediği ve eserlerinin arttığı beyan olunmaktadır. Yelken ve diğer bütün ticaretlerin tahsil edilmesi, ticarete ve ticaret eğitime önem verilmesi gibi, ilim ve sanayinin gelişmesi ve yayılmasının bu ticaret becerisi ile gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Vatan ve devlet uğruna gayret etmek de bu yola girmekle mümkün olacaktır. Eğitimde ve hünlerde ileri oldukça ticaret dahi gelişecektir. Ticaret ileri gittikçe, ticaret işlemi dahi artmakta olduğundan, bu işlemlerin ve ticaret eserinin (gazetenin) tab'ı ve neşrine karar verilmiştir. Bu yüzden gazetenin çıktığı sürece ticarete hizmet etmeyi amaçladığı beyan olunmaktadır. *“Gazete nedir meçhul bir şey iken, az vakitte medeniyet cihetiyle girilen ilim, eğitim ve sanayinin dahili ile gazeteler gitgide çoğalmış ve yalnız Dersaadet'te yirmi üç gazete neşrolunmuştur. Bu dahi marifet ve hirfetin ne mertebe ilerlemiş olduğunu gösterir”* denilerek Takvim-i Ticaret'in bu gazeteler içindeki yeri anlatılmaktadır. Zikrolunan yirmi üç gazetenin maarif, edebiyat, politikaya dair olduğu ancak sanayiye ve ticarete dair gazetenin bulunmadığı belirtilmiş ve bu eksiklik üzerine Takvim-i Ticaret gazetesinin çıkarılmasına karar verilmiştir.

Ticaret bilgisinin ve malzemelerinin artması için yabancı dilde basılacak olan gazetenin, Osmanlı'ya pek faydalı olacağı belirtilmektedir. Bununla birlikte gazetenin yabancı dilde de basılmasının önemine değinilmektedir.

Takvim-i Ticaret gazetesini, Tuna adlı gazete ile benzeştirmektedir. Tuna gazetesinin bir tarafının Bulgarca bir tarafının Türkçe olması gibi, Takvim-i Ticaret'in de bir tarafının Fransızca bir tarafının Türkçe olması kararı ifade edilmiştir.

Hukuk ve kanun maddelerine dair basılacak olan ilanlardan dolayı Takvim-i Ticaret'e resmi gazete nazarıyla bakılacağı bundan dolayı bu konuyla ilgili izah yapılması gerektiği belirtilmiştir. Yapılan izahta; ilanların üç kısma ayrıldığı görülmektedir. Osmanlı Ticaret Kanunu hükümlerince şirket mukavele senetlerinin özetlerinin ilanı, hükümet tarafından basılması emredilen maddeler ve hükümetçe emredilmeyip hükümeti şahit göstermek amacıyla

basılan maddeler şeklinde üç kısma örnek verilmiştir. Buna örnek olarak şu verilmiştir; çalınmış bir bononun hükmü kalmadığına dair yazdırılacak ilan bu kabuldendir.

Sarraf ve tüccara ve belki de halka da faydası az olsa bile Takvim-i Ticaret'in neşrine müsaade beyan buyrulmuş olduğu belirtilmiştir.

İlk sayıda verilen önemli bilgilerden biri de; Takvim-i Ticaret'e konu olan Osmanlıca haberler, Fransızca olarak verilen haberlerin tercümesi olmadığıdır. Fransızca olarak basılan haberlerin Türkçe haberlerin aynısı olmayacağı vurgusu vardır. Ayrıca, gazetenin her sayısında mutad olarak verilen bilgiler, EK 1'de gösterilmiştir.

3. TAKVİM-İ TİCARET GAZETESİ

1866-1873 yılları arasındaki sayılarına ulaşılan Takvim-i Ticaret gazetesi, 1866-1879 yılları arasında yayınlanmıştır. Milli Kütüphane’de 1866-1873 yıllarına ait 57 nüshası bulunmaktadır. Bu 57 nüshadan 55’inin 1866 ve 1867 yıllarına ait olması sebebiyle çalışma yalnızca bu iki yılı kapsamaktadır. Diğer iki nüsha, 1872 yılına ait 74 numaralı ve 1873 yılına ait 114 numaralı nüshalardır. Gazetenin 1 numaralı nüshası 3 Şubat 1866 tarihli, kütüphanede bulunan 114 numaralı son nüshası ise 26 Mayıs 1873 tarihlidir. 15 Ekim 1879’da siyasî haberler yayınlama müsaadesi verilen Takvim-i Ticaret gazetesi, yine aynı yıl Zaptiye Nazırı Hafız Paşa’ya verilen nişan konusunda uygunsuz ifadeler kullanması neticesinde kapatılmıştır.¹⁹⁰ 1873 ile 1879 yılları arasındaki nüshaların varlığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Takvim-i Ticaret gazetesi haberlerinin ve risalelerinin kim/kimler tarafından yazıldığı ve hazırlandığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Basın tarihçileri Hasan Fehmi Paşa tarafından hazırlandığı noktasında mutabıktırlar. Mehmed Zeki Pakalın ve Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi’nin Namık Kemal ile birlikte Takvim-i Ticaret gazetesinin baskısını ve Türkçe kısmının yazı işlerini yürüttüğünü iddia etse de, bununla ilgili herhangi bir bilgiye de ulaşılamamıştır.¹⁹¹ Gazete haberleri ve risalelerin yazarları hakkında, gazetede herhangi bir imza yoktur. Ayrıca, bu çalışmada yer alan “Pamuk Ziraatına Dair Risale”, “Esham-ı Umumiyye Fiyat Cetveli”, “Zahire Fiyat Cetveli”, “Hülasa-i Muamelat-ı Borsa”, “Hülasa-i Ahval-i Muamelat-ı Ticariye ve Fiyat-ı Emtia”, “Hülasa-i Muamelat-ı Maliye ve Mesalih Borsa” gibi başlıkların dışında, gazetenin diğer haberlerinin ve risalelerin başlıkları bulunmamaktadır. “Kalkınma Yazıları”, “Ticaret Yazıları” ve “Ziraat Yazıları” altında incelenen haberler, konuları itibarıyla tarafımızdan sınıflandırılmıştır. “Kalkınma Yazıları” altında incelenen “Eğitim, Ulum ve Fünun”, “Sergi”, “Sanayi, Esnaf ve Şirketleşme”, “İmar, Bayındırlık ve Ticaret” yazıları, gazete haber ve risalelerin içeriklerinden hareketle oluşturulmuştur.

¹⁹⁰ O dönemdeki gazete sahibi Vitaker’in bir makalesi. Bkz. Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 64.

¹⁹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yayınları, Mart 2016, s. 439.; Mehmed Zeki Pakalın, Sicill-i Osmanî Zeyli, Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi, Cilt II, Abuk Ahmed Paşa – Ali Muzaffer Bey, Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Şakir Batmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 72.

¹⁹¹ Nesimi Yazıcı, a.g.e., s. 64.

3.1. KALKINMA YAZILARI

İktisadi kalkınma, bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının (refah düzeyinin) yükseltilmesi demektir. İktisadi kalkınmanın nihai amacı, toplum ve kişileri, başta doğa olayları karşısında olmak üzere, iktisadi, siyasi, sosyal ve uluslararası ilişkiler bağlamında, kısaca, her bakımdan özgür hale getirmektir.¹⁹² “Kalkınma” kavramı II. Dünya Savaşı neticesinde önem kazanan, kapitalist bir paradigma içerisinde yer alan unsurlardan biridir.¹⁹³ Kalkınma en genel anlamıyla yukarıda da ifade ettiğimiz gibi toplum ve kişilerin her bakımdan özgür hale getirilmesi ve ilerlemesidir. Kalkınmanın en genel anlamıyla doğa-insan ilişkilerine yapılan iradi bir müdahale¹⁹⁴ olduğunu bu açıdan belirtmek gerekir. Kalkınmayı önemli bir mesele olarak gündemde tutan husus, onun, eski zamanlarda hep var olmuş olan fakirlik-zenginlik gibi tek boyutlu bir mesele olmamasıdır. Eski zamanlarda fakirlik-zenginlik olarak değerlendirilen bu husus, bugün geri kalmış ya da az gelişmişlik ve gelişmişlik olarak nitelendirilmektedir.¹⁹⁵ Kalkınma, her ne kadar II. Dünya Savaşı sonrası 1950’li yılların kavramı olarak değerlendirilse de 19. yüzyılda da kalkınma kavramının yerini tutan kavramlar bulunmaktadır; medeniyet, terakki, ulum, fünun, maarif, hürriyet ve Tanzimat gibi... Yani 19. yüzyılda medeniyet ve terakki kavramları, bugünkü kalkınma kavramını ikame etmektedir.¹⁹⁶ 19. yüzyılda saydığımız bu kavramlar, devletin kurtuluş reçetesi olmuş ve devletin ideolojisi halini almıştır. Osmanlı’nın ilk zamanlar (18. yüzyıl ve 19. yüzyılın başları) çare olarak başvurulan ve layihalarda da temas edilen kalkınma anlayışı “kanun-ı kadîm”e dönmek iken, 19. yüzyılda birçok yazar, “medeniyet, terakki ve maarif” kavramının etrafında toplanmaya ve kalkınma çaresi aramaya başlamışlardır. Buradaki amaç, devleti kurtarmak ve bunun için kısa vadeli, pratik, devlet için geçerli çözüm yolları aramaktır. Tanzimat döneminin zihniyetini de bu kavramlar karşılamaktadır.¹⁹⁷

Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre; Tanzimat devrinin ilk ideolojisi, medeniyetçiliktir. Sadık Rıfat Paşa ve Mustafa Sami Efendi’den itibaren “medeniyet, temeddün, ünsiyet, menûsiyet, teennüs” gibi kelime ve terkiplerle Frenkçe “sivilizasyon” kelimesinin karşılığı

¹⁹² Prof. Dr. Muhteşem Kaynak, Kalkınma İktisadı, Gazi Kitabevi, Ankara 2011, s. 77-78.

¹⁹³ Ahmet Tabakoğlu, Toplu Makaleler I İktisat Tarihi, Kitabevi Yayınları, Kasım 2015 İstanbul, s. 202.

¹⁹⁴ Muhteşem Kaynak, a.g.e., s. 78.

¹⁹⁵ Yılmaz Özakpınar, İnsan Düşüncesinin Boyutları, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 187.

¹⁹⁶ Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s. 203.; Niyazi Berkes, Ekonomik Tarih ile Teori İlişkileri Açısından Türkiye’de Ekonomik Düşününün Evrimi, Türkiye’de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine, Derleyen: Yard. Prof. Dr. Fikret Görün, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1972, s. 39.

¹⁹⁷ Gökhan Çetinsaya, Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt I-Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İletişim Yayınları, 2001, s. 54.

aranmıştır. Reşit Paşa, Ali Paşa, Cevdet Paşa, Münif Paşa, Sultan Abdülaziz türlü yazılarında, fermanlarda hep onun tarifini yapmaya çalışmışlardır.¹⁹⁸ Mustafa Reşit Paşa ve Sadık Rıfat Paşa gibi bu kavramı kullanan devlet adamlarının yazdıkları metinlerde “sivilizasyon usulü... yani terbiye-i nâs ve icrâ-yı nizâmât” gibi çeşitli karşılıklarla ifade edilmeye çalışılan kavram, 1850’lerde kesin anlamını bulmuştur ve “medeniyet” adını almıştır.¹⁹⁹ Dönemin birçok yazarı da benzer ifadeleri kullanarak, devletin kalkınma ve ilerlemesinin yollarını araştırmıştır. Yazarlar, bu kalkınma ve ilerleme yollarını halka gazeteyle aktarmışlardır. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basını” başlığı altında da bahsettiğimiz üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısında gazeteler, sadece habercilik faaliyetiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda halkı aydınlatmayı, toplumsal ve iktisadi kalkınmayı sağlamayı amaçlamışlardır. Dönemin kalkınma reçetelerini ve fikirlerini halka aktarmayı amaçlayan gazeteler, bu açıdan mektep vazifesi görmüş; eğitici ve yol gösterici bir misyon üstlenmiştir. Gazete, sadece halka eğitici ve yol gösterici bir araç olarak da görülmemiştir. Bizatihi terakkinin en başlıca sebebi olarak nitelendirilmiştir. Bu konuda Takvim-i Ticaret gazetesini neşreden Hasan Fehmi Paşa’nın 25 Nisan 1877’deki meclis konuşması aynen şöyledir; “*Bugün müzakere olunacağı haber verilen Matbaa Nizamnamesi hakkında bir iki söz söylemek isterim. Matbuat (gazete, kitap) esbab-ı terakkinin en başlıcalarındandır... Matbuat ne kadar serbest bırakılırsa ol kadar istifade olunur...*”²⁰⁰ 8 Mayıs 1877 tarihli meclis konuşmasında ise; “*Herhalde kanun dairesinde hareket şartıyla matbuat tevsi olunursa, maarif dahi o derece tevessü eder. Maarif tevessü ettikçe servet-i sairece dahi terakki hasıl olur. Matbuat ne kadar serbest olursa o kadar faide hasıl edeceğine hiç şüphe etmemelidir*”²⁰¹ der. Hasan Fehmi Paşa’nın bu görüşünü destekleyen bir başka kişi de Vasilâki Bey’dir. Vasilâki Bey’in meclis konuşması da dikkat çekicidir; “*Matbuat kanunnamesi serbest olmalıdır. Matbuat nerede serbest ise orada terakki hasıl olur... Amerikaluların bu kadar ileriye gidişine herkes taaccub ediyor. Orası yeni bir memleket; fakat taaccub edenler bilmiyorlar; iki Amerikalı bir yerde bulunursa yanlarında bir matbaa bir de gazete bulunur.*”²⁰² Bu açıdan gazetenin hem varlığı hem de halka eğitici ve yol gösterici rolü, terakki sebepleri arasında sayılmalıdır.

Mecmua-i Fünun sayfalarında “ulûm, fünûn ve sanayi sayesinde, toplum içindeki fertlerin işbirliğine dayanarak, insanları refah, rahatlık, servet ve dolayısıyla da saadete

¹⁹⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yayınları, Mart 2016, s. 159.

¹⁹⁹ Gökhan Çetinsaya, a.g.m., s. 56.

²⁰⁰ Hakkı Tarık Us, Meclis-i Meb’usan (1293=1877) Zabıt Ceridesi I. Cilt, Vakıf Gazetesi Matbaası, İstanbul 1939, s. 171.

²⁰¹ Hakkı Tarık Us, a.g.e., s. 214.

²⁰² Hakkı Tarık Us, a.g.e., s. 201.

ulaştırılan bir yol” olarak tanımlanan medeniyet²⁰³, terakki kavramıyla birlikte kullanılır. Takvim-i Ticaret gazetesinin de sık sık vurguladığı terakki, ulum ve fünün kavramları da halkın refah, rahatlık, saadet ve huzurunu sağlamayı amaçlayan kavramlardır. Takvim-i Ticaret gazetesinde yer alan haberler dönemin ve bilhassa Hasan Fehmi Paşa'nın kalkınma perspektifini de ortaya koymaktadır.

3.1.1.Eğitim, Ulum ve Fünün Yazıları

18. yüzyıl içinde ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde terakki kavramı yani kalkınma, Osmanlı'da siyasî içerikli politikaları ve uygulamaları çağrıştırmaktadır. Bu dönemler için Osmanlı'nın kalkınma gayesi, ekonomik bir mesele değil, siyasî bir mesele olarak görülmektedir. Osmanlı düşünürlerinin, malî bunalımın sebebini devlet adamlarının kulluk ödevlerini yerine getirmemeleri olarak görmesi, buna örnek gösterilebilir. Ancak 1830'larla birlikte terakki, Batı ekonomisinden ve kurumlarından örneklerin gösterilmesi ve ekonomik kalkınma fikrine dayalı planlama yolunun aranması ile siyasî bir anlayıştan ekonomik anlayışa yönelmiştir.²⁰⁴ Bu ekonomik anlayış da doğru iktisadi politikaların uygulanması ile iktisadi gelişmenin sağlanacağı şeklinde düşünülmüştür. Bu iktisadi politikaların uygulanmasıyla zamanla ve kendiliğinden uygun bir zihniyet oluşacağı tasavvur edilmiştir. Ancak bu düşünce, 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Ahmet Mithat Efendi ile birlikte, insana verilecek eğitimin zihniyet değişikliğini sağlayacağı ve bunun da iktisadi gelişmeyi oluşturacağı şeklinde değişmiştir.²⁰⁵ Osmanlı iktisadi zihniyeti, Osmanlı halkının geleneği, göreneği, yaşayışı ve aldığı eğitim ile oluşmuştur. Bu açıdan halkın kanaatkar ve gayretsiz olan tavrı ve göreneklere öne sürerek girişimcilikten uzak oluşu, Takvim-i Ticaret gazetesi tarafından sürekli eleştirilmiştir. Bu konuda gazetenin açtığı her terakki bahsi, ilim ve eğitimin ne kadar önemli olduğunu, kalkınan ülkelerin ilim ve eğitimle terakkiyi yakaladıklarını öne sürmektedir.

Takvim-i Ticaret gazetesinde 19. yüzyılın ikinci yarısı için; ülkenin ziraat, sanayi ve ticaretinin terakkisi için yazılan risaleler bulunduğu gibi, terakkinin gerçekleşmeme sebepleri üzerinde duran risaleler de yer almaktadır. Bu risalelerin birinde²⁰⁶; terakkinin gerçekleşmesinde, memleket halkının hal ve adetlerinin terakkiye engel olduğu ifade

²⁰³ Gökhan Çetinsaya, a.g.m., s. 56.

²⁰⁴ Niyazi Berkes, a.g.m., s. 41-44.

²⁰⁵ Eyüp Özveren, İster İstemez Karşılaştırmalı ve Dışa Bağımlı İktisadi Düşünce Tarihimiz: Gözlemler ve Sorunlar, Türkiye'de İktisadi Düşünce, Derleyenler: M. Erdem Özgür, Alper Duman, Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 28.

²⁰⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Ocak 1867 Cumartesi, 52 Numaralı nüsha.

edilmektedir. Bu adetlerin eğitime ve uzmanlaşmaya ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sanayi, ticaret ve ziraatın üretimi artıracak, belli bir seviyeye çıkaracak teşviklere ihtiyacı olduğu öne çıkarılmıştır. Risaleye göre bu amaçlara ulaşmak için hükümetin yardımına ihtiyaç vardır. Bu gibi faydalı işlerde hükümet tarafından emir ve teşvike gerek kalmadan halkın kendini göstererek gayret etmesi ve hükümetten isteyeceği ruhsat ve istekleri hemen ifade edip, üretime ve çalışmalarına devam etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu hususta hükümetin teşvik ve ümitlerinden gayesi, dünyadan habersiz olan halkın durumunu görüp, buna göre önlem almasıdır. Hükümet, ilim ve eğitim, ticaret, sanayi, ziraat, menfaat ve kifayetin ne olduğunu bilmeyen halka, bunları anlatmalı ve hatırlatmalıdır. Halk, ilim ve marifetin ne kadar önemli olduğunu ve ticaretin, ziraatın ve sanayinin faydalarının ne kadar lüzumlu olduğunu bilmektedir. Hatta bu konuda bir söz açılrsa Avrupa'dan gelen malların rekabetinden dolayı yerli sanayinin kalmadığına ve bu yüzden "servet-i milliye"nin zarar ettiğine dair toplumda yaygın bir kanaat vardır. Ancak halk, ülkede üretilen malların Avrupa malları ile rekabet etmesi için teşvike ihtiyaç duymaktadır. İlimin, eğitimin, ziraatın, sanayinin, ticaretin terakkisi, halkın ara vermeden sürekli çalışmasına bağlıdır. Bu da gayret ve mesai yaratacağından ilk zamanlar bazı masraflara sebep olacaktır. Ancak bu da tecrübe, teşvik ve desteklerle aşılabacaktır.²⁰⁷

Bir adam ilim ve fenni alır, üretir, kazanç eder ve kendisi de bununla itibar görürse, kendisinden başkaları da istifade eder. Tecrübelerini, insanlara telif ve tercüme eserler şeklinde bırakırsa, hem kendisine fayda sağlar hem de insanlığa hizmet etmiş olur. Risale, bu eser bırakma işini, "nev-i beşerin yaratılış gerekliliği" olarak nitelendirmektedir. Bu eserlerin meydana gelmesiyle ilim ve eğitimde terakki sağlanacağı ifade edilmektedir. Risalede telif ve tercüme yoluyla yapılacak ilmî gelişmelerin yanında ticaret, sanayi ve ziraat konularında da terakki üzerinde durulmaktadır. İlmî terakkinin sağlanamamasından dolayı sanayi, ticaret ve ziraatça gerekli terakkinin de sağlanamadığı ifade edilmektedir.²⁰⁸

Risalede, bu üç sektörün durumu tek tek irdelenmektedir; "*Sanayi, ticaret ve ziraatımızca gerekli olan terakki vardır denemez, hatta sanayi eski halden pek geri olup, ticaret dahi geçmiş hallere nispetle gereği kadar ilerlemiş ise de kazancı cüz'i kalmıştır.*" Ziraatın terakkisi için ticaret yollarının, ulaştırma düzeninin ve imarın önemi vurgulanmaktadır. Ziraat ıslah edilerek önceki seviyelerden hayli fark yaratmıştır, fakat istenilen seviye gerçekleşmemiştir. Yolların henüz düzenlenmemesi ve düzenli olmaması sebebiyle önemli bir kazanç elde edilemediği görülmektedir. Hatta memleketin dış ticaret dengesinin ziraatta

²⁰⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Ocak 1867 Cumartesi, 52 Numaralı nüsha.

²⁰⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Ocak 1867 Cumartesi, 52 Numaralı nüsha.

ilerleme ile sağlanacağı ifade edilmektedir; *“Halbuki memleketimizin ithalat ve ihracat dengesi, ancak şu ziraat kıymetinin ilerlemesiyle husule geleceğinden şüphe yoktur.”* Ziraatta ilerleme için; çiftlik sahiplerinin ve ziraat erbabından kudretli olanların topraklarını temizlemesi, çift sürmeleri ve ekinciliği artırmaları tavsiye edilmiştir. Pamuk kozasını ayıklamaya yönelik makinelerin alınmasıyla kolaylık sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Avrupalıların bazı bölgelerden toprak alıp kendi topraklarının ıslahını gerçekleştirdikleri ve bundan dolayı da türlü türlü mahsul elde ettikleri ifade edilmektedir. Ancak Osmanlı'nın her türlü mahsul yetiştirmeye müsait olmasına rağmen, bir çok toprağın ve tarlanın boş durmasına teessüfle değinilmektedir. Ziraat terakki etse de nakliye vasıtasının yolunda olmaması sebebiyle faydaya engel olduğu da ifade edilmektedir. Eğer memleketin her tarafında demiryolu yapılmazsa ve yapılır da işletilmezse terakki gerçekleşmeyecektir. Bundan dolayı, Osmanlı'nın birinci derecede lazım olan yatırımı araba adedine göre yollar yapmak olarak görülmüştür. Risale, bu imarın gerçekleşmesini milletin istemesine, önem vermesine ve halkın refah dengesinin sağlanmasına bağlamaktadır. Bunu Bosna ve Tuna vilayetleri ile örneklendirmektedir. Hatta bu vilayetleri göz önünde bulundurarak, diğer bölgeleri onların çabasıyla ilişkilendirmektedir.²⁰⁹

Sanayinin ise, esnaf olanların ve zanaat ustalarının gayret ve istekleri ile terakki sağlayacağı ifade edilmektedir. Ticaret, ticaret belgesi halkından olan sermayedarların gayretleri ile terakki edecektir. Sanayi, fabrika ve örneklerinin tesisi ile ve sanayi bilgisinin kuvveti ile zamanla terakki sağlayacaktır. Esnafın bunları yapamazlarsa bile kendi ürettikleri ürünlerini, geçmişteki seviyeye taşımayan şeyin ne olduğunu tespit edip, muayene etmeleri gerekmektedir. Esnafın daha iyisini yapmak için gayret etmeleri gerektiği tavsiye edilmektedir. Bu ıslah için; esnaf işlerini baştan meydana koymalı ve gayret etme bilincine sahip olmalıdır. Bunların olmamasından dolayı terakkinin gerçekleşmediği vurgulanmaktadır. Ticaretin terakkisi için ise, şirketleşmeler savunulmaktadır. *“Ticaret için az çok sermaye sahipleri bir araya gelseler birer şirket teşkil etseler veyahut muktedirler ise başka başka ticaretler ile ilgilenseler elbette mülken en az menfaat meydana gelecektir.”* Ticaret İdaresi'nin kendine mahsus bilgilere sahip olduğunu fakat yazarlarla (düşünürlerle) uyum sağlanması gerektiğine dikkat çekilmiş ve bunun mal sahibi için önemli olacağı ifade edilmiştir. Risalede buraya kadar açıklanan terakki unsurları şu şekilde özetlenmektedir; *“Açıklanan tafsilattan maksat, Ebna-yı Vatanımızın (vatanımızın evlatları) mevcudu olan her ne ise sanayi ile, ticaretin ıslah olması ile ziraatça terakki sebepleri ile kemale erdirilmesine gayret etmeli ve*

²⁰⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Ocak 1867 Cumartesi, 52 Numaralı nüsha.

istekli olmaktan seçkin olmaya, kuvveden fiile gayretli olunması gerekmektedir. Zira geçen zaman ve medeniyet dairesinin genişlemesi ve bu sebeple de beşerin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması ve değiştirilmesi söz konusu olduğundan, bu hususun ilim ve fen terakki buldukça sanayi, ziraat ve ticaretin çeşitlendirileceğinden, eğer esnaf, ziraatçı, tüccar geçmiş örneklerinden ayrılmaz ve zamanımızın gerekliliklerini yerine getirmezse ve bu konuda istekli olmazlarsa terakki olmayacağı ve kullanılan vasıtaların kendilerine dönmeyeceği açık ve aşikardır.”²¹⁰

Takvim-i Ticaret gazetesinin 5 Ocak 1867 tarihindeki nüshasında; Dersaadet Kütüphaneler Müfettişi Eski Kumandan Abdurrahman Nacim Efendi'nin sahip olduğu ve içinde bazı büyük zatların bulunduğu Cemiyet-i İlmiye-i Tedrisiye'den bahsedilmektedir.²¹¹ Gazetede bu cemiyetin haftada iki gece Arap eserlerini tedaris ettirdiği ifade edilmektedir.²¹² Terakkinin ve bir milletin saadeti için eğitim, ilim ve fennin yayılması gerektiği risalede sıkça vurgulanmıştır. Milli serveti artırmanın yolu, halkın fikir hazinesini geliştirmek, eğitim sermayesini artırmak, mülkünü-azığını çoğaltmak ve şirketlerin kurulmasını sağlamak ile mümkündür. İşte cemiyet adamlarının ve hayrı arzulayan halkın, iyi arzu ve gayretiyle o gibi cemiyetler kurulur ve ilim, marifet kendini gösterir oldukça halkın ilme muhabbeti, ilgisi çoğalacak ve bu suretle yavaş yavaş eğitim başlayacak, düzenlenecek ve yenilenecektir. Bir taraftan da bir çok ilim ve fen mektebi meydana gelirse, az vakit içinde olduğu gibi her tarafta ilim ve eğitim arzularının yayılacağı büyük ihtimaldir.²¹³ Bahsi geçen risalenin bir kısmı şu şekildedir;

“Asrımızda bir milletin hal-i saadeti ve şanının ortaya çıkması, mutlaka ilim ve fennin yayılması ve terakkinin gün be gün oluşmasıyla mümkündür. İşbu dava açık delillerle ve hazır fiillerle erbabı indinde yeterli tarif ve işaret olunmuştur. Bu yolda kazanç, terakki gibi tekrarlanan yazılar ile karıştırmak mümkün görünür ise de açık olduğu üzere; bu terakkinin delilleri, ilim ve eğitim ile başlamış ve bu sayede şöhret dereceleri ezici kuvvetiyle son rütbelerine ulaşmıştır. Bu konuda hakikate delil getirilmesi ve araştırılması halinde, Avrupa

²¹⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Ocak 1867 Cumartesi, 52 Numaralı nüsha.

²¹¹ Bu Cemiyetin 1862'de kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle kütüphaneden de bahsetmesi bizi bu düşünceye itmiştir. Cemiyet 1862-65 arasında, üniversitenin temeli olacağı düşüncesiyle doğa bilimleri konusunda halka açık dersler vermektedir. Halka ilmî gelişmeler tanıtılmaktadır. Bkz. İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 221.

²¹² 40 üyesi bulunan cemiyet, Fransızca'yı, İngilizce'yi ve Batı Hukukunu serbestçe öğrenme imkanı sağlamıştır. Cemiyet okuyucuya, Salı günleri hariç saat 3'ten 11'e kadar her gün okuma odası ayarlamıştır. Avrupa gazeteleri ve 600 ciltlik kütüphanede sunmuştur. Gayesi memleketi aydınlatmak olan cemiyetin Mecmua-i Fünun adlı yayın organı vardır. Bu yayın, telif, tercüme ve ders suretiyle maarifin yayılması, ulûm ve maarife, ticaret ve sanayiye dair bir mecmua neşri olarak yayına başlamıştır. Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 186.

²¹³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 5 Ocak 1867 Cumartesi, 49 Numaralı nüsha.

ahalisi ve Amerika sakinlerinin ahvalinin mülâhaza edilmesi gerektiği açıktır. Tarihe ayan olduğu üzere Amerika kıtası dört yüz sene evvel meçhul ve ve sakinleri korku ve dehşet içinde bir cahil kavim olduğu halde nice yüz senelerden beri medeniyet halinde bulunan milletlere yetişmiş ve belki bazı mertebelerde dahi yarışmıştır. Yenidünyanın eskilerine nispetle yeni demek olan ahalisinin bunca geçmiş milletlere yavaş yavaş bazıları dahi geçmesinin, ilim ve eğitimin yayılması sayesinde olduğuna şüphe var mıdır? Bu; bir çeşit kendisine ait değersiz olmayıp, tahsil ile, bu tahsili herkese bildirmek ile, eğitime gayret ve devam etmekle ve kemale erdirmekle tahsili çoğaltma vasıtasıyla gayretli çalışmalarının ve dikkatlerinin neticesidir. Çünkü, esas bir binanın inşasına mümkün olmayan durum ile devam etmek yahut binanın çürük olması halinde devamı gayri muhtemeldir. Bu çeşit nev-i beşerin fiil ve hareketinin esası nasihat ilmine dayandığından ilim ve eğitimden aksi meydana geldiği görülür. Bir milletin ve memleket sakininin saadet hali, üretimi ve zorluğu istediği takdirde önce ve sonra her türlü ilim ve fennin bireysel ve toplumsal faydalarının inceliklerinin görülüp eğitimini gerçekleştirmeli ve anlatarak Servet-i Milliye'nin sebeplerini kemale erdirme derecelerine özen gösterilmelidir.”²¹⁴

Avrupa ve Amerika’da ilim ve eğitimin yayılması ile terakki sağlandığı ifade edilmiştir. İlim ve fennin bireysel ve toplumsal faydalarına ve inceliklerine özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Takvim-i Ticaret gazetesi, ilmin ve eğitimin yayılması ile sağlanacak terakki konusundaki teklifini diğer gazetelerden ayrı bir yere oturtmaktadır. Takvim-i Ticaret gazetesinde dönemin gazeteleriyle ilgili yapılan bir yorumda “*Dönemin gazetelerinde halka ait terbiye ve halkın olgunluğa ermesi için servet sahiplerinin maliyeye dair hatırlatmaları dikkat çekmektedir. Üretime sebep olacak terakkinin sağlanabilmesi için maliyenin hali ve hizmetlerini dikkate alan kişilerin varlığından fakat bunların da eserlerinin bulunmadığından*” söz edilmektedir. Bunun sebepleri arasında Osmanlı’nın şehirlerindeki gelişmişlik düzeyinin yetersizliği ve bunu düşünen kişilerin sayıca az olması yer almaktadır. Takvim-i Ticaret gazetesinin 55 Numaralı nüshasındaki bu risaleye göre, 1867 yılındaki ilmî gelişmelerin ve eğitimde terakkiye dair örneklerin oluştuğu söylenemez. Çünkü bu dönemde yeni çıkan gazeteler, eski ve mevcut gazeteleri tahlil edip tartışmakla meşguldür. Eğitimi ve eğitim merkezlerini genişletme derecesinde faaliyetler var ise de maliyenin hallerini tedbirden harekete geçirmek gerekmektedir. Burada lazım olan; halkın ahlakına ve meşrebine göre, her işte resmî teşvik ve örfü hatırlatmaktır. Bunun sebep ve hikmeti, zihinlerin eğitimine bağlıdır. Ticaret erbabına malumdur ki, esnaf şöyle dursun ticaret bilen eğitimli kişiler bile gazetenin

²¹⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 5 Ocak 1867 Cumartesi, 49 Numaralı nüsha.

girişlerini ve ıslahı mümkün olmayan benzer haberlerini okuyup kendi faydalarına uyacak haberleri okumadan gazeteyi köşeye atmaktadır. Halk kendine yarayacak ticaret ve sanayiye dair haberleri okusa bile bir faydaya sebep olmayacağını düşündüğünden, okuyup geçmektedir. Bundan dolayı halkın ticaret ve sanayi konusundaki eğitimi için gerekli olan mekteplerin açılması şarttır. Gazete bu açıdan Ticaret ve Sanayi Mektebi kurulmasını önermektedir. Risaleye göre; ilim, fen ve sanayinin terakkisi, ülkenin bayındırlık faaliyetleri ve çeşitli imar planları yanında bir de kurulması elzem olan Ticaret ve Sanayi Mektebi'ne bağlıdır. İstenilen terakkinin meydana gelebilmesi için mevcut mektepler hakkında yapılan düzenlemelere devam edilmesi ve tahsilinin kolaylaştırılması gerekmektedir. Ayrıca ticaret ve sanayiye dair derslerin verildiği bir mektebin de açılması gerekmektedir. Ülkedeki mektepler adeta Mülkiye'ye memur ve Askeriye'ye güç kazandırmaktadır. Bu, ticaretin önündeki engeldir. Mekteplerin ticaret ve sanayiye yönelik sebepler oluşturmadığı açıktır ve mekteplerde tahsil gören öğrencilerin ve velilerin hedefleri ise eğitimden sonra resmî hizmetlerde bulunmak üzerine kuruludur. Halkın, ilim ve eğitimin lezzetine, ticaret ve sanayinin lezzetine ve rahatına layıkıyla şahit olmadığından ve geçmişteki zihniyetleri dolayısıyla ticaret ve sanayiye yönelmediği görülmektedir. Hükümetin buna mesai ve gayret harcaması gerekmektedir. Bu yüzden ticarete ve sanayiye yönelik derslerin verildiği mektebin açılması gerekmektedir.²¹⁵

Ticaretin terakkisi için ticaret mektebi kurulması gerektiği ve eğitiminin hangi usullerle yapılacağı tartışılmaktadır. 1860'dan itibaren bir ticaret mektebi kurulmasının dile getirildiği ve ancak 1881'de bu teşebbüsün gerçekleştiği bilinmektedir. 1883'te Ticaret ve Ziraat, Orman ve Maadin Nezareti'ne bağlı olarak kurulan okul, 1889'da eğitime başlamıştır.²¹⁶ Ticaret mektebinin coğrafya, istatistik, ticaret tarihi gibi verdiği dersler ve eğitim müfredatı, 1867 yılında yayınlanan Takvim-i Ticaret gazetesinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Avrupa'dan örnekleri verilerek bu mektep tasavvur edilmiştir. Yani, böyle bir mektebin kurulması gerektiği tavsiye edildiği gibi, aynı zamanda bu konuda araştırmalarda da bulunulmuştur.

Belçika ve Almanya ile İsviçre'de faaliyet gösteren eğitim-öğretim merkezinin usulünü araştırmak üzere Fransa Maarif Nezareti'nin eğitim memurlarından birisi görevlendirilmiştir. Fransız memur tarafından kaleme alınan beş yüz sayfalık rapor, Osmanlı bürokratları tarafından incelenmiş ve uygun bulunmuş, masrafı devlet tarafından karşılanarak gazetede yayınlanmıştır. Memurun kimliği ve memuru gönderen kurumla ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

²¹⁵ Takvim-i Ticaret gazetesini, 16 Şubat 1867 Cumartesi, 55 Numaralı nüsha.

²¹⁶ Osman Nuri Ergin'den aktaran: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı, İ.Ü. İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1946, s. 36.

Zikredilen raporda; “eğitim çevresinde, idarelerde tafsilatıyla basılmış ise de her birine şerh ve beyan lüzum görünmemiştir. Ancak, raporun içinde Osmanlı'nın her şeyden evvel muhtaç olduğu bir eğitim biçimi uygulamasının şart olduğu belirtilmiştir. Ve bu çerçevede; Belçika'nın Anvers şehrinde mevcut olan Ticaret Mektebi'nin talimine ve talim beyanına dikkat edilmiştir. şöyle ki; Ticaret Mektebi'nde uygulanan eğitim usulü ikiye ayrılmaktadır. Biri, ilim ve diğer ameliyat (İş, icraat). Ve tahsil zamanı iki senedir. İşbu mektebe alınacak talebe, Fransızca söz ve terimlerini bilmeli ve Fransızca'dan İngiliz ve Alman lisanlarına tercümesi ile coğrafya ve matematik vesaire derslerden oluşturulan imtihanı vermeğe vakıf olmalıdır. İşbu birinci sene aldığı derslerin imtihanı için lazım gelen cevapları vermelidir. Düzenli bir şekilde zikredilen mektebin bir yeri ve özel heyeti mevcut olmalıdır. Alınacak talebe 18 yaşından 20 yaşına kadar olmalıdır. şartlı olan imtihanları dahi senede bir defada vermelidir. Alınacak talebeler iki kısma ayrılmalıdır; bir grup imtihana girmek üzere yazılanlar ve diğer grup ise yalnız dersleri okuyup imtihan vermeksizin ayrılmak nispetiyle dahil olanlar. Bu talebeler gece mektepte kalmaz, yerlerine giderler. Ticaret Mektebi imtihanları tüccara ait olan yedi âzadan oluşan müstakil komisyon tarafından idare olunur. Birinci sene, ticaret usul kompozisyon defterinden ve “mahsulat-ı ticariye tarihi”, “ilm-i usul servet-i milliye”, “istatistik” derslerinden, “ticaret coğrafyası ve san'atı”, “ilm-i hukuk-ı mülkiye” derslerinden ve “Almanya, İtalya, İngiltere lisanları” derslerinden imtihan olur. İkinci sene ise, “ticaret usulü defteri”nden, “mahsulat ve ticaret tarihi”, “genel ticaret tarihi ve san'atı”, “kara ve deniz ticaret hukuku”, “milletler hukuku başlangıcı”, “gümrük nizamı ve gümrük inşası ve gemi teçhizatı”, “ticaret coğrafyası ve san'atı”, “ilm-i usul servet-i milliye” derslerinden tahsil görürler. Ticaret Mektebi'nde her türlü mahsulat hazırlama ve işleme işlerinin öğretildiği bir numunehane olduğu gibi, başlıca ticaret san'atı kazancı öğretilir. Ayrıca; öğrenciye özel bir nevi işyeri, tezgah dahi sağlamaya çalışır. İkinci sene öğrencisine her gün mamulat yeri ve Londra, Liverpool, New York ile Hocabeg gibi yerlerden gelen ticaret haberleri, mamulat satışı öğretilmesinden başka mektebin kiraathanesinde dünyaca önemli olan ticaret konuları, ticaret gazetelerinde mütalaa edilir. şu suretle iki sene sonunda, devlete mensup memurun imtihan hazırlığında talep olunan bilginin varlığını ispat eden talebe, çeşitli izinler ve faydalar ile liyakatı hak eder ve kavrarsa şehadetnamelerini alır. Aldıktan sonra başka devletlerin gerekli olan şeylerin masrafının uyarısı ile ticarete mühim olan memleketleri dolaşıp bu yolda masraf olmak üzere, dış idarelerin masrafı bölümünde 30 bin frank ithal olduğu görülmüştür. Avrupa'nın hiçbir tarafında ticaret açısından bu türlü bir usul görölmez. Ticaret Mektebi'nin iyi düzenlenmesinden başka üreticinin, yetiştirenin ilmi, iş icraatı tuhaf bir surettedir. Örneğin, öğrenciler beşer veya altışar kişi blok olarak türlü türlü ticaret mağazalarını teşkil eder.

Mağazalardan birincisi Belçika, ikincisi Meksika, üçüncüsü Fransa ve diğerlerini dahi bir memleket tüccarına tahsis etmekle işleri icra etmektedirler. Bu açıdan eğitim gördüğü ilmin tahsilinde verilen bir ticaret ürünüünün iki mağaza arasında icrasına başlanılmıştır. Yani, Anvers şehri tüccarı ve Rakaroz şehri tüccarına badem ağacı sipariş eder ve bunların sipariş mektupları Fransızca ve cevapları İspanyolca olarak bir hayli muhaberat olduktan sonra mal ücretinde ve tesliminde iskonto miktarıyla poliçe vesaireden dolayı beyanlarında tartışma oluşur. Ve Rakaroz şehrinden gemiye konulan mal, Anvers şehri tüccarı hesabına olacağına dair sözleşme ederek, tüccar bir İngiliz sigorta kumpanyasıyla malı, sigortaya bağlar. Ve bu sürede haber, Fransız ve İngiliz lisanlarına değiştirilmiştir. Haber şu şekilde; gemi İngiltere iskelesinde fırtınaya uğramış, malların bozulmasına ve kumpanyanın tazminattan çekilmesine neden olmuştur. İngiltere kanununa göre, olaydan sonraki zarar ve ziyanın alınması ve davanın masrafinin görülmesinden sonra, avukat icraatıyla gemi İngiltere’den hareketle Anvers limanına ilerlemiştir. İşbu adı geçen mamulat, şehrin en işgüzar ve itibar eden delilleriyle iş için bazı öğrenciler tarafından tartışılmıştır. Başka tüccarbaşı, yağma eden gözcülere ve tecrübeli bazı tüccarlar tarafından dahi öğrencilerin konuşulan mamulatla ilgili lazım gelen şeyleri tarif ve ifade etmiştir. Ve mektep müdürü marifetiyle talebeler, Anvers şehrinin başlıca mağazalarına ve beldelerine gitmiştir. İşte olduğu gibi yazılan bu tahsilattan sonra, mektepten çıkan talebelere birisi hemen Anvers şehrinde bir banka teşkil etmiştir. Hatta bu olay neticesinde şehrin en iyi bankası ve en mühim idarelerden birisi olmuştur. Bu haberlerden hareketle Marsilya’da mektep tesisini; İngiltere’de maliye şirketinin iki kısmı olduğunu, bunlardan birisinin hisse şirketi, diğerinin adi komandit şirket olduğunu; Fransa şirketleriyle kıyası haber edilmektedir. Ayrıca risale; İngiltere bankasıyla da ilgili bilgiler vermektedir.”²¹⁷

Takvim-i Ticaret’in 42 numaralı nüshasında Memalik-i Mahruse-i Osmaniye’de ticaret, san’at ve ziraatın durumu üzerine adı belirtilmeyen bir zat tarafından kaleme alınan bir yazı dikkatlere sunulmuştur. Ayrıca, 23 Mart 1867 tarihli 60 numaralı nüshada sunulan varakada, Suriye’den gelen bir yazı bulunmaktadır. Suriye’de şu üç sınıfın (tüccar, esnaf, ziraat erbabı) aslında en yüksek seviyeye ulaşma kabiliyetleri varken Avrupa’nın gerisinde oldukları ifade edilmektedir. Avrupalıların geldikleri yer ve ulaştıkları şeyler belli iken Suriye’nin potansiyeline rağmen neden hala gelişemediği sorgulanmaktadır. Cevap olarak, ilim ve eğitime önem verilmeyip tahsile çalışılmadığı öne sürülmektedir. Yazar, ilim ve fennin Avrupalılara Araplardan intikal ettiğini ve buna rağmen Suriye ve civarının yeteri kadar çalışmamasını teessüfle karşıladığını anlatmaktadır. Suriye halkının Frenkler kadar eğitim tahsiline

²¹⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 28 Temmuz 1867, 26 Numaralı nüsha.

yetenekleri olduğunu belirtmekte ve halkın gayretsizliğini, girişimden uzak olduğunu ifade etmektedir. Yazının sahibi, ilim, eğitim ve tahsile Osmanlı Devleti tarafından önem verildiğini, halkın ilim ve eğitimin önemini bildiğini, ancak buna rağmen halkta “tevekkül ve kanaatin” galip gelmesi ile harekete geçilemediğini ifade etmektedir. Bu yüzden fen tahsili için de servetini artırmak için de şirket ve fabrikalara geçilememiştir. Bunu şu şekilde örneklendirmektedir; *“Tüccarımızın hemen %99’u bir defter tutmayı bile bilmediklerinden ticaret halkasını genişletmeye girişmeyip, cüz’i sermaye ile yevmiyesini kazanıp, o günkü hayatını idame ettirecek kazancı sağlayarak hafiflik göstermektedir. Malumatsızlık belasıyla engellere uğrayıp ellerindeki sermayeleri bile kaybederler. Sanayi erbabına gelince bu biçareler ise, kendilerini bahtiyar sayarlar. Zavallılar ecdadından gördüğü sanayi ameliyatını, işlerini ne kadar gördülerse ondan başka bir şey öğrenememişlerdir. Halbuki Avrupalılar her çeşit malumat ve sanatın renk ve kıyafetini tebaa-yı beşerin beğeneceği bir hale koyup ucuz ucuz satmakta olduğu halde; bizim debbağlar yüz sene evvel siyah meşini nasıl boyarlar ise yine öyle boyuyorlar ve belki daha hızlı. Pabuşçular eski zamanda yemeni ve çizmeyi nasıl dikmişler ise yine o surette imal ederler. Avrupalıların ne yaptıklarını arayıp sorup da onları taklit etme ve sanatlarını çoğaltmaya çalışmazlar.”*²¹⁸

60 numaralı nüshadaki yazının devamında, Şam’da Akmeşe eşyasının imalatı hakkında bilgiler verilmektedir. Eski usul yerine Avrupa’dan destek ve makine alınması gereğine dikkat çekilmektedir. Halkın Frenk kumaşlarına yönelik düşüncelerini dile getiren bu yazıda; Avrupa’dan getirilecek makine ve desteklerle ve bir iki ustayla birlikte halkın ilgisinin Akmeşeye yöneleceği ifade edilmektedir. Ayrıca konumuzla da ilgili olarak yazıda geçen bir fabrika tesisinden bahsediliyor. Şam halkından bir grup, kumpanya oluşturmuştur. Ayrıca Şam²¹⁹ halkının inşa etmekte oldukları Bez Fabrikalarının haberi verilmektedir. Ziraatın ülkede birinci derecede önemi olduğundan bahsedilmektedir. Bu konuda kazanç elde etmek ve gayret harcamakla ziraatın terakkisini az zamanda görecekleri dile getirilmektedir. Ayrıca bu fabrikaların memleket servetine pek çok hizmeti olacağından bahsedilmektedir. Zikrolunan

²¹⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Mart 1867 Cumartesi, 60 Numaralı nüsha.

²¹⁹ 19. Yüzyılda kentsel tekstil imalat faaliyetlerinin ve sipariş sisteminin yoğunlaştığı en önemli merkezler arasında Kuzey Suriye bulunmaktadır. 19. Yüzyılda İstanbul dışında en yüksek kentleşme oranı Kuzey Suriye’de görülmektedir. Bu bölgenin özelliği transit ticaret yoluna sahip olması ve aynı zamanda üretilen tekstil ürünlerinin büyük bir pazar olan Mısır’a yakınlığıdır. Bkz. Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, s. 115.; Suriye bölgesinde özellikle iplik eğirme ve kumaş dokuma gibi faaliyetlerde el tezgahları gerilemektedir ve bu yüzden küçük imalathane sahiplerinin ve lonca çalışanlarının ithal mallara karşı rekabetten şikayetleri vardır. Bu, 19. Yüzyıl boyunca sürmüştür. Bkz. Şevket Pamuk, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, s. 32.

fabrika için Avrupa'dan getirilen makinelerin bir defalık gümrük resminden muaf tutulduğu da teşvikler açısından önem arz etmektedir.²²⁰

Gazetede yalnızca ticaret ve sanayi eğitime değil, aynı zamanda kalkınmanın bir parçası olarak sağlık alanındaki eğitime de önem verildiği görülmektedir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de eğitim görenlerin Ordu-yu Humayun'a memur ve tayin edilmesiyle birlikte Osmanlı şehir ve kasabalarında bir iki doktorun yeterli hizmeti sağlayamadığından dolayı problemler doğduğu anlatılmaktadır. Hatta bu şehir ve kasabaların birbirine olan uzaklığından, bu doktorların veya tıp bilenlerin yeterli hizmeti sağlayamadığı ifade edilmektedir. Bu zorunluluktan dolayı, yabancı tebaalardan tıp bilenlerin bu ihtiyacı karşılamakta olduğu, fakat onların da maharet ve hizmet derecelerinin halkın afiyetini, sağlığını muhafaza edecek kifayette olmadığı dile getirilmektedir. Bundan dolayı taşralarda tıp bilenlere ihtiyaç olduğundan, fen eğitimini kolaylaştırmak ve devletin ecza ihtiyacına yetecek tıpçıların yetişmesini sağlamak gerekmektedir. Bu yüzden, halkın rahat ve refahını dikkat edecek Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla bir okul açılması gerekmektedir. Bu okulun açılması ve teşkilinin sağlanması adına Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye öğrencisinin hangi şartlarda bu okula alınacağı, derslerin hangi dilde verileceği ve bunun sebepleri üzerine bir risale yazılmıştır. Osmanlı Devleti'ne tıp açısından lazım olan ihtiyacın karşılanması ve bu okulun derslerinin ve öğrencilerinin özellikleri üzerinde durulmaktadır.²²¹

1866'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla bir okul açılması ve teşkili hakkında irade-i seniyye ve bunun resmî tebliği bulunmaktadır. 1870 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnamesi dikkatimizi çekmektedir.²²² Tıp derslerini yalnızca Türkçe vermek ve buna erişmek için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açmak gereği duyulmuştur.²²³ Gazete haberindeki risalede bu okulla ilgili en fazla üzerinde durulan bahis, mektepteki derslerin dili hakkındadır. Ayrıca Tıbbiye ile ilgili olarak Takvim-i Ticaret gazetesinde Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin teşkili hakkında bir habere rastlanır.²²⁴ Tıp ilminin faydaları ve tıbbın medeniyet ile ilişkisi üzerine de bir yazı bulunmaktadır. Bu yazı; ilim ve tıbbın, medeniyet olduğunda kendini gösterdiğini, medeniyetin yokluğunda ise ilim ve tıbbın olmadığını ifade etmektedir. Avrupa'daki bu fennin çeşitli tecrübelerinin araştırılmasıyla tıp konusunda ilerleme sağlanacağı

²²⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Mart 1867 Cumartesi, 60 Numaralı nüsha.

²²¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Ocak 1867 Cumartesi, 52 Numaralı nüsha.

²²² Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar, Tanzimat II, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, 1999, s. 956.

²²³ Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye hakkında bkz. Dr. Osman Şevki Uludağ, Tanzimat ve Hekimlik, Tanzimat II, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, 1999, s. 972-973.

²²⁴ 30 Mart 1867 tarihli 61 Numaralı nüsha (Cemiyetin Asli vazifeleri ve teşkiline dair nizamname), 6 Nisan 1867 tarihli 62 Numaralı nüsha (Cemiyet Nizamnamesinin devamı).

ve bunun sayesinde huzur, rahatlık, sükûnetle halka hizmet edecek bölümler oluşacağı belirtilmiştir. Tıp ilminin, insanlık adına ne kadar gerekli olduğu belirtilmektedir.²²⁵ Ayrıca, Mekteb-i Rüştîye’de yapılacak imtihanlar ile Sıbyan Mekteplerindeki çocukların durumu hakkında da haberler bulunmaktadır.²²⁶

3.1.2. Sergi Yazıları

Sergi, halkın ilgisini çekmek, bilgisini artırmak, imâlatı geliştirmek, ticareti artırmak ve sanat, bilim ve endüstri ürünlerini tanıtmak amacıyla çeşitli alanların bir araya getirilerek oluşturulduğu organizasyondur.²²⁷ 19. yüzyıl Osmanlı’sı için sergi, ülkenin ziraat, sanayi ve ticarete terakki etmesini sağlayacak bir etkinliktir. Esnaf ve üreticilerin bir araya gelerek tanışmalarını sağlayacak ve bu şekilde ülkenin kalkınmasını sağlayacak bir unsurdur. Avrupa’dan gelecek makine ve aletlerin sergilenmesi ile üreticilere fayda sağlanacağı düşünülmüş ve sergilere önem verilmiştir. 28 Şubat 1863 yılında Sultanahmet Meydanı’nda “Sergi-i Umûmi-i Osmanî” olarak Sultan Abdülaziz tarafından açılan sergi, Osmanlı ekonomisine rekabet gücü kazandırmak, ülkede üretilen malların çeşitlerini, kalitelerini ve fiyatlarını görmek, üreticilerle ilgili sıkıntıları tespit etmek üzere düzenlenmiştir.

Serginin en önemli faydası, Islah-ı Sanayi Komisyonu ile şirketler oluşturulması fikrini vermiş olmasındadır.²²⁸ Takvim-i Ticaret gazetesinde, 1863’te açılan bu sergiye ayrı bir önem verilmiş ve serginin tekrar açılması üzerine bir risale²²⁹ yazılmıştır. Bu risalede sanayicilerin birliği ve ürün ticaretinin düzenlenmesi ile ticarete harekete sebep olunacağı, ticaretin ıslah edileceği ve düzeltileceği, memlekette fevkalade faydaların sağlanacağı ifade edilmiştir. Serginin açılması ile birlikte ülkede sanayi ve ticaret adına terakki sağlanacaktır. İşte bu yüzden memlekette ara ara sergi açmanın elzem ve önemli olduğu bildirilmektedir. Ayrıca gazetede Paris Sergisi ile ilgili haberler ve bilgiler paylaşılmıştır. Paris Sergisi her türlü alanda terakki ve faydalı şeyler sağlamıştır. Yeni ve farklı bir çok sanayi ve mahsulatın meydana gelmesini sağlamıştır. Paris Sergisi’nin Paris’e bıraktığı paradan da bahsedilerek, sadece geliri açısından değil sanayi açısından da sağladığı faydalar ifade edilmiştir.²³⁰

²²⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Şubat 1867 Cumartesi, 55 Numaralı nüsha.

²²⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 17 Kasım 1866 Cumartesi, 42 Numaralı nüsha.

²²⁷ Sevilay Kasap, Sergi-i Umûmi-i Osmanî, 1863, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2003, s. 1.

²²⁸ Yrd. Doç. Dr. Arif Kolay, Türk Modernleşmesine Sergilerin Katkısı: 1909 Bursa Sergisi Örneği, Türk Modernleşmesi, Editör: Arif Kolay, Yeditepe Yayınevi, Nisan 2013 İstanbul, s. 265.

²²⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 8 Aralık 1866 Cumartesi, 45 Numaralı nüsha.

²³⁰ Sergi ile ilgili Takvim-i Ticaret gazetesi nüshaları: 7 Nisan 1866, 10 Numaralı nüsha; 16 Haziran 1866, 20 Numaralı nüsha; 19 Ocak 1867, 51 Numaralı nüsha; 2 Şubat 1867, 53 Numaralı nüsha; 9 Mart 1867, 58 Numaralı nüsha; 23 Mart 1867, 60 Numaralı nüsha.

3.1.3. Sanayi, Esnaf ve Şirketleşme Yazıları

Osmanlı sanayisi, büyük ölçüde insan gücüne dayanır ve üretim daha çok iç pazar ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Ancak Tanzimat'la birlikte Osmanlı sanayileşmesi, Batı tipi kalabalık işçi istihdam eden kurumların oluşturulmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur.²³¹ Bu dönemde sanayinin ıslahı maksadıyla dört tedbir alınmıştır: Gümrük resimlerinin genişletilmesi, sergiler açılması, sanayi mekteplerinin açılması ve şirketlerin teşkili. Gazetede de en yoğun işlenen konular, bu dört tedbirden oluşmaktadır.²³² Bu amaçla 1867'de İstanbul'da bir Islah-ı Sanayi Mektebi kurulmuştur.²³³ Gazetede bununla ilgili bir ilan paylaşılmıştır. *“Osmanlı Devleti'nin her türlü ziraat, sanayi ve ticaret noktasında en büyük isteklerini, mülküünün ve beldelerinin imarındaki terakkide ve ahalinin üretimi ve saadetinde aramaktadır. Bu yolda şahit olunan himmet ve bahtiyarlık, istihdama bir yol bulmak ve bunun için devlet ve memleketçe istifade edilecek tasavvur ve düşüncelere başlamaktır. Bunun için Mülkiye Mühendisi ve Islah-ı Sanayi Mektebi adında bir dersane açılması gerekmektedir. Avrupa Mekteb-i Mülkiye ve öğrencileri gibi başlangıç fen derslerini almalıdırlar. Şimdilik lüzumu kadar talebe alınıp icap eden derslerin okutulması ve bir kısım ustaların sanayiye tahsisleriyle işlerin öğretilmesi ve gerçekleştirilmesi gerekir. Geçici bir süre Dar-ül Fünun binasının mektep olarak kullanılması ve bu mektepte 30 kişinin mühendis olarak yetiştirilmesi ifade edilmekte ve gelecek senelerde gerekli olan meclis ve hukukî sürecin icrası için ilan verilmektedir.”*²³⁴

Gazetenin 3 Kasım 1866 tarihli 40 numaralı nüshasında dikkat çektiği bir başka konu, esnafların örgütlenmesidir. Bu konuda ilim ve fenni terakki ettirecek bir cemiyetin kurulması örnek verilmiştir. Esnafların bir araya gelerek bir cemiyet kurmalarının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. *“Geçen nüshalarda yazılmış olan yazıda ipuçları bulunan bir bendde de lazımolan*

²³¹ Rifat Önsoy, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, s. 1-7.

²³² Takvim-i Ticaret gazetesinde en yoğun şekilde işlenen bu 4 tedbir; Sergi ile ilgili Takvim-i Ticaret gazetesi nüshaları: 7 Nisan 1866, 10 Numaralı nüsha; 16 Haziran 1866, 20 Numaralı nüsha; 19 Ocak 1867, 51 Numaralı nüsha; 2 Şubat 1867, 53 Numaralı nüsha; 9 Mart 1867, 58 Numaralı nüsha; 23 Mart 1867, 60 Numaralı nüsha; 27 Nisan 1867, 65 Numaralı nüsha (Paris Sergisi, 1863'te açılan Sergi-i Umumi Osmanî, Yas Sergisi işlenmektedir.) Şirketlerle ilgili olarak gazetenin: 7 Temmuz 1866 tarihli 23 Numaralı nüshasında Fransa'da bir amele şirketinin teşkili konu ediliyor. 5 Mayıs 1866 tarihli 14 Numaralı nüshasında Şirketin faydaları üzerine haber, 12 Mayıs 1866 tarihli 15 Numaralı nüshasında Mecmua-i Fünun'dan alınan bir haberle Şirketin faydaları üzerine haber, 2 Haziran 1866 tarihli 18 Numaralı nüshada şirketler ve ticaret teşebbüsleri ile ilgili haber ve Şirket-i Umumiye haberi, 28 Temmuz 1866 tarihli 26 Numaralı nüshasında ülkelerin ticaret ve şirket tedrisi hakkında haber, 8 Eylül 1866 tarihli 32 Numaralı nüshasında şirketlerin tesisine dair hisselerle ilgili haber, 13 Ekim 1866 tarihli 37 Numaralı nüshasında Avrupa'daki şirketler ve idareler ve hissedarlar hakkında bir haber, 23 Şubat 1867 tarihli 56 Numaralı nüshasında Rusya'da Şirket-i Sanayi-i Kokas ismiyle bir kumpanya haberi, 23 Mart 1867 tarihli 60 Numaralı nüshasında Komanditer Şirketlerle ilgili haber yer almaktadır.

²³³ Ömer Celâl Sarc, Tanzimat ve Sanayimiz, Tanzimat I, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, 1999, s. 430.

²³⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 19 Ocak 1867 Cumartesi, 51 Numaralı nüsha.

ulum ve fünun tabiiyenin terakkisine sebep olmak üzere bazı ilmî cemiyetin teşekkülü hakkında olan ifade dikkat şayan tartışıldığından şüphe olmadığı gibi sanayice bazı görüşmeler ve tartışmalara girişmek ve üretilecek eşyanın mamulün iyisini ve kötüsünü zikretmek ve ona göre iş görmek üzere esnafımızdan dahi bir heyet ve cemiyet oluşturulup, kanun ve usulünü ve faaliyetlerini mütalaa etmeleri ne derece ehemmiyetli olduğu açıktır.”²³⁵ Bu tür terakki sağlayacak cemiyet birliklerinin kendi aralarında kuracakları bağ ve faaliyetlere dikkat çekilmektedir. Risale, esnafların akıl ve dirayet sahiplerinden oluşacak olan bir cemiyetle sanayiye ıslah etmeye çalışmalarını önermekte ve Avrupa’nın bu konudaki çalışma ve dikkatlerini aktarmaktadır. Bunu şu şekilde ifade etmektedir; “Avrupaluların ticaret ve sanayideki buldukları dereceleri Takvimimiz’de çok kere beyan olunmuştur. Fakat vaktiyle Avrupa’da dahi sanayi ve ticaret yok gibiyken ve hatta ticarete bulunanların şeref ve itibarı olmadıklarını bilmekteyiz. Bizde de yazarlar, sanayi ve ticaretin ehemmiyet derecelerini ve kuvvetlerini anlayıp aktarması ile şimdiye onların derecesine gelmiştik. Esnafça bazı nizamın yazılması ile bir taraftan ilim tahsiline diğer taraftan amele yani uygulamaya gayret ederek devam edilse biz de onların derecelerine gelirdik. Bu derecelerde dahi şimdilik esnafça öyle cemiyetler teşkil edilse ve sanayinin halini ıslah gayretleri olsa hem şimdiki hallerini ıslah edecekler, kazanç sağlayacaklar hem de lüzum derecelerinde ilim tahsil edip fayda kazanacaklardır.”²³⁶

Sanayinin Osmanlı’da gelişmemesinin sebebi, esnafların Avrupa malları rekabeti karşısındaki yetersizliğinden, ticarî değişime ve yeni tekniklere karşı önlem almamalarındandır. Ayrıca, Avrupa’daki teknolojik gelişimi takip edememeleri ve görenekleri bahane ederek teknik ilerlemeye karşı direnmeleri, Osmanlı sanayisinin gelişimini yavaşlatmıştır. Esnafların bu tavrını ıslah etmek amacıyla tavsiye edilen programlardan biri de esnafların birleşerek şirket kurmalarıdır. Bunun için Avrupa’daki tasarruf sandığı ve şirket gibi kurumların işleyişi ve kuruluşu, detaylı bir şekilde anlatılarak esnafa yol gösterme gayesi güdülmüştür.²³⁷ Bu açıdan, esnaf cemiyetlerinin kurulması, sanayiye korumak ve ıslah etmek amacı ile alınan tedbirlerden biridir. Esnafları şirketler halinde birleştirmek ve böylece küçük sanayi erbabı arasında üretim kooperatifleri oluşturmak amaçlanmıştır. 1867’de muhtelif esnaflar arasında bu şekilde 7 şirket tesis edilmiştir ve yine bu amaçla 1867’de Birinci Sanayi Komisyonu, 1868’de İkinci Sanayi

²³⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Kasım 1866 Cumartesi, 40 Numaralı nüsha.

²³⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Kasım 1866 Cumartesi, 40 Numaralı nüsha.

²³⁷ Seven Ağır, Osmanlı İktisat Düşüncesinde Bir Kalkınma Stratejisi Olarak Örnek Alma, Türkiye’de İktisadi Düşünce, Derleyenler: M. Erdem Özgür, Alper Duman, Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 72-73.

Komisyonu kurulmuştur.²³⁸ Esnaf zümrelerinin birleşerek aralarında şirketler meydana getirmesi, ürünlerin kalite ve fiyat bakımından standartlara bağlanması, gümrük resimlerinin artırılması, sanayi okullarının açılması, sergiler açmak suretiyle yerli malların tanıtılması gibi amaçlarla Islah-ı Sanayi Encümeni kurulmuştur. El emeğine dayanan küçük iş yerlerinin birleştirilerek büyük sanayi kuruluşları haline getirilmesi amaçlanmıştır.²³⁹ 1864'te kurularak 1873 senesine kadar faaliyet gösteren Islah-ı Sanayi Komisyonu, İstanbul'da bulunan esnaftan her sanat kolunda bulunanları birleştirerek şirketler kurdurmuştur. Sanayinin ıslahı ve geliştirilmesi için, bu şirketlere 12 yıl imtiyaz verilmiş, ithal edecek oldukları makine, araçlar ve gereçler için gümrük muafiyeti gibi teşvik ve destekler uygulanmıştır.²⁴⁰

“Terakki'nin olabilmesi için ilim ve marifet; ticaret ve sanayinin terakkisi için bazı cemiyetlerin teşekkülü ne derecelerde elzem ise ve bu gibi tedbirlerin memleket halinin ıslahı ve servet-i milliyenin oluşması açısından Avrupa'ya göre az olduğu meydandadır. Bu gibi örneklerin delaletiyle malum olduğundan, şu sürede gayret ve isteğin ne mertebelerde önemli olduğu Takvim'in geçen nüshalarında beyan olunmuş ve işaret edilmiştir. Muhassanat-ı Asriye Hazret Padişahî Cümle-i Cemilesinden olmak üzere cemiyet erbabının ve memlekette bazı zevatın arzularının hayırlısı himmet neticeleri olarak bu kere Dersaadet'te 'Cemiyet Ameleperver' namıyla bir heyet teşkil eylemiş olduğunu memnuniyetle haber aldık. Zikredilen cemiyetin vazife esasları, ortaya çıkacak malumatına dair nizamname görülmüş olduğundan bu kemal gelişmenin bazı fıkralarının imasına teşebbüs edilmiştir.”²⁴¹

Gazetenin 10 Kasım 1866 tarihli sayısı, bir işçi cemiyetinin oluşacağı haberini vermektedir. Büyük kentlerde, limanlarda ve stratejik sektörlerin bulunduğu yerlerde işçilerin dernekleşmesi ve sendika faaliyetleri başlamıştır. Cemiyet-i Ameleperver 1871'de kurulmuştur. Bu teşekkül, Avrupa'daki işçi hareketlerinin etkisi ile kurulmuştur. Esnaf loncaları dışında Osmanlı'daki ilk işçi sendikasıdır. 1872 yılında Tersane işçilerinin ilk grevlerini yaparak ücret artışlarını sağlamış ve sonra bu olaydan dolayı kapatılmıştır. Daha sonra 1899'da siyasi ve mesleki bir cemiyet olan Osmanlı Amele Cemiyeti kurulmuştur.²⁴² Takvim-i Ticaret gazetesinde, Cemiyet-i Ameleperver ile ilgili 1871'den çok daha önce, yani 1866 yılında, haber yapılmıştır. Takvim-i Ticaret gazetesi, bu işçi cemiyetine oldukça sık yer

²³⁸ Orhan Türkdoğan, Türk Sanayi Toplumuna (Sanayi Sosyolojisine Giriş), Çizgi Kitabevi, Aralık 2015 Konya, s. 116.

²³⁹ Orhan Türkdoğan, a.g.e., s. 251.

²⁴⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii(1839-1876), Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Editörler: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kasım 2015, s. 726-727.

²⁴¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Kasım 1866 Cumartesi, 41 Numaralı nüsha.

²⁴² Orhan Türkdoğan, Türk Sanayi Toplumuna, s. 332-333.; Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi 2. Cilt, Ötüken Yayınları, Haziran 2016, s. 225.

ayırmıştır. Gazetenin kalkınma haberlerini dikkate aldığımızda; hem şirketleşme hem de esnaf ve sanayi erbabının birleşerek bir cemiyet kurması fikrinin sıkça dile getirildiğini görürüz. İşçi cemiyeti de aynı meslek grubuna dahil olan insanların birlik kurması temeline dayanmaktadır. Gazete, bu cemiyetin nizamnamesini, idari yapısını ve hukukî sürecini yakından takip etmiştir.²⁴³

Sanayiye kalkındırmak amacıyla bu dönemde yeni fabrikalar kurulmuş, sanayi, ticaret, orman, maden ve tarım alanlarında bir takım meslek okulları açılmıştır. Bu hem iktisadi zihniyete sahip bir yerli uzman kadro yetiştirilmesi hem de yabancı uzmanlara karşı ülkenin stratejik sektörlerinin elde bulundurulması açısından önem taşımaktadır. Bir ticaret okulu açılması hususunda ilk girişim 1860'da, ikincisi ise 1880'de gerçekleşmiştir. Bunun gibi 1858'de ve 1872'de Orman ve Maden Mektepleri, 1864'de ise Sanayi Mektebi'nin açılması, bu amacın gerçekleşmesi içindir.²⁴⁴ 1867'de İstanbul'da bir İslah-ı Sanayi Mektebi kurulmuştur. Bu sanayinin geliştirilmesi için alınan tedbirlerden biridir.²⁴⁵ Gazetenin üzerinde durduğu konulardan biri de budur. İlk kız sanayi okulu 1869'da Yedikule'de dikimhane olarak eğitime başlamıştır. Bununla beraber ülkenin asker, memur teknik kadrolarını yetiştirmeye yönelik meslek okulları açılma gayesi vardır. 1847'de Ziraat Mektebi, 1859'da Baytar Mektebi, 1860'da Orman Mektebi açılmıştır. Sanayi mekteplerinin ilk tutarlı örneklerini ise Midhat Paşa'nın valilik yaptığı Tuna, Suriye, Bağdat'ta görüyoruz.²⁴⁶ İleride borsayla ilgili olarak verecek olduğumuz haberleri ve bu mektep haberini ilgilendiren bir notu paylaşalım; Borsa'ya çalışma yeri olarak Galata'da Mekteb-i Sanayi'ye ayrılmış olan bir han tahsis edilmiştir.²⁴⁷

3.1.4. İmar, Bayındırlık ve Ticaret Yazıları

19. yüzyılda yani Osmanlı'nın dünya ekonomisine entegrasyonun arttığı süreçte önem kazanan merkezlerden biri de liman kentleridir. Sermaye akışının hızlandığı, ticarî faaliyetlerin arttığı bu dönemde liman kentleri, dış ticarete önemli bir konum kazanmıştır. Önemli liman kentlerine sahip olan Osmanlı ekonomisinin dünya pazarlarıyla bütünleşmesi, liman kentlerinin

²⁴³ Gazetenin Ameleperver Cemiyeti ile ilgili haberleri: 15 Aralık 1866 tarihli 46 Numaralı nüsha (Cemiyet-i Ameleperver'in Nizamnamesi), 29 Aralık 1866 tarihli 48 Numaralı nüsha (Cemiyet-i Ameleperver Nizamnamesinin devamı), 5 Ocak 1867 tarihli 49 Numaralı nüsha (Cemiyet Nizamnamesinin mütalaası), 16 Mart 1867 tarihli 59 Numaralı nüsha (Cemiyet-i Ameleperver'in İdaresi), 30 Mart 1867 tarihli 61 Numaralı nüsha (Cemiyetin asli vazifeleri), 13 Nisan 1867 tarihli 63 Numaralı nüsha (Cemiyet idaresi ile ilgili), 20 Nisan 1867 tarihli 64 Numaralı nüsha (Cemiyet-i Ameleperver'in bir senelik muamelatına açık mazbatası).

²⁴⁴ Orhan Türkdoğan, Türk Sanayi Toplumu, s. 238-245.

²⁴⁵ Orhan Türkdoğan, a.g.e., s. 116.

²⁴⁶ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 213-214.

²⁴⁷ Ali Akyıldız, Para Pul Oldu, s. 199.

ve tüccarların aracılığıyla gerekleŒmiŒtir. Bu süreç, tüccar ve tefeci aracılardan oluŒan bir grubun doğmasını da hazırlamıŒtır. Osmanlı'nın ürettiği ürünlerin pazarlamasını tüccarlar sađlamıŒ, i bölgelerde yaŒayan ve tarımla uđraŒan iŒg c n  tüccarlar beslemiŒtir.²⁴⁸ Ticaret hacminin büyümesinde, sermaye akıŒının hızlanmasında önemli unsurlar, liman kentleri ve tüccarlardır. Bu sebepten Osmanlı, ticaret hacminin artmasında etkili olan limanları düzenleme yoluna gitmiŒ ve bu konuda reform  nerileri de almıŒtır.

17 Kasım 1866 tarihli gazete nüshasında “Ticarette terakki için limanların düzenlenmesi ve imarı” üzerine bir yazı bulunmaktadır.²⁴⁹ Ticaret limanı bulunan bütün Œehirlerde sahillerin düzenlenmesi ve seviyelendirilmesi gereği tartıŒılmıŒtır. Çünkü ticarette terakki, bir liman garının kazancını çoğaltmak ve iyi bir düzenleme ile irtibatını artırmakla mümkündür. Daha önce de bahsedildiği gibi ticarette terakkinin bir baŒka yönü de ticaret yollarının oluŒturulması, ulaŒım faaliyetlerinin düzenlenmesi ve imara önem verilmesiyle sağlanacaktır. Bu açıdan limanların düzenlenmesi, ticarette terakki için yapılacak olan imar faaliyetlerindedir. Risale, Avrupa'nın sahilleri, denizleri ve nehirleri bulunan Œehirlerde yükleme, taŒıma ve boŒaltma iŒlemlerini kolaylaŒtırmak için yaptđđı sahil ve liman yerlerinin düzenlenmelerini örnek vermektedir. Art arda taŒınma ve sahil limanlarının düzen derecelerini örnek vererek öneride bulunmaktadır. Ayrıca, ticarette terakkiyi tartıŒmaktadır.²⁵⁰

Risale Avrupa'dan; Southampton, Liverpool, Garayıt Garması (?), Marsilya, Bordeaux, Le Havre Œehirlerini  rnek vermektedir. Bu limanlardan hareketle, sahil ve liman düzeninin ticarette fayda sađladđđını ifade etmektedir. Liman garlarının düzensizliğinden dolayı meydana gelen masrafların yüksek olduğunu ve bu sebepten dolayı, İstanbul Haliç sahilinin düzeni konusunda inceleme ve araŒtırma yapılmasına süratle giriŒilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle İstanbul ve civarı sahillerin düzenlenmesi ile Osmanlı'da ticaretin ıslah ve terakkisinin gerekleŒeceđi bildirilmektedir. Hatta Haliç'ın baŒka bir yerde  rneği görülmeyecek bir yapıda, ticarete özel, doğal bir liman olduğunu; yabancılardan ise bu gibi limana kavuŒmak için yüksek harcama yaptđđını ifade etmektedir. “*Haliç sahilini, umumun nakil ve ihraç iŒlerine mahsus iskele gibidir.*” İstanbul Haliç sahilinin ve sahile gelip giden baŒlıca caddelerin düzenlenmesi ve ona bağlı yolların düzenlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. İstanbul Haliç kenarlarının iyi bir Œekilde düzenlenmesinin ticareti kolaylaŒtıracak ve bu surette ticaretin yeni baŒtan yüksek değerini kazanarak, fayda sađlayacađđı d Œ n lmektedir. Bu imarın,

²⁴⁸ ağlar Keyder, Y. Eyüp  zveren, Donald Quataert, Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914), eviren: G l Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 121-142.

²⁴⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 17 Kasım 1866 Cumartesi, 42 Numaralı nüsha.

²⁵⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 17 Kasım 1866 Cumartesi, 42 Numaralı nüsha.

devletin vazifesine uygun bir faaliyet olacağı da bildirilmektedir. Hatta ticaret yapılan yolların ve caddelerin düzenlenmesinin, sahilin düzenlenmesinden önce düşünülmesi gerektiğine, ticaret konaklarının nerelere inşa edilmesi gerektiğinin iyice düşünülmesine yönelik vurgu vardır. Ticaret yapılacak yolların ve binaların inşasının ticarete göre yapılması gerektiği tavsiye edilmiştir. Zira, bugün bazı masraflarla yapılan binaların, yarın ticaret yerlerinin değişmesiyle birlikte eski öneminin kalmayacağına dikkat çekilmiştir. Bu yüzden deniz sahilinin düzenlenmeden önce yol ve caddelerin düzenlenmemesi gerektiğine dair öneri, defalarca tekrarlanmıştır. *“Ve bu gibi Tanzimat ve Islahat ile dahili ve harici şehirlerin terakkisi ve hallerin saadeti için halkça ve mülkçe faydalı şeylerin oluşması için Haliç Sahili, istenilen seviyeye getirilmeli ve düzenlenmelidir. Çünkü sahilin düzenlenmesi ile birlikte güzel mağazalar ve ticarete mahsus binalar inşa olunup gerek Dersaadet ve gerek Boğaziçi yerleri arasında münasebet ve alışveriş artıp her şey meydana geleceğinden kolaylıklar sağlayacak ve bu surette memleketimiz ileride gıpta edilecek yerlerden olacaktır.”*²⁵¹

Takvim-i Ticaret gazetesinin haberleri arasında özellikle dikkat çeken konulardan biri, bazı şehirlerin durumları ile ilgili bilgiler sunmasıdır. Daha önce bahsedilen Suriye vilayeti ile ilgili kalkınma reçetesi gibi, Halep ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Osmanlı sanayisinde önemli yere sahip olan Şam, Halep, Bursa, Amasya ve Diyarbakır gibi şehirler özellikle dokumacılık alanında pek çok işyerine sahip şehirlerdir.²⁵² Ancak Avrupa rekabeti dolayısıyla bu işyerlerinin sayısında ve üretim seviyesinde azalmalar yaşanmıştır. Takvim-i Ticaret gazetesinde de bu şehirlerin, yabancı rekabeti karşısındaki durumu anlatılmıştır.

Gazetenin Halep muhabirinden gelen mektuba göre; Osmanlı'nın toprak mahsulü ve sanayisinin Avrupa ile girdiği eşitsiz rekabet ve bu konuda Halep sanayisinin durumu anlatılmıştır. Halep'in ipek ve pamuğunu çoğaltmak ve sürmeli kumaş türünü artırmaktan yana olan sanayisinin verimliliği ve gayreti, gerekli sebeplerin eksikliği ile birlikte oldukça yüksektir. Bununla birlikte, Halep sanayi erbabının işleri ile meşgulken Avrupalıların ve özellikle Almanyalıların rekabetiyle karşılaştığı ve bu rekabetten olumsuz etkilenildiğinden bahsedilmektedir. Bu durumun Halep sanayisine etkisi, Takvim-i Ticaret gazetesinde yayınlanan mektupta tartışılmıştır. Almanyalılar tarafından keşfedilmiş olan Akmeşe, Halep pazarlarını doldurmuş ve bu pazarlarda oldukça iyi satılmıştır. Pamuğun sayıca artırılması gayreti, pazar yerlerindeki yerli ürünün kıtlığı ve yabancı rekabetin de varlığı ile pamuk

²⁵¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 17 Kasım 1866 Cumartesi, 42 Numaralı nüsha.

²⁵² Rifat Önsoy, a.g.e., s. 20.; Bernard Camille Collas, 1864'te Türkiye, Çeviren: Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınları, Ankara, Ekim 2005, s. 190.

sanayisinin kazancı düştüğü ve hatta son bulduğu ifade edilmiştir. Zikredilen bu rekabetin dışında asıl önemli bir sebep, o da hükümetin Almanya ile olan ticarete korumacı gümrük politikası uygulamamasıdır. *“Yerli ipekten %10 öşür ve sonra %8 gümrük alınmakta iken, Avrupa’dan gelmekte olan beyaz ve kırmızı pamuk ipliğinden yalnızca %8 gümrük elde edilmektedir. İşte şu halde yerli ürünlerin pahalı olup iyi satılamayacağı göz önündedir. Bunun çaresi, Maliye kaidesine yerli ürünün her türlü rüsumattan muaf tutulmasıyla alınacaktır. Halbuki bu dönemde bilakis gümrük rüsumatı artırılmakta olduğundan bu yerli sanayinin terakkisi zor görünmektedir.”*²⁵³ Gazete, yabancı ürün rekabeti karşısında, Osmanlı sanayisinin korunması için, yerli üreticiden gümrük resmi alınmamasını önermektedir. Yerli sanayinin terakki gösterememe sebebini, bu gümrük politikası ile açıklamaktadır.

Ülkenin bayındırlık faaliyetlerini yürütmek üzere bir çok komisyon ve meclis kurulduğundan ve bu kurumların değişimler geçirdiğinden önceki bölümlerde bahsedilmişti. Özellikle bu bayındırlık, yol, köprü, liman yapımları için Avrupa’dan mühendisler çağrıldığı ve ülkenin altyapı yatırımlarının bu mühendisler ve Avrupalı şirketler tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmişti. 7 Nisan 1865 tarihli sayıda İstanbul Tavukpazarı’nda Çemberlitaş’ın tamiri için mimar ve mühendislere müracaat ilanı ve onlara verilecek ikramiyeden bahsedilmiş bir haber de bulunmaktadır.²⁵⁴

3.2. TİCARET YAZILARI

Osmanlı Devleti’nin ticari hayatı hakkında ve yabancı devletlerle kurduğu ilişkiler bağlamında istatistiksel veri setlerine ulaşmak oldukça zordur. Bu zorluk, Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu fiskalist bakış açısının ticari kayıt tutmak yerine, ticaretin yarattığı mali geliri kaydetmeyi tercih etmesinden kaynaklanmaktadır.²⁵⁵ Osmanlı arşivcilik anlayışının malî tarihi esas almasından dolayı, dış ticaretteki gelirleri ithalat-ihracat olarak kaydetmek yerine gelir-gider olarak kayıt tutmaya götürmüştür.²⁵⁶ Bu açıdan Osmanlı Devleti’nin dış ticaretini sistemli ve tutarlı bir şekilde ifade edemiyoruz. Takvim-i Ticaret gazetesinde geçen konuları göz önünde bulundurduğumuzda, özellikle vapur kumpanyaları hakkında yapılacak yorumların eksik ve tutarsız kalışı, Osmanlı dış ticaretinin veri eksikliğini göstermektedir. Vapur Kumpanyaları bahsinde, kumpanya vapurlarının adları, kumpanyaların geldiği yerler ve gümrük ambarlarında

²⁵³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

²⁵⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 7 Nisan 1865 Cumartesi, 10 Numaralı nüsha.

²⁵⁵ Gökçen Coşkun Albayrak, Dersaadet’in Kileri Tuna Nehri’nde Ticaret ve Devlet, Dergah Yayınları, Kasım 2017, s. 30.

²⁵⁶ Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, a.g.e., s. 22.

kalan eşyalar, Osmanlı dış ticareti açısından önemli bilgiler olmalarına rağmen eksik bir görüntü sunmaktadır.

19. yüzyıl, Osmanlı toplumu ve ekonomisi için önceki yüzyıllardan çok farklı bir dönem oluşturmaktadır. Osmanlı ekonomisinin geleneksel yapıları, 17. ve 18. yüzyıllarda, çok önemli değişiklikler geçirmeden varlıklarını sürdürebilmiştir. Ancak, 1820'lerden sonra Osmanlı Devleti, Batı Avrupa'nın askeri, siyasi ve iktisadi gücüyle karşı karşıya gelmiş ve ekonomisi Batı Avrupa kaynaklı yeni bir iktisadi düzene, kapitalizme açılmaya başlamıştır.²⁵⁷

19. yüzyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde, önde gelen Avrupa ülkeleri, bir yandan mamul malları için pazar bulmaya, diğer yandan da bol ve ucuz gıda ve hammadde kaynakları sağlamaya çalışmıştır.²⁵⁸ Bu yüzyılda Avrupa'daki ticari talebin karşılığı Osmanlı ekonomisinde görülmüştür. Osmanlı ekonomisi gıda maddeleri ve hammaddeler ihraç eden, buna karşılık mamul mallar ve belirli gıda maddeleri ithal eden bir ekonomi durumundadır.²⁵⁹ Bu durum Osmanlı'yı, Avrupa devletlerinin iktisadi açıdan ilgi alanına çekmiş ve Avrupalılar, Osmanlı ekonomisini ticari politikaları açısından yakından incelemişlerdir. Avrupalı güçlerin Osmanlı ekonomisine yayılmak için gösterdikleri her çabada, merkezi bürokrasi ile uzlaşmak durumunda kalmaları ve merkezi bürokrasinin de dünya ekonomisiyle bütünleşme konusunda gösterdiği gönülsüz tavır dikkat çekmektedir.²⁶⁰ Avrupalıların siyasi ve iktisadi menfaatleri, Osmanlı bürokrasisinin ihtiyaçları ile uzlaşmayı gerektirmiştir. Bu durum aynı zamanda Osmanlı'nın gelişmesine yardımcı da olmuştur.²⁶¹ Ayrıca buna ek olarak, Osmanlı merkezi devletinin sık sık karşı karşıya geldiği askeri, mali ve siyasi bunalımları, rekabet halinde olan Avrupa ülkelerinin sermayedarları için pek çok fırsat yaratmıştır.²⁶² Ancak bu bunalım da bir takım ticari ve siyasi antlaşmalarla ve reform istekleriyle aşılmıştır. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde ticari ve siyasi antlaşmaların da etkisiyle Osmanlı ekonomisinin tarıma dayalı ve dışa açık, yabancı sermayeye açılmış bir model çerçevesinde ticaret siyasetini güttüğü bilinmektedir.²⁶³

²⁵⁷ Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2018, s. 83.

²⁵⁸ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2018 İstanbul, s. 3.; Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 4.

²⁵⁹ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 20.

²⁶⁰ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme..., s. 61.

²⁶¹ Donald Quataert, a.g.m., s. 887.

²⁶² Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık..., s. 97.

²⁶³ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme..., s. 27.

Tarımsal mallarda uzmanlaşan ülkelerin dünya ekonomisine katılmalarının ilk aşamasında, dünya ticaret hacminde o güne dek görülmemiş bir genişleme ve ticaret birleşiminde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu genişlemenin ve ticaret birleşimindeki değişikliklerin meydana gelmesinde Osmanlı için önemli belirleyicilerden biri iç ve dış siyasal güçler ve bu ilişkileri yansıtan siyasal çerçeve olmuştur.²⁶⁴ Osmanlı'nın iç siyaseti açısından merkezi devletin, büyük toprak sahipleri ve tüccarlar gibi toplumsal sınıflar karşısındaki gücü, merkezi güç ve özerkliği²⁶⁵; dış siyaseti açısından da Osmanlı'nın muhtelif devletler arasında gerçekleştirdiği ticaret antlaşmaları²⁶⁶ ve kapitülasyonlar etkili olmuştur. Bu antlaşmalar arasında, 1838'de İngiltere ile yapılan ticaret antlaşması, 1846'da Rusya'yla yapılan ticaret antlaşması ve 1860-62 ticaret antlaşmaları vardır. 1860-62 yıllarındaki ticaret antlaşmaları, Paris Antlaşmasının ardından tanzim edilmiştir ve Osmanlı'nın aleyhine, yabancı devletler lehine gerçekleştirilmiştir.²⁶⁷ Belirtmek gerekir ki, Fransa ile 1862 yılında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma gereğince, Fransız uyruklular, ticarete Osmanlı vatandaşı gibi vergilendirilecektir.²⁶⁸

1838 Ticaret Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin dış ticarete uyguladığı tekel düzeni ile özel sınırlamalara ve ek vergilere ilişkindir. Savaş dönemlerinde maliyeye ek gelir sağlamak amacıyla dış ticarete vergiler uygulanabiliyordu ancak bu antlaşmayla bu vergiden vazgeçilmiştir. Bunun etkisi devletin Kırım Savaşı sırasında dış ticaretten ek vergi geliri sağlayamayınca, Avrupa para piyasalarından borçlanmasında görülmektedir. Ayrıca bu mallara belirli hammaddelerin ya da gıda maddelerinin darlığının yaşandığı zamanlarda ihracat yasağı getirilebiliyordu, antlaşma ile bu sınırlamalardan da vazgeçilmiştir.²⁶⁹ 1838 Antlaşması aynı zamanda, dünya ölçeğinde değişmeye başlayan iktisadi, siyasi ve askeri dengelerin ve Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki eşitsiz ilişkilerin sonucunu yansıtmaktadır.²⁷⁰

Avrupa devletleri, özellikle de İngiltere, geri çekilmekte olan devletin, bölgesel bütünleşmesinin sağlanması için reformların gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu aynı zamanda Avrupalı devletlerin kendi ekonomik çıkarları için de gereklidir. Avrupa mallarının satılabileceği büyük bir pazar olan Osmanlı'nın ticari ve parasal istikrar sağlaması, Avrupa için önemlidir. Çünkü Avrupa'nın Osmanlı ekonomisine doğrudan yatırım yapabilmesi

²⁶⁴ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme..., s. 70.

²⁶⁵ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme..., s. 92.

²⁶⁶ Prof. Yusuf Kemal Tengirşenk, Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Haricî Ticaret Siyaseti, Tanzimat I, Milli Eğitim Basımevi, 1999, s. 289.

²⁶⁷ Tengirşenk, a.g.m., s. 296.

²⁶⁸ Eugene Morel, La Turquie et ses Reformes (Türkiye ve Reformları), Süreç Yayınları, Haziran 1984, s. 115-116.

²⁶⁹ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık..., s. 16-17.

²⁷⁰ Şevket Pamuk, a.g.e., s. 36.

ve Avrupa'nın Osmanlı ile ticari ilişkilerinin hızla gelişmesini sağlaması için, Osmanlı'nın ekonomik gelişmesi önem arz etmektedir.²⁷¹ Avrupa devletleri bu süreci, her adımda merkezi bürokrasi ile uzlaşarak, merkezi yönetimden ödünler kopararak yürütmüşlerdir.²⁷² Merkezi devlet, bir yandan reformları yerine getirmeye çalışırken diğer yandan da dış ticaretteki bu ilişki ağını yürütmeye çalışmıştır. 19. yüzyıl Osmanlı dış ticaretinin büyüme hızının, tüm Avrupa dış ticaretinin büyüme hızına oldukça yakın olması²⁷³, dünya ekonomisinin içine güçlü bir biçimde çekildiğini göstermektedir.²⁷⁴ 1840 ile 1873 arasında Osmanlı dış ticareti yüksek bir büyüme hızına sahiptir. 1873 ile 1895 arasında Avrupa ekonomik bunalımı sebebiyle dış ticaret gerilemiştir.²⁷⁵

19. yüzyılın başlarından itibaren Sanayi Devrimi İngiltere'den Kıta Avrupası'na yayılmıştır. Fransa, Belçika, Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkeleri, bir yandan yerli sanayilerini İngiliz mallarının rekabetine karşı korumaya çalışırken, diğer yandan da makine kullanan fabrika düzenine geçmeye başlamışlardır.²⁷⁶ Gazetemizde de bu ülkelerle ilgili haberlere sık rastlanmaktadır. Bu, Avrupa ülkelerinin sanayileşme süreçlerinin takip edildiğini göstermektedir. Almanya'da icat edilen bir makinenin Takvim-i Ticaret gazetesinde haber olarak verilmesi, İngiltere'den sonra bu ülkelerin de Sanayi Devrimi'ni takip eden icatları yapma eğilimini göstermektedir. 19. yüzyılda sanayileşmekte olan ve dünya ekonomisinin merkezini oluşturan İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve ABD ile Osmanlı'nın ticareti genel olarak birincil mallar ihracatı ve mamul malların ithalatı biçimindedir.²⁷⁷

19. yüzyılın Osmanlı ticaretinin özelliği, Avrupa ticaretindeki hızlı genişleme aracılığıyla dünya pazarlarına açılması ve böylece tarımsal mallar ihracatında uzmanlaşan ve mamul mallar ithal eden bir kimlik kazanmasıdır. Bu süreçle birlikte limanların ve demiryollarının yapımı artmış ve kaynağı Avrupa sermayeli bankalar ve şirketler tarafından sağlanmıştır.²⁷⁸ Avrupalı sermayedarlar, mallarını satacakları pazarlarda demiryolları ve limanlar gibi ticareti genişletmeye yönelik altyapı yatırımlarına girişmişlerdir.²⁷⁹ Yabancı yatırımlar, dış ticaretin genişlemesini ve dünya ekonomisiyle daha fazla bütünleşmeyi özendirerek, üretim yapılarını da dolaylı yoldan etkilemiştir. Dış ticaretin genişlemesi, bir

²⁷¹ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme..., s. 108.

²⁷² Şevket Pamuk, Osmanlı'da Ekonomik Bağımlılık..., s. 14.

²⁷³ Şevket Pamuk, Osmanlı'da Ekonomik Bağımlılık..., s. 25.

²⁷⁴ Şevket Pamuk, Osmanlı'da Ekonomik Bağımlılık..., s. 26.

²⁷⁵ Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, 2015 İstanbul, s. 69.

²⁷⁶ Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık..., s. 85.

²⁷⁷ Şevket Pamuk, Osmanlı'da Ekonomik Bağımlılık..., s. 43.

²⁷⁸ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme..., s. 118.

²⁷⁹ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme..., s. 4.

yandan tarımın giderek ticarileşmesine diğer yandan el becerisine dayalı zanaatlerin faaliyetlerinin gerilemesine sebep olmuştur.²⁸⁰

Demiryolları bir yandan, özellikle Osmanlı Devleti'nin kilometre garantisi yaratması sonucu Avrupa sermayesi için kendi başlarına kârlı birer yatırım durumuna gelirken, diğer yandan da sermayeyi ithal eden Osmanlı ekonomisi için ucuz hammadde ve gıda maddeleri temini ve mamul mallara pazar yaratmak işlevini üstlenmiştir. Yabancı sermayenin denetimindeki demiryolları yapımı, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletleri açısından çeşitli nüfuz bölgelerine ayrılması sürecinde büyük etken olmuştur. Böylece, Osmanlı bölgesi ile demiryollarını yapan Avrupa ülkesi arasındaki ticaret hızla gelişmiştir.²⁸¹ Aslında demiryollarının yabancı sermaye tarafından yapılması, ülke içi ticaret ağlarını zayıflatmıştır, çünkü demiryolları tarımsal açıdan cazip alanları ana ihraç limanlarına bağlamıştır. Demiryolları bölgelerarası ticareti genişletmek ve ülke içi ekonominin gelişmesine katkıda bulunmaktan çok, Avrupa sermayesi için ekonomik ve politik nüfuz alanlarını hazırlamıştır.²⁸²

Yazışma, haberleşme ve ulaştırmanın çabukluğu ve sıklığı, ticari işlemlerin aralıksız yürütmesine yol açarak, yabancı sermayelerin kolayca serbest kalmasına ve yeni işlerde olanak sağlayacak sanayinin tümü üzerinde çabuk ve kesin bir etki meydana getirmiştir.²⁸³

Bu yüzyılda Osmanlı dış ticaretini ve Avrupa'yla iktisadi ilişkilerini etkileyen önemli unsurlardan biri de 1854 yılında başlatılan dış borçlanma sürecidir. Konumuz açısından dış borçlanmanın önemi, Osmanlı'nın dünya ekonomisiyle bütünleşmesini hızlandırmış olmasıdır.²⁸⁴ Ayrıca uluslararası ticaretin büyümesi, iletişim bağları ve kanallarının oluşmasına da yol açmıştır.²⁸⁵ 19. yüzyıl Avrupa için sermaye ihracı dönemidir. İngiltere, başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na borç veren en önemli sermaye sahibidir. 1854 ile 1862 arasındaki 23 milyon sterlinlik toplam dış borcun %90'ı Londra'da, %10'u Paris'te satılan tahvillerden sağlanmıştır. Ancak zamanla Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'na en fazla borç veren ülke durumuna gelmiştir. 1854 ile 1865 arasında ihraç edilen toplam 44 milyon sterlinlik tahvilin %52'si Londra'da, %48'i ise Paris'te satılmıştır. 1869'da ise Fransa'nın payı %66'ya çıkarken, İngiltere'nin payı %34'e düşmüştür.²⁸⁶

²⁸⁰ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme..., s. 64.

²⁸¹ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık..., s. 70-71.

²⁸² Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Bilim Yayınları, Ekim 1974, s. 59.; Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık..., s. 67.

²⁸³ Eugene Morel, La Turquie et ses Reformes (Türkiye ve Reformları), Süreç Yayınları, Haziran 1984, s. 126.

²⁸⁴ Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, 2015 İstanbul, s. 15.

²⁸⁵ Emine Kıray, a.g.e., s. 25.

²⁸⁶ Emine Kıray, a.g.e., s. 24-25.

1860 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti, üç dış borç sözleşmesi yapmış durumdadır. 1854 ve 1855 borçlanmalarından elde edilen 7,4 milyon sterlin, Osmanlı hazinesine 11,2 milyon sterline mal olan Kırım Savaşı'nın finansmanında kullanılmıştır. Kırım Savaşı meydana geldiğinde Osmanlı'nın böyle bir savaşı finanse edemeyeceği açığa çıktığında hem İngiliz hem de Fransız hükümetleri, uluslararası sermaye piyasalarında desteklemek suretiyle Osmanlı hazinesine borç sunmuştur. Bu borçla birlikte Canning, devlete bir dizi reformu dayatmış ve başarılı olmuştur. Bu reformların içinde Takvim-i Ticaret gazetesi açısından da haber yoğunluğu bakımından en önemlisi, bayındırlık hizmetlerine verilen önemdir. 1858 borçlanmasından elde edilen 3,8 milyon sterlin, bu arada çıkarılmış kağıt paranın piyasadan çekilmesi için ayrılmış ve bu paranın 0,6 milyonu Cidde'ye yapılan bir askeri seferde ve bazı ayaklanmaları bastırmak üzere kullanılmıştır.²⁸⁷

Bir bütün olarak borç süreci Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi imtiyazlar vermesine ve nihayet devlet maliyesinin yabancıların denetimine geçmesine yol açmıştır.²⁸⁸

Takvim-i Ticaret gazetesinin içerdiği konular açısından Osmanlı Devleti'nin iç ticaretine de değinmek gerekir. 1866 yılında yazılan Türkiye ve Reformları²⁸⁹ kitabından hareketle; Şam, Yafa, Beyrut, Adana, İskenderiye, Kalas, İbrail, Belgrad ticaret hareketleri²⁹⁰ ve bunun yanında Suriye, Halep ticaret hareketleri sayılabilir. Şam; yün, kökboya, pamuk, susam, anason, mazı, safran, kenevir ihraç edip, başlıca İngiliz, Fransız ve İsviçre dokumaları ithal eder. Yafa ticareti, özellikle ihracata dayanmaktadır. Baş sırayı tahıllar tutmaktadır. Tonluk kapsamda ticaret yapan en yüksek pay Yunan gemilerine aittir. Fransız gemileri ikinci sıradadır. Beyrut'ta ithalat, ihracatı aşmaktadır. İthalatta birinci sırayı İngiltere almaktadır. Sonra Fransa, Mısır ve Avusturya gelmektedir. İhracatta ilk sırada Fransa gelmektedir. Adana, Doğu iskeleleri ticaretinin dışında kalmıştır. İskenderiye, büyük bir ticari faaliyet merkezidir. 1864 yılı ithalatı yaklaşık 36 milyon frank, ihracatı ise 58 milyon franktır. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan sonra en önemli limanı Selanik'tir. Selanik'in deniz ticareti ortalama olarak 17.518.000 franktır. Trabzon, Batı ticaretinde önemli bir rol oynar. Osmanlı ticaretinin en önemli özelliği transit ticaret bölgesi olmasıdır.²⁹¹ İzmir limanı, İstanbul, Mısır, Yunanistan ve Marmara ile önemli bir kabotaj ticareti yapmaktadır. Beyrut limanında ithalat, 22-23 milyon arasında değişmektedir ve ihracat 15 milyon franka ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin adalarının

²⁸⁷ Emine Kıray, a.g.e., s. 93-95.

²⁸⁸ Emine Kıray, a.g.e., s. 39.

²⁸⁹ Eugene Morel, La Turquie et ses Reformes (Türkiye ve Reformları), Süreç Yayınları, 1984.

²⁹⁰ Eugene Morel, a.g.e., s. 118.

²⁹¹ Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, Ekim 2015 İstanbul, s. 395.

da Doğu ile önemli bir ticareti vardır. Bu ticaretin Kandiye, Kıbrıs, Metelin ve Rodos için 40 milyon franktan az olmadığı tahmin edilmektedir.²⁹²

19. yüzyılda merkezi devletin mali, askeri ve iktisadi gücü sağlamak için yaptığı reformlar, imzaladığı dış ticaret antlaşmaları ve dış borçlanmaları göz önüne alındığında; dünya kapitalist düzenine girmiş bulunduğu açıktır. Avrupa'daki iktisadi ve teknolojik değişimler daha da dikkatle takip edilmiştir. Avrupa, bu süreci fırsat bilerek Osmanlı Devleti'nin altyapısına yönelmiştir ve Osmanlı'nın altyapı çalışmaları (liman, demiryolu, telgraf, yol düzenlemesi...) yabancı yatırımlarla sağlanmıştır. Takvim-i Ticaret gazetesinin yoğun bir şekilde bahsettiği demiryolu, telgraf, yolların yapımı ve imarı haberleri de bu tezle açıklanabilir. Gazete incelendiğinde görülen şey, dünya ekonomisiyle bütünleşme içerisine giren Osmanlı bürokrasisinin ağırlık verdiği konular, yabancıların kalkınma ve ticaret haberleridir. Dış ticaretin geliştiği bu dönemde Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki tesirleri arasından gazetenin en çok ağırlık verdiği konular ise, sergi, eğitim ve altyapı (liman, demiryolu, telgraf) haberleridir. Takvim-i Ticaret gazetesinin ticaretle ilgili haberlerinde özellikle dikkatimizi çeken konu, ithalat-ihracat dengesinin sağlanması halinde memleketin ve ahalinin refah ve saadetinin artacağı bahsidir. Kalkınma, ticaret dengesi ve ticari kazanç ile sağlanacaktır. Çünkü ticaret, bir memleketin hızlı yürüyen servetidir ve bundan dolayı önem verilmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Kara ve deniz ticaretinin terakki etmesinin Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracat dengesini sağlamasıyla mümkün olacağını ifade eden 11 Ağustos 1866 tarihli haberde, Osmanlı'nın dış ticareti ele alınmaktadır.²⁹³ Haber ithalat ve ihracat tanımını yaptıktan sonra, ülke halkının refah ve saadetinin dış ticaret dengesinin meydana gelmesiyle sağlayacağını ifade etmektedir. İhracatın ithalattan az olmasıyla ıstırap ve zarar doğacağını, Osmanlı'nın geçmişinde bunun yaşandığını belirtmektedir. Haberde, Osmanlı klasik ticaret zihniyetine bir eleştiri bulunmaktadır. Halkın bol ve ucuz malları tercih etmesiyle refahının sağlanacağı düşüncesi, Osmanlı'ya ihracatı kısıtlayıcı, ithalatı artırıcı bir politika izletmiştir. Gazete, bu klasik ticaret zihniyetinin (iaşecilik) artık zarar doğuracağını ve dış ticaret dengesinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Dış ticaret dengesinin sağlanması için gayret sarf edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bir memlekette dış ticaret ve ithalat ne kadar artarsa, halkın önceki durumuna göre saadetinin o derece terakki edeceği ve bunun gümrük gelirlerinin artması ile mümkün olacağı düşüncesinin yanlışlığı anlatılmaktadır. Devam eden ticarete

²⁹² Eugene Morel, a.g.e., s. 118-120.

²⁹³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 11 Ağustos 1866 Cumartesi, 28 Numaralı nüsha.

ithalatın artmasıyla halk üzerinde bir terakki ilişkisi kurulsa da ihracatın ithalata tekabül etmediği zaman devlet ve memlekette bir fayda sağlamayacağı ifade edilmektedir. Çünkü 11 Ağustos 1866 tarihli gazete haberine göre, bir memlekette ihracatın ithalattan az olması, tarım ve sanayi mahsulatının tıkanmasına neden olmaktadır. Bu durum da halkın ziraat ve sanayiden habersiz olduğunu gösterir ve iyi bir şey değildir. *“Birinci derecede yiyecekler yevmiyesinin tahsil edilenlerin tarım ve sanayi malları olduğu gibi bunların noksanıyeti de ahalinin geçim tedarikini, refah ve servetini kazanmayıp çeşitli zarar ve zahmet içinde olmalarına neden olur.”*²⁹⁴

İhracat ve ithalat dengesinin önemini, geçmiş zamanlarda değinilmemiş olduğunu belirten haber, zamanla reformların da artmasıyla birlikte ziraat ve sanayinin terakkisini ve beşerin ihtiyaçlarının artmasını öngörmektedir. Bu dönemde halkın devamlı alışverişte bulunduğu ve başkalarıyla ilişkilerini artırmış olduğu özellikle vurgulanmıştır. Halkın bu alışveriş artışını ve birbirlerinin hal ve hareketlerini görmelerinin rekabeti meydana getirdiğini ifade etmektedir. Bu rekabetin iyi neticelerinin olduğunu da altı çizilmektedir. Gazete haberinin savunduğu şey şudur; *“Bir memleketin ya ihracat ve ithalatı dengede olmalı ya da sanayi mahsulünün yerliliğiyle kanaat edilip, yabancı ürünlerin ithalatına muhtaç olunmamalıdır.”* Osmanlı klasik iktisat zihniyetini eleştiren haberin devamında şu ifade edilmektedir; *“bundan 30 yıl önce, Osmanlı’da yerli ürününü kendi gören ve ihtiyacını ülke mallarıyla gideren halkın rahat ve huzuru diri iken, şimdi gelinen noktada yabancı devletlerle ilişkilerin artmasıyla ve yabancıların Osmanlı pazarına ağırlık vermesiyle dengelerin değişmiştir.”* Yabancı ürünlerin iç piyasada bulunması, esnafın perişanlığını artırmaktadır. Bu durum milli serveti de etkilemektedir. İşte bu yüzden gazete; *“Memalik Mahruse’ce dahi ithalat ve ihracat dengesinin sağlanması hakkında hükümet-i seniyye canibinden lazım olan tedbirin alınmasının ve bunun şefkat buyrulmasının uygun olduğu gibi ebniye-i vatanımızın dahi halinin ıslahı, ziraat ve sanayiye dair olan sürekli çalışmak ve gayret sarf etmek lazım geldiğini ve ahalinin ‘babamızdan böyle gördük’ lafının terk edilmesi gerektiğini”* ifade etmektedir. Halkın gelenekçi yanı eleştirilmekte, girişimci olamamasından yakınılmaktadır. Bu amaçla tavsiyeler verilmektedir. *“Üretime başlıca bir yol ise, yabancı mahsulat ve mamulatta rekabet ederek üretimi artırmak, servet ve refaha sebep olacak dikkatleri göstermekle temin edilecektir.”*²⁹⁵

²⁹⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 11 Ağustos 1866 Cumartesi, 28 Numaralı nüsha.

²⁹⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 11 Ağustos 1866 Cumartesi, 28 Numaralı nüsha.

Gazetenin bazı haberlerinde ticaret ve kalkınma bir arada işlenmektedir. Ticaret haberlerini ele almadan önce, Osmanlı Devleti'nin ticarete yönelik politika ve reformlarını bu haberlerden anlayabiliriz. 19 Ocak 1867 tarihli haberde şunlar işlenmektedir; ticaret, bir memleketin ilerlemesini sağlayan servetlerinden biridir. Bu yüzden bir beldede ıslah ve düzenleme, yani kalkınma ne kadar çoğalırca tüccarlar da o derece çoğalır. Devlet ve millette o derecede servet kazanılır ve memlekette zenginlik olur. Eğer ticaret yerli tüccar yerine yabancı tüccara bırakılırsa, memleket serveti adına ticaretten fayda sağlanamaz ve memleket ticaretine aykırı kalmış olur. Önceleri ticaret, Avrupa tarafından kıymet görür ve Osmanlı'da bayağı insanlara mahsus iken, yavaş yavaş önemi artmaya başlamıştır.²⁹⁶

Ticaretin önemi artınca, devlet tüccarı engellemek ve geri çekmek yerine, teşvik ve düzene gayret ederek ticareti kolaylaştırmak istemiştir. Ticaret anlaşmaları ile düzenleme yaparak, alım-satımı artırmak ve kolaylaştırmak gayesi güdülmüştür. Hatta ticaretin gelişimiyle bazı Avrupa devletlerindeki tüccarların yeni durumları önceki durumundan daha kazançlı olmuştur. İşte ticaretin bu derece faydası meydana iken bundan yararlanmayıp, ülkeyi zor hallere bırakmak gazete tarafından teessüfle karşılanmaktadır. Bu yüzden, İstanbul sakinlerinin ticaret inceliklerinden tamamıyla haberdar olmaları, buldukları mevkiden faydalanmaları gerekmektedir. Yabancıların ise ticaretten faydaları fevkaladedir. Avrupalıların yaptıkları ticaretin kaynağı, mevcut sermayeleri ve geçmiş servetlerinden değildir. Çünkü bir tacirin hizmetçisi olduğu halde ticaretle on, on beş senede serveti 1.000 liradan 100.000 liraya kadar artmıştır. Bunların birbirlerine itibar ve yardım ettikleri söylenebilir fakat tedbirli hareket etmeleri yadırganmamalıdır. *“Bir adam, yapılması yasak olmayan bir şeyi ıslah etse, bulunduğu yer hizmete istekliyse ve bunu yapmaya gücü yetiyor ise, onunla meşgul olup kazanç elde etmesine ve bu işte bulunmasına ayıptır, dememek gerekir.”* Ticaretle ilgili ya da bağlı bulunulan ekonomik koşullardan başka bir işle meşgul olunması, toplumda hoş karşılanan bir şey değil demek ki. Zira bir kimse, bir vakit bir tüccar yanında bulunur da aklını kullanır ise, pek çok örneğinde olduğu gibi, ileride kendisi de güç sahibi (tüccar) olur. Tüccar sermayesi ile birkaç yardımcısı bulunur ve bu işi yapmaya ve yaptırmaya yol açar. *“Sermayesi olup da kullanmayan ve faiz almak gayretiyle mülkünü bazı kimselerin ellerine düşüren çok adam vardır. İşte bu sermaye sahipleri, kendisinin malumatı yoksa bile güvenilen bir kimse ile ya da kendisi, hiç olmazsa bir bakkal dükkanı açmış olsa”* diyerek ticari anlamda gelişmeyi engelleyici bu durumdan ve hareketlerden yakınmaktadır. Ticari girişimlerde bulunulması gerektiğini vurgulamaktadır. Sonsöz olarak risale şunu dillendirmektedir; *“bunca İ slam*

²⁹⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 19 Ocak 1867 Cumartesi, 51 Numaralı nüsha.

aleminin ticaret ile dahi uyuşmazlığına dikkat edilmesi ve önem verilmesi, ilelebet haklarında icap eden hayrı ve menfaati gösterir. Ticaretin, serveti meydana getirecek sebep olacağı, şu ifade ve hallere göre garip görünür ise de iman gözü ile bakıldığında dikkate şayan olduğu açıktır.”²⁹⁷

On dokuzuncu yüzyılda ticaretle ilgili dikkatimizi çeken konulardan biri de Osmanlı’da bankaların faaliyete geçmesidir. Osmanlı’da hem şirketleşmenin hem de artan ticarî ilişkilerin ve finansal faaliyetlerin belli bir düzen içinde gerçekleşmesi adına bankacılık faaliyetlerinin önem kazandığını görmekteyiz. Bu konuyla ilgili olarak Takvim-i Ticaret gazetesinin 44 numaralı nüshası; hem “Menfaat-i Umumiyye Sandıkları”nı hem de “İddihar Sandıkları”nı ele almaktadır. İstanbul gibi bir şehirde ticari işlemlerin kolaylaştırıldığı bir zamanda bankaların kurulmasının şart olduğu ifade edilmektedir. Halktan ziraat ve çiftçilikle uğraşanların faaliyetleri için, vilayetler dahilinde kurulan ve memleketin her tarafına yayılması gereken “Menfaat-i Umumiyye Sandıkları”nın ziyadesiyle gerekli olduğuna dair vurgu vardır. Bunun gibi, işçiler için de İddihar Sandıkları’nın açılması gerektiği konu edilmiştir.²⁹⁸

İddihar Sandığı’nın sağlayacağı faydayı bilmek için Avrupa’da sandıkla ilgili yürürlükte olan usul araştırılmıştır. Bu sandıkların meydana getirdiği faydayı bilmek için de Londra’da bir İddihar Sandığı’nın yapılış ve düzenleniş cetveli incelenmiştir. Bu konuyla ilgili tanımı vererek, sandığın öneminden bahseden gazete risalesi, şu şekilde devam etmektedir; “İddihar Sandığı, amele ve amele gibi kimselerin yevmiye kazanacakları akçeden her günkü miktarlarına göre kafi derecede alıkonduktan sonra geri kalanını teslim etmeye mahsus bir sandıktır. Kuvvet kefaletinde ve her türlü tehlikeden arındırmak ve amelelerin bir çeşit emanetçisi olmak hesabıyla sandığa teslim olunacak akçenin sair idarelerde olduğu gibi sahibinin kaybolan, zarar edilen ve mahrum kalınan olunmasından hayflanılmayıp alınacak akçe, sabit tutulacaktır. Örneğin, yüz kuruşu geçtikten sonra geçen kısmını bahşederek verilebilir. İşte bir adam, bu sandık sayesinde hem kazanç yevmiyesinden artırabileceği akçeyi yanında taşıyıp kaldırmak, harcamak ve düşürüp kaybetmek yerine bu sandıkta tutar. Bir parça verdiği akçeyi bir müddet sonra birden almış olur ve dahi faizini kazanmış olur. Memleketimizde bu gibi vesilelerin belirsiz olması cihetiyle bu mukavelelerden mahrum olunmuş ve çok kimse senelerce sefalet içinde kalmıştır. Az çok kazanılan akçenin nereye verilip ne ettiklerini dahi bilmezler. Örneğin, bir adam, birden yüz kuruş alır ise ya bitirmeye gayret eder ya da bir derdine deva eyler. Beşer onar kuruş aldığı şeylerle beyhude harcanması

²⁹⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 19 Ocak 1867 Cumartesi, 51 Numaralı nüsha.

²⁹⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Aralık 1866 Cumartesi, 44 Numaralı nüsha.

kolaydır. Halbuki bu adam, yevmiye yedişer kuruş olsa ve üçünü idaresine sevk edip, dördünü sandığa teslim etmiş olsa idi; yüz yirmi kuruş artırmış ve senede bin dört yüz kuruş sermaye sahibi olmuş olurdu. Bu surette akçe teslim edenlerin faydası bu surette olup, sandığın mamulâtı dahi memleketin alışverişine ve bu gibi işlerde büyümesine sebep olacağı anlaşılır.”²⁹⁹ Bu bilgilerin ardından İstanbul’da açılacak olan bir İddihar Sandığı haberinin, gazetede memnuniyeti dile getirilmiştir. Ancak halkın bu türlü sözleşmelere açık olmaması ve bu konuda güvensizlik yaşamasından kaynaklı şikayet ve önerilerde bulunulmuştur. Herkesin alışacağı bir sabit fiyatla işe başlanılıp, devamlı ve gayretli çalışmalarla yayılması gerektiğine vurgu yapılmış, hükümetin bu konuda gerekli hukukî süreci tamamlayıp, çaba ve yardım genişliğine sahip olmasını tavsiye etmiştir. Bu şekilde en azından faydasının anlaşılacağı, isteklerin sonucunun alınacağı ifade edilmiştir.

Menfaat-i Umumiye Sandıkları olarak bahsedilen sandıklar, Menafi-i Umumiye Sandıkları’dır. Temelde Memleket Sandıkları olarak kurulan bu kuruluş, kaynaklarını kendi üyelerinden sağlayan ve yine kendi üyelerinin kredi ihtiyaçlarını karşılayan birer kooperatif niteliğindedir. Sandığın ana sermayesi, o bölgede bulunan çiftçilerin ürettiklerini satması sonucunda elde ettiği gelirdir.³⁰⁰ Haberde Menfaat-i Umumiye Sandıkları’ndan, İddihar Sandıkları’na örnek teşkil edeceğinden dolayı bahsedildiği düşünülebilir. Yine haberde geçen “bankaların vücudu elzemdir” sözünün, bu gibi kuruluşların bankacılık ve kredi faaliyetlerini gerçekleştirme gayelerinden dolayı zikredildiği düşünülebilir. Menafi-i Umumiye Sandıkları, sermayeleri yerel toprak sahiplerinin çıkarına kullanılmıştır ve tarımsal kredi kurumlarının doğup gelişmesinin başlangıç örneğidir. Bu sandıklar, memleketin iktisadi ve ticari hayatını düzenlemekte önemli rollere sahip kurumlardır. Her ne kadar uzun ömürlü faaliyet gösteremeseler de ülkede bazı iktisadi faaliyetlerin ve finansal ilişkilerin doğmasına sebep olmuşlardır.³⁰¹

Bu dönemde ticaretle ilgili bir de sergi ve panayırların yer aldığını görülmektedir. Sergi ile ilgili haberler, “Kalkınma Yazıları” başlığı altında incelenmiştir. Panayırlarla ilgili olarak Bosna’da adet haline getirilen bir köle (abad) panayırından bahsedilmektedir. Bu panayırdaki toplanan marangoz sınıfının ve halkın getirdiği ve ithal ettiği mal ve eşyanın geçen senelere göre fazla olduğu ve halkın bu konuda izdiham yaşadığı haber edilmektedir. Panayırın

²⁹⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Aralık 1866 Cumartesi, 44 Numaralı nüsha.; Gazetenin 44 Numaralı nüshasında “Menfaat” olarak bahsedilen sandık, 53 Numaralı nüshasında “Menafi” olarak bahsedilmektedir. Eğer bu yazım yanlış ise, bu nüshada da sandıkla ilgili haber bulunmaktadır.

³⁰⁰ Tefik Güran, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 180.

³⁰¹ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 256.; Tefik Güran, a.g.e., s. 179.

korunması için merkezî ordudan gönderilen iki blok süvari askerin panayırın düzenini koruduğu yazılmıştır. Panayırdan başından sonuna kadar başka hiçbir uygunsuzluğun meydana gelmediği, vatandaşların tamamının asayiş ve huzur içinde alışverişlerini yaptıkları ifade edilmiştir. Bunun için teşekkür ifade eden bir resmi yazı; Edirne Vilayet-i Celilesi Valiliği'nden Avusturya Devleti Fehimesi Konsolosu'na gönderilmiştir.³⁰²

“Kurumsal Değişiklikler ve Kurulan Kurumlar” başlığında değinildiği üzere, bu dönemde bir çok komisyon, kurul ve meclis oluşturulmuş ve bunlarla karşılaşılan problemlere çözüm aranarak kurumsal değişime girişilmiştir. Bu şekilde dönemin hukukî zemini oluşmuştur. “*Ticaret ve Nafia ve Ziraat Nezareti Celilesi'nin Ticaret Mahkemeleri ile hukukî maddelerinden dolayı ıslah tarzları ve inceliklerine dair tedbirlerin paylaşıldığı bir haber, hukukî ve kurumsal memurlar üzerine tedbirleri incelemektedir.*”³⁰³ Gazetenin bu haberi de ticaret mahkemelerini ve hukukî zemini ilgilendirmesi sebebiyle bu kısımda verilmiştir. Buraya kadar ele aldığımız gazete haberlerinden hareketle ticaretin kalkınmayla ilişkisi üzerinde durulmuştur. Gazetede bahsi geçen diğer yabancı devletlerin özellikle İngiltere, İtalya, Avusturya devletlerinin gelir giderleri hakkındaki haberler büyük bir yer teşkil etmektedir. Yabancı devletlerin gelir-gider ve ithalat-ihracat oranlarının haber olarak paylaşılması, dönemin siyasi ve iktisadi organizasyonlarının yoğunluğundan hem de Osmanlı'daki borsa faaliyetlerini etkilemesinden dolayıdır.

Osmanlı finansal sisteminin fiyat dalgalanmaları, dönemin siyasi olaylarından ve bu olayların borsa oyuncularını tarafından gerçeğinden kopuk haberlerle yayınlanmasından kaynaklanmaktadır. Takvim-i Ticaret gazetesi, yaşanan iktisadi ve siyasi olayların borsa üzerinde yaratacağı etkiden dolayı, yabancı devletlerin iktisadi ve mali durumları hakkında haberlere yer ayırmıştır. Ayrıca; Osmanlı mülkü içinde Halep, Suriye ve Bağdat gibi yerlerin ürünlerinin ticari muamelata etkisinden kaynaklı da haberler paylaşılmaktadır. İşte bu yüzden gazetede uluslararası ticaret haberlerini ele almadan önce, Osmanlı borsasında yaşanan haberleri incelemek faydalı olacaktır. Bunun için öncelikle Osmanlı'da esham sistemini ve finansal sektöründeki gelişmeleri anlamak gerekmektedir.

³⁰² Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Kasım 1866 Cumartesi, 40 Numaralı nüsha.

³⁰³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 21 Temmuz 1866 Cumartesi, 25 Numaralı nüsha.

3.2.1. Osmanlı Esham Sistemi ve Borsa

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve toplumsal yapısının temelini tımar sistemi oluşturmaktadır. Tımar sisteminin bozulması ile birlikte maliyede artan nakit gereksinimi paralelinde Osmanlı'da değişim sürecine girilmiştir. Osmanlı malî ve finansal sıkıntılarını aşmak için para tağşişi, müsadere gibi klasik yöntemlerle ve sonra nakit sıkıntısını gidermek için eyalet gelirlerinin doğrudan merkeze aktarmak gayesiyle iltizam, malikane ve esham gibi iç borçlanma araçlarıyla problemi çözmeye çalışmıştır. İç borçlanmanın, dönemine göre yeni bir finansal araç olması ve kolayca devredilememesi, Osmanlı'da finansal sektörün geç gelişmesine sebep olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında sehim ve kaime gibi kağıtlar olmasına rağmen, borsanın gelişmesi 1854 Kırım Savaşı'yla birlikte olmuştur. Savaştan sonra savaş finansmanını karşılamakta zorlanan Osmanlı Devleti, ilk defa dış borçlanmasını gerçekleştirmiştir. Osmanlı dış borçlanması, yabancılara bir çok imtiyaz verilmesine sebep olmuştur. Avrupa'nın bu tarihten sonra Osmanlı üzerinde siyasi ve iktisadi nüfuzu artmış ve yabancı yatırımlar vasıtasıyla Osmanlı'dan birçok imtiyaz alınmış ve finansal sektörün yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Dış borçlanmayla birlikte Osmanlı, Avrupa'ya olan ilgisini artırmış ve telgraf, demiryolları gibi yabancı yatırımlarla birlikte Osmanlı'da borsa gelişmiştir. Telgrafın kurulmasıyla birlikte Osmanlı, Avrupa finans merkezleriyle borsa faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu bağlamda Osmanlı ekonomisinde 19. yüzyılda dünya ekonomisi ile eklemlenme sürecinde yeni finansal faaliyetler ve kurumlar ortaya çıkmış ve Galata bankerlerinin faaliyetleri artmış ve bankacılık, sigortacılık, hava oyunları (borsa), şirketleşme gibi alanlar doğmuştur.³⁰⁴ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde finansal faaliyetler ve kurumlardan bahsederken menkul değerler borsasının ilk adımlarının atılmasında önemli gelişmeleri sağlayan unsur, bu bankacılık, sigortacılık faaliyetleri ve yabancı yatırımların gelişimidir.³⁰⁵ Finansal faaliyetlerin arttığı bu dönemde Osmanlı'nın malî problemleri aşmak için çıkardığı eshamı ve esham sistemini ele almak gerekir. 19. yüzyılda Osmanlı maliyesi, önceki yüzyıllarda yaşadığı savaşlar ve iç karışıklıklar yüzünden daha da sıkıntı içindedir. Bu yüzyılda, devlet adamlarının durumu düzeltebilmek için başvurduğu önlemlerden en önemlisi, iç borçlanma yani eshamdır.³⁰⁶

³⁰⁴ Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, Galata Borsası, s. 17.; Haydar Kazgan, Toktamış Ateş, Murat Koraltürk, Türk Finans Tarihi, s. 237-251.

³⁰⁵ Türk Finans Tarihi, s. 251.

³⁰⁶ Ali Akyıldız, Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 36.

Esham, hisseler, paylar, nasipler anlamında olup; borç alınan paraya karşılık verilen senetler olarak tanımlanmıştır.³⁰⁷ Bir maliye terimi olarak ilk defa, 1775 yılında uygulamaya konularak 1860'lı yıllara kadar mahiyetini değiştirmeden devam eden belirli bir iç borçlanma sistemini ifade etmektedir.³⁰⁸ Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Antlaşması neticesinde Rusya'ya ödeyeceği tazminat ile büyük bir malî yükün altına girmiştir. Devlet, kısa sürede büyük meblağları sağlayacak şekilde malikâne sisteminin bazı unsurlarını değiştirerek problemleri çözmeye çalışmış ve esham sistemini oluşturmuştur. Esham sistemi, malikâne sisteminin devamı ve değişik bir şekli olarak, bu problemleri aşmaya imkan veren bir metot olarak düşünülmüş ve uygulamaya konulmuştur.³⁰⁹ Sehim³¹⁰ satın alanların, sehmine(hissesine) sahip oldukları mukataa ile ilgileri, yatırdıkları muaccele ile orantılı olarak tespit edilmiş bulunan yıllık bir nakdî geliri almaktan ibarettir. 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren esham sistemi, artık carî giderlerin karşılanmasında da desteği zorunlu görünen bir metot olarak yerleşmiştir.³¹¹ Esham uygulamasında ilk önemli değişimler Tanzimat'la birlikte başlamıştır. Sistemi etkileyen önemli hadiselerden birisi, Tanzimat'ın ilanı ile büyük çapta kredi ihtiyacının birden bire gündeme gelmiş olmasıdır.³¹² Tanzimat maliye bürokratları, esham gibi uzun vadeli çok yüksek faizle kredi aramak yerine faizi³¹³ yüksek, ancak orta vadeli bir krediyi daha avantajlı görmektedirler. Bu yüzden esham sistemini kayd-ı hayat şartından kopararak bu ihtiyacı karşılama yoluna gitmişlerdir. Yani, hisse sahiplerinin mirasçı olarak hisselerini mirasçılarına devredebilmesi sağlanmıştır. Eshamın kayd-ı hayat şartından kopması, sahibi ölen sehimlerin hazineye değil, mirasçılarına intikal etmesi, yani anaparanın özel mülkiyet sınırları içinde tutulması demektir.³¹⁴

Esham düzenine geçişin en önemli nedeni, iç borçlanma müzayedelerine egemen olan büyük sermaye sahiplerinin varlığını, küçük ve orta sermayedarların çoğalması için yaymak arzusudur. Ancak devletin, esham paylarını alış verişi yapan kişiler arasında yayamaması, kişilerin alım satımını engelleyememesi ve ilk alıcıların ölümünden sonra mirasçılarının da devletten gelir sağlaması, esham düzeninden istenilen faydanın sağlanmasını engellemiştir.³¹⁵

³⁰⁷ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s.266.

³⁰⁸ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 186.

³⁰⁹ Genç, a.g.e., s. 189.

³¹⁰ Sehim, hisse, kısım, pay anlamına gelmektedir. Esham, sehimin çoğuludur. (Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 1086)

³¹¹ Genç, a.g.e., s. 192.

³¹² Genç, a.g.e., s. 193.

³¹³ Buradaki faiz kavramı, günümüzdeki anlamından farklı olup, gelir demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akyıldız, a.g.e., s. 37.

³¹⁴ Genç, a.g.e., s. 194.

³¹⁵ Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Nisan 2017, s. 184.

Malî durumun düzeltilmesi için çareler aranırken, bazı maliye otoriteleri ‘esham’ üzerinde değişiklikler yapmak, hem işlerlik kazandırmak hem de hazine gelirini artırmak amacıyla girişimlerde bulunmuşlardır. Meclis-i Umumî’de alınan karar çerçevesinde, sikke yerine geçerli olmak üzere esham kaimesi çıkarmak istenilmiştir. Yeni çıkarılacak eshamlar üzerinden hesaplamalar yapmak ve bir düzen tutturmak adına, yeni esham adları ve faizleri üzerinden taksitlendirmeler ve vadeler konuşulmuştur.³¹⁶ Ayrıca bu esham kağıtları Kırım Savaşı esnasında devlet tarafından çıkarılmıştır. “Esham-ı Mümtaze”, “Hazine Tahvili”, “Tahvilat-ı Mümtaze”, “on senelik sergi”, “Esham-ı Cedide” gibi farklı vade ve faiz oranlarına sahip bu eshamlar, borsanın gelişiminde de etkendir.³¹⁷

Kırım Savaşı’nın finansmanını sağlamak amacıyla başlayan 1854 ve 1855 dış borçlanma süreci 1875 yılına kadar devam etmiştir. 1863 yılına kadar yapılan borçlanmaya ilişkin tahviller sadece Avrupa’da işlem görmüş ve Galata borsasına konu edilmemiştir. Fakat 1865 yılında iç borçların konsolidasyonu amacıyla %5 faizli ihraç edilen borçlanma tahvilleri (Esham-ı Umumiyye) sadece Avrupa borsalarında değil, Galata Borsası’nda da işlem görmüştür. Bu tarihten itibaren İstanbul, Avrupa’nın finansal merkezleriyle bütünleşmiş bir piyasa haline gelmiştir.³¹⁸

19. yüzyılda, iç borçlanma sisteminin içerisinde çeşitli değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Tanzimat bürokratlarının, maliyeyi düzeltmek ve hazinenin gelirini emniyet altına almak gayretiyle yaptığı bu değişimler, esham sisteminin bu yüzyıl için anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Avrupa’dan alınacak borcun işlemleri tamamlanıncaya kadarki câri harcamaları karşılamak üzere İstanbul Emtia Gümrüğü malından “esham-ı mümtaze” çıkarılması kararlaştırılmıştır. Yani esham, beratsız verilecek, kağıt sahiplerinin mirasçılarına intikal edebilecek, borsada alınıp satılabilecek, senede %10 faizli ve üç sene müddetle geçerli olacaktır. Eshamın çıkarılmasında gözetilen en önemli amaç Avrupa’dan alınacak borcun hafifletilmesidir.³¹⁹ Bu, iç borçları ve savaşı finanse etmek amacıyla yapılan dış borçlanmayı ve sonrasında dış borcun hafifletilmesi için çıkarılan eshamı (iç borçlanma senedini) birbirine bağlı unsurlar olarak açıklar. Osmanlı’nın finansal sisteminin gelişmesinde bu yoğunluk da

---

³¹⁶ Akyıldız, a.g.e., s. 40-41.

³¹⁷ Al, Akar, a.g.e., s. 17.

³¹⁸ Al, Akar, a.g.e., s. 17.

³¹⁹ Akyıldız, Para Pul Oldu, s. 73.

zikredilmelidir. İç borçlanma, devletin mali buhran karşısında kendi içinde aldığı önlemlerin en başında gelmektedir.

İç borç, devletin uyguladığı planlı bir malî tedbirden ziyade, dış olayların hükümeti buna mecbur etmesidir. Çünkü Avrupa'da yaşanan malî buhran da, devletin dış borç alma imkanlarını iyice daraltmıştır. Bu nedenle kriz, iç borçla aşılmaya çalışılmıştır.³²⁰ Avrupa borsalarına da satılmasını sağlamak amacıyla eshamın Türkçe ve Fransızca olarak basılması kararlaştırılmıştır.³²¹

1856-1875 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne borç vermek ve faiz geliri elde etmek amacıyla yabancı sermayeli 11 banka kurulmuştur. Batı ülkelerinde, sanayi devriminin gerçekleştirilmesi, dış ticaret ve sömürgecilik yoluyla sağlanan sermaye birikiminin sanayi sektörüne kredi olarak aktarılması bankacılığın gelişmesine yol açmış iken, Osmanlı Devleti'nde, bankaların kurulmasındaki asıl neden, hazinenin borç para gereksinimini karşılamak olmuştur.³²²

Osmanlı Devleti'nde bankacılık faaliyetlerini anlatmak için öncelikle Galata Bankerleri'ni zikretmek gerekir. Bankacılık faaliyetleri Galata sarraflarının faaliyetleri ile başlar. Galata sarrafları, bankaların olmadığı zamanlarda devletin tanıdığı resmi kredi kurumudur. Bu büyük sermayeli sarraflar, yabancı sermayelerle ortaklık kurarak banka ve şirketler bünyesinde devlete borç vermişlerdir.³²³ Devlete borç para verecek kadar büyük sermayelere sahip bu bankerler, hem ticaret hayatında hem de Osmanlı finansal hayatında önemli roller üstlenmişlerdir. Galata bankerlerinin bu rolleri üstlenmesi ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu malî buhranın Osmanlı'ya para ıslahatını yürütecek bir kurumun ihtiyacını hissettirmesi ile birlikte hükümet, bankacılık faaliyetini Galata bankerleriyle çözmeye çalışmıştır. 1847 yılında, para kurlarını istikrara kavuşturmak ve kaimelerin değer kaybetmesini önlemek amacıyla hükümet, iki Galata bankeriyle (Jacques Alleon, Theodore Baltazzi) anlaşma yaparak *Banque de Constantinople (Dersaadet Bankası)*'ni kurmalarını sağlamıştır. Bankadan beklenen gayeler, kambiyo rayiçlerini ve kaimelerin değerini korumaktır. Hükümetin talep ettiği parayı sağlayan banka, beklenen karı gerçekleştiremediği için fesh olunmuştur.³²⁴

³²⁰ Akyıldız, Para Pul Oldu, s.77.

³²¹ Akyıldız, Para Pul Oldu, s. 77.

³²² Anbar, a.g.m., s. 28.

³²³ Gökçen Coşkun Albayrak, Osmanlı'da İç Borçlanma ve Sarraflar, Bilimevi İktisat Üç Aylık Ekonomi Siyaseti ve Kültürü Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 4, 2018, s. 137.

³²⁴ Kazgan, Ateş, Koraltürk, a.g.e., s. 270.; Andre Autheman, Bank-ı Osmanî-i Şahane Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası, Çeviren: Ali Berktaş, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2002 İstanbul, s. 17.

Kırım Savaşı ile birlikte savaşın doğurduğu masraflardan dolayı malî çözüm olarak ihraç edilen kağıt para, zamanla değer kaybetmiştir. Bu değer kaybından dolayı hükümet, yabancı sermayenin yardımı ile banka kurmayı tasarlamış ve İngiliz ve Fransız sermayedarlardan teklifler almıştır. Savaştan dolayı alınan dış borç İngiliz sermayesi olduğundan, devlet tercihini İngiliz tekliflerinden yana koymuştur. 1856 yılında da İngiliz sermayeli Ottoman Bank kurulmuştur.³²⁵ Savaş neticesinde alınan dış borç, savaşın masraflarını karşılamaya yetmemiştir. Bu nedenle hazine, 1857’de 75 milyon kuruş tutarında %8 faizli 3 yıl vadeli esham ihraç edilmiştir. Ardından, %6 faizli yeni tahviller ihraç etmiştir. Sadece Türk parasıyla ihraç edilen ve hiçbir özel gelirin karşılık gösterilmediği bu tahviller, iç borcu göstermektedir. Bu kağıtların yanında Galata bankerlerinden ve Ottoman Bank’tan alınan avanslarla tedavüldeki kaime artmış ve para değer kaybına uğramıştır.³²⁶

Bu dönemde anılması gereken önemli olaylardan biri de Galata Bankerlerinin teşkilatlanmasıdır. Esham-ı Cedide adı verilen %6 faizli Osmanlı iç borç tahvilleri ve bunlarla borsada oynanan hava oyunları ile kambiyo kurundaki istikrarsızlığın spekülatif hareketleri hızlandırması, Galata Bankerlerini teşkilatlandırmaya itmiştir. Her iki olay da finansal sektörü hareketlendirdiği için sonradan bankerlik ve sarraflık yapacak olanları aralarına katılmasını önlemek ve hükümete kendilerini savunmak için teşkilatlanmışlardır.³²⁷

1860 yılında “İttihad-ı Malî” bankası teşekkül etmiş, fakat hiç bir faaliyet göstermeden sona ermiştir. 1862 yılına gelindiğinde Fuat Paşa’nın malî krize son verilmesi ve imtiyazlı bir emisyon bankası kurulması gerekliliği ile ilgili attığı adımlar neticesinde, Fransız banker ve iş adamlarından oluşan bir grup Ottoman Bank’a geçmiş ve artık banka “Bank-ı Osmanî-i Şahane” adıyla vücut bulmuştur.³²⁸ Banka, Osmanlı malî ve finans tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Bankanın devlet bütçesiyle münasebeti yoğundur. Bütçenin uygulanma şeklinde ve devletin gelir giderlerini kontrol etme noktasında etkinliği vardır.³²⁹ Osmanlı hükümetine kredi sağlamanın yanı sıra, Mısır’da yetişen pamuk ticaretine finansman sağlamış ve 1870’li yıllarda tramvay hatlarını işletmek amacıyla oluşturulan tramvay şirketinin de kuruluşuna katılmıştır.³³⁰ Ayrıca, 1857’de ihraç edilen eshamların piyasadaki durumunu geliştirmek isteyen Fuat Paşa, borç tahvillerini uluslararası piyasaya çıkarmak ve yurtdışı finansmanını kolaylaştırmak ve bu

³²⁵ Kazgan, Ateş, Koraltürk, a.g.e., s. 270.

³²⁶ Andre Autheman, a.g.e., s. 29.

³²⁷ Prof. Dr. Haydar Kazgan, Galata Bankerleri I. Cilt, Orion Yayınevi, 2005 Ankara, s. 56.

³²⁸ Kazgan, Ateş, Koraltürk, a.g.e., s. 271.; Andre Autheman, a.g.e., s. 35.

³²⁹ Ali Akyıldız, Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri “Ottoman Securities”, TEB, Mayıs 2001, s. 100.

³³⁰ Neşe Yıldırım, Dış Borçlanmada 33 Yıllık Birliktelik ve Doğu-Batı Ekseninde Bir İkiz Bina: Tütün Rejisi ve Bank-ı Osmanî-i Şahane, Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu, Hazırlayan: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 42.

şekilde İstanbul piyasasını rahatlatmak istemiştir. Ayrıca farklı şekillerde ihraç edilmiş bu tahvilleri birleştirmeyi tasarlamıştır. 1865 yılında Osmanlı Bankası, Fuat Paşa'nın bu isteği ile hükümete yardım etmeye hazır olduğunu ifade etmiştir.³³¹

1863 imtiyaznamesinde yer alan düzenleme çerçevesinde, banka iç borçları anapara ve faizlerinin ödeme işini ve hükümet tarafından ödenmesi gereken dış borçların faiz ve anapara tutarları ödeme işini Osmanlı Bankası gerçekleştirecektir. Bu düzenleme 1866 yılında imzalanan yeni antlaşma ile daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Hükümetin ayırdığı tutar, iç borçlanma tahvillerinin (esham-ı umumiyye) anapara ve faiz ödemelerine tahsis edilmiş, bankanın bu konuda yapacağı işlemlerin düzenli olarak kamuoyu ile paylaşılmasına karar verilmiştir. Banka ile Osmanlı hükümetinin bu yönde bir düzenlemeye gitmesinin nedeni, dış borçlar ile esham-ı umumiyye faiz ve anapara ödemelerinin bir düzene kavuşturulması ve yatırımcılara zamanında ödeme yapılmasıdır.³³²

Dış ticaret hacminin artması ve bununla birlikte telgraf hattının İstanbul'a uzanması da bankacılığın ve sermaye piyasalarının gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Ticari yolla azınlıkların zenginleşmesi finans piyasasına fon akışını da güçlendirmiş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Galata'da bir borsa kurulması (1866) noktasına gelinmiştir.³³³

Borsa, 1865 yılında iç borçların konsolidasyonu amacıyla ihraç edilen %5 faizli borçlanma tahvilleri ile tek kalem altında toplanmıştır. Gazetenin de haftalık olarak verdiği Esham-ı Umumiyye Fiyat Cetveli, bu kağıtların fiyat değişimlerini göstermektedir. İlk menkul kıymet borsasının kuruluş tarihi de yukarıda da değinildiği üzere Galata bankerlerinin kendi aralarında birleşerek kurdukları cemiyet ile başlatılmaktadır. Ayrıca borsanın finansal hareketliliğe girmesi, ihraç edilen farklı vade ve faiz oranlarına sahip eshamların, konsolidasyonu sağlanarak tek bir cetvel üzerinden takibiyle gelişmiştir. Esham-ı Umumiyye denilen tahvillerin, Paris ve Londra borsalarından sonra Galata borsasında da satılması hükümetin borsayla ilişkilerini de artırmıştır. 1865 yılında ihraç edilen esham-ı umumiyyeler, Galata piyasasının Avrupa borsaları ile entegrasyonunu sağlamıştır.³³⁴

1865 yılındaki konsolidasyon ile tedavülden alınan "tahvilat-ı mümtaze", "on senelikler", "esham-ı cedide" gibi kağıtlar yerine ikame edilen "esham-ı umumiyye", yani %5

---

³³¹ Andre Autheman, a.g.e., s. 47.

³³² Bayraktar, a.g.m., s. 97.

³³³ Anbar, a.g.m., s. 26.; Al, Akar, a.g.e., s. 40.

³³⁴ Al, Akar, a.g.e., s. 17-23.

faizli konsolid'ler, borsanın lokomotifi görevini görmüştür.³³⁵ Bu borçlanmanın diğer bir adı, Birinci Tertip Umumî Borçlar'dır. Borç sözleşmesi Londra'da faaliyet gösteren General Credit and Finance ile Osmanlı hükümeti arasında imzalanmış ve gerçekten de paranın büyük bir kısmı tahvillerin dönüştürülmesinde kullanılmıştır.³³⁶

Çıkarılan bu konsolidler, borsanın itici gücü olmuş ve Galata Borsası'nda resmi bir düzenlemeye tabi tutulmaması bu kağıtların sürekli borsa oyunlarına konu olmasına neden olmuştur. Ayrıca telgrafın da İstanbul'a gelmesi ve Galata'ya ayrı bir hattın çekilmesi ile yurtdışından alınan haberlerle birlikte bu kağıtlar, günlük fiyat değişimlerini takip etmiştir. Avrupa'dan gelen telgraf haberleriyle düşüş ve yükseliş yaşayan borsada oyuncular meydana gelmiştir. Takvim-i Ticaret gazetesinde de dikkatimizi çeken bu oyuncular, gazete haberlerinde tedenni taraftarları ve terakki taraftarları şeklinde ayrılmaktadır. Tedenni (aşağıcılar), kambiyo kurunu aşağı seviyede tutmak isteyenler anlamına gelmektedir. Terakki (yukarıcılar), kuru yüksek seviyede tutmak isteyenler anlamındadır. Tedenni taraflıları, konsolid'in birkaç kuruş terakki edeceğini anlayıp havale muamelelerini yaparak kuru kendilerine göre ayarlamaya çalışmaktadır. Bu yüzden bazen yalan ve yanlış haberlerle kambiyo kurunu kendilerine göre manipüle etmeye çalışmaktadırlar.³³⁷ Takvim-i Ticaret gazetesinde de gördüğümüz bu oyunlar, gazete tarafından düzeltilmeye çalışılmıştır. Spekülasyonların artış sebeplerinden birisi hukukî altyapıdaki boşluklardandır. Ayrıca telgrafın kurulmasıyla haber ajanslarının kurulması gibi teknolojik imkanların da artmasıyla alınan haberler, oyuncuların isteklerine göre değerlendirilmekte ve yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak gazetede de neşredilen hava oyunlarını engellemek amacıyla yayınlanan "Ticaret Kanunnamesine Zeyl" vardır ama pek de etkili olamamıştır.³³⁸ Avrupa'da yaşanan olaylar nedeniyle para kıtlığına düşen Galata Borsası'nda yalan haberler, sahte telgraflarla oyun devam ettirilmiş ve yeni kurulan şirketlerle 'tedenni' ve 'terakki' taraftarları borsa oyunlarını daha da genişletmiştir.³³⁹

İç borçlanma sistemine bir düzen vermek amacıyla, İngiltere ve Fransa'daki örneklerden hareketle standart bir iç borçlanma kağıdı ortaya çıkmıştır. Fuat Paşa'nın daha önce de bahsedildiği gibi merkezî bütçeyi ayarlamak için attığı adımlardan biri, borç tahvillerini uluslararası piyasaya çıkarmak ve yurtdışı finansmanını kolaylaştırmaktır. Bu bütçe ayarlamasının önemli adımlarından biri de devletin düzensiz borçlarının kontrol edilmesi ve

---

³³⁵ Al, Akar, a.g.e., s. 65.

³³⁶ Akyıldız, a.g.e., s. 308.

³³⁷ Haydar Kazgan, Toktamış Ateş, Murat Koraltürk, a.g.e., s. 292.

³³⁸ Al, Akar, a.g.e., s. 67-73.

³³⁹ Al, Akar, a.g.e., s. 76.

kayıt altına alınmasıdır. Bu düzensiz, farklı vade ve faizlere sahip tahvillerin birleştirilerek tek bir kağıt olarak takip edilmesi amacı güdülmüş ve iç borçların konsolidasyonu işlemi sağlanarak, esham-ı umumiyye adını almıştır. Diğer anlamıyla genel borçlar. Osmanlı Genel Borçları (Esham-ı Umumiyye) için bir defter-i kebir tesis edilmesine ve bu deftere 40 milyon liralık esham-ı umumiyye kaydedilmesine karar verilmiştir. Ayrıca bu defter, değiştirilecek olan tahvilat-ı mümtaze ile on senelik sergilerin değiştirme işlemlerine ayrılmıştır. Her bir esham için bir defter-i kebir numarası olacak ve tarihleri kaydedilecektir. Esham-ı Umumiyye'nin faizleri altı ayda bir Ocak ve Temmuz ayı başlarında Bank-ı Osmanî-i Şahane aracılığıyla İstanbul, Londra, Paris, Amsterdam ve Frankfurt gibi şehirlerde ödenebilecektir. İhraçlara ilişkin bilgiler, gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyurulacaktır. Esham-ı Umumiyye ile ilgili şu sınıflandırma da önemlidir. 1865 yılında yapılan konsolidasyon işlemi ile bu borçlar “1. Tertip Umumi Borçlar”, 1873 yılındaki işlemler “2. Tertip Umumi Borçlar”, 1874 yılında da “3. Tertip Umumi Borçlar” adıyla anılmaktadır.³⁴⁰

Esham-ı Umumiyye Fiyat cetvelindeki küsuratlar (42 kuruş 36 para³⁴¹ gibi fiyat değişimlerini gösteren rakamlar), esham sisteminde matematiksel bir düşüncenin sonucunu göstermektedir. Hisseleri eşit parçalara bölme anlayışı, bu sonucu meydana getirmiştir.³⁴² Hatta kaimeler de tam manasıyla bir kağıt paradan ziyade hamiline ait bir hazine eshamını veya devletin iç borçlanmasını belgeleyen bir senedi andırmıştır.³⁴³

Ayrıca Takvim-i Ticaret'in Osmanlıca nüshalarında “Esham-ı Umumiyye Fiyat Cetveli” olarak geçen kısım, Fransızca nüshalarında “Fonds Publics” şeklinde geçmektedir. Osmanlı borsasında yaşanan gelişmeler, esham-ı umumiyye'nin fiyat değişimlerine sebep olan siyasi, iktisadi ve ticari unsurlar, olaylar, Takvim-i Ticaret gazetesinde işlenmiştir. Gazetede, özellikle tedenni yanlısı borsa oyuncularının, yaşanan siyasi olaylarla ilgili yanlış ve yalan haberlerinin aslı olmadığına dair bilgiler verilmiştir. Borsanın haftalık seyrini ve fiyat değişimlerini bozmamak adına takip eden haberleri, asıllarına sadık kalınarak sıralı bir şekilde özetlenmiştir.

³⁴⁰ Al, Akar, a.g.e., s. 119-123.

³⁴¹ Para, Kuruş'un 40'ta 1'idir. Ayrıca 10 Para, 1 Altın'ın 400'de 1'idir. Bkz. Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi Medeniyet Tarihi, 2. Cilt, Ötüken Yayınları, Haziran 2016, s. 221.

³⁴² Akyıldız, Para Pul Oldu, s. 43.

³⁴³ Akyıldız, Para Pul Oldu, s.47.

3.2.2. Esham-ı Umumiyye

Birkaç haftalık dilimi verilen borsa haberleriyle, borsada gerçekleşen işlemler hakkında bilgi edinilmektedir. İç borçlanma tahvillerinden tedavülde bulunan kağıtların 1865 yılındaki konsolidasyonu ile %5 faizli Esham-ı Umumiyye'ye dönüştürüldüğü ifade edilmişti. Halka arz edilen 4 milyon liralık Esham-ı Umumiyye, 653.534 liralık kısmı İstanbul'da işlem görmüştür.³⁴⁴ Aşağıda haftalık seyirlerle verdiğimiz borsa haberlerinin konusunu Esham-ı Umumiyye oluşturmaktadır. Elimizde bulunan Takvim-i Ticaret gazetesinin nüshalarında Esham-ı Umumiyye Fiyat Cetveli'nin haftalık seyri EK 2'de verilecektir. Bu cetveldeki Esham fiyatlarının değişimlerine ve borsada dalgalanmalara sebep olan iç ve dış haberlerin doğrulukları ve analizleri gazetenin "Hülasa" şeklinde kısaltabileceğimiz bölümleri, ay ay işlenmiştir. Borsada işlem gören konsolidecilerin arasında grupların olduğu, bunların da "tedenni" ve "terakki" taraftarları şeklinde ayrıldığını ifade edebiliriz. Özellikle "tedenni" taraftarlarının borsa halkı arasında yalan, uydurma ve kafa karıştırıcı haberleri yaymasıyla fiyat dalgalanmalarına sebep olduğu belirtilmiştir. Manipülasyonların önüne geçebilmek için Paris ve Londra borsalarından resmî telgrafla fiyatların ilan edildiği de bu aylık hareketlerde görülmektedir.³⁴⁵

3.2.2.1. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Haziran Ayı Seyri

Maliyenin genel durumuna ve borsa işlemlerinin bilinen politikalarına bağlı olarak, 3-10 Haziran arasında esham fiyatlarının kötü olduğu, ancak 10-16 Haziran'da memleket hakkında iyi haberlerin gelmesiyle iyiye yöneldiği bildirilmektedir. Bu iyi haberlerden biri, Asker Şahane'ye yapılan zamdan dolayı rahat durumda hareket edileceğidir. Fakat yine de bu haberin yeterli olmadığı ifade edilmektedir. Avrupa'da özellikle Londra'da büyük tüccar, sarraf ve bankalardan iflas edenler telgraf ile haber edilmekte olduğu gibi, Agra&Masterman Bankası'nın işlemlerinde durgunluk görüldüğü ve borcunun önü alınamayıp 18 milyon İngiliz lirasına ulaştığı bildirilmektedir. İflasa çıktığına dair haberin doğru olmasıyla birlikte, bankanın gösterebileceği karşılık ne miktarda bilinmemektedir. Bu yüzden halkın alışverişinde, günden güne kopuş olduğundan piyasada korku meydana gelmiştir. Herkes, yanında bulunan sehim kağıtlarını bozdurup paraya çevirmiştir. Londra'da diğer büyük bir bankanın iflas etme üzere bulunduğu haberiyle birlikte bu krizin Fransa'yı dahi etkileyeceği ve bu defa Paris'te büyük bir kumpanyanın hileli alışveriş yaptığı açıklanmıştır. Bu haberlerle birlikte kriz, İstanbul'un

³⁴⁴ Al, Akar, a.g.e., s. 154.

³⁴⁵ Al, Akar, a.g.e., s. 180.

ticaret ve maliyesine de sıçramıştır. İstanbul'daki tüccarların ve özellikle manifaturacıların iflas etmeye mecbur oldukları bildirilmiştir. Esham-ı Umumiyye'nin gelecek ağustos ayında tamamlanacak kuponunun iskontosu bu hafta (9-16 Haziran 1866) 15 kuruşa kadar çıkmış ise de normal vade sonunda geçilen ve gereken faizin Osmanlı Devleti tarafından ödeneceği ve düzenleneceği haber edilmiş ve iskontosu %8'e kadar indirilmiştir.³⁴⁶

23 Haziran 1866 tarihli haberde ise; diğer memleketlerde olduğu gibi Osmanlı'da da bir takım haberlerin yayınlanmasıyla bazı ıslah hareketlerinin görülmüş olduğu ifade ediliyor. Bu haberlerin esas gayesinden uzak ve değersiz olduğu, esham fiyatının terakkisinde faydaları olan Gerve (?) gibi gazetelerin haberlerinden anlaşılmalıdır. Maliyenin bugünkü durumu, geçmiş sıkıntılarından kurtarılamamıştır. Esham sahiplerinin geneli bu halleri doğru değerlendirmeyip, bazı vakitlerde edinilen kurallara uyararak, eshamın ileride daha düşük fiyat bulacağı düşüncesiyle hareket etmektedirler. Bu haberlerde, tedenni (düşüş) taraftarlarının düşünce ve faaliyetlerini değerlendirme sebepleri bulacağı görülmektedir. Yürürlükte olan borsa işlemlerine durgunluk ve bozukluk geleceği, bundan önceki nüshada beyan olunmuştur. İngiltere'nin meşhur bankalarından Agra&Masterman Bankası'nın açığı tahminen 16-19 Milyon İngiliz lirasına kadar ulaşmış olduğu geçen haftaki haberden anlaşılmiştir. Bu bankanın Paris, Hindistan ve Avustralya'da bulunan şubelerinin muhasebeleri görülmüştür. İflas olaylarının neden olduğu ve bankanın genel borcu bilinmeyecektir. Bu bankanın açığına karşılık olmak üzere, hissedarlarının hisse bedellerinden yalnız yirmi beşer lirası ödenmiştir. Bu ve bunun gibi, şimdilik iflas divanına varmış olan bankaların karışıklıklarına düzen verip, daha esaslı bir kuvvet üzerine kurulacağı ve kanuna uygun hareket edileceği bildirilmektedir.³⁴⁷

Mısır Vilayeti tarafından yazılmış ve icra olunmuş borç, %80,5 hesabıyla Avrupalı iki tüccar tarafından vazife bilindiği ve teminat altına alındığı bildirilmiştir. Ancak bu aralar, Avrupa'nın esham ve kaimeleri genellikle kötü durumdadır ve bu borç %60'a kadar düşmüştür. Dış borcun faiz ödemesi zamanında, Hükümet, İstanbul'un sarrafiyla sözleşmeye girişmiştir. Divan-ı Umumiyye'nin esham faiz kuponu dahi gerçi %12 kuruştan aşağı iskonto ile şimdilik satılmadığı bildirilmiştir. Bu sözleşmeler esnasında zikredilen borcun zamanında ödenmesi hususunda Hükümet'in yardım etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Esham fiyatının düşüşü hakkında, bu hafta (17-23 Haziran) ile geçen hafta (10-16 Haziran) fiyatları arasındaki farkın pek cüz'i bir küsurdan ibaret bulunduğu açıklanmıştır. Bu değişim, gazetenin aşağısında yazılan ve EK 2'de verilen Esham-ı Umumiyye Fiyat Cetveli'nde gösterilmektedir. Bu sekiz gün içinde

³⁴⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Haziran 1866 Cumartesi, 20 Numaralı nüsha.

³⁴⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

kambiyoca hiçbir alışveriş meydana gelmeyip, ancak bir önceki gün fiyat akçesinin bir miktar durgun olduğu görülmüştür. İngiliz lirası 111 kuruş 30 para iken 15 paraya kadar düştüğü de haber edilmiştir.³⁴⁸

İstanbul'da cuma günleri çıkan gazetelerden birisi, Esham-ı Umumiyye'nin faiz ödemesini yapmak üzere borçlanıldığı haberini yayınlamıştır. Bu haber, Devlet-i Aliyye Şirketi Umumiyye-i Maliye'den iki milyon lira borçlanılmış olduğudur. Ancak konsolide fiyatı aslen terakki etmemiş olduğuna göre, bu haber, yanlış olduğundan ve hatadan kusursuz olmadığından, konsolidecilere güven vermemiştir. Fakat, üç yüz bin liradan üç yüz elli bin liraya kadar İstanbul'da iki bankadan borç alınmak üzere olduğu ve İstanbul'da diğer bir bankadan bir milyon daha borç alınacağı haber alınmıştır. Şu bir milyon lira borcun, son destek olacağına dair bankanın Paris'te bulunan direktörü tarafından gelen telgrafnamede ifade edildiğinden ve kabul edilmiş olduğundan, artık konsolidciler arasında Esham-ı Umumiyye işlemleri hakkında tam güven meydana gelmiştir. Üç gün geçinceye kadar, kupon %13'e kadar kırdırılmakta iken, kupon iskontosu nihayet %6,5'a kadar düşmüş ve bu yüzden iki günden beri konsolide fiyatı epeyce yükselmeye başlamıştır. Bundan böyle daha fazla yükseleceği görünmüştür. Buna göre terakki taraftarı konsolidcilerin hayli kazandıkları işlem kuvvetinin ve Avrupa'da meydana gelecek savaş söylentilerinin birlikte değerlendirilmesiyle Esham fiyatının bir günde yorumlanmayacağı açıktır.³⁴⁹

Avrupa'nın inkılap politikalarından dolayı Londra'da bazı bankaların durgunluğa uğradığı ve geçen hafta bahsedilen banka krizinin durumu hakkında tekrar açıklama yapılmaktadır. Agra&Masterman Bankası'nın sıkıntılı ve zor zamanlarda bulunduğu ve borcunu sınırlandırmak olayını gerçekleştiremeyecek halde olduğuna dair haber tekrarlanmaktadır. Hindistan'a kadar ulaşacak olan bankanın mali durumundan dolayı, herkes, Hindistan şubesindeki akçelerini almaya çalışmaktadır. Şubenin durumunu Londra'ya bildirmesi üzerine, Londra'daki sahiplerin istekleri de güvene bağlı olarak paralarını düşünmeye başlamışlardır. Borcunu ödeyecek akçesi bulunmayan bankanın işlemlerine durgunluk gelmiş ve diğer bankaların da işine bir takım şahısların aracılığına yakalandığı bildirilmiştir.³⁵⁰

³⁴⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

³⁴⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

³⁵⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.; Haberin son cümlesi, bankanın mali durumuyla çelişki arz ettiği için bu kısma alınmıştır. "Zikrolunan Agra&Masterman Bankası'nın muhasebesinin açığının olmadığı ve iki milyon lira kadar fazlası olduğu ifade edilmiştir."

3.2.2.2. *Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Temmuz Ayı Seyri*

30 Haziran tarihinde bahsedilen Avrupa'da politikaların inkılabına girmesi ve savaş haberi ile birlikte, Esham-ı Umumiyye fiyatının düşüşü meydana gelmiştir. Savaşın esham fiyatına daha çok etkisi olmayacağı açık iken konsolidecilerin geciktirmesi dikkat çekmektedir. Genellikle herkes tarafından zikredilen ise, borcun kabul edilecek durumda olduğudur. Hatta Paris ve Londra borsalarında zikredilen esham fiyatının hareketlilik biçimi, İstanbul Borsası'ndaki fiyatının değişmesine bağlı değildir. Vadesinde ve en son vadesinin geçmesi halinde bile esham faizinin ödenmesine dair Osmanlı Devleti'nden bir resmî ilanının olması, esham fiyatının derhal işlem üstü terakkisine sebep olmuştur. Hatta gelen telgrafnameye göre, Temmuzun dördüncü günü Londra borsasında esham fiyatı 28'de olduğu anlaşılmışken, bir gün önceki akşamda gelen telgrafnamelerde açık olan savaşın olmayacağı ve barış olacağı haber edilmiştir. Bu haberden hareketle borsa, değer görerek esham fiyatının açılışı hayli yükselmiş ve esham hakkında herkesin güveni oluşmuştur. Çünkü mevcut politikadan dolayı ticaret ve banka işlemlerinin, sermaye ve servet sahiplerinin hileci tavrından dolayı, emniyetli bir yer bulamayacakları açıktır.³⁵¹

İtalya eshamının fiyatı 42'de iken zikrolunan haberden dolayı birden bire 47'ye yükselmiştir. Bank-ı Osmanî'nin direktörleri geçenlerde Londra'dayken hemen toplantı yaparak geçmiş ortaklarının hisseleri için %10 Şilin verilmesine karar vermiştir. Bu hesaba göre bankanın geçen 1865 senesinde %10 ticaret vermiş olduğu anlaşılmıştır. Geçen nüshalarda ifade olunan Londra'daki Agra&Masterman Bankası'nın borç divanını düzeltmek için istek sahiplerinin toplanıp muhasebesi incelenmiş ve bankanın muhasebesinde borç karşılığında fazlası görülmüştür. Bu yüzden alacaklı olanların isteklerinden vazgeçmeyip fakat cüz'i bir vakit bekleyecekleri anlaşılmıştır. 1866 yılının 1-7 Temmuz aralığında Şirket-i Umumiyye Devlet-i Aliyye hisselerinin kıymet hükümleri farkı %25 düşmüş ve mevcudu sebebiyle kambiyo fiyatı halk tarafından ilerleme bulmuştur. Haberlerden hareketle emniyetin meydana gelmesiyle birlikte, kambiyo alışverişi ticaret borsalarında hayli artmış ve fiyatı düşmüştür.³⁵²

Esham-ı Umumiyye kuponlarının ödemesi için, Hükümet'ten borç sözleşmesi hakkında edinilen bilginin o vakit meydana gelip gelmeyeceği düşüncesi oluşmuştur. Bununla birlikte meydana gelen barış ve asayişten dolayı, konsolidecilerin zikredilen esham fiyatlarının

³⁵¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 7 Temmuz 1866 Cumartesi, 23 numaralı nüsha.

³⁵² Takvim-i Ticaret gazetesi, 7 Temmuz 1866 Cumartesi, 23 numaralı nüsha.

korunması ve terakkisi gerçekleşmiştir. 31,5'ten birden 34,5'a kadar yükselmiştir. Yine de bu çalışma ve rağbetin yanında, eshamın temmuz faizi ödemesinin 3 ay sonraya ertelenmesi gerektiği ilanı haber edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin zikrolunan faizin ödenmesini gerçekleştireceği açık bir şekilde bildirilmiş ise de Avrupa genelindeki hal ve savaş, maliyesini ve işlem gören ticaretini ihlal ettiğinden bu tedbir başarılı olamamıştır. Ancak serveti ve itibarı bulunan Paris'te Kredi Mobiliye Şirketi'nin 30 milyon frank yardımı olmamış olsaydı, 1 Temmuz'da vadesi gelen borcun ödemeye uygun olmayacağı düşünülüyordu. Bir müddetten beri her tarafta yayılan şiddetli olaylar, 1866 yılının 7-14 Temmuz aralığında borsayı durgunluğa itmiştir. Osmanlı Devleti üç aya kadar lazım olan parayı kolaylıkla hazırlamalı ve kuponları ödeyerek güvenini bir kat daha artırmalıdır. Fakat şu halden zikrolunan resmî ilan, Paris ve Londra'da meydana getireceği etki derecesi anılmakta olduğundan, 7-14 Temmuz arasında İstanbul Borsası'nda konsolide alışverişinde pek önem yoktur.³⁵³

Defalarca haber konusu edilen Londra'da durgunluğa uğrayan bir takım banka ve tüccarın durumu, İstanbul'da bulunan bazı banker ve tüccarların ticaret işlemlerine sıçramıştır. Hatta 1866'nın temmuz ayı ortalarında bir sarraf ve bir manifaturacı tüccarına durgunluk gelmiştir. Kambiyo ve akçe fiyatı konusuna gelince, meydana gelen güvenliğin kıymet derecesi olmayıp yalnız itibar edilen bir tüccarın ihtiyaçlarını görmesi için akçe karşılamak üzere 3 ay vade yerine 11-15 günde ödenmek şartıyla kambiyo vermeleri hususunda aralarında karar vermişlerdir. Tüccarlar kambiyoya verecekleri parayı Avrupa'ya aynen göndermek yerine, kararlaştırılmış vade ve borcu ödemek üzere kısa vadeli kambiyo alışverişini tercih etmektedirler.³⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin dış borcuyla esham-ı umumiyesi anapara (re's) ve faiz ödemesi için gereken tutarı, gelirden ayırmak ve sağlamakla görevli olan Devlet-i Aliyye Bankası, bu genel borç taksitini peyderpey ödemektedir. Ancak bu husus için ayrılan tutar, memleketin yürürlükte olan usulü gereğince, özel zaman ve mekanlarda sağlanacak gelirdendir. Bunların tahsil zamanı, genel borçlar taksit zamanına tesadüf etmediğinden, her sene Ocak ve Temmuz aylarında taksitlerinin ödenmesi maksadıyla vakitlerden bir hayli fedakarlık yapılmıştır. Bununla birlikte hazine, dıştan para sağlama tedbirini tamamen zorlaştırmıştır. Esham-ı Umumiye faizlerini gününde ödemek için gereken gelir gelinceye kadar, şimdilik bir borca girilmeyeceği anlaşılmıştır. Paranın bulunduğu takdirde fevkalade pahalı ve ağır olacağı da belirtilmiştir. Bundan dolayı paranın gelmesiyle birlikte, faizlerin ödenmesine ayrılmak üzere,

³⁵³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 14 Temmuz 1866 Cumartesi, 24 Numaralı nüsha.

³⁵⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 14 Temmuz 1866 Cumartesi, 24 Numaralı nüsha.

1 Temmuz'da ödenmesi gereken Esham-ı Umumiyye kuponlarının, 1866 yılının 1 Ekim başlangıcından itibaren ödenmesine karar verilmiştir. 1 Temmuz'dan 1 Ekim'e kadar geçecek müddet içinde kupon sahiplerine bir seneye ait %6 faiz verilecektir.³⁵⁵

Yukarıda anlatılan sebeplere bağlı olarak borç sözleşmesi mümkün olmadığından, Esham-ı Umumiyye'nin her temmuz gecikmiş ödemesine dair yayımlanan resmî ilanının, Paris ve Londra borsalarında etkisi olacaktır. Osmanlı Devleti'nin maliye itibarına zarar getirecek olan savaş ve hâlin hala devam etmekte olduğu düşüncesiyle “tedenni” tarafında bulunan konsolideciler, aşırı derecede menfaat elde edecekleri ümidinde iken, bahsedilen resmî ilanla birlikte borç sözleşmesinin meydana gelmeyeceği ifade edilmiştir. Bu da tedenni taraftarlarının istedikleri gibi menfaat elde edememelerine neden olmuştur. Çünkü esham fiyatları, bu açıklamadan dolayı yavaş yavaş düşmeye başlamıştır. Politikanın değişmesiyle sonradan savaş ilanı verilmesi de etkili olmuştur. Bu durum hem devletlerin esham fiyatını hem de Osmanlı Devleti'nin esham fiyatını düşmesini gerektiren bir haberdir. Buna rağmen esham fiyatı dengede hareket etmiş ve şimdiki derecesi son halidir. (Esham-ı Umumiyye Fiyat Cetveli'nde son hali yayımlanmıştır.) Haber edildiğine göre; Osmanlı Devleti'nin Hükümet İdaresi, yeni baştan düzenleme ve ıslah yapmak üzere, masrafların azaltılması ve gelirlerin artırılması gereği ile ordu masraflarının dengesini meydana getirmeyi istemektedir. Esham faizi için Bank-ı Osmanî ve Devlet-i Aliyye'nin birlikte olan gelirlerinin idaresini sağlayacak bir memur tayin etmek tedbiri almıştır. Ayrıca esham kuponlarının iltizam bedeline göre hazineye kabul olunacak duruma getirilmesi durumunda, kazanç elde edileceği bildirilmiştir.³⁵⁶

İstanbul borsasının oldukça dengeli kazanç eylediği ve Hükümet'ten yapılan resmî ilan ile birlikte Esham-ı Umumiyye hakkında meydana gelen yanlış ve kötü haberlerin yavaş yavaş sona erdiği haber edilmiştir. 27 Temmuz 1866'da gelen bir telgrafnamede Avusturya tarafından ateşkes şartlarının gerçekleştirildiği haberleri gizlenmiştir. Bu yüzden barış haberi, esham fiyatını yükseltmiştir. Hatta 20 Temmuz'da gelen haberler üzerine Avusturya ve İtalya arasında Venedik Körfezi'nde bir deniz savaşı meydana geleceği ve Viyana'ya yakın Tuna Nehri'nde Prusya ile yine Avusturya'nın savaş yapacağı haberi yayılmaktaydı. Bununla birlikte emniyet ve ümitsizliğin bir arada görüldüğü halde cumartesi akşam üzeri anlaşmaya dair olan habere göre, zikredilen zamanda esham 30 kuruş 10 para iken birden 32 kuruş 10 paraya çıkmıştır. Çünkü tedenni tarafında bulunan konsolideciler yine bu hal üzerine, Fransa İmparatoru'nun Almanya'ya savaş açacağı fikirleri ile borsayı etkilemeye çalışmışlardır. Borsa usulünce 15

³⁵⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 14 Temmuz 1866 Cumartesi, 24 Numaralı nüsha.

³⁵⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 21 Temmuz 1866 Cumartesi, 25 Numaralı nüsha.

günlük muhasebeden anlaşıldığına göre, esham müşterisi hayli yükselmiştir. Bu da tedenni tarafında bulunanların kaybettiklerini verip, hesaplarını kapatmadıklarını gösterir. “Terakki”³⁵⁷ gazetesinin tedenni taraflı olanlara yardım ettiği haber edilmektedir. Terakki gazetesinin salı günü çıkan nüshasında, Devlet-i Aliyye’nin kaime ve konsolide çıkarmalı ya da eshamın faizini ve re’sini parça parça vermemeli gibi haber, bir küçük bend ve bir büyük bend şeklinde yayımlanmıştır. Zikredilen gazete haberi, borsa durumunu bozan cinstendir. Devlet-i Aliyye’nin Fransızca ilanı kur vasıtasıyla neşretmekte olduğundan bu bin aboneli gazete, güya resmî gazete nazarıyla bakıldığından, neşredilen bendin borsada görünüşü fevkalade etkili olmuştur. Bu hususta tedenni tarafında bulunanlar bunu bir nimet bilip, anlaşmazlık çıkarmışlardır. Esham 33 kuruşta iken 31 kuruşa düşmüştür. Barışa dair haberler, Paris ve Londra borsalarında esham fiyatının yükselişte olduğu haberleri, bu bendin etkisini azaltamamıştır. Bu biçimde tedenni tarafında bulunan konsolideciler üstün gelmiştir. Bu yüzden borsa, 60.000’den 80.000 liraya kadar zarar etmiş, çok kimselerin binlik nakitleri rehin olmuştur.³⁵⁸

Terakki gazetesinin Basra Harbi sonrasına denk gelen günün ertesinde çıkardığı nüshasında, kendi fikirlerini yayımlamıştır. Terakki tarafında bulunanların istekleri ise kaybolmuştur. Bâbîâli’de zikrolunan haberin resmî biçimde basılışı, Terakki gazetesi vasıtasıyla olmuştur. Ancak geçmiş bendin birkaç günden beri devamlı hükmünden meydana gelen etki, şimdilik yok olmuştur. Bu konuda basiret ve dikkat sahibi kişilerin bilgilerine göre bir memlekette gazetenin çoğaltılmasından maksat, memleket halkının terakkisini ve saadetini kabul eden resmi uyarı yazısı ile beraber diğer diyarlarının durumuna dair haberlerin yayılmasında araç olunmasıdır. Özellikle bu hususta her memlekette gazeteci ve yazarların amacı, yerli hükümetin ve maliyesinin güvenilirliğine ve gelirlerine gayret sarf etmektir. Lakin devlet ve hükümet için gerekli olan hal ve yere göre bu konuda yardım edecek olan bazı kişiler, gazete vasıtasıyla devlet ve maliyenin kötü tarafını haber ve ilan etmektedir. İşte İstanbul’da basılan Terakki gazetesi, bu şekilde hareket ederken, esas vazifesini gözetmemektedir. Kendisine verilen güven ve hayırlı arzuları suiistimal etmiş, kendisi için faydalı, fakat Osmanlı Devleti’nin maliyesi ve halk için zararlı bir takım konuları paylaşmıştır. Haberlerin borsaya etkisi olduğu gibi “borsa işlemlerine” ve “ticaret ve banka işlemlerini” de etkilemiş ve birinin

³⁵⁷ Terakki gazetesi, Takvim-i Ticaret gazetesine göre, borsa işlemlerinde “tedenni” taraftarıdır. Hatta Takvim-i Ticaret gazetesi, bu gazeteyi “ismi gibi olmayan” diyerek eleştirmektedir. Terakki gazetesi, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye’nin yayın organıdır. “Bir çok içtimâf meselelerin ilk münakaşa edildiği bir ilim derneği olan Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye’nin, yine bir çok memleket meselelerinin ilk defa yazılıp halka okutturulduğu bir mecmua olan Terakki gazetesi...” Bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, a.g.e., s. 31.

³⁵⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 28 Temmuz 1866 Cumartesi, 26 Numaralı nüsha.

diğerine bağlı olması sebebiyle bunların alışverişine zararı olmuştur. Bundan dolayı, Terakki gazetesinin güvensizliği ve emniyetsizliği ortadadır.³⁵⁹

3.2.2.3. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Ağustos Ayı Seyri

4 Ağustos 1866 tarihli gazete nüshasında belirtildiği gibi, geöen bir ay iöinde, Avrupa'da karışıklık ve savaş haberi meydana gelmiştir. Fransa İmparatoru'nun müdahalesiyle meydana geleceği düşünölen savaş haberi ile Osmanlı Devleti askerlerinin memleketine girdiği biçimindeki haberlerden dolayı bugünlerde telaş görönmüştür. Bununla birlikte bir haftadan beri barış ve asayiş müjdesiyle maliye aöısından iyi haberler dolanmaktadır. şu hafta zarfında, bu iki durumdan dolayı, politikanın dalkavukluğu meydana öıkmıştır. şu iki mesele, yani Fransa İmparatorunun müdahalesi ve askerlerin memlekete girmesi haberleri korkulduğu surette görölmüş olsa idi; devletlere ait eshamlarda ne derecede etkisi olacağı belli değildi. İşte bu habere göre, gelen ve korkulan şeylerin geröekleşmemesinden dolayı genel borsada eshamın fazlasıyla yükseldiği ve güven getirdiği görölmektedir. Herkesin güven ve emniyetiyle beraber, yalnız Osmanlı'nın esham fiyatı düşmüştür, bunun iki sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden birisi, ödenmiş olan ürünün, yabancı gazetelerde kesintisiz biçimde haber ve ilan etmekte oldukları türlü uydurma haberlerdir. Diğer i se, tedenni tarafında bulunan bir takım konsolidecilerin kendi özel faydaları için, Osmanlı maliye ve eshamı üzerine uydurma haberlerle halkın aklını ve fikrini karıştırmasıdır. Bu yalan haberler; Osmanlı Devleti'nin gelir ve gider dengesinin meydana gelmeyeceği, esham faizinin ödenmeyeceği, faizin verilmeyip fakat seneden seneye birer miktar esham kurası öekilerek bedeline göre %100 ödeneceği, bazı esham kuponunun %50 düşüşü ile iltizam edileceği ve Gümrük Resmi'ne karşılık olarak alınacağı gibi bir takım yalan, uydurmalarıdır.³⁶⁰

Ticaret işlemlerine gelince, bu hafta (4-11 Ağustos 1866) iöinde Avrupa'ya verilen poliöelerin fiyatı yükselmiştir. Rum bankerlerinden en önemlileri, poliöelerini Londra'ya 110 kuruş 10 paraya İngiliz lirası ve Fransa'ya 22 frank³⁶¹ 70 santim hesabıyla vermektedir. Diğer bankerler Londra'ya 109 kuruş 10 paradan, 109 kuruş 30 paraya ve Fransa'ya 22 frank 85 santimden 23 frank hesabıyla vermektedir. Ancak mahsulat ve ölçölmüş şeyler kutniyye dahi

³⁵⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 28 Temmuz 1866 Cumartesi, 26 Numaralı nüsha.

³⁶⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 11 Ağustos 1866 Cumartesi, 28 Numaralı nüsha.; Takvim-i Ticaret gazetesi, buradaki yalan haberleri sert bir şekilde eleştirmektedir.

³⁶¹ Prusya ile Avusturya arasında meydana gelen savaşın olduğu dönem, 1 frank: 5 kuruş değerindedir. Bkz. Ali Kemâlî Aksüt, Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati, Ahmet Saitoğlu Kitabevi, 1944, s. 82.

hemen yetişmiş olduğundan, bunlar da alışveriş olundukça poliçelerin dahi çoğaltılmasıyla fiyatlarının düşmesi kuvvetli ihtimaldir.³⁶²

3.2.2.4. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Eylül Ayı Seyri

Bir müddetten beri durgunluk gösteren esham, üç dört günden beri harekete geçmiş ve yükselmeye başlamıştır. Takvim-i Ticaret gazetesinin amacı, tedenni taraftarlarının yalan, uydurma, doğru olmayan şeylerle ve bozuk haberlerle borsayı oyaladıklarından dolayı konsolidecilerin fikirlerini düzeltmek ve borsa halkının ilgilerini devamlı kılmaktır. Tedenni taraftarlarının yönelişlerini yaygınlaştırmak için, yalan haberlerle başladıkları görülüyor. Ancak diğer taraftan eshamın yükselmesinden dolayı korku ile alenen sattıkları ve gizlice kupon satın alıp hesaplarını kapatmakta oldukları görülmüştür. Şimdiye kadar eshamın düşüşünden kurtulamamanın başlıca sebebi, gazetelerinin Osmanlı Devleti maliyesi hakkında asılsız, şaşırtıcı ve yalan haberleri yayımlamasıdır. Hatta faizlerin ödenmesi gereken vade içinde ödenmeyeceği ile ilgili asılsız haberler yapıp, bu konuda kendi faydaları için gayret ettikleri ve çalışmalarını sürdürdükleri ifade edilmektedir.³⁶³

Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği ve teşebbüs ettiği iyi tedbirlerin neticesinde, üzerine aldığı işlerin tamamını uygulaması ve kamuoyu sağlaması, tedenni taraftarlarının haberlerinin yalan ve asılsız olduğunun ortaya çıkmasıyla mümkündür. Bu hususta Osmanlı Devleti gerek ekimde ödenecek ve gerek ödeme zamanı gelecek olan faiz kuponlarının gününde ödeneceği hakkında ilan verip bu konuda tedbir almalıdır. Esham-ı Umumiyye faizinin peyderpey ödenmesini sağlamak ve bu tedbiri buyurmakta olduğundan, tedenni tarafında bulunanlar, artık tamamen fikirlerini değiştirmekten başka çare bulamayacaklardır. Yine de bir taraftan maliyenin güvenini artırması icap eder. Diğer taraftan bir takım yetim, dul, çocuk gibi güçsüzlerin menfaatlerini gözeterek, mevcut nakitlerini eshama değiştirmesi ile iyi eserler ortaya koymalıdır. Avrupa'dan gelen telgrafnamede, Avrupa borsalarında Devlet-i Aliyye esham fiyatlarının düşmeye başladığı anlaşılmıştır. Bu haberler, bizim borsaya etki ederek, geçenlerde esham fiyatı 27 kuruş 36 paraya kadar düşmüştür. İki üç gün içinde yayılan doğru haberlerle az az ilerleyen esham fiyatı yükselmeye başlamıştır. Perşembe günü akşamı 30 kuruş 10 para ile borsaya son verilmiş, sabah ise 30 kuruş 16 parayla açılıp, 30 kuruş 26 parayla kapanmıştır. 28 Ağustos tarihine bağlı olarak Paris ve Londra'dan gelecek olan ve borsaya ertelenen iki telgrafnamede Paris'te esham fiyatı 26,5 kuruş, Londra'da ise 25 kuruş 10 para

³⁶² Takvim-i Ticaret gazetesi, 11 Ağustos 1866 Cumartesi, 28 Numaralı nüsha.

³⁶³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Eylül 1866 Cumartesi, 31 Numaralı nüsha.

olduğu yazılmıştır. Birkaç dakika zarfında 30 kuruşa düşmüş ise de yine terakki edip, nihayet 31 kuruş 35 parada kapanmıştır. Olduğu gibi açıklanan bu haftada (24 Ağustos-1 Eylül 1866) borsa işlemlerinde çok hareketlilik olmuş ve geçen hafta (17-24 Ağustos 1866) düştüğü beyan edilen Pey akçesinin miktarı artarak, 8 gün vade ile 10.000 konsolide 120 liradır. 1 gün vade ile esham fiyatı terakki fiyatına sebep olan faiz kuponu iskontosunun düşüşü ise kısımlar halindedir ve %4,5'a kadar düştüğü ifade edilmektedir.³⁶⁴

Borsa işlemlerine birkaç günden beri değer gelmekte olduğu ve esham fiyatının yükseldiği ve borsanın fazlasıyla kazanç eylediği haber edilmektedir. Görünen duruma göre şu günlerde işlemde bulunan konsolideciler tarafından meydana gelecek işlemlerden dolayı esham fiyatına günbegün inkılap gelmeyeceği beklenilmiştir. Zira geçenlerde başlıca konsolidecilerin çoğu hemen borsadan vazgeçmiş ve bu yüzden borsaya durgunluk gelmiştir. Ancak bu aralar borsaya geri dönmekle eshama temas etmekte oldukları gibi, hazine işlemlerine alışmış olanlar ve mesleğini takip edenlerden dolayı, borsada kaybolan değer tekrar meydana gelmesi beklenmektedir. Osmanlı Devleti'nin maliyesi ıslah olunmakta olduğuna dair olan haberlerden hareketle doğruladıkları ve fiillerini korudukları görülmektedir. Ekim başlangıcından kuponların ödenmesi ile güven tam meydana gelmektedir. Hatta kuponların iskontosu düşmekte ve %3,5 kuruş iskonto ile kırdıran bulunmaktadır. Kuponların üç çeyreği, Bank-ı Osmanî ve Şirket-i Umumiyye-i Devlet-i Aliyye ile bu gibi bankerler tarafından tutulmaktadır. Devlet-i Aliyye ile Galata bankerleri arasında gerekli olunan iyi tedbirler üzerine, Ekim başlangıcında ödemesi kararlaştırılan faiz ödemesi ele geçirilmiştir. Ocak ayı kuponlarının bedeli dahi şimdiden mevcut ve hazır bulunduğundan hareketle, Ocak kuponlarının %10 ve %11 kuruş baş ile kırılmakta olduğu açıktır.³⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin maliyesinin ıslahına dair nizamname düzenlenmektedir. Bu nizamnamede, Esham-ı Umumiyye faizine karşılık olan gelir ve kuponların vakit ve vadesiyle hemen ödenmesi işleminin Bank-ı Osmanî'nin idaresine verileceği bildirilmektedir. Bu tedbirlerin alınması, esham fiyatının terakkiye devam edeceğini ifade etmektedir. Esham 28 kuruştan 33 kuruşa kadar çıkmıştır. Ticaret işlemine gelince, poliçe başıyla akçe farkı düşmekte olup, Londra için bir İngiliz lirası 109 kuruş ve Fransa için 23 frank 10 santim itibariyle poliçe verilmektedir.³⁶⁶

³⁶⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Eylül 1866 Cumartesi, 31 Numaralı nüsha.

³⁶⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 8 Eylül 1866 Cumartesi, 32 Numaralı nüsha.

³⁶⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 8 Eylül 1866 Cumartesi, 32 Numaralı nüsha.

9-15 Eylül 1866 tarihli haftada, borsada daha önce görülmemiş bir terakki görülmüştür. İstanbul borsası dahi Avrupa borsalarını gözetmeyip, bağımsız bir halde olduğu konsolideciler tarafından görülmüştür. İstanbul eshamı, Avrupa'daki esham fiyatından 2 kuruş fark ile satılmıştır. Şimdiye kadar Avrupa borsaları, İstanbul borsasına yön vermekteyken, 9-15 Eylül 1866 arasında bir akis bulup, İstanbul borsası Avrupa borsalarına öncülük yapmaktadır. Bu hale göre, İstanbul borsası Avrupa borsalarını kendi tarzına göre sabitlemiştir. Buradaki konsolideciler, Esham-ı Umumiyye'ye verecekleri fiyattan Avrupa'da da kabul olunmasını mecbur hale getirmiştir. Bu olay, Esham-ı Umumiyye'ye bir şey olduğunu ve yerli işlemlere elbet daha ısınmış olacağından başka zamanda beyan eylendiği üzere Esham-ı Umumiyyenin cüz'i büyüklüğü, İstanbul ve Osmanlı halkındadır. Bunun Avrupa'da daha az bulunması sebebiyle İstanbul Borsası, 9-15 Eylül 1866 arası oy ve irade ile diğer borsalara öncü olacaktır.³⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin Duyun-u Umumiyye ve Hariciyesinin bir kesiminde düzenli faizini ödemek üzere görevlendirilen Bank-ı Osmanî ile sözleşmesi olduğu üzere ilan olmadan önce, dengeli konsolideciler, borsaya değer verip, 37 kuruş 30 parayı, 12 gün içinde 10 kuruş kadar yukarı çıkarmışlardır. Bu sözleşmeye dair özel nizamnamenin Ekim'den sonra 28'inde satın alanlar 37 kuruş 30 paraya terakki ettiği gibi, hesaplarını kapayıp kârlarını almışlardır. Diğer taraftan tedenni taraftarları yine satmaya başlamış olduklarına bağlı olarak esham fiyatı, aşağı düşmeye başlamıştır. Fiyat durumunu doğrulamak için, eshamın değişme yolunda olduğu ve bu değişimin, borsa halkına söz verilen vakitlerde icraatını göstermesiyle devam edeceği kanıtlanmıştır. İşte 9-15 Eylül 1866 haftası zarfında esham işleminin çok hareketli olduğu ve yevmiye değişimleri her gün meydana geldiği için halkın pey akçesi artmıştır.³⁶⁸

Sekiz gün vade ile 10.000 konsolide için 200 lira ve bir gün vade için 100 lira ilan ücreti (akçe) alınmıştır. 9-15 Eylül 1866 arası esham fiyatı süresine girildiği ve değişmelerin günden güne serbestlik bulup hemen bir düzey bulacağı beklenen bir şey olduğundan, pey akçelerinin derecelerinin düşeceği açıktır. Bu hafta (9-15 Eylül) düşünülen borsa hesabında muamelat derecesine göre 7'den 10 paraya kadar raporto akçesi tayin olunmuştur. Bunun bu mertebelerde olması, eshamın arzu edildiği kadar bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Eshamın birden bire terakki etmesinden dolayı tedenni taraftarları ziyanda olmuş ve bu sürede Havyar Hanı halkı zararlı kalmıştır. Eshamın 34'e çıktığı vakit, bir Ermeni konsolidecinin aklı başına gelip hesabını kapatmış olduğu halde 9.000 lira ve bir Rum konsolidecinin 6.000 lira kaybı olmuştur.

³⁶⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1866 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

³⁶⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1866 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

Bu sırada, önceden kaybedenler zararlarını çıkardıktan sonra hayli kâr elde etmiştir. 10 yevmiyede ikişer kuruş değişen fiyatla, 10 kuruş kadar terakki etmiştir. Bununla beraber borsa halkından hiçbirisinin topladığı bitmemiş ve faiz iskontosu %3 kuruş 10 paraya kadar çıkmıştır.³⁶⁹

3.2.2.5. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Ekim Ayı Seyri

30 Eylül 1866 tarihli gazete nüshasında yazılan borsa işlemlerine dair bölümde ifade edildiği gibi, eshamın aşağı fiyatı 1-6 Ekim arasında da devam etmektedir. Girit'te meydana gelen olaylar ve ganimet fırsatını da eklersek, tedenni taraftarlarının bilindiği gibi yalan haberleri yayması buna sebep olmuş olabilir. Ancak geçenlerde tedenni taraftarları arayıp bulamadıkları bir vesileyi de elde etmişlerdir. Geçenlerde gelen Paris telgrafnamesinde, borsanın 30 kuruşta açılıp 29 kuruş 30 parada kapandığı yazılmış ve bu, gerilemeyi neticelendirmiştir. Gerçi Paris borsasının gereken usul hesapları buradaki gibi 15 günde idare edilmeyip, her ayın 16'sı ve 30'unda görülmektedir. Temmuz taksitinin vade ödemesi, borsa muhasebesi zamanından evvel tayin olunup kuponları kesilmiştir. Buna bağlı olarak Paris telgrafnamesi, tedenni taraftarlarının işine gelmiştir. Terakki taraftarları ise hakikaten esham kuponunun kesilmiş olduğunu ve fiyatının kuponsuz esham fiyatı olduğunu bilmişlerdir. Tedenni tarafında bulunanlar ise bu konuda bahislere girişmeye bile çekinmişlerdir. Tedenni taraftarlarının tam bir korku ile çalışmaları ise sonradan borsayı etkileyerek, eshamı bugün 33 kuruş 10 paraya kadar düşürmüştür. Gerçi telgrafnamede kuponlu ya da kuponsuz esham denilip maddeleri açıklanmıştır. Fakat şurası anlaşılacak derecededir ki; gelen fiyatın, kuponsuz esham olduğu derecesinde meçhul olmayacağı ve her ne ise bu değişim ile meydana gelen uğursuzluk anlaşılammaktadır. İşte bu biçimlerle tedenni taraftarlarının borsada kazanmış oldukları nüfuz ve iktidar artık fevkaladedir. Bunlar "aşağı" dediğinde, esham hemen tedenni ettiğine göre, artık bunlara karşılık vermek zor olacaktır. Anlatılan hal ve sebeplere bağlı olarak, herkes eylemlerini devretmekte ve müsait vakti gözetmektedir. Bu hafta (29 Eylül-6 Ekim 1866) borsada eshamı birbirine alıp vermede önem görülmeyip, borsa işlemi cüz'i durumdadır.³⁷⁰

13 Ekim 1866 tarihli borsa, 6 Ekim'e göre daha yüksek olup; esham fiyatının tedenni taraftarları tarafından terakkiye başladığı görülmüştür. Özellikle 10 Ekim çarşamba gününden beri iyice terakki olmuştur. Bu da içten ve dıştan gelen politika haberlerine göre meydana

³⁶⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1866 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

³⁷⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 numaralı nüsha.

gelmemiştir. Fiyatın terakki etmesinin yolu, eshamın Osmanlı Devleti tarafından bedel ölçüsünde ödenmesini sağlamak ile mümkün olmuştur. Girit olayı meydana gelmemiş ve tedenni taraftarları olayı büyütüp, borsa halkının zihinlerini kurcalamamış olsalardı eğer; fiyat daha hızlı terakki edecekti. Bu gidişe göre istenilen şu, sermayeyi meydana getiren, geçmiş halden ders almayan ve uyanık olmayan tedenni taraftarları tekrar ikinci dersi almalı ve zararı görmelidirler. Borsanın hali herkesçe belirsiz olup, vadesiz alışverişte dahi zarar derecesi bilindiğinden, bu aralar konsolideciler vade satışı ve alışı işlemlerini yapmaktadırlar. Çünkü meydana gelecek işlemde, nihayet hangi miktarda zarar görüleceği meydandadır. Bu sebeple herkes haline göre pay verip alış verişe girer. 8 gün vadeli 10.000 konsolid için 105 lira verilir. Bir gün vade için de 40 lira. 8 gün vadeli double için binde 13 para ve bir gün vade için 6 para fark ile satılır. Ticaret bahsine gelince; poliçelerin şimdiye kadar devam etmekte olan tedenni fiyatı tekrar etmiş ve geçen hafta Londra'ya 107,5 kuruş İngiliz lirası ve Fransa için 23,5 frank hesabıyla verilmiştir. Geçen Pazartesi günü tüccar borsasında meydana gelen bazı işlemler üzerine fiyat biraz terakki edecektir. Londra için 108 kuruş 5 para İngiliz lirası ve Fransa için 23 frank 35 santim hesabıyla poliçe verilmiştir. Ondan sonra meydana gelen işlemde dahi haftasında bedeli ödenmek üzere, İngiliz lirasını 108 kuruş 15 para hesabıyla poliçeler satılmıştır.³⁷¹

Londra'da Agra&Masterman Bankası'nın işlemlerinde, muhasebesi iyi biçimde düzeltilmektedir. İstek sahiplerinin geçenlerde %25 hesabıyla iki milyon lira almış oldukları bilindiği gibi, %25'i dahi bu sene zarfında ödenecek ve kalanı da 1867 yılında ödenecektir. Bankanın işlemlere devam edeceği bildirilmektedir. Geçenlerde ise bahisleri olan Londra'da Overend Bankası'nın muhasebe ve ödemesi isteksiz biçimde meydana gelmiştir. Geçenlerde direktörler, hisse sahipleri hesaplarından 30 lira daha talep etmişler ise de hissedarların teklifleri ile bankanın istenilen tutarı verememesinden dolayı, bankaya özel komisyon tayin olunmuştur. Ancak zikredilen bankanın aşama usulleri üzerine kurulmuş olmasından hareketle, sonraki yeni düzen ile şirketin sınırlı sorumluluğu usulüne geçilmiştir. Bankanın geçmiş işlemlerinden meydana gelen 3 milyon lira borç ile yeni işlemlere giriştiği, muhasebesinden anlaşılmıştır. Halbuki hissedarların bundan habersiz bulunmuş oldukları anlaşılınca banka müesseseleri yani direktörleri talep edilmiştir. Kabul edilen uygulama için hisse sahiplerinin aralarında karar vermesi ve vade masrafı için beşer lira para toplanması gerektiği kararlaştırılmıştır.³⁷²

³⁷¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 13 Ekim 1866 Cumartesi, 37 Numaralı nüsha.

³⁷² Takvim-i Ticaret gazetesi, 13 Ekim 1866 Cumartesi, 37 Numaralı nüsha.

3.2.2.6. Esham-ı Umumiyye'nin 1866 Yılı Kasım Ayı Seyri

29 Ekim-3 Kasım arasında, borsada değişiklik olmayıp, esham fiyatı hemen hemen 23-29 Ekim 1866 haftasındaki düzeylerinde gerçekleşmiş ise de Osmanlı Devleti'nde kabul olunan iyi tedbirlerin neticesi olarak, esham fiyatı fazlasıyla terakkiye yöneliktir. Bilindiği üzere, tedenni taraftarları derhal yalan haberlerin yayılması fikirlerine yönelerek, buna gayret etmektedirler. Bununla birlikte esham fiyatının terakkiye başladığı anda ise yalan haberlerin iş yapmayacağını gören bazıları, fikirlerini ve konuşmalarını terakki tarafına göre düzenlediklerinden dolayı ara sıra halkın terakkiye yönelmesi gerçekleşmektedir. Gerçi bu haftanın (26 Ekim-3 Kasım 1866) son gününde (2 Kasım 1866) esham fiyatı biraz düşmüş ise de terakkiye yönelme kuvveti sebebiyle birkaç saat içinde yine terakki etmektedir. Ayrıca, Fransa'dan gelen bir zatın vapurdan çıkar çıkmaz 400.000 esham satın aldığı haberi ile esham fiyatı hayli yükselmişti. Hatta o zatın geçişi anında Osmanlı Devleti ile bazı borç akdi ve kuponların ödenmesine dair bazı anlaşmaya girişeceği gibi haberlerle borsada konsolideciler tarafından esham satılmış ise de haberlerin esassız olduğu anlaşılmıştır. İşte bu, eshamı yaklaşık 40 para kadar indirmiş ise de kabul edilen tedbirin iyi tesirleri de olmuştur. Esham faizinin gelecek ödemesinde herkesin emniyet elde etmesinden dolayı yine eshamda terakki başlayıp ödemesi kalmamıştır. Bundan sonra, daha hızlı terakki göstereceği düşünülmüştür. Hatta akçenin yokluğundan dolayı, bu hafta (26 Ekim-3 Kasım 1866) borsanın gün muhasebesinde rapor olarak, 10 paradan 12 paraya çıkacağı düşünülmüştür. Ticarete gelince, bu aralık (26 Ekim-3 Kasım 1866) poliçe fiyatı birbirinden farklı dereceldedir. Geçen hafta Pazartesi günü (21 Ekim 1866) Londra için 107 kuruş 30 paraya İngiliz lirası ve Fransa için 23 frank 40 santim hesabıyla poliçe verilmiştir. Ancak müşteri fazla olup hayli poliçe alınmış olması sebebiyle, bu hafta (26 Ekim-3 Kasım 1866) fiyat Londra için 108 kuruş 10 paraya; Fransa için ise 23 frank 55 santime terakki etmiştir.³⁷³

10 Kasım esham fiyatı, 3 Kasımdaki borsada beyan olunan dereceden cüz'i fark etmiş ise de bugün önceki derecelerde kalmıştır. Gerçi borsaya bu hafta (3-10 Kasım 1866) fazlasıyla gelenler olmuş ve önceleri işlemlerden doygunluk gösterenlerin çoğu, yine gelmeye başlamış ise de fiyatta değişim meydana gelmiştir. (Azalma yönünde bir değişim olduğunu düşündürmektedir.) Akıl sahiplerinin borsaya bizzat geri dönmelerine şahit olunmamıştır. Gelenler, satın alıcıların ve aracılarn becerileriyle alışveriş etmektedirler. Hızlı başlamak ve satmak isteyenlerin, aracılarn borsaya geldikleri anlaşılmaktadır. Borsada cüz'i değişikliğe

³⁷³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Kasım 1866 Cumartesi, 40 Numaralı nüsha.

sebepler ise; vaktini bilen ve borsanın haline göre davranan kimselerin işlemlerinden yani bir takım aracının haberleri ile hemen işlemlere girişip, haberlerin sağlıksız olduğu anlaşılınca kadar faydalananların işgüzarlığından kaynaklanmaktadır. Borsa halkına göre esham fiyatı, 1867 yılının Ocak ayı kuponunun ödenmesine kadar hemen hemen aynı derecede kalıp, pek değişmeyecektir. Kupon ödemesi yapıldıktan ve bunun borsa halkı tarafından anlaşılmasından sonra, esham fiyatının istenilen dereceye ulaşacağı haber edilmektedir. Bir de bu aralık (3-10 Kasım 1866) borsada istenilen değişim gerçekleşmemiştir. Bu yüzden ileride bazı derecelerde menfaate bağlı olarak değişeceği ümit edilmektedir. Şu günlerde konsolidecilerin açık alışverişleri cüz'î olup, işlemleri ise çoktur. İstenç fiyatı 8 gün vadeli 10.000 konsolid için 80 lira ve 1 ay vade ile 5.000 esham için 85 liradır. Varna'dan Rusçuk'a kadar uzatılan ve inşası Rusya'da son bulan yol, Çarşamba günü açılışı yapılarak yolcu ve eşya nakline başlamıştır. Tarifnameden hareketle arabaların sabah saat üçte hareket ettiği anlaşılmıştır.³⁷⁴

1866 senesinde Esham-ı Umumiyye'nin anapara (re's) ve faizi için ödenmesi gereken tutarın, dıştan borç alınmasıyla birlikte, bunun düzen biçimi hakkında verilen karar ifade edilmiştir. Bu dış borçla ilgili olarak, gereken karşılıkların bir kısmı Rüsumat Emaneti Celilesi'nde bulunan gümrüklerden, tütün ve ipek gümrük resmi gelirlerinden gösterilmiştir. Gazetede, 1865 senesi Mart'ından Aralık sonuna kadar 10 aylık vakitte, ellışer bin keseden, Bank-ı Osmanî'ye teslimi gereken beş yüz bin kese olduğu ilan edilmiştir. Elli bin kese, teslim amacına uygun olarak, 1866 senesi Mart'ından Aralık sonuna kadar bankaya, geri kalanı Rüsumat Emaneti'ne verilmelidir. Geçen gün özellikle verildiği haber alınmıştır. Mart ayının içinde, daha ödenmesine aylar varken şimdiden gerekenin ödenmesi, kuvvetli tedbirlerdendir ve herkes için büyük bir güvenin göstergesidir.³⁷⁵

17 Kasım tarihli borsa, her an kazanç etmekte ve Esham-ı Umumiyye fiyatı hayli yükselmektedir. 10 Kasım tarihli borsadaki gidişe göre; gelecek günün ikinci kuponunun ödenmesinden sonrasına kadar fiyatın aynı düzeyde kalıp, pek değişmeyeceği aktarılmıştır. Haberlerin doğru olmayan haberler olduğu görüldükçe, hemen doğrusuna girilmiştir. Bu konuda görünen yanlışlıkların hemen itirafına girilmesi ile esham fiyatı 34 derecelerinde kalmayıp, üç dört gün içinde 36 kuruşa kadar çıkmıştır. Konsolidecilerce istenilen güvenin hasıl olup olmadığı bahsine girilirse, borsanın bu hızlı değişikliklerinin şaşılacak sebepleri arasında; Paris'te şöhret kazanmış Mösyö Mires'in Bank-ı Osmanî müdürlerine hitaben yazdığı iki mektuptan kaynaklandığı zikredilmektedir. Bu mektupların borsa halkı arasında iyi tesir

³⁷⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Kasım 1866 Cumartesi, 41 Numaralı nüsha.

³⁷⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 17 Kasım 1866 Cumartesi, 42 Numaralı nüsha.

etmesi, değişikliğin sebeplerini göstermektedir. Devlette ve borsada mektuplardan habersiz kimse bulunmayacağından dolayı, mektupların gazetede aynen yayınlanması ve şerh edilmesinden kaçınıldığı ifade edilmiştir. Mektup; Paris'teki Bank-ı Osmanî'nin Devlet-i Aliyye'nin sıkıntılı maliyesi zamanında gerekli olan vazifeleri yerine getirmediğinden ve yardım etmediğinden bahsetmektedir. Borsa halkı mektuba fazlasıyla güvenerek bakmaktadır. Hatta esham faizi hakkında Osmanlı'da kabul edilen tedbirlerin yüksek düzeyde ve adil olduğunu yazmaktadır. Bununla birlikte bankanın aksi eylem gerçekleştirilmesi dolayısıyla, esham sahiplerinin bankanın etkisi altında kaldığı ifade edilmiştir. Mösyö Mires, bankanın adalete karşı işlem yaptığını ifade etmiştir. Bu sırada, geçen kuponların Paris'te 6 güne kadar kim götürürse götürsün ödeneceğini, sonrasında kabul edilmeyeceğini ve sonra İstanbul'a gönderileceğini haber etmiştir. Fakat banka, belirlenen müddetten sonra İstanbul'a kupon gönderme zahmetine girmeyerek herkesi kuponu satmaya mecbur etmiş, tayin ettiği adamlarla kuponu satın alarak kendisi faydalanmıştır. Ayrıca, ürün toplamında noksan olduğu, hükümetin ileride zahmet çekmemek için diğer memleketlerden buğday toplamının aşağı olması durumunda gereken tedbirleri alacağı ifade edilmektedir.³⁷⁶

3.2.2.7. Esham-ı Umumiyye'nin 1867 Yılı Ocak Ayı Seyri

Esham-ı Umumiyye sahiplerinin dahil olacak Ocak ayının başlangıcından itibaren her hafta pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günleri saat 5.30'dan 9.30'a kadar geçen 6 aylık faiz kuponlarını Cezayirli Hanı'nda bulunan Esham-ı Umumiyye Dairesi'ne gösterip kontrol ettirmeleri ve sonra, on gün geçince bahsedilen dairede alım haberlerini Bank-ı Osmanî'ye götürüp bedellerini almaları ve her hafta cumartesi günleri evvelki taksitlerini almayanların kuponlarını Bank-ı Osmanî'den kontrol ve tahsis ettirmeleri ilan olunmaktadır.³⁷⁷

Avrupa'nın büyük hükümdarlarından birinin keyifsiz haline, rahatsızlığının artmış olduğuna ve İtalya'dan savaşa gönüllü olarak katılanların Girit adasına girdiğine dair yayılan haberlerin yalan olduğu söylendiği halde Esham-ı Umumiyye'nin fiyatı yine de düşmüştür. Hatta Girit'in durumu istenilen dereceye geri döndüğüne dair alınan haber ile Paris ve Londra telgrafnamelerinde görülen fiyat meydanda iken, İstanbul eshamının arttığı görülememiştir. Çünkü İstanbul borsası halkı, Avrupa'dan gelmekte olan telgrafnamelerin sanayi çevresinde doğduğuna yahut cüz'i işlem görmüş olduğuna itibar etmemektedir. İstanbul konsolidecileri,

³⁷⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 17 Kasım 1866 Cumartesi, 42 numaralı nüsha.

³⁷⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 5 Ocak 1867 Cumartesi, 49 Numaralı nüsha.

borsanın hareket ve sükutunu, kendi faydasına aykırı olan hareketleri göz önünde bulundurup tartışarak, ona göre işleme girişmelidir.³⁷⁸

Takvim-i Ticaret gazetesinin 51 Numaralı nüshasında ifade edilen ilan gereğince, aslen önemli olan şey, “Mısriye”nin elden ele kullanılması hususunun yenilenmesi ve kuvvetlendirilmesidir. İleride iyiliği bilirse de şimdilik iki günden beri, çarşı ve pazarda zorluğu görülmektedir. Çünkü hesap, işsizlik, verimsizlik ve durgunluk pek fazla olduğundan, iktidar bazı kişilerin ellerinde olduğundan, her akçe bulunduğu takdirde hayli zararlı olacakları anlaşılmıştır. Hatta altın ile bakır arasında 13 kuruş fark olduğu halde, bu yüzden 50 kuruşa çıkmıştır. Bu hale 12 milyon “Meskukat-ı Nuhasiye-i Mısriye” alınıp verildiğine göre, bu bölümde 4-5 milyon zarar görüldüğü ve bu zararın büyük kısmı kudretsiz kimselere döndüğü açıktır. Ticaret kısmına gelince, ticaret işlemlerinin iyi seyrinden dolayı poliçe işlemi düşmüştür.³⁷⁹

3.2.2.8. Esham-ı Umumiyye'nin 1867 Yılı Şubat Ayı Seyri

3 Şubat tarihli borsanın, 26 Ocak tarihli Esham-ı Umumiyye fiyatından farkı az olup, beş on paradan ibarettir. 1867 yılı şubat ayının ilk günleri satış ve alış aşağı durumdadır. Borsadaki bu durgunluk hali ve konsolidecilerin girdiği politika değişimi, tedenni taraftarlarının türlü yalan haberlerinden ve uydurma sözlerinden dolayı meydana gelmiştir. Şubat 1867'nin ilk günleri ise, borsanın güven ve rahatta olduğu, halktan huzur ve asayiş haberleri alınmaktadır. Sebebi, Padişah'ın Girit meselesinden vazgeçmiş olması ve tedenni taraftarlarının yalan söyleyen haberlerinin açığa çıkmasıdır. Rumeli ve Tırhala civarında yağmur ve meltem olduğu, Paris ve Londra'dan gelen resmi telgrafnamede geçen fiyatın daima terakki ettiği haberlerinden dolayı, esham sahiplerinin güveni kaybolmuştur. Ayrıca doğru olmayan zanlar beslediklerinden dolayı Esham-ı Umumiyye'nin fiyat terakkisi görülememiştir. İşte borsanın anlatılan bu hali, konsolidecileri korkutmakta ve terakki taraftarları kamuoyuna tamamen güvenememektedir. Tedenni taraftarları da istenilen asayiş meydana geldiğinden yayımladıkları yalan ve uydurma haberlerinin bilineceğinden ve terakki taraftarlarını birden bire kaybettirip kendilerinin zarar edeceklerini düşünmelerinden dolayı yalan haberlere girişmemektedirler. İki tarafta da işlem, az bir yevmiye kadar olup, başka bahislere girmemektedirler. Bu gidişe ve borsa halkının fikirlerine göre, akla uygun olmayan haberler meydana gelmiştir. Yine de şimdilik, toplu işlere girmekten ve önceki gibi az vakit içinde

³⁷⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Ocak 1867 Cumartesi, 52 Numaralı nüsha.

³⁷⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Ocak 1867 Cumartesi, 52 Numaralı nüsha.

esham fiyatını yükseltmekten çekinip, Devlet-i Aliyye'nin düzen derecesine ve iktidarına uygun hareket etmek fikrine yönelmişlerdir. Tüccar borsasına gelince, 24 saatlik açılışı ve işlemi olan pazartesi günü, hiçbir işlem meydana gelmemiştir. Borsa harici bazı poliçe alışverişi gerçekleşmiştir.³⁸⁰

10 Şubat tarihli borsaya dair yazılan bölümde, Esham-ı Umumiyye fiyatının malum sebeplere bağlı olarak terakkiye geçtiği ve 33,5 kuruşa kadar çıkmış olduğu haber edilmektedir. Fiyatın terakki sebebi, İngiltere Kraliçesi'nin resmî nutkunda geçen barış ve asayiş haberinin ve Osmanlı Devleti'ne dair olan hayırlı fikirlerin olmasından kaynaklanmaktadır. Şimdilik nutkun meydana gelmesi ve tedenni taraftarlarının farklı fikirleri ile konuşmadan çıkardıkları özel manalarla esham, ilk başta terakki eyleyip sonra düşüşe geçmiştir. 34 kuruş 6 paradan 33,5'a kadar inmiştir. Yine de bu etkinin devam edemeyip, yine fiyatın yükseleceği görülmüştür ve tedenni taraftarlarının söylediği yalan haberler güçlü olamamıştır. 16 Şubat 1867'den önceki günlerde meydana gelen değişiklikler, Fuat Paşa'nın maliye konusundaki giriştiği önemli işler ve maliye idaresinden politikaların ıslah edilmesidir. Bu, merkeze bağlı olan barış ve asayiş haberlerin meydana gelmesine ve bazı isteksiz olayların ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Şimdiki memurların ikinci rütbelerine yükseltildiği ve bu biçimde istenilen güvenin meydana geleceği ümidi, konsolidecilerin güvenini sağlamış ve esham fiyatının yükselmesine sebep olmuştur. İmparator Napolyon'un parlamentoda dile getirdiği asayiş ve barış fikri, bazı küçük meselelerin barış idaresinde düzeltileceği haberleri maliyeden telgraf edilmiş ve haberin doğruluğu tasdik edilmiştir. Bunun üzerine borsa kazanç etmiş ve oyuncular tatmin olmuştur. Piyasanın durumuna bakılırsa, esham fiyatı bundan böyle yükselecektir. Hatta 1867 yılının temmuz taksitinin kuponları şimdiden alışverişe çıkmış ve %8,5 ve %9 kuruş grama alınıp verilmeye başlanmıştır. Bu gidişle grama fiyatı düşeceği beklenilmiştir. Borsa kazanca başlamış ve bu da ticaretin yükselmesine sebep olup, poliçelerin dengede olmasını sağlamıştır. Bu hafta (9-16 Şubat 1867) tüccar borsasında alışveriş hemen meydana gelmiş ise de tüccar, poliçe satın almaya rağbet edip Londra için 109 kuruştan 109 kuruş 10 paraya ve Paris için 23 frank 10 santimden 20 santime poliçe alışverişi olunmaktadır.³⁸¹

Takvim-i Ticaret gazetesinde özellikle yurtdışı haberlerinin yayınlanmasının önemli sebeplerinden biri, borsadaki fiyat dalgalanmalarına sebep olmasıdır. 1865 yılı Temmuz ayında borsayı da etkileyen olayın kolera salgını olması, gazetenin bu konuda bir çok bend ile haber

³⁸⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Şubat 1867 Cumartesi, 53 Numaralı nüsha.

³⁸¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Şubat 1867 Cumartesi, 55 numaralı nüsha.

yapmasına sebep olmuştur.³⁸² Ayrıca, 1866 yılı Nisan ayında Avrupa’da savaş haberlerinin duyulması, borsada bir kriz oluşmasına sebep olduğu gibi, gazetede de savaşan ülkeler hakkında haberlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Avusturya, Prusya ve Lüksemburg arasındaki artan gerilim, İngiliz, Fransız ve Avusturya kağıtlarına sıçramış ve Prens Couza’nın tahttan indirilmesi haberiyle Galata borsası da nasibini almıştır.³⁸³

3.2.3. Uluslararası Ticarete Dair Haberler

Osmanlı’nın 19. yüzyılda geçirdiği ekonomik değişikliklerin seyrini, uluslararası ilişkiler ve ticaret belirlemiştir.³⁸⁴ Bu ticari ilişkilerin, Osmanlı finans sektöründe ne gibi değişiklikler yaptığı “Borsa” başlığı altında incelenmiştir. Bu bölümde ele alınacak haberler de hem Osmanlı finans sektörünü hem de dünya finans merkezlerindeki yansımaları ilgilendirmesi bakımından önemlidir. Haberlerden hareketle, dönem, bir bütün olarak ele alınamamıştır. Ancak gazetenin yurtdışındaki gelişmelere ilgisi, borsadan kaynaklanmaktadır. İngiltere’de çoğalan şirket iflasları, Londra merkezli bankaların yaşadıkları krizler, Avusturya, Prusya ve İtalya arasındaki savaş ve barış görüşmeleri, Girit Ayaklanması, Fransa–Prusya sürtüşmesi, Rumeli bölgesindeki belirsiz krizler ticaret dünyasını etkileyen unsurlardandır.³⁸⁵ Bu krizlerden dolayı kayba uğrayan bazı borsa oyuncularının söylenti oluşturmaları da gazetenin borsa haberlerini mütalaa etmesine sebep olmuş ve bu haberlerin doğru bir biçimde yayımlanması gayesi güdülmüştür.

19. yüzyılın ikinci yarısındaki ticarî krize sebep olan olaylardan biri Avusturya ve Prusya arasındaki savaş hadisesidir. Bu savaşın ilanı münasebetiyle iki ülkenin asker kuvvetlerinin mukayesesi, kara ve deniz asker sayısı, savaş durumunda nefer hali hazır ve savaş sevk durumu hakkında bilgi verilmektedir.³⁸⁶ Ayrıca Avusturya Devleti’nin 1857 yılına ait nüfus bilgisi haber konusu olmuştur. Bunun savaştan dolayı haber edilip edilmediğini ifade edemesek de haber konusu devletlerin nüfus, maliye ve ordularına ilişkin bilgiler paylaşılmıştır. 7 Temmuz 1867 tarihinde yayınlanan bir habere göre, bu tarihten 6 sene evvel gerçekleşen Fransa ve İtalya arasındaki karşılıklı anlaşmanın neticesinde Lombardiya Eyaleti’nin terk

³⁸² Al, Akar, a.g.e., s. 187.; Takvim-i Ticaret gazetesi, 20 ve 22 Numaralı nüshalarında kolera salgını ile ilgili haberler bulunmaktadır.

³⁸³ Al, Akar, a.g.e., s. 188.; Takvim-i Ticaret gazetesinin 21 ve 25 Numaralı nüshalarında, savaş ülkeleri hakkında bilgi verilmektedir.

³⁸⁴ Donald Quataert, a.g.m., s. 894.

³⁸⁵ Al, Akar, a.g.e., s. 191-197.

³⁸⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1867 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

edilen mülkünden gelen nüfusu hakkında bilgiler verilmektedir.³⁸⁷ Aynı zamanda 6 Temmuz 1872 tarihli Takvim-i Ticaret gazetesi nüshasında, Fransa-Prusya arasında gerçekleşen savaşın tazminat akçesi hakkındaki ilan haberini de burada zikretmek gerekir.

Bu dönemde ticari ilişkiler bağlamında ele alacağımız iki önemli ticaret anlaşması gerçekleşmiştir. Bu ticaret anlaşmalarından biri Avusturya Devleti ile diğer Nemçe devletleri arasında 1865'te gerçekleşen Ticaret Anlaşması'dır. Bu anlaşmaya göre; ocak ayından itibaren Kırımçe denilen altın sikke Avusturya Devleti tarafından terk edilmiştir ve Osmanlı'nın bazı bölgelerinde kullanımı yüksek olan bu sikke kaldırılmıştır. Bu sikkelerin Fransız lirası ile değiştirileceği ve bunun da ilan tarihinden itibaren beş yıl içinde gerçekleşeceği gazetelerde ifade edilmiştir.³⁸⁸ Diğer anlaşma ise, Avusturya ve İngiltere devletleri tarafından 16 Aralık 1865 tarihinde gerçekleştirilen Ticaret Anlaşması'dır. Bu anlaşma, Avusturya'ya ithal olunacak İngiltere ürünlerinin de %25'ten fazla gümrük resmi alınmayacağına dairdir. Zikrolunan fiyat ise, eşyanın nakliye masrafı ile alınacak ve dört seneden sonra eşyadan alınan gümrük resmi %20'den fazla olmayacaktır.³⁸⁹

Bu dönemde Galata borsasının ve Osmanlı ticaretinin, Avrupa'da takip ettiği iki ülke vardır; İngiltere ve Fransa. Paris ve Londra borsalarının, Osmanlı Galata borsasına etkisi yukarıda geniş bir şekilde açıklanmıştır. Osmanlı'nın Kırım Savaşı'na girmesiyle birlikte savaş finansmanı için aldığı ilk dış borcun tesiri kendisini dünya ekonomisinde göstermiştir. Uluslararası sermaye akışının artması ve dış ticaretin yoğunlaşması, bu dönemle birliktedir. Demiryolları ve telgraf gibi yatırımlarla Osmanlı Devleti üzerinde iktisadi nüfuzunu artırmak isteyen Avrupa sermaye ve finans güçleri, Osmanlı dış ticaretinde rol oynayıcı aktörler olmuşlardır. Hem dış ticareti hem de borsayı etkilediğini düşündüğümüz İngiltere ve Fransa'nın 1866 yılına ait mal/meta ticaretleri hakkında ve ithalat-ihracat durumları hakkında haberler bulunmaktadır.

1866 senesinde İngiltere'nin gerçekleşen ticareti, üç sene öncesine göre görülmedik bir dereceye ulaşmıştır. Hatta bundan evvel en elverişli zamanlar olarak anılan senelerden farklı olarak; ticaret işlemlerinden yedide bir kazanç elde edilmiş olduğu, düzenlenmiş resmi cetvellerden anlaşılabilir. Geçen 8 ay zarfında İngiltere'nin ihracatı, 1864 senesinin 8 aylık ihracatından 16,5 milyon ve 7 aylık ithalatı zikrolunan senede meydana gelen ithalatından 16

³⁸⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 7 Temmuz 1867 Cumartesi, 23 Numaralı nüsha.

³⁸⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Şubat 1866 Cumartesi, 2 Numaralı nüsha.

³⁸⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Şubat 1866 Cumartesi, 2 Numaralı nüsha.

milyon lira fazla olmuştur. Geçen üç sene içinde meydana gelen ticaret işlemlerinin cetveli Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1 İngiltere’nin 1864-1866 yıllarına ait İthalat ve İhracatı, İngiliz Lirası

	1864	1865	1866
7 Aylık İthalatı	119.068.429	94.305.065	139.871.287
8 Aylık İhracatı	108.716.219	102.400.696	125.255.820

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Ocak 1867, 40 numaralı nüsha.

Cetvelden hareketle görüleceği üzere, 1865 senesine göre 1864 senesinin ihracatı %12 ve ithalatı %13 fazladır. 1865 senesi Mayıs’tan Ağustos’un 15’ine kadar devam eden ticarete açık şekilde bir durgunluk yaşanmıştır. Bununla beraber, yıl içerisindeki ticaretin o dereceye ulaşması şaşırtmıştır. Bu yükselişin sebebi, sadece pamuk ticareti olarak görülmektedir. Çünkü 1864 senesi sekiz aylık kutni³⁹⁰ ürünlerinin ihracatı 37.899.869 ve 1865 senesi kutni ürünleri ihracatı 35.775.649 liraya ulaşmıştır. Şu halde 1866 senesi kutni ürününün sekiz aylık ihracatı 49.588.274 liraya ulaşmıştır. Kutni ürününün kıymeti düştükten sonra İngiltere’nin ihracatı (yine sekiz aylık olmak üzere) 1864 senesinde 70.820.350 ve 1865 senesinde 67.625.047 ve 1866 senesinde 75.677.546 liraya çıkmıştır. Zikrolunduğu üzere; İngiltere devletinin 1866 senesi ihracatı, 1864 senesi ihracatından 16,5 milyon lira, yani %15 fazladır. Kutniye imalatı ihracatı; 1864 senesi kutniye ihracatından hemen 5 milyon lira, yani %4 fazla gerçekleşmiştir. Bundan başka İngiltere ihracatının bir başka malı da pamuktur. Pamuk da bu sene içinde, geçen iki seneden 700 bin İngiliz kantarı fazla ihraç olmuştur. Ve zikredilen miktarın 140 dirhemden ibaret olan bir liranın kıymeti 15 pens fiyat olduğu halde 5 milyon liraya ulaşır. İthalata gelince, bu bölümde olan ilerleme dahi pamuk ticaretinden ve bir de İngiltere’de mahsulün azlığına bağlı olarak buğday ithal olunmasından açığa çıkmıştır. Üretilmemiş pamuğun ithalatı 1864 senesinde 44.392.716 ve 1865 senesinde 24.534.889 liradan gerçekleşmiştir. Buğday ithalatı dahi 1864 senesinde 10.518.638 ve 1865 senesinde 9.323.554 lira değerindedir. Bu sene ise, 16.092.168 liraya ulaşmıştır. Pamuk ile buğday istisna tutulacak olursa, 1864 senesinin yedi aylık ithalatı 64.157.075 ve 1865 senesinde 60.446.669 ve 1866 senesinin yedi aylık 65.209.435 liraya ulaştığı haber edilmektedir.³⁹¹ Ayrıca İngiltere ile ilgili haberler arasında; İngiltere’den ayrılıp da Amerika’da tütün ekenler hakkında bilgi veren bir beyan bulunmaktadır. İngiltere’de

³⁹⁰ Kutni; ipekli veya pamuklu entari, eski motifli ipek kumaş.

³⁹¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Ocak 1867, 40 numaralı nüsha.

hastalık münasebetiyle telef olan hayvanların olduğunu ve keçi gibi hayvanların dört beş İngiliz lirasına satıldığını bildiren bir haber de bulunmaktadır.³⁹²

Fransa'nın ticaretiyle ilgili olarak verilen haber şu şekildedir; "Geçen 1866 senesi içinde Fransa ticaretindeki yükseliş ve ilişkiler fevkaladedir. 2.718 milyon franklık ithalat ve 3.111 milyon franklık ihracat meydana gelmiştir. Ticaret işlemleri toplamı 5.829 milyon franka denk gelmiştir. Geçen 1865 senesinde ki ticaret miktarına göre, 1866 senesi ithalatı 300 milyon frank ve ihracatı 299 milyon frank olarak meydana gelmiştir."³⁹³ Ayrıca, Fransa'nın Ocak 1867 tarihinde yayınlanan sekiz aylık gümrük cetvelini de burada zikredebiliriz. Bu sekiz aylık süreçte ithalat ve ihracatta yükseliş sağlanmış ve ithal olunan mal tutarının 78.240.000 İngiliz lirası olduğu görülmüştür. 1866 senesinde, yine sekiz aylık müddet içinde ithalatı 10.640.000 lira fazla gelmiştir. 1866 senesi sekiz aylık ihracatı 60.226.920 İngiliz lirasına ulaşmıştır. 1861, 1862 ve 1863 senelerinin cetvelleri karşılaştırıldığında farkın büyük olduğu görülmüştür. 1866 yılı sekiz aylık ihracatı 12.680.000 İngiliz lirası fazladır. Tüccara verilmesi kanunla gerçekleşen akçelerin düşüşünden sonra Rüsumat ve Gümrük idareleri tarafından 19.655.840 İngiliz lirası olduğu ifade edilmiştir. 1865 senesinin, zikredilen zaman içinde tahsilatından 1.800.000 lira artış sağlanmış olduğu belirtilmiştir.³⁹⁴

1866 yılında diğer yıllara göre sakin bir ticaret ve finans ortamının yaşandığı görülmektedir. Galata borsasının uluslararası siyasi ve ticari konjonktür ile başlayan yoğun ilişkileri, İngiltere'de yaşanan finansal krizle devam etmiştir. Bahsedilen Avusturya, Prusya ve İtalya arasındaki siyasi sürtüşmeler genel olarak borsada fiyat düşüşlerine neden olmuştur. Londra'da Overend, Gurney&Co. ünvanlı bankaların ödemelerini durdurmasıyla birlikte de dünyada bir finansal kriz baş göstermiştir. Bu olay, bütün işlemlerin durmasına yol açmıştır. Kriz, ticaret dünyasına yansıdığı gibi başta İngiltere olmak üzere diğer ülkelerde de şirket iflaslarının artmasına neden olmuştur.³⁹⁵ Borsa Haberleri başlığı altında, gazete bendlerinden aldığımız haberlerle Londra borsasında yaşanan finansal olaylara değinilmişti. Bununla birlikte Londra piyasasında yaşanan ve gazetede işlenen haberlere ek olarak birkaç haberi de burada zikretmeliyiz. Avrupa ticaretinin şartlarını meydana getiren anlaşmalar ve Londra'daki banka idarelerinde durgunluğa neden olan durum sebebiyle bir çok kimse paralarını kaybettiği gibi Kardiyal Antonlu'nun da bankadaki parasını kaybettiği gazetelerden anlaşılmıştır. Bir adamın

³⁹² Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Şubat 1866 Cumartesi, 2 Numaralı nüsha.; Takvim-i Ticaret gazetesi, 12 Mayıs 1866 Cumartesi, 15 Numaralı nüsha.

³⁹³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Şubat 1867 Cumartesi, 56 Numaralı nüsha.

³⁹⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Ocak 1867 Cumartesi, 41 Numaralı nüsha.

³⁹⁵ Al, Akar, a.g.e., s. 188-191.

günde üç saat muhasebe edip, istatistik sayesinde dakikada 100 kaime toplayabildiği de ifade edilmiştir.³⁹⁶ Aralık ayı başlangıç tarihli Londra maliyesine dair tartışılan kağıt (kıymetli evrak) haberi vardır. Zikredilen kağıda göre, eşya ticaretinde bir zaman durgunluk gerçekleşmiş ve bu aralar bankalardan alınıp verilen akçe iskontosu, azar azar düşmeye başlamıştır. Hatta zikrolunan tarihten evvelki Perşembe gününden beri İngiltere Bankası'nın iskontosu %5'ten %4,5'a düşerek %4'e kadar düşeceği ifade edilmektedir. Bu durum banka direktörlerini, bankada birikmiş olan nakit ve banknotların çokluğuna ve iskontonun düşmesine karşı çare aramaya itmiştir. Gerçi direktörler, iskontoyu daha evvel düşürmek amacındadırlar. Çünkü pamuk ve zahire gibi yeni mahsullerin neticesinin ne olacağı belli olmadığından %10'dan birden bire %4'e kadar düşmekte olmasının mahzurları olacağı ifade edilmiştir.³⁹⁷

23 Haziran 1867 tarihli gazete haberine göre, ticaretin merkezi olan Londra şehrinde ticaretin hayret verici dereceye ulaştığına ve kazanç ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır. 1860 senesinde meydana gelen ihracat ve ithalat yaklaşık 11.000 milyon franka ulaşmıştır. Osmanlı'ya gelen İngiliz emtiasının 4 milyon küsur frank olduğu, 2 milyon frankın Fransız emtiasından olduğu ifade edilmiştir. Fransa'ya gelmiş olan İngiliz malının 226 milyon frankı bulmadığı ve zikrolunan sene içinde Mısır'dan İngiltere'ye ithal olunmuş malın 545 milyon frank olduğu belirtilmiştir. Amerika'ya gönderilmiş ve yalnız 540 milyon olan eşyanın miktarından çok bulunduğu ve ihracatın miktarının da Rusya, Almanya ve Flemenk gibi memleketlerden olduğu anlaşılmıştır.³⁹⁸

İngiltere'nin bu dönemdeki nüfusu ve deniz gücüyle ilgili bilgi veren haberler de bulunmaktadır. Büyük Britanya, İskoçya ve İrlanda memleketlerinden oluşan İngiltere Devleti'nin 30.004.519 nüfusa sahip olduğu istatistik cetvellerinden tespit edilmiştir. İngiltere Devleti'nin zırhlı gemileri 21 kıtadan ibaret olup, bunlardan 6 parçası hasar görmüş ve yaşlanmıştır. Kusurları tezgahlarda düzeltilmektedir ve bakımı bulunanların masrafı 2.324.738 İngiliz lirasıdır. Bu gemiler haricinde zırhlı olmak üzere 3 kıta gemi daha inşa edilmiştir. Ancak inşa masraflarının ne kadar olacağı belli değildir. İngiliz gazetelerinde açıklanmamakla birlikte bu gemilerin tamir masraflarının 12,5 milyon kuruşa ulaştığı iddia edilmektedir.³⁹⁹

Gemilerle ilgili olarak gazetede ayrıca bahisler açılmıştır. Bu bahislerin açılmasında uluslararası ticaretin denizler üzerinden yapılması ve gemilerin ulaştırma açısından önem arz

³⁹⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 7 Temmuz 1867 Cumartesi, 23 Numaralı nüsha.

³⁹⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 13 Aralık 1867 Cumartesi, 37 Numaralı nüsha.

³⁹⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1867 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

³⁹⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 9 Haziran 1866, 19 Numaralı nüsha.

etmesi yatmaktadır. Ticarete gemiciliğin aktif rolü sebebiyle borsa faaliyetlerini etkilediği ve bu yüzden haber konusu yapıldığı düşünülmektedir. Çin sularında ilerlemekte olan bir Fransız gemisinin Süveyş İskelesi'ne sonra İskenderiye'ye ve oradan da memleketine dönmek üzere sefer seyir halindeyken yaşadığı bir felaketten bahsedilmektedir.⁴⁰⁰ Ayrıca, yine Çin'in Hong Kong İskelesi'nde İngiltere Liverpool'a gidecek olan çay yüklü gemilerden haber verilmektedir. Gemi kaptanlarının istikametteki limana en erken kimin gideceği ile ilgili iddiaya girdiğine dair haber de bulunmaktadır.⁴⁰¹ Gemi seferlerine mahsus olmak üzere yayınlanan bu haberler, uluslararası ticarete dair ipucu vermektedir. Bu tür haberler, ticaret hakkında bilgi sunarken, ayrıca borsayı etkilediğini düşündüğümüz haberler de yer almaktadır. Rusya veliahtının düğünü esnasında giyilecek eşya ve elbiseler haberi borsa açısından değerlendirilebilir. Özellikle ticaret işlemleri açısından değerlendirilecek bu haber şu şekilde verilmiştir; "Rusya veliahtının düğünü sırasında giyilecek tezgah ve fabrika üretimi eşya ve elbiselerin Fransa'dan gelmiş ve alınmıştır. Ancak, Rusya'nın iç pazarda ürünlerinden başka yabancı bir ürün alınmaması kararıyla, bu olay Rusya Devleti tarafından gözetim altına alınmıştır."⁴⁰²

Osmanlı Devleti'nin dış ticaret ilişkilerinin yoğun olduğu İngiltere, Fransa ve İtalya Devleti'nin 1860 yılına ait gelir-giderleriyle ilgili olarak da haber yapılmıştır. İtalya Devleti'nin 1860 yılının başlarında maliyesi, millet meclisinde müzakereye yatırılmıştır. Bu dönem iki bölümde ele alınmıştır; birincisi, İtalya'nın idaresine geçmiş olan Venedik Eyaletine dairdir; 1867 senesindeki toplam geliri 76.500.138 ve toplam gideri 54.302.338 franktan ibarettir. Venedik eyaletinin 1860 senesinde masrafları 22.200.000 frank artmıştır. İkincisi ise, İtalya'nın eskiden sahip olduğu topraklardır; hasılat geliri 788.900.078 ve giderleri 997.566.611 franktır. İtalya'nın geliri, giderinden 208.666.553 frank eksiktir. Bu iki kısım, birleştirilip hesaplandığı takdirde, devletin bu senede geliri 865.402.416 ve toplam masrafı 1.051.868.949 franktır. Bu hesaba İtalya Devleti, 1860'da 86.466.533 frank açık vermiştir.⁴⁰³

Takvim-i Ticaret gazetesi yabancı devletlerin gelir-gider, ithalat-ihracat oranları ile ilgilenmesinin yanı sıra yabancı devletlerin Osmanlı Devleti hakkında hazırladığı raporları da takip etmiştir. Bu açıdan gazete, İngiltere Konsoloslarının, Osmanlı Devleti'nin on senelik ticaret işlemlerine dair hazırladığı raporu 15 Eylül 1867 tarihinde yayınlamıştır. Bu raporun üretilen mallarla ilgili olarak ve müşterilerin ticaretin ilerlemesiyle çok kazanç sağlayacağını

⁴⁰⁰ Vaka-yı Mısıriyye'den alınan haber: Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Mart 1867 Cumartesi, 59 Numaralı nüsha.

⁴⁰¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Şubat 1867 Cumartesi, 55 Numaralı nüsha.

⁴⁰² Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Şubat 1867 Cumartesi, 55 Numaralı nüsha.

⁴⁰³ Tuna gazetesinden alınan haber: Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Şubat 1867, 56 Numaralı nüsha.

bildirilmesinden dolayı haber konusu edilmiştir. Şöyle; İstanbul limanından 1841 senesinde 1.093.466 tonluk olarak 8.251 gemi, 1846 senesinde 2.637.994 tonluk 15.770 gemi, 1861 senesinde 6.101.401 tonluk 29.141 gemi ve 1864 senesinde 7.432.362 tonluk 48.938 gemi ayrılmıştır. Araştırmaya göre, bahsedilen şeyler resmi değilse de şu zaman içinde gelip giden gemi miktarında yükseliş sağlandığı bilinmektedir.⁴⁰⁴

Tablo 2 İstanbul Limanına Gelen Gemi Sayısı ve Yükleri, 1841-1864

Yıl	Gemi Sayısı	Yük (Ton)
1841	8.251	1.093.466
1846	15.770	2.637.994
1861	29.141	6.101.401
1864	48.938	7.432.362

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

İzmir limanına giren ve çıkan gemi miktarı 368.616 tonluk olarak 2.628 gemidir. 1863 senesinde gelen geminin miktarı 2.556 ise de yük taşıyan aracın yükü 892.206 tona yükselmiştir. İhracat ve ithalat değerine göre, ikisi de aynı olduğu gibi alışverişin kolaylaştırılması adına, ithalatın fazla gerçekleştiği anlaşılmıştır. 1839 senesinden 1842 senesine kadar ithalat ve ihracatın toplam miktarı 2.048.900 İngiliz lirasıdır. 1852 senesinde 2.773.063 İngiliz lirasına ulaşmıştır. 1855 senesinden beri Osmanlı'nın ticaret kazancı artmaya başlamış, 1854 senesinde ihracat ve ithalat 2.839.100 İngiliz lirasına ulaşmıştır. Birkaç kez 5.194.240 liraya yükselmiştir. 1854 senesinden sonra ticaret sürekli artmış ve 1863 senesinde 3.730.524 lira değerinde ithalat yapılmıştır. Buna karşılık 4.831.979 liralık ihracat gerçekleştirmiştir. İthalat ve ihracat toplamı 8.563.502 İngiliz lirasına ulaşmıştır. İç sahil ve limanlarda meydana gelen alışveriş, bu ihracat-ithalat toplamının dışındadır.⁴⁰⁵

İngiltere Konsoloslarının hazırladığı raporlara göre, Osmanlı deniz ticaretinde İngiltere, birinci sırada görünmekte ise de, bunun hatalı ve yanlış olduğu gazete tarafından bildirilmiştir. Gazete haberine göre, 1843 senesinde deniz ticaretinde İngiliz gemisini, Yunan ve Avusturya gemileriyle karşılaştırırsak; İngilizler üçüncü sıradadır. 1863 ve 1864 senelerinin cetvellerinden hareketle ithalata göre, İngiliz deniz ticareti, iç sahilde tüccarlar istisna tutulursa önceki senelere göre ilerlemiştir. İzmir limanı, Osmanlı Devleti'nin sahilinde ihracatı, ithalatından fazla olan, dikkat ve özen gösterilen bir limandır. Zikredilen ihracat fazlası, yabancı memleketin ithalatına karşılık değildir, yalnız iç sahilde meydana gelen ihracat ve ithalat arasında meydana gelen fazladan ibarettir. Yani; 68.174.000 frank ihracat ve 61.682.000 frank ithalattan, 25.279.000

⁴⁰⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

⁴⁰⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

frankı iç limanlara olan ihracatı ve 11.668.000 frankı İzmir limanından ithalatıdır. Selanik limanından 777.352 İngiliz liralık Fransa'ya ticaret olduğu bildirilmektedir. İngiltere ve Selanik arasında gerçekleşen ticaretin, Fransa'dan aşağı olduğu anlaşılmıştır. Fransa ve İngiltere'nin Selanik limanında ithalat ve ihracat arasındaki görünen tek farkı, Fransa kumpanya raporlarının ortaya çıkması ile anlaşılmış ve bu kumpanyaların yarım milyonluktan fazla eşya taşımalarından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Selanik'in genel ticaretinde; önce ithalatı ihracatından fazla olduğu halde, 1851 senesinden beri tam tersi gerçekleşmektedir. 1864 senesinde 858.179 liralık ithalata karşı 1.103.103 liralık ihracatı gerçekleşmiştir. Cezayir'in ticaretine gelince; Anadolu tarafına taşınan malların güzergahı olduğundan bir çok vapurun gelip gitmesinden dolayı diğer deniz devletlerindeki gibi gerçekleşmemiştir. Ayrıca Rodos Adası ticareti diğer adalar ticareti gibi değildir.⁴⁰⁶

Tablo 3 Rodos Adası'na Gelen Gemi Sayısı ve Yükleri (1851, 1861, 1865)

Yıl	Gemi Sayısı	Yük (Ton)
1851	269 + 431=700	33.165 + 54.610=87.775
1861	484	140.935
1865	-	155.067

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

1851 senesi istatistik araştırmalarına göre verilen rakamlar; 33.165 tonluk 269 gemi ve 54.610 tonluk 431 gemi girip yüküyle çıkmıştır. 1861 senesinde 484 gemi gelip gitmiştir ve yükü 140.935 tondan ibarettir. Bunun 115.330 tonunu büyük kumpanya vapurları nakletmiştir. 1865 senesinde ise vapurların yükü 155.067 tona ulaşmıştır.⁴⁰⁷

Tablo 4 Rodos Adası Ticareti (1847, 1851, 1864)

Yıl	İthalat	İhracat
1847	2.445.000 frank	724.000 frank
1851	3.021.000 frank	3.337.000 frank
1865	162.457 İngiliz Lirası	75.115 İngiliz Lirası

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

Araştırmaya göre, Rodos Adası'na giren çıkan geminin miktarı ne kadar az ise yükü o kadar fazladır. Eşyanın değerine gelince, 1847 senesinde ithalatın miktarı 2.455.000 frank ve ihracatın miktarı 724.000 frank olduğu halde 1851 senesinde ithalatı 3.021.000 frank ve ihracatı 3.337.000 franka ulaşmıştır. 1865 senesinde ithalat 162.457 İngiliz lirası ve ihracat 75.115 lirayı geçmemiştir. Girit Adası'nın ithalat ve ihracatı, Rodos Adası'ndan aşağıda olup 1845'ten 1850

⁴⁰⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

⁴⁰⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

senesine kadar 6.088.200 frank ithalatı ve 6.235.000 frank ihracatı ve toplamı 12.083.200 frank vardır.⁴⁰⁸

Tablo 5 Girit Adası Ticareti (1845-1850, 1851, 1865 Yılları)

Yıllar	İthalat	İhracat	Toplam
1845-1850	6.088.200 Frank	6.235.000 Frank	12.323.200 Frank
1851	-	-	800.000 İngiliz Lirası
1865	-	-	692.345 İngiliz Lirası

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

1851’de Girit Adası’nın ticareti 800.000 liraya ulaşmıştır. 1865 senesinde adanın ithalat ve ihracatı 692.345 İngiliz lirasına ulaşmıştır. Girit’in durumu görüldüğü gibi, ithalat ve ihracatı gitgide artmıştır.⁴⁰⁹

Kıbrıs Adası, diğer adalara göre yükselmekte olup, ticareti 1851 senesinde 160.000 lira iken 1864’te 524.319 İngiliz lirasına ulaşmış, ticaret hacmi fazlasıyla yükselmiştir. Bu ticari işlemlerin yükseklik sebebi İngiltere’ye ait bulunmuştur. Fransa’nın 1841 senesinde ada ile olan ticareti birinci derecede iken, daha sonraki bahsedilen değişimin sebebi; dünya pamuk ziraatının yükselmesinden ve adanın önceki üretimine göre üretmemesinden kaynaklanmıştır.⁴¹⁰

Limanların ve ayrıca adaların dış ticaretle ilgili verilerine, gazete haberlerinden hareketle değinilmiştir. Yine 23 Haziran 1866 tarihli gazete haberi de, Halep’in ithalat ve ihracat bilgileri de paylaşılmaktadır. Halep şehri, Hindistan ticaretinin ambar bölgelerinden biridir ve İran ile yapılan ticaretin transit bölgesidir. Halep’in yabancı devletler ile yaptığı ticarete birinci sırayı İngiltere almaktadır ve konumu itibariyle ticarete yeni yollar arayan İngiltere tarafından özellikle dikkate alınmıştır. Ticarete ikinci sırayı Fransa almaktadır ve Marsilya, Halep tahıl üretiminin hemen hepsini alan Fransız şehridir.⁴¹¹ 1864 senesinde, Halep’in ithalatı ve ihracatı artmıştır. Diğer memleketlerden ithal olunan emtianın miktarı 4.032.000 İngiltere lirasına ulaşmıştır. Bu miktarın iki milyon küsur İngiltere lirası, İngiltere emtiasına aittir. Bu, 1860 senesine oranla 635.500 İngiltere lirasından yükselerek ulaşılmıştır. Yalnız İngiltere’ye gönderilen eşya tutarı 95.444 liradan ibarettir. Zikredilen zaman zarfında

⁴⁰⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.; Takvim-i Ticaret gazetesinin verdiği ithalat ve ihracat rakamlarına göre, toplam 12.323.200 frank çıkmıştır. Ancak gazetenin verdiği ithalat-ihracat toplamı 12.083.200 frank’tır.

⁴⁰⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

⁴¹⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 15 Eylül 1867 Cumartesi, 33 Numaralı nüsha.

⁴¹¹ Collas, a.g.e., s. 247-248.

Halep'in iskelesi olan İskenderiye'ye ulaşan emtia yüklü İngiltere gemilerinin miktarı 53 kttadır. İthal olunan 34.000 balya manifaturadan 30.500'ü İngiltere'ye ait bulunmuştur.⁴¹²

Amerika İç Savaşı sebebiyle önce pamuğun fiyatı fevkalade artmış ve ziraatla uğraşanlar her türlü ziraatı terk ederek bağımsız pamuk ekmeye başlamıştır. Pamuğun öneminin artmasıyla, önceden pamuk ekilen araziden üç kat fazlası pamuk ziraatına açılmıştır. Memleket halkı bu ticaretten kâr elde ederek, 1864 senesinin yalnız mayıs ayı içinde 32 kıta İngiltere gemisi vasıtasıyla 12 balya pamuk ihraç etmiştir. Halep, Adana, Maraş sancaklarından yabancı memlekete satılmış olan pamuğun miktarı 92.000.000 kuruşa ulaşmıştır. Bundan yalnız 22.000.000 kuruşu Halep sancağından alınmıştır. 1862 senesinde pamuk 211.900.000 kuruşa ulaşmış ise de 1864 senesinin pamuk ticaretinde, pamuk fidanlarının don görmesinden dolayı zarar edilmiştir. Önceleri, 283.000 dönüm arazinin 70.000 balya verdiği açık iken bu hastalık yüzünden 1864 senesinde 700.000 dönüm araziden ancak 65.000 balya pamuk alınmıştır. Bir müddetten beri pamuğun tutarı fazlasıyla artmıştır. Ancak, geçen sene üretilen pamuğun hayli miktarı satılmadığı gibi bu senenin pamuk mahsulatı da pek iyi olmamıştır.⁴¹³

Halep'te pamuktan sonra en önemli şey yapağıdır. Halkın sanayiden 23.000 balya elde ettiği yapağı, tüccara satılarak Avrupa'ya gönderilir ise de bunun üretim yeriyle Halep İskelesi'ne kadar ulaşımında engeller vardır. Yapağı satın alan tüccar, Arap bedevi ve şeyhlerine hediyeler vererek işlerini görmekte ve bu da tembelliklerine sebep olmaktadır. Halep ile Acemistan Körfezi arasından Halep'e ve Bağdat'a kadar düzenli yollar yapıp, ulaşım aracı geliştirilip artırılrsa, yapağının ulaşımındaki tehlikeler kurtarılsa, zikredilen miktar iki katına ulaşacaktır. Fiyatı da bu yüzden olması gereken yere düşecektir. Halep'ten bir başka meta geçmekte olup, Halep sancağında üretilmemektedir.⁴¹⁴ Diyarbakır, Maraş ve Antep sancaklarından Halep'e geçen bu meta, Liverpool, Marsilya ve Trieste'ye gönderilir. Halep'in eyaletle olan ticareti bahsine gelince; zikredilen senede Halep'ten çıkan mal ve emtianın tutarı 506.644 İngiltere lirasına ulaşmıştır. Yalnız Erzurum'a 20.000.000 kuruşluk ağnam gönderilmektedir. Halep'in yerli akmeşesi meşhur ise de memlekette Avrupa manifaturasına itibar olunduğundan zamanla değeri düşmüştür. Şam ve Kuveyt'te hayli fabrikalar zarar görmüş olduğu gibi geçmiş haline geri dönmüştür. Halep'te ticaretin artışına bağlı olarak bir bankanın kurulması, ticaret için uygun bir hamle olacaktır.⁴¹⁵

⁴¹² Levant Herald gazetesinden alınan haber; Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

⁴¹³ Levant Herald gazetesinden alınan haber; Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

⁴¹⁴ Ürünün adı ile ilgili bilgi verilmemiş. Ürünün geçtiği haber, "üçüncü mertebede gelen meta dahi mazi olup, Halep sancağında hasıl olmadığı halde Diyarbakır'a..." şeklinde verilmiştir.

⁴¹⁵ Levant Herald gazetesinden alınan haber; Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

Ticaretle ilgili olarak bu dönemde Osmanlı ve Avrupa arasında karşılaştırma yapan bir haber dikkati çekmektedir. Gazete haberi, özellikle ölçü birimlerindeki çeşitlilikten dolayı ticarete yaşanan problemi dile getirmiş ve bir teklifte bulunmuştur. Osmanlı tarımında, ticaretinde ve diğer iktisadi faaliyetlerinde bir takım ölçü ve tartı birimleriyle karşılaşmaktadır. Aynı ölçü birimi farklı bölgelerde, yörelerde hatta köylerde dahi değişik değerlere sahiptir. Bu yüzden mahallî ölçü ve tartı birimlerinin genel bir standardının olmadığı görülmektedir.⁴¹⁶ Özellikle “kile”nin yerine göre farklı değerlere sahip olduğu gibi aynı yerde farklı dönemlerde de farklı değerlere sahip olduğu görülmektedir.⁴¹⁷ Gazete haberi de, ölçü birimlerinin standartlaştırılması örneğini “kile” üzerinden ifade etmektedir.

Avrupa devletlerinde “kile”nin değeri eşit olup, tüccarlar arasındaki alış verişi tek bir kalem etrafında hareket etmektedirler. Osmanlı Devleti’nde bu usul, şimdiye kadar dikkate alınmamış ve her yerin kıyye ve kilesi birbirinden farklı olmuştur. Örneğin, Kalas’ın kilesi 132 ve İbrail kilesi 143 kıyye; Selanik ve İzmir’de ise başka başka olup, İstanbul’un kilesi dahi hepsine engel olarak görülmüştür. Bundan dolayı İstanbul’da 400 dirheme; Beyrut ve Batman gibi yerlerde 600 dirheme değer tutulmuştur. Örneğin vezin ve ölçekleri diğerlerine engel olduğu halde tüccar tarafından alınır satılır olmuştur. Halbuki bu hususta önceden kara ve deniz yollarının uzaklığı açısından ticari malların ulaşımı sağlanamamaktadır. Aynı zamanda halk, birbirlerinin tavır ve hallerinden habersiz oldukları için mahsulatın ulaşımı dahi mümkün olmamaktadır. Bu yüzden mahsul çürüyüp telef olmaktadır. Vaktiyle bir kile, bir kıyye ve emsali şeyler birbirlerinin değerine denk olmayan bir biçimde işlem görmüştür. Lakin bir devlette merkez ticarete birkaç yerde kabul edilen kıyye, kile ve bunun gibi şeylerin diğerine göre satın alınmasında hiçbir iyilik olmayacağından, başka akçelerin fiyatını bozabilecektir. Tüccarlar da Osmanlı’nın pek çok yerinde yaptığı alış verişi peyderpey son buldurmaktadır. Bir taraftan demiryolları inşası, yol düzenlenmesiyle beldelerden, denizin ve nehrin başlıca noktalarından ürünün taşınması hakkında ulaşımda kolaylık sağlanacağı da haber edilmektedir. Yolların düzenlenmesi ile ticarete katedilecek yol izah edilmektedir. Kumpanya ve vapurların Osmanlı limanlarına, Osmanlı gemilerinin yabancı iskelelere gidip gelmekte ve yabancı iskelelerden de İstanbul ve beldeleri liman ve iskelelerine sefer etmekte olduklarından ticaretin genişlemekte olduğu ifade edilmektedir. Bir beldeye ait meyvenin kış ortasında İstanbul’da ve devlette mahsulatı çeşitli yerlerde bulunmaktadır. İki üç ayda haber alınacak beldeden artık daha kısa zamanda haber alınacağı bildirilmektedir. Örneğin, Basra’da mektup, vapur ve

---

⁴¹⁶ Ünal Taşkın, Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ 2005, s. X.

⁴¹⁷ Ünal Taşkın, Yüksek Lisans Tezi, s. 65.

demiryolları vasıtasıyla bir memleket halkından birkaç saat ve birkaç gün içinde haber alınacağı ve diğer vilayetlerle karşılıklı konuşma, haberleşme ve mülakat sağlanacağı öngörülmektedir. Bu kolay iletişimin dünyada da meydana geleceği ve ticareti kat ederek alışverişi büyüteceği düşünülmektedir. Ticaret yollarında girilen bu düzenleme gibi, ölçüler hakkında da Avrupa devletlerinin yaptıkları usulle veyahut güzel bir biçimde düzenlenme yapılması gerekmektedir. Her yerde bir kıyyeden ibaret olan dirhem, kile, çek ve emsali şeylerin tek bir ölçü üzere bulundurulması iyi olmayacağından; bunun için tüccar olan veya ticaret bilen kişilerin de bulunduğu Ticaret Nezareti Celilesi tarafından bir komisyon kurulması gerekmektedir. Bu komisyon kurulursa, devlet ve millet büyük bir hizmet görecektir.⁴¹⁸ Bu haber, artan dış ticaret ilişkileri ile birlikte ölçü birimlerindeki çeşitliliğin ticareti zorlaştırıcı etkisini dile getirmektedir. Ulaşım açısından yaşanan zorluğun, ölçü birimlerinin denkleştirilmesinde de yaşanması ile birlikte ticaret yavaşlamaktadır. Ölçü birimlerindeki çeşitlilik, 19. yüzyılın Osmanlısı'nda tartışma konusu olmuş ve devlet adamları, ticaretle uğraşanlar bu çeşitliliğin belli bir standarda ulaşması için çalışmalarda bulunmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirmek istediği önemli bir hedef daha vardır; şirketleşme. Esnaf loncalarının üretimde, Batı karşısındaki etkisini yitirmesi ve Osmanlı'nın ticari anlamda uluslararası alandaki rekabet zayıflığı dolayısıyla, yerli sanayisi iflasa sürüklenmiştir. Bu durumun şirketlerle aşılabacağı düşünülmüştür. “Kalkınma” bahsinde ele alınan Takvim-i Ticaret risalesinde, esnafın birleşerek şirket kurmaları tavsiye edilmişti. Osmanlı'nın ilk dış borcuyla birlikte Sultan Abdülmecid'in “kumpanyalar kuralım da borçtan kurtulalım” şeklindeki ifadesi de bu dönemin sorunlarının şirketleşme ile de aşılabacağını göstermektedir. Ancak bu, arzu edildiği gibi gerçekleşmemiştir. 1856'da kurulan Şirket-i Hayriyye, dışa bağlı ve dış borçlarla finanse edilen bir kurum olmaktan öteye geçememiştir.⁴¹⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, şirketleşme bahsine ayrı bir önem vermiş ve bu dönemde şirketler ile ilgili nizamname, tüzük, madde değişikliklerini ilan etmiştir. Ayrıca, yurtdışından şirket haberleriyle de Osmanlı'da şirketleşmenin örnekleri üzerinde haberler paylaşmıştır. Gazete haberinde, Avrupa'da pek çok şirket ve bu tür idarelerin mevcut olduğu, ticaretlerinin günden güne artış bulduğu belirtilmiştir. Şirketlerin bedel veren ve hissedarlarının fazla olmasıyla istifade ettiklerini, bir iki seneden beri bazı ufak şehir ve kasabalarda büyük şirketler ve hisselerle kurulan küçük şirketler oluştuğunu ifade etmektedir. Şirketlerin bu şekilde nizamları ve direktörlerin kazanç ve üretimleri ve bunların idareleri genişlemektedir. Bu sebepten dolayı,

⁴¹⁸ Ruzname-i Ceride-i Havadis'ten alınan haber: Takvim-i Ticaret gazetesi, 7 Nisan 1866 Cumartesi, 10 Numaralı nüsha.

⁴¹⁹ Prof. Dr. Haydar Kazgan, a.g.e., s. 47.

şirketlerin Osmanlı'da gelişmesi için Avrupa'daki bu gelişmeler değerlendirilmiştir; şirketlerin hangi sebep ve fikirlerle meydana geldiği ve bunun genel faydası ve hizmetleri üzerine bilgiler paylaşılmıştır. Şirket usulünün birçok faydası üzerine durulmuş ve Avrupa'nın içinde bulunduğu kriz ve bununla birlikte Avrupa şirketleri de değerlendirilmiştir.⁴²⁰ Ayrıca, Rusya'da bir şirketten örnek verilmiştir. "Kokas (?) Sanayi Şirketi" adıyla bir kumpanya oluşturulduğu ve şirketin vazifesinin Kokas civarında sanayi ve ziraat ıslahı ve ilerlemesini hedeflediği belirtilmektedir. Kıyı ve kanalların açılması, pamuk ve hububat ziraatı ile ilgili düzenleme ve ilerleme sebepleri için altyapının düzenlenmesi ve onarılması işlerine dikkat edileceği bildirilmektedir. Şirketin altmış sene müddeti ve iki milyon İngiliz lirası sermayesi olduğu ilan edilmiştir. Bu sermayenin hisselerinin yabancı memleketlerde satılacağı ve sermayeye devletin kefil olmayacağı bildirilmiştir.⁴²¹

3.2.4. Uluslararası Mali/Finansal Piyasalara Dair Haberler

İngiltere, Fransa ve İtalya ile ilgili gazete haberleri, Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki dış ticaret ilişkilerini de gösterir. Gazetenin "Hülasa-i Muamelat-ı Borsa" olarak verdiği bendlerin dışında ayrıca, farklı sütunlardaki borsa haberleri de göze çarpmaktadır. Avrupa devletlerinin hazinelerinde açık olan ve kriz yaşayan ülkelerin de her biri dış borçlanmaya mecbur olmuştur. 5 Ocak 1867 tarihli Takvim-i Ticaret gazetesi haberine göre; Rusya devleti, Londra ve Amsterdam bankalarından 150 milyon frank borç alınmış olduğu ve bu yeterli olmadığından 36 milyon franklık esham tahvilin daha tedavüle çıkarıldığı ifade edilmiştir. İtalya Devleti'nin Maliye Bakanlığı, aslı olmayan bedel üzerine 100 milyon franklık esham ihracına izin almıştır. Saksonya Devleti'nin bilinen sarraflarından "Beruşıld" (?) ve "Oppenheim" ile 4 milyon dolar borç imzalanmıştır. İsviçre, Almanya'ya kısa vadeli 3 milyon dolar borçlanmıştır. Fransa Devleti, yeni bir borç akdi düşünmekte ise de henüz gerçekleştirilmemiştir. Avrupa'nın bazı gazetelerinde, Osmanlı Devleti'nin 1867 yılının Ocak ayı Esham-ı Umumiyyesi taksitini ifa etmek üzere geçici bir borç sözleşmesi yaptığından ve borcun faiz ödemesi ile meşgul olduğundan bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin meydana gelen masrafları yüzünden hazinesinin gelirleri, esham faizinin miktarına denk gelmemiştir. Bununla beraber yeniden bir dış borca müracaat etmeksizin üç ay zarfında peş peşe toplam 1.800.000 lirayı bulan iki taksitin ödenmesi gerekmektedir. Ödenmesi buyrulmuş olacağı gibi bu defa akd

⁴²⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 13 Aralık 1867 Cumartesi, 37 Numaralı nüsha.

⁴²¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Şubat 1867 Cumartesi, 56 Numaralı nüsha.

olunan borç, az vakitte bir şey olup, gelir hazinesinin üretim zamanlarında ödenecektir. Ocak ayı kuponunun borcu, devlet gelirinden verilmiş demektir. Yani, devletlerin her biri, dar ve sıkıntılı zamana yakalanmış ve dış borçlanmaya mecbur olmuştur.⁴²²

Borç bahsinde, ayrıca Osmanlı'nın Avusturya Devleti'nden aldığı borç ve faiz haberi de bulunmaktadır. Avusturya Devleti'nden 300 milyon filorin borç alınacağı ve bu borç için %6 faiz verileceği ifade edilmiştir. Harbiye Vekaleti gelecek zamana ait masraflarını ödemek üzere (muhtemelen faiz ödemeleri için) 40 milyon filorin talep etmiştir. Avrupa'nın ticaret özelindeki durumu bütün olarak durgunluğa uğradığından ve bundan sonra ne yolda olacaklarına dair belirsizlikten dolayı, Paris'te bulunan tüccarların çoğunun bir düzenleme yaparak İmparator'a sunacağı haber olarak verilmiştir.⁴²³

Amerika İç Savaşı'nın başladığı yıllarda, pamuk kıtlığı yaşanacağı ve tehlikeli boyutlara ulaşacağı anlaşılmaya başlandı. Hindistan ve Osmanlı'da pamuk yetiştirilmesi üzerine teşvik ve gayretler vardır. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere bu savaş, Osmanlı'nın pamuk üretimini etkilediği gibi diğer bir çok ülkenin üretimini de etkilemiştir. İngiltere'nin kendi hammadde ihtiyacını karşılamak için üretimini teşvik ettiği en önemli ürün, pamuktur. İç savaşın başlamasıyla birlikte o zamana kadar İngiltere'nin ham pamuk talebini karşılayan üretim bölgeleri, pamuk üretimini durdurmuş ve pamuk sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır. Bu yüzden yeni pamuk üretim alanları bulmak için İngiliz sermaye sahipleri faaliyete geçmiş ve Anadolu'yu bu noktada teşvik etmişler ve kampanya faaliyetleri yürütmüşlerdir.⁴²⁴ Bu kampanya faaliyetleri "Ziraat Haberleri" başlığında ele alınacaktır. Ancak, Amerikan İç Savaşı'nın Osmanlı'nın pamuk üretimine etkisi bakımından gazetenin bir haberini burada ifade etmek gerekir.

Amerika'nın devamlı olmayan meselelerinden⁴²⁵ beri, Osmanlı'nın bazı bölgelerinde ve özellikle İzmir'de pamuk ziraatı hayli ilerlemiştir. Bu meselenin geçmesiyle birlikte pamuk fiyatları birden bire düşmüş ve pek çok tüccarın sermayesi durgunluk yaşamıştır. Fakat bir müddetten beri piyasa, orta düzeyde devam etmektedir. Şimdilik pamuğun kantarı İzmir'de 650 kuruşa alınıp satılmaktadır. Turgutlu kasabasında pamuk kozasının kıyyesi 2 kuruştan 100 paraya kadar satılmaktadır. Pamuk fiyatı ile karşılaştırıldığında koza daha karlı görünmektedir.

⁴²² Takvim-i Ticaret gazetesi, 5 Ocak 1867, 49 Numaralı nüsha.

⁴²³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 12 Mayıs 1866 Cumartesi, 15 Numaralı nüsha.

⁴²⁴ Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Bilim Yayınları, İstanbul 1974, s. 77-78.

⁴²⁵ Amerika İç Savaşı'ndan bahsediliyor. 1861'deki Amerikan İç Savaşı sebebi ile Amerika Ticaretinin kesintiye uğraması Batı Anadolu'da pamuk üretiminin karlılığını artırmıştır. 1861-62'de İzmir çevresinde pamuk ekim alanları 4 katına çıkmış ve 1862-63 arasında iki veya üç kez daha katlanmıştır. Bkz. Reşat Kasaba, Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, Belge Yayınları, Ekim 1993, s. 77.

Şöyle ki; bir kantar pamuk, 176 kıyye kozadan hasıl olur, bunun da kıyyesi 90'ar paradan hesaplanırsa, samanı 396 kuruş tutar. 49,5 kuruş kabuğundan çıkarma masrafı çıkarıldığı zaman ve fabrikacıya kalmak üzere bırakılan her kantarda 10 kuruş fabrika faaliyeti ve 4,5 kuruş hamallığı eklenirse pamuğun kantarı, 460 kuruş olması gerekir. Halk, hem alacaklarını vermekten dolayı hem de tahsildarların kozayı pamuk yapacak kadar müsaade etmemesinden dolayı, kozaları pamuk yapmayıp da koza şeklinde ucuz satarak, her kantarda 200 kuruş almaktadır. 1867 yılının Kasım ayı sonunda, Manisa'dan gelen ödeme, bir aya bölünse idi, halk hiç değilse 200 bin kuruş fayda görecekti. 1867 senesi pamuk mahsulü Manisa'da oldukça bereketli olup, yalnız Turgutlu kasabasında 3 milyon kıyye pamuk kozası meydana gelmiştir. Amerika pamuk tohumundan yetiştirilen pamuk kıymetli ve yerli cinsine göre üstün olduğundan, Osmanlı Devleti Amerika'dan lüzumu kadar tohum almış ve halka ne bulursa sakınmadan yapmak ve dağıtmak üzere her türlü teşvik ve tarifte bulunmuştur. Fakat birkaç senedir ipek böceği tohumuna bulaşan hastalık yüzünden dut ağaçları sökülüp yakılmaktadır. Halka ayrıca emek ve masraf yüklemiştir. Kasaba'da ipekçilik düşme derecesine gelmiştir. Çünkü Eyden sancağının ipek öşrü beş altı yükü⁴²⁶ ve Turgutlu kasabasının iki yükü 50.000 kuruşa ihale olunmaktadır. Eyden'in ipek öşrü yirmi otuz bin kuruşa düşmüştür. Kasaba'da ise böcek tutmak terk olunmuştur. Hastalık olmayan yerlerden, her sene tohum alınsa ve halka dağıtılsaydı ve halk, bu konuda vaktiyle yerli idareler tarafından bilgilendirilseydi ya da dut ağaçlarının yüzdürülmemesine devam edilseydi böyle kıymetli bir mahsulün kaybedilmeyeceği belirtilmektedir.⁴²⁷

3.2.5. Ticari İşlemlerin Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

Takvim-i Ticaret gazetesinde “Hülasa-i Muamelat-ı Ticariye” şeklinde basılan ticari işlemlerin özetleri, belli başlı ürünlerin fiyatlarını, fiyat değişimlerini ve bu değişimlere sebep olan sosyal, coğrafi ve iktisadi unsurlarını değerlendirmektedir. Haftalık yapılan alışverişin analizini yapan bu özetler, “ticari mal borsası” şeklinde değerlendirilebilir. “Esham-ı Umumiyye” başlığı altında değerlendirilen borsanın konusu/ürünü, esham-ı umumiyye denilen borçlanma kağıdıydı. Ticari işlemlerin özetlerini ise kahve, şeker, pirinç, tuz, yağ, ipek, hububat, baharat, zahire malları ve alkollü içkiler başta olmak üzere vapur kömürü, manifatura, havyar, çay, ispirto, mum, demir, kurşun, çelik, çivid ve kırmız gibi ürünler oluşmaktadır. Bu

⁴²⁶ Yük, 100.000 kuruşluk mal veya tutardır.

⁴²⁷ Takvim-i Ticaret gazetesini, 1 Aralık 1867, 44 Numaralı nüsha.

ürünlerin fiyatı, fiyat değişimleri ve bu değişimlere sebep olan unsurlar açıklandığı gibi uluslararası ticaretle ilgili bilgiler de verilmiştir. 1866 yılının haziran ayına ait üç haftalık, temmuz, eylül, ekim aylarına ait birer haftalık özetlerine ulaştığımız bu ticari işlemlerde; ürünün Osmanlı'ya nereden getirildiği, ürünlerin menşei ve ürünün piyasadaki miktarı ile ilgili açıklamalar bulunmaktadır.

3.2.5.1. 9 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

İstanbul'da tüccarda bulunan manifatura, şeker ve kahve gibi emtianın miktarı, günden güne kıtlık bulmuştur. Emtiayı satın alma zamanında müşterinin ve talebin arttığı açık ise de bir müddetten beri alışverişte ve özellikle nakitte darlık vardır. Emtia bedelinin ödenmesinde büyük tüccar tarafından verilen yer ve kolaylıklar şimdilik gösterilmediğinden haziranın ilk haftasında meydana gelen alışveriş, sınırlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Kahve, şeker ve pirincin fiyatı artmış, İngiltere manifaturası ise hayli değer görmüştür. İhraç olunmak üzere satışa sunulan pamuğun fiyatı ise cinsine göre kıyyesi 9,5 ve 10,5 kuruşa kadar düşmüştür. Pamuğun piyasada bulunan miktarı ancak iki bin balyadır. Bursa ve civarındaki yerlerden ipek mahsulatı hakkında alınan haberler iyidir. Yağmurdan dolayı ipek böceklerinin hasta olmadığı ancak Rumeli sahillerinde bulunan bazı yerlerde özellikle Bosna'da ipeğin hastalığı korkutmuştur. Ancak diğerlerinden fazla hububat yükü meydana gelmiştir. Şimdiki halde İstanbul'da ambarı bulunan zahirenin miktarı 180 bin kiloya ulaşmıştır. Buğday Osmanlı'dan ve vapur değirmenlerinden hayli satın alındığından fiyatı biraz ilerleme bulmuştur.⁴²⁸

3.2.5.2. 17 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

İstanbul ve taşralarda emtianın değer bulacağı bilinir iken ticaret politikası düzelmediğinden ve politik düzensizliğin kazancı etkilemesinden dolayı, ticaret işlemi durgun geçmiştir. Haziranın ikinci haftasında satılacak şeyin yalnızca pirinç olduğu görülmektedir. Haziranın ilk haftası fiyatı bayağı düşmüş olan İngiliz manifaturası da Avrupa'da emtia fiyatının ölçü olan yerlerden gelmiştir. Avrupa'daki bazı olayları takip eden Osmanlı'da da fiyat hayli ilerlemiştir. Pamuk ve İngiliz manifaturasının, Liverpool ve Manchester tarafından gelen bazı uygunsuz haberler sebebiyle fiyatları düşmüş ve eski düzeyini bulmuştur. 10-17 Haziran arasında 1.500 çuval kadar kahve satılıp; bunun çoğu taşraya ve kalanı yerli idarelere

⁴²⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 9 Haziran 1866 Cumartesi, 19 Numaralı nüsha.

ayrılmış olduğu halde, yine de emtianın fiyatına göre tahvil meydana gelmemiştir. Kahvenin âlâ cinsinin çuvalı 1.040 kuruştan 1.080 kuruşa, cins üstü 860'dan 920 kuruşa kadar satılmıştır. 10-17 Haziran arasında satılan şekerin miktarı 8.000 kantara ulaşmış olup, bunun âlâ cinsinin fiçısı 245 kuruştan 250 kuruşa, Fransız şekeri 240'dan 245'e kadar, büyük kale şekeri 270'e kadar ve ufak kale şekeri 280'e kadar satılmıştır. İtalya çuvalı 50 franka ve İngiliz çuvalı 220 kuruşa kadar olmak üzere 2.500 çuval pirinç satılmıştır. Osmanlı tarafından alınmış olan pirincin miktar bedeli, taksit ile ödeneceğinden 100 kg. içeren çuvalı 55 franktan hesap olunmuştur. Mısır pirincinin kıyyesi 4 kuruşa kadar, kalay çubuğu sandığı 680 kuruşa kadar, Sibir yağının 12,5 kuruşa, Ton yağının 7 kuruş 30 paraya ve havyar cinsine göre 25'ten 32'ye kadar ve zeytin yağının fiyatı ise geçen güne nispetle ilerlemiştir. İvalinin 7,5 kuruşa kadar Vader Amid (Diyarbakır?) ve Midilli'nin dahi 7 kuruş 10 paraya, siyah biberin kıyyesi 6 kuruşa, kırmızı biberin 4,5 kuruşa, kuru karanfilin kıyyesi 5 kuruş 10 paraya, tarçın 17,5 kuruşa, ala kırmızın kıyyesi 70 ve cinslerinin 55'ten 60'a kadar satılmaktadır. Çividin âlâsı 45 kuruşa, adisi 88 kuruşa kadar, karfiçe çivisinin fiçısı 1.000 kuruşa, parça olarak kurşun fiçısı 170 kuruşa, tenekenin iki sandığı 220 kuruşa satılmaktadır. Çayın cinsine göre fiyatı 25 kuruş, 55 kuruş ve 70 kuruşa kadar çıkmıştır.⁴²⁹

Amerika Romunun (içki) 500 dirhemlik şişesi 8 kuruş 30 paraya, İngiliz geni 9,5 kuruşa, Moskova demiri kantarı 115 kuruşa, İngiliz geni 66, viyekarın kıyyesi 17 kuruşa satılmaktadır. Vapur kömürünün tonu âlâ cinsi 38 ve cins üstü 36 şiline kadar satılmaktadır. Pamukların fiyatı düşerek Gürcistan ve İran'ın kıyyesi 9 kuruş 10 paraya satılmaktadır. Kivi ve adisinin 12 kuruşa kadar, Ankara tiftiği 48 kuruşa, sarı bal 66 ve afyonun kıyyesi dahi 220 kuruşa kadar satılmakta bulunmuştur. İpek hakkında alınan son habere göre; Bursa'dan istenilen ipek sağlanmış ise de soğuk ve rutubetli havadan dolayı Edirne'nin ipek böcekleri hasta olmuş ve dolayısıyla havalar o taraflarda nemli ve yavaş gitmiş, bu yüzden ipekte azalma olacağı düşünülmüştür.⁴³⁰

10-17 Haziran içinde dahi Karadeniz'den İstanbul'a hayli zahire ve hububat gelmiş ise de bunların kötü olanları nakletmekten kaynaklanmıştır. Bu yüzden zahire ve hububatın burada kalmayıp, Harbiye'den tedarik edilmesi ve (kötü olanların da) zahire ihtiyacı bulunan İtalya Devleti iskelelerine nakil olunması kararlaştırılmıştır. Mahsulatın Bosna, Rumeli, Anadolu ve Besarabya taraflarında bereketli olacağı düşünülmektedir. Zikredilen sebeplerden dolayı zahire fiyatı düşmeyip ilerlemiş olduğu ve yerli idareler için bu hafta (9-16 Haziran 1866) satılmış olan buğdayın miktarı 40.000 kiloya ulaşmış olduğu görülmektedir. Buğdayın fiyatı cinsine

⁴²⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Haziran 1866 Cumartesi, 20 Numaralı nüsha.

⁴³⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Haziran 1866 Cumartesi, 20 Numaralı nüsha.

göre 9,5'ten 11,5'e kadar çıkmıştır. İstanbul'da ambarda bulunan buğdayın miktarı 60.000, mısırın 20.000 ve arpanın 25.000 kilodan ibaret bulunduğu alınan haberlerden öğrenilmiştir.⁴³¹

3.2.5.3. 22 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

17-22 Haziran arasındaki ticari işlemlerdeki durgunluğun sebebi, geçmişindeki kalıcı sorunlarından dolayıdır. Emtianın fiyatı aslen tağyir olmuş, tahvili meydana gelmemiş ve bazı derecelerde fiyatının ilerlemesi sağlanarak satılmıştır. Yaklaşık 1.500 kantar şeker ile bir miktar pirinçten başka kayıtlı hiçbir şey alınıp satılamamıştır. Birkaç günden beri hububat, kahve ve şeker gibi ürünler ile sanayi eşyası gibi şeylerin Osmanlı'da yokluğu söz konusudur. Nakdin ve alışverişin büyük tüccar tarafından gerçekleştirilmesi, bu konuda kolaylıkların görülmesi ve genel emniyetin hareketli olması sebebiyle emtia fiyatı yükselmiştir. 17-22 Haziran içinde külçe olarak Osmanlı tarafından hayli miktar kurşun satın alınmış, bedeli ise eski ve işe yaramaz pirinç toplarıyla birleştirilmiş ve ödenmiştir. İhracat durgun halde bulunsa da yapağı aranılmış ve biraz satılmıştır. İpeğin gelecek mahsulatı hakkında Tevarday'dan gelen haberler aksi ve muhalif bulunmaktadır. Bursa'da sağlam ipeklerin arzu olunacak halde bulunduğu birçok mektup ile tasdik olunmuştur. Diğer taraftan bazı bölgelerde ipek mahsulatı yumuşamış ve mahsulatın kötüsünün meydana geldiği haber verilmişse de ziraatı olunmuştur. Japonya pamuk tohumunun övüldüğü kadar iyi ürünleri görülememiş, yerli tohumun daha çok mahsulat vereceği anlaşılmıştır.⁴³²

Takvim-i Ticaret gazetesinin 20 numaralı nüshasında devam eden haberde; Afyon hakkında gelen haber uygunsuz olduğu ifade edilmiştir. 1866'dan evvelki senelerde alınan mahsulata göre, 1866 senesi ancak salt mahsul alınacağı anlaşılmış ve bu durum fazla beğenilmemiştir. Afyonun fiyatı yavaşça yükselme bulmuştur. Bu hafta (17-22 Haziran), Karadeniz'den İstanbul'a hayli hububat gelmiş ise de bunlardan cüz'i miktarı yerli sarfiyat için ayrılıp, kalanı İtalya'ya gönderilecektir. İstanbul ufak değirmenleriyle bazı civarlardan 50 bin kilo kadar buğday satın alınmış olduğu halde İstanbul'da ambarı bulunan buğdayın 130.000, Mısır buğdayının 30.000 ve arpanın da 20.000 kilodan çok bulunmadığı bilinmektedir. Yavaşça esen Lodos rüzgarıyla İstanbul Haliç'e dünya gemileri ulaşmış ise de toplam geminin ve

⁴³¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Haziran 1866 Cumartesi, 20 Numaralı nüsha.; Ambarda bulunan miktarlar, aynı zamanda "EK 4: Zahir Fiyatı Cetveli" altında gösterilmektedir.

⁴³² Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

özellikle belirsiz devletler sancağı altında bulunanların gemilerin kirasının düşmemiş olduğu elde edilen bilgilerden bulunmuştur.⁴³³

3.2.5.4. 27 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

Taşra tüccarı, alışverişte durgunluğun devam edeceğini düşünmüş ve bu sebeple malları satın almaya başlamıştır. Bu durum, alışverişin revacına sebep olmuştur. Asker tayin vesilesi için Osmanlı'dan hayli erzak ve ufak şeylerin satın alınması, zahire fiyatının da yükselişine neden olmuştur.⁴³⁴

Tablo 6.a 20-27 Haziran 1866 Tarihinde Şeker ve Pirinç Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	20 Haziran 1866	27 Haziran 1866
Flemenk Şekeri (kuruş)	250	255
Cins üstü Flemenk Şekeri (kuruş)	246	248
Fransız Ufak Kale Şekeri (kuruş)	280	285
Büyük Kale Şekeri (kuruş)	260	265
İtalya Pirinci (78 kıyyelik) (frank)	48	50
Cins Üstü İtalya Pirinci (78 kıyyelik) (frank)	44	46
Mısır Pirinci (kıyyesi) (kuruş, para)	3,30	3,35
İngiliz Pirinci (çuval) (kuruş)	215	220

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

İran ve Gürcistan'a gönderilmek üzere bir miktar toz şekerinin satın alınmasından dolayı şekerin fiyatı cüz'ice artmış ise de bunu takiben 4.000 kantar daha şeker geldiğinden, önceki fiyatına indirmiştir. Âlâ cinsinden Flemenk şekerinin kantarı 250'den 255 kuruşa, cins üstü 246'dan 248 kuruşa, Fransız ufak kale şekerinin kantarı 280'den 285 kuruşa ve yine büyük kale şekerinin kantarı 260'dan 265 kuruşa kadar satılmaktadır. 22-28 Haziran tarihi içinde kahve müşterisi az olduğundan, riva kahvesinden âlâ cinsinden 100 kıyye olmak üzere çuvalı 1.020'den 1.050 kuruşa ve aşağı cinsinden 880'den 960 kuruşa olarak 700 çuval kadar ancak satılmıştır. Fela-yı çubuğunun kantarı 680'den 700 kuruşa ve pirinç alışverişi devam üzere olduğundan, İtalya pirincinin iyi cinsinden 78 kıyye olmak üzere çuvalı 48'den 50 Frank'a ve cins üstü 44'ten 46 Frank'a, İngiliz pirincinin çuvalı 215'ten 220 kuruşa, Mısır pirincinin kıyyesi 3 kuruş 30 paradan 3 kuruş 35 paraya kadar satılmaktadır.⁴³⁵

⁴³³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

⁴³⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

⁴³⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

Tablo 6.b 20-27 Haziran 1866 Tarihinde Yağ, Baharat, Çivid, Kahve, Kırmızı, Rom, İspirto, Çay, Çelik, Kurşun, Bakır, Demir, Teneke, Hırdavat, Vapur Kömürü Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	20 Haziran 1866	27 Haziran 1866
Sibir yağı (kıyye) (kuruş, para)	11,10	11,30
Meskutun Yağı (kıyyesi) (kuruş, para)	6,5	7
Siyah Biber (kıyye) (kuruş, para)	5,5	6
Kırmızı Biber (kıyye) (kuruş, para)	5,30	6
Kuru Karanfil (kuruş)	-	6
İyi Çivid (kuruş)	110	130
Adi Çivid (kuruş)	50	65
Riva Kahvesi âlâ cinsi (100 Kıyyeden Çuvalı) (kuruş)	1.020	1.050
Kırmızı cinsi (kıyyesi) (kuruş)	60	65
Siyah Kırmızı (kıyyesi) (kuruş)	50	55
Karışık Kırmızı (kıyyesi)	40	45
Amerika Romu (500 dirhemlik şişesi) (kuruş, para)	8	8,5
İngiliz Romu	9	9,5
Amerika İspirtosu (kıyyesi) (kuruş, para)	5,10	5,5
Trieste İspirtosu (kıyyesi) (kuruş, para)	4,5	4,30
Hong Kong Çayı (kuruş)	23	27
Pekin Çiçek Çayı (kuruş)	50	60
Trieste Çeliği (sandık) (kuruş)	170	185
Newcastle Vapur Kömürü (Ton) (şilin)	37	37,5
Cardiff Vapur Kömürü (Ton) (şilin)	35	36
İspanya Kurşunu (kantarı) (kuruş)	150	160
Demir ve Hırdavat (kantarı) (kuruş)	165	170
Teneke (iki sandık) (kuruş)	340	350
Bakır (kıyyesi) (kuruş, para)	16,5	17,5
Meskun Demir (kantarı) (kuruş)	110	113
İngiliz Demiri (kantarı) (kuruş)	66	68

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

Sibir yağının kıyyesi 11 kuruş 10 paradan 11 kuruş 30 paraya ve meskutun yağının kıyyesi 6,5'tan 7 kuruşa kadar satılıyor. Baharat alışverişi cüz'i olduğundan siyah biberin kıyyesi 5,5'tan 6 kuruşa, kırmızı biberin kıyyesi 5 kuruş 30 paradan 6 kuruşa kadar, kuru karanfilin kıyyesi 6 kuruşa kadar satılıyor. Bu yabancıların alışverişi olmadığından baharat gibi düşüşte ise de fiyatı olduğu gibi gelecekte açıklanacaktır. Şöyle ki; iyi çividin kıyyesi 110'dan 130 kuruşa, adisi 50'den 65 kuruşa kadar, kırmızı cins ailesinden kıyyesi 60'tan 65 kuruşa,

siyah kırmızın kıyyesi 50'den 55 kuruşa, karışık kırmız 40'tan 45 kuruşa kadar satılmaktadır. Amerika Romu 500 dirhemlik şişesi 8'den 8,5 kuruşa, İngiliz Romu 9'dan 9,5 kuruşa, Amerika ispiertosunun kıyyesi 5 kuruş 10 paradan 5,5 kuruşa ve Trieste ispiertosunun kıyyesi 4,5 kuruştan 4 kuruş 30 paraya kadar verilmektedir. Çay alışverişi durgundur. Hong Kong çayının kıyyesi 23'ten 27 kuruşa, Pekin çiçek çayının kıyyesi 50'den 60 kuruşa ve Trieste çeliğinin çeşitli sandığı 170'den 185 kuruşa satılmaktadır.⁴³⁶

Yerli bölge ve sahilleri için hayli vapur kömürü satılmış olup; Newcastle vapur kömürünün tonu 37'den 37,5 şiline, Cardiff vapur kömürünün tonu 35'ten 36 şiline ve İspanya kurşununun kantarı 150'den 160 kuruşa, demir ve hırdavatın 1. numaradan 12. numarasına kadar kantarı 165'ten 170 kuruşa, tenekenin iki sandığı 340'tan 350 kuruşa, tahta olarak bakırın kıyyesi 16,5'ten 17,5 kuruşa, meskun demirinin kantarı 110'dan 113 kuruşa ve İngiliz demiri çeşidinin kantarı 66'dan 68 kuruşa, çemberlisinin kantarı 68'den 70 kuruşa ve genel üretime mahsus demirin kantarı 72'den 74 kuruşa, karfiçe çivisinin fıçısı 92'den 102 kuruşa satılmaktadır. Anvers'in ispermeçet mumunun 11 kg'lık sandığı 117'den 120 kuruşa ve 11,5 kg.'lık sandığı 121'den 123 kuruşa satılmaktadır. Fransa'nın 12 kg.'lık sandığı 126'dan 130 kuruşa ve Viyana ispermeçet mumunun kıyyesi 17'den 17,5 kuruşa kadar satılmakta bulunmuştur.⁴³⁷

Tablo 6.c 20-27 Haziran 1866 Tarihinde Demir, Çivi, Mum Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	20 Haziran 1866	27 Haziran 1866
Çemberli Demir (kantar) (kuruş)	68	70
Genel Üretimli Demir (kantar) (kuruş)	72	74
Karfiçe Çivisi (fıçı) (kuruş)	92	102
Anvers İspemeçet Mumu (11 kg.lık sandık) (kuruş)	117	120
Fransa İspemeçet Mumu (12 kg.lık sandık) (kuruş)	126	130
Viyana İspemeçet Mumu (kıyyesi) (kuruş, para)	17	17,5

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

Bu aralık (20-27 Haziran 1866) İstanbul'dan emtia ihracatında pek de önem görülmemektedir. Hatta pamuk fiyatının düşüklüğü yüzünden yabancı tüccarların bazıları satışa rağbet etmemekte, mevcut pamuğu korumakta ve bazıları da kendi hesaplarına Avrupa'ya göndermektedir. Fakat yerli idare için 100 balya kadar pamuk satılabildiği görülmüştür. Gavenin (?)

⁴³⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

⁴³⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

kıyyesi 12,5'ten 13 kuruşa, adisinin 12'den 12,5 kuruşa, Gürcistan ve İran'ın 10'dan 10,5 kuruşa ve Baykeserinin (?) 9,5'ten 10 kuruşa kadar satılmıştır.⁴³⁸

Pamuk yok fiyatına gelinceye kadar düşmekte ancak şu aralık (20-27 Haziran 1866) cüz'i revacı görülmektedir. Pamuğun temizinin kıyyesi 14'ten 15 kuruşa, kirlisinin 7,5'ten 8 kuruşa satılmıştır. Siyah mazının kıyyesi 13'ten 14 kuruşa, karışığı 10'dan 10,5'a, beyazın 6'dan 7 kuruşa, sarı bal mumunun 20'den 22 kuruşa ve iyi kil yağının meskali 20'den 22 kuruşa kadar satılmaktadır. İtalya tarafından talep olduğundan, bu aralık fiyatı revaç bulmakta olup İngiltere'ye gönderilmek üzere bu hafta (20-27 Haziran 1866) zarfında 50 bin kilo İstanbullu buğday ve 20 bin kilo arpa satılmıştır. İstanbul vapur değirmenlerinden 60 kıyye olarak 2.500 ufak çuval olarak satılmış olup 5.000 ufak çuval daha mevcuttur.⁴³⁹

3.2.5.5. 7 Temmuz 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

27 Haziran 1866 tarihinde belirtilen ticaret işlemlerine gelen revaç 7 Temmuz'da son bulmuştur. Mamulat alışverişi, geçmiş hale geri dönmüş ve emtia ticaretinin ihracat ve ithalatı durgun geçmiştir. Doğrudan doğruya Karadeniz'den Bahrisefid'e geçen buğday yüklü gemiler hesap olmaksızın Fransa ve İtalya için farklı cinslerden olarak 50 bin kilo buğday, İngiltere için 20 bin kilo Mısır buğdayı ve 25 bin kilo arpa satın almış olduğundan, bu hafta (30 Haziran-7 Temmuz) es'ar fiyatı yine cüz'i ilerlemiştir. Buğday ve Mısır buğdayının kilosunda ikişer ve arpanın kilosunda üçer kuruş artış vardır. Ufak alışverişine gelince, bu günlerde hayli revaç bulmuştur. Yüksek fiyatla beraber, vapur değirmenlerinden âlâ cinsinden 60 kıyyeden ibaret olan bir çuvalı 140'tan 145 kuruşa, cins üstü 130'dan 132 kuruşa ve adisi 120'den 122 kuruşa olmak üzere altı bin ufak çuval satılmıştır. Değirmenlerde ufağın 2.500 çuvalı mevcuttur. Bundan başka çuvalından 10'ar kuruş noksan fiyatıyla ufak 1.200 çuval Rusya'ya satılmıştır. Yaklaşık 4.000 ufak çuvalı mevcuttur. Erzak, boya ve ispirto fiyatları 30 Haziran 1866 tarihli Takvim-i Ticaret gazetesinde gösterilen derecelerde olup, değişmemiştir. Fakat tuz ve kale şekerinin kantarında iki ve üç kuruş kadar fiyatı düşmüştür. Zeytin yağının alışverişinde bir revaç yoksa da fiyatı geçmiş fiyattan fark etmemiştir. Gümölcine yağının kıyyesi 7 kuruş 10 paraya, Girit ve Midilli yağının kıyyesi 7 kuruş 10 paradan 7,5 kuruşa kadar satılmaktadır. Sibir yağı normal olup, kıyyesi 14 kuruştan 10,5 kuruşa ve Hamburg yağı 7'den 7,5 kuruşa satılmaktadır. Sibir yağının bu aralık gelmesi gözetilmektedir. Gerek yerli idare için ve gerek

⁴³⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

⁴³⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

Karadeniz vapur kumpanyaları için bir hayli vapur kömürü satın alınarak Newcastle vapur kömürünün tonu 35,5'ten 36,5 milyona ve Cardiff kömürü tonu 35'ten 36 şiline satılmaktadır.⁴⁴⁰

3.2.5.6. 1 Eylül 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

Üç aydan beri Avrupa'da sermaye ortaya çıkınca, mevcut hallerin ve baskının neticesi olarak ticaretin girdiği zor düğüm, günden güne açılmıştır. Fakat sınır genişletme meselelerinden dolayı konuşulan uyuşmazlık ve Avrupa politikasının geçmişine göre karışık hal seyredeceği haberleri, bu hafta (24 Ağustos-1 Eylül) içinde ticaret işlemlerine aşırı derecede durgunluk getirmiştir. 1 Eylül 1866'da Fransa'dan bir miktar toz şekeri gelmiş olup, cinsine göre kantarı 238'den 247,5'a kuruşa yaklaşık 700 kantar satılmıştır. Flemenk şekeri az olup tüccarlarda bulunmamaktadır. Kale şekerinde dahi revaç olduğu gibi büyük kale şekerinin kantarı 265 kuruşa ve 2,5 okkalık ufak kale şekerinin kantarı 275 kuruşa satılmaktadır. 600 çuval kahve satılıp, âlâsından çuvalı 1.020 kuruştan 1.040 kuruşa, kahvesinin cins üstü çuvalı 920 kuruştan 960 kuruşa kadar ve adi cinsi 840 kuruştan 860 kuruşa kadar satılmaktadır. Pirinç alışverişi geçen haftadan daha hızlıdır. Satışı yalnız Osmanlı'nın satışından ibarettir ve miktarı geçmiş hesabıyla âlâ cinsi 78 kıyyeden ibarettir. Pirincin çuvalı 45 franktan 47 franka kadar ve cins üstü pirinç 41 franktan 43'e kadar satılmıştır. Mısır pirincinin kasası 3 kuruş 25 paradan 3 kuruş 35 paraya kadar satılmaktadır.⁴⁴¹

Tablo 7 24 Ağustos-1 Eylül 1866 Tarihinde Kahve, Pirinç Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	24 Ağustos 1866	1 Eylül 1866
Kahve âlâ cinsi (çuval) (kuruş)	1.020	1.040
Kahve cins üstü (çuval) (kuruş)	920	960
Kahve adi cinsi (çuval) (kuruş)	840	860
Pirinç âlâ cinsi (78 kıyyelik çuvalı) (frank)	45	47
Pirinç cins üstü (çuval) (frank)	41	43
Mısır Pirinci (kasa) (kuruş, para)	3,25	3,35

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Eylül 1866 Cumartesi, 31 Numaralı nüsha.

1866 yılı Ağustos ayının son haftasında, alkollü içkilerde hayli satış vardır. Alkollü içkilerin özellikle Romun cins âlâsı yok gibi olduğundan 2,5 kıyyeden oluşanı 12,5'tan 13 şişeye kadar satılmıştır. Boston Romunun biri 13'ten 13,5 şişeye kadar, Varak Romu 9'dan 9,5

⁴⁴⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 7 Temmuz 1866 Cumartesi, 23 Numaralı nüsha.

⁴⁴¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Eylül 1866 Cumartesi, 31 Numaralı nüsha.

şışeye kadar, İngiliz Romu birer liraya Osmanî verilmektedir. Trieste ispiertosunun 22 kıyyesi, Amerika ispiertosunun 17'den 17,5 kıyyesiyle ve Fransa ispiertosunun 18'den 18,5 kıyyesi birer liraya Osmanî'ye satılmaktadır. Alışverişi kolay olup, kantarı 650 kuruştan 660 kuruşa kadar ve çinkonun kıyyesi 4 kuruş 10 paradan 20 paraya kadar satılmaktadır. İran ticareti bu hafta (24 Ağustos-1 Eylül 1866) hayli çay satıp, fakat cinsi gibi fiyatı da fazlasıyla farklı olduğundan açıklamalardan vazgeçilmiştir. Çin memleketinden çokça Pekin çayı getirilmiş, kasası 40 kuruştan 70 kuruşa kadar ve Hong Kong çayının kıyyesi 21 kuruştan 30 kuruşa kadar alışveriş olunmaktadır. Cinsinin tonu ve çıkış yerine göre, 35 şilin 6 penseden 38 şiline kadar olarak hayli vapur kömürü satılmıştır. Bu da alışverişin durgunluk üzere olduğunu göstermektedir. Kırmızın cins âlâsından kıyyesi 63 kuruştan 65 kuruşa, farklı olanı kıyyesi 45 kuruştan 50 kuruşa kadar ve cins üstü 55 kuruştan 80 kuruşa kadar satılmaktadır. Rusya yağının sadesi çok üzere gelip; toptan kıyyesi 10 kuruştan 10 kuruş 10 paraya kadar satılmaktadır. Zeytin yağının alışverişinde fazlasıyla revaç olduğundan fiyatı yükselmiş; Kuşadası ile Midilli yağının kıyyesi 7 kuruş 10 paraya, Edremit yağı 7,5 kuruşa, Girit yağı 7 kuruş 30 paraya ve Mora yağı 8 kuruş 10 paraya olarak satılmıştır. Yerli sarfiyatı için bu hafta (24 Ağustos-1 Eylül 1866) içinde 80.000'den 100.000 kıyyeye kadar zeytin yağı satılmıştır. Önceleri zeytin yağı ürününün bereketli ve bolluk üzere olacağına inanılmaktaydı. Sonraki yağmurun devamlı müddette olması ve sonra kesilmesi ile meydana gelen kuruluştan, nemsizlikten üretimi daha aşağı çekmiştir.⁴⁴²

Ufak ticaretinde revaç görülmüş, Osmanlı topraklarından ve Rusya'dan gelen ufaktan 3.500 çuval satılmıştır. Estonya ufağının cins âlâsından 60 kıyyenin çuvalı 145 kuruştan 146 kuruşa, cins üstü 135 kuruştan 136 kuruşa, adisi 124 kuruştan 126 kuruşa ve pek aşağısı 114 kuruştan 116 kuruşa satılmıştır. Havace ufağının âlâsından 62 kıyyenin çuvalı 150, cins üstü 140 ve adisi 130 kuruşa satılmaktadır. Gerek Estonya gerek Havace yakınlarında 2.500'den 300 kadar çuval ufak vardır. Avrupa'dan ve özellikle Marsilya'dan gelen haberlere göre; bu sene zeytin mahsulatında feyz ve bereket olacağı sebebiyle adet olarak fiyat belirleme işi, bazı ticaret işlemlerine göre hareket vermiştir. Kuraklıktan dolayı hasadın hayli sürede bozulup beklemesi ile üretim yarım gerçekleştiğinden ve buna rağmen mahsul alınacağı anlaşılmış olduğundan es'ar fiyatı yükselmeye başlamıştır. Bu aralar (23 Ağustos-1 Eylül) es'arın fiyatı düşmüş ve bu bölümde üretildiği kadar alışveriş meydana gelmemiştir. Bu durgunluk müşteri bulunamamasından değil, ambarlarda mevcut es'arın yetersizliğindedir. Bu hafta (23 Ağustos-1 Eylül), 10 bin kilo İstanbul'a buğday, 8 bin kilo Mısır buğdayı ve 12 bin kilo arpa satışı

⁴⁴² Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Eylül 1866 Cumartesi, 31 Numaralı nüsha.

olmuştur. Yabancı memleketlere ihraç olunmuş, yerli sarfiyat için dahi farklı cinslerden hayli es'ar satılmıştır.⁴⁴³

3.2.5.7. 6 Ekim 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

Muamelat-ı Ticariye, 1-6 Ekim içinde, geçen günlerden ziyade kazanç etmiştir. Alışveriş revaç bulmuş olup, her türlü eşyada ihracat ve ithalat yapılmıştır. Gürcistan ve İran tüccarı tarafından çay, züccaciye eşyası ve manifaturaya dair meydana gelen satış, genellikle ticaretin iyi cereyanına vesile olmuş ve hayli mal satılmıştır. Şu aralık (1-6 Ekim 1866) bir miktar kahve gelmiş ise de mamul olduğu üzere revacı olmadığından, fiyatı düşüşe yönelmiş, 600 çuval kadar ancak satılmış ve tüccarların da 3.000 çuval miktarında mevcudu bulunmuştur.⁴⁴⁴

Tablo 8.a 29 Eylül-6 Ekim 1866 Tarihinde Şeker Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	29 Eylül 1866	6 Ekim 1866
En Âlâ Şeker (kantar) (kuruş)	256	260
Âlâ Şeker (kantar) (kuruş)	252	254
Cins Üstü Şeker (kantar) (kuruş)	250	252
Büyük Kale Fransız Şekeri (kantar) (kuruş)	280	285
Küçük Kale Fransız Şekeri (kantar) (kuruş)	290	295

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

Şeker alışverişinde revaç görülmüş, fiyatı dahi yükselmeye başlamıştır. En âlâ şekerin kantarı 256 kuruştan 260 kuruşa, âlâsı 252 kuruştan 254'e, cins üstü 250 kuruştan 252 kuruşa, büyük kale Fransız şekerinin kantarı 280 kuruştan 285 kuruşa, küçük kalesi 290 kuruştan 295 kuruşa kadar satılmaktadır. 1-6 Ekim arasında 1.200 kantar şeker gelmiştir. 1.400 kantarı satılıp 2.000 kantar kadar mevcutta vardır ve 4.000'den 5.000 kantara kadar şeker yolda olup, gelmek üzeredir.⁴⁴⁵

Yerli sarfiyat ve civar iskeleler için meydana gelen satıştan dolayı birinci alışveriş, geçen haftalardan (Ağustos 1866) fazla revaç bularak; Mısır pirincinin kıyyesi 3 kuruş 25 paradan 30 paraya ve Hint pirincinin 78 kıyyelik çuvalı 180 kuruştan 160 kuruş fiyatıyla satılmıştır. Âlâsından Cenova pirincinin çuvalı 45 franktan 47 franka ve cins üstü 47 franktan

⁴⁴³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Eylül 1866 Cumartesi, 31 Numaralı nüsha.

⁴⁴⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

⁴⁴⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

43 franka kadar satılmaktadır. 1-6 Ekim arasında 2.000 balya kadar pirinç satılmıştır. Ayrıca 4.000 kadarı mevcudu vardır ve tamamının girişi beklenmektedir.⁴⁴⁶

Tablo 8.b 29 Eylül-6 Ekim 1866 Tarihinde Pirinç, Rom, Mum, Vapur Kömürü Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	29 Eylül 1866	6 Ekim 1866
Mısır Pirinci (kıyyesi) (kuruş, para)	3,25	3,30
Hint Pirinci (78 kıyyelik çuvalı) (kuruş)	180	160
Cenova Pirinci âlâsı (çuval) (frank)	45	47
Cenova Pirinci cins üstü (çuval) (frank)	47	43
Amerika Romu (2,5 kıyyelik şişesi) (kuruş, para)	7,5	7,30
İngiliz Romu (kuruş, para)	6,10	6,30
Belçika Mumu (8 kıyyelik 250 dirhemin bir sandığı) (kuruş)	124	126
Fransa Mumu (9 kıyyelik 160 dirhemin sandığı) (kuruş)	132	135
Viyana Mumu (9 kıyyelik 160 dirhemin sandığı)	132	136
Vapur Kömürü (ton) (şilin)	1	2

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

Rom alışverişi devam üzere ise de fiyatı hızlı olup; 2,5 kıyyelik şişesi Amerika Romu 7,5'tan 7 kuruş 30 paraya ve İngiliz Romu 6 kuruş 10 paradan 6 kuruş 30 paraya kadar satılmaktadır. İspirto müşterisi var ise de az olup, Fransız ispiertosu yok durumundadır ve cüz'i bir miktar gelişi beklenmektedir. Şu aralık (1-6 Ekim) ispermeçet mumunda fazlasıyla revaç olup tüccarlar da bulunmadığından; dükkancılar yabancılarda bulunan mumu istedikleri fiyat üzere satın kullanmaktadır. Belçika mumunun 8 kıyyelik 250 dirhemin bir sandığı 124 kuruştan 126 kuruşa, 9 kıyyelik sandığı 127 kuruştan 130 kuruşa, Fransa mumunun 9 kıyyelik 160 dirhemin sandığı 132 kuruştan 135 kuruşa, Viyana mumunun o miktarlık sandığı 132 kuruştan 136 kuruşa satılmaktadır. Kıyyesi 20 kuruştan 20,5 kuruşa vapur kömürü çokça geldiğinden fiyatı biraz düşerek, tonu 1'den 2 şiline kadar satılmaktadır.⁴⁴⁷

Yerli ve Rusya'dan gelen ufak alışverişinde revaç olup, özellikle İstinye değirmenleri mahsulünde fazlasıyla satış olmaktadır. 15 günden beri yaklaşık ufağın 8.000 çuvalı satılmıştır. Ticaretin seyrine göre, bu alışverişin kış günlerinde de revaç bulacağı açıktır. Yerli ufağın cins

⁴⁴⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

⁴⁴⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

âlâsından 60 kıyyelik çuval 140 kuruştan 142 kuruşa, cins üstü 131 kuruştan 133 kuruşa satılmaktadır. Yine bundan bir çeşit olanı 126 kuruşa, adisi 115 kuruştan 117 kuruşa satılmaktadır. Havace bin ufağının cins âlâsından 62 kıyyelik bir çuval 152 kuruştan 154 kuruşa, cins üstü 132 kuruştan 135 kuruşa ve adisi 125 kuruştan 127 kuruşa kadar satılmaktadır. Hâlâ tahminen ufaktan 5.000 çuval mevcuttur.⁴⁴⁸

Tablo 8.c 29 Eylül-6 Ekim 1866 Tarihinde Ufak, Yağ, Pamuk Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	29 Eylül 1866	6 Ekim 1866
Yerli Ufak âlâ cinsi (60 kıyyelik çuval) (kuruş)	140	142
Yerli Ufak cins üstü (60 kıyyelik çuval) (kuruş)	131	133
Havace Ufağının âlâ cinsi (62 kıyyelik çuval) (kuruş)	152	154
Havace Ufağının cins üstü (62 kıyyelik çuval) (kuruş)	132	135
Havace Ufağının adisi (62 kıyyelik çuval) (kuruş)	125	127
Midilli Yağı ve Edremit Yağı (kıyyesi) (kuruş, para)	7,10	7,25
Girit ve Yunan Yağı (kuruş, para)	7,25	8
Suriye ve Trablusgarp Yağı (kuruş, para)	7,35	8,10
Gürcistan ve İran Pamuğu (kıyyesi) (kuruş, para)	11,5	12,5
Harpur Pamuğu (kıyyesi) (kuruş, para)	12	13
Geyve (?) ve Adana Pamuğu (kıyyesi) (kuruş, para)	12,5	13,5

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

Zeytin yağı bu aralar bol olup, Midilli ve Edremit yağının kıyyesi 7 kuruş 10 paradan 7 kuruş 25 paraya, Girit ve Yunan yağı 7 kuruş 25 paradan 8 kuruşa, Suriye ve Trablusgarp yağı 7 kuruş 35 paradan 8 kuruş 10 paraya satılmıştır. Bu hafta (29 Eylül-1 Ekim 1866) satılmış olan 55 bin kıyyeden başka hâlâ 150.000 kıyye yağ mevcuttur. Bu gidişe bakılırsa, toplam yeni mahsulatın pazarlara yönelik olduğu açıktır. Pamuk yeni mahsulünden bir miktar balyaya pembe geçmiş ise de ihracatı etkileyecek derecede değildir. 1865 senesi mahsulünden mevcudu vardır, ancak bu da yerli ihtiyacı karşılayacak miktardan ibarettir. Gürcistan ve İran pamuğunun

⁴⁴⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

kıyyesi 11,5 kuruştan 12,5 kuruşa, Harput'un 12 kuruştan 13 kuruşa, Geyve ve Adana'nınki 12,5'tan 13,5 kuruşa kadar satılıyor.⁴⁴⁹

1866 senesinin afyon miktarı geçen senelere göre daha azdır. Afyonun cinsine göre kıyyesi 260 kuruştan 290 kuruşa kadar satılmaktadır. Kayseri cehreyesi (?) revaç üzere olup; kıyyesi 13 kuruştan 14,5 kuruşa, mazı ise 13,5 kuruştan 15 kuruşa ve mahlut mazı 10,5 kuruştan 12 kuruşa satılmaktadır. Kesterenin (?) âlâsı nadir bulunmakta olup, kıyyesi 25 kuruştan 26 kuruşa, cins üstü 17 kuruştan 20 kuruşa satılmaktadır. Sarı bal mumu dahi pek de bol olmayıp cinsine göre kıyyesi 22 kuruştan 25 kuruşa ve tiftiğin âlâsından kıyyesi 48 kuruştan 50 kuruşa satılıyor. İpin fiyatı yükselmekte olup, fabrikacılar arasında nazlanma görülmektedir. Borsadan alınan haberlere göre; mevcut kozanın ancak 1867 senesine kadar fabrikaların idaresine yeteceği ve fabrikatörler arasında 3-4 ay kadar işleyecek kozalarının ancak bulunduğu bildirilmektedir. Fabrikatörler, işlerini tatil etmeye mecbur olacakları zaman kozayı yeniden karşılayacak olsalar, aralarındaki kıyasları dindirirler ve kendileri satmak için fiyat verirler. Bir fiyat veremedikleri ve bu konuda nazlandıkları için, kozanın karşılanmasının zor olacağı anlaşılmaktadır.⁴⁵⁰

Es'ar alışverişine gelince; bu pazara da yeterlilik geldiği, revaç, dikkat ve fiyatta dayanıklılık olduğu açıktır. Görünen hale göre, fiyat derecesini bulmuş ve yeni mahsullerin sonu gelmiştir. Osmanlı için alınan haberler asılsız olmayıp; pek fena halde olması şöyle dursun, hemen hemen yok durumundadır. Aralıksız yağın yağmur, hesapsız genel olarak harman yerine ve mahsulata zarar vermiştir. İngiltere'nin pek çok yerinde, özellikle semt ortası ve solunda meydana gelen buğday harmanları, yağmur ve selden çürüyüp gitmiştir. Gelen telgrafnamelerden de İngiltere'de meydana gelen yağmurun mahsulata hasar vereceği anlaşılmıştır. Bu hafta (29 Eylül-6 Ekim 1866) içinde 80.000 kilo zahire satılmıştır. 40.000 kilosu buradaki vapur değirmenlerine ve 40.000 kilosu da ihracata gitmiştir.⁴⁵¹

1866 yılının haziran, temmuz, eylül ve ekim aylarına ait ancak yedi haftalık seyrine ulaşabildiğimiz ticari işlemler, Osmanlı uluslararası ticaretine ve iç ticaretine yönelik bilgiler sunmaktadır. Avrupa'daki siyasi olayların Osmanlı'daki Avrupa menşeli malların fiyatını etkilediği, hububat ve zahirenin İstanbul'a nakledilirken zarar görmesi neticesinde yabancı devletlere ithal edilmesi, yabancı tüccarların pamuk fiyatının düşüklüğünü fırsat bilerek Avrupa'ya göndermesi, Avrupa'nın politik düzensizliğinden kaynaklı ticaret durgunluğunun

⁴⁴⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 numaralı nüsha.

⁴⁵⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 numaralı nüsha.

⁴⁵¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 numaralı nüsha.

yaşanması gibi olaylar, uluslararası ticarete yönelik ipucu veren bilgilerdendir. Ayrıca olumsuz hava ve coğrafi şartlardan dolayı emtianın üretim ve verimliliğinin düşmesine örnek olarak Bursa, Bosna ve Edirne'deki olumsuz hava şartlarının ipek böceklerine ve ipek mahsulüne zararı da özetlenmiştir. Bursa'da fabrikalar arasındaki rekabetle ilgili de bilgi verilmiştir. Ayrıca ürünlerin menşelerinden hareketle ticaretin hangi ülkelerle yapıldığı tespit edilebilir. Hong Kong çayı, Pekin çayı, Japonya pamuk tohumu, Belçika mumu, Fransa mumu, Anvers mumu, İngiliz ve Amerika romu (içki), Boston romu, Varak romu, Cenova pirinci, Hint pirinci, Fransız, Amerika ve Trieste ispirosu, Yunanistan yağı, Havace (İran) ufağı, Estonya ufağı, Cardiff ve Newcastle vapur kömürü, Hamburg yağı, İran ve Gürcistan şekeri ve pamuğu, Moskova demiri, İngiliz geni, İngiliz manifaturası gibi ürünler, Osmanlı ticareti hakkında ipuçları sunmaktadır.

3.2.6. Demiryolu ve Yol İmarına Dair Haberler

Osmanlı Devleti'nin 1854 Kırım Savaşı'nın ardından dış borçlanma sürecine girmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde yabancı yatırımcıların altyapı harcamalarına yöneldiği görülmektedir. Bu yatırımların, Osmanlı Devleti'nin ticari yapısını ve üretimini etkilemiştir. Liman, demiryolları, telgraf ve yol inşası gibi altyapı çalışmalarının Osmanlı Devleti'nin iç ticaretine ve kalkınmasına yardımcı olmasından çok, Avrupa ticaretine desteği olmuştur.

1830-1914 yılları arasında, dış ticaret hacmi 10 kattan fazla artan Osmanlı Devleti'nde toplam üretiminin %10'undan fazlası ihraç edilmektedir. 19. yüzyılda buharlı gemilerin yaygınlaşması ve demiryolu ağlarının genişlemesi de Osmanlı dış ticaretinin artmasını sağlamıştır.⁴⁵² Ayrıca yatırımlar, devletin önemli bir gider kapısı olmuştur.⁴⁵³ Yabancıların ulaşım elverişli yolları araması ve Osmanlı'da bu tür reformlar yapılmasını istemesi de ticarete yapacağı etkiden dolayıdır. Yabancı yatırımcıların özellikle demiryolu gibi altyapı yatırımlarıyla Osmanlı'ya girmesi, yabancıların Osmanlı'da hem iktisadi hem siyasi nüfuzunu artırmış ve önemli kaynakların kendi menfaatlerine kullanılmasını kolaylaştırmıştır. Orman, maden gibi değerli kaynaklar işletilmeye çalışılmıştır. Yabancı ülkelerin, verimli üretim alanlarını demiryoluyla limanlara bağlaması, Osmanlı'yla ticaret yapan yabancı sermayedarların lehine olmuştur.⁴⁵⁴

⁴⁵² Anbar, a.g.m., s. 23.

⁴⁵³ Akyıldız, Para Pul Oldu, s. 161.

⁴⁵⁴ Orhan Kurmuş, a.g.e., s. 59.

Osmanlı Devleti'nin başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa'dan yüksek faiz ve ihraç komisyonları ile geniş borçlanmalara girişmesi demiryolları ve madenlerle birlikte çeşitli sahalarda yabancı şirketlere imtiyazlar dağıtması, bir çok sermayedarı ve komisyoncuğu İstanbul'a çekmiştir.⁴⁵⁵

Osmanlı'nın demiryolu yapımındaki asıl düşüncesi, merkeze uzak vilayetler üzerinde Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri denetimini güçlendirerek devletin toprak bütünlüğünü güvence altına almaktır. Ancak demiryolu yapımı için gereken teknoloji ve sermaye bulunmadığından, bunlar Avrupa'dan borçlanma ve imtiyaz karşılığı sağlanmıştır. Osmanlı hükümeti 1864 yılında Rumeli demiryolunun kendi topraklarındaki bağlantı hatlarının yapım işini, Osmanlı Bankası ve çeşitli sermaye gruplarından oluşan bir konsorsiyuma verme kararını almıştır. Anlaşma 20 şubat 1865'te imzalanmıştır.⁴⁵⁶

19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle demiryolları, telgraf, liman ve yolların düzenlenmesi üzerine bir çok araştırma yapılmıştır. Takvim-i Ticaret gazetesinde de sık sık bahsi geçen bu konu, ulaşım ve taşımacılığın, Osmanlı ticareti ve iktisadi hayatı açısından önemini göstermektedir. Bu dönemde yolların düzenlenmesi ve şehircilik anlamında gelişmeler de mevcuttur. 5 Mayıs 1864'te Şinasi'nin "İstanbul'da Sokakların Tenviri ve Tathiri Hakkında" makalesi, belediyecilik alanındaki önemi göstermektedir.⁴⁵⁷ Takvim-i Ticaret gazetesinde de İstanbul sokaklarının ve kaldırım taşlarının cetveli yayınlanmıştır. Ayrıca, İstanbul'dan Edirne'ye uzatılan demiryolunun geçeceği yerlerin muayene ve keşfi ile ilgili⁴⁵⁸, Rusçuk'tan Varna'ya kadar yapılmakta olan demiryolu ve Varna'dan Pravadi'ye ve Rusçuk'tan Hezargrad kasabasına kadar yapılan vapur arabası işleyen yolun⁴⁵⁹ açılışı haber edilmektedir.⁴⁶⁰ Demir ve Şose yollarının miktarı ve köprülerin cetveli⁴⁶¹ de gazete haberleri arasındadır. Levant Herald gazetesinden alınan İdin Demiryolu hakkında da bir haber bulunmaktadır. İsmi verilmeyen bir kumpanyanın sözleşme hükümlerinde belirtilenlerin düzenlenmesi ve paylara dağıtılması hakkında haber de vardır.⁴⁶² İzmir ve Kasaba arasında işlemekte olan demiryolunun memuru ile ilgili bir haber de, "İmpersiyal" adlı İzmir gazetesinden öğrenilmiştir.⁴⁶³ Ayrıca, İzmir'den Kasaba'ya kadar uzatılan demiryolu kumpanyası hissedarlarından Parlamento Azası Mösyö

⁴⁵⁵ Ulutan, a.g.m., s. 365.

⁴⁵⁶ Sudi Apak, Arzu Tay, a.g.m., s. 82.

⁴⁵⁷ Volkan Ş. Ediger, a.g.e., s. 97.

⁴⁵⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 17 Şubat 1866 Cumartesi, 3 Numaralı nüsha.

⁴⁵⁹ Bu bize, liman ile demiryollarının birleştirildiğini göstermektedir. Yani, doğrudan yabancı yatırımla yapılan demiryollarının limana bağlanması, yabancıların dış ticarete kendi menfaatlerinden dolayı, demiryolu yatırıma yöneldiğini gösterir.

⁴⁶⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 21 Nisan 1866 Cumartesi, 12 Numaralı nüsha.

⁴⁶¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 14 Temmuz 1866 Cumartesi, 24 Numaralı nüsha.

⁴⁶² Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Haziran 1866 Cumartesi, 20 numaralı nüsha.

⁴⁶³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

Gain'in başkanlığında Londra'da 30 Eylül'de imzalanan öncelikler anlaşmasından sonra okunan raporun tercümesi bulunmaktadır.⁴⁶⁴

Bükreş'ten Yergöğü'ne kadar uzatılan ve Prens Couza'nın⁴⁶⁵ idare zamanında verilmiş olan demiryolu imtiyazı, Prens zamanı hükümetten gönderilen heyet tarafından bir zaman için iptal olunmuştur. Hatta bundan dolayı memleket idaresinin maliyesinde bazı derecelerde eksiklik doğmuş ise de Mebusan Millet Meclisi'nde çoğunluğun onayı ile imtiyazın yine verilmesine karar verilmiştir.⁴⁶⁶

“Umum Demiryolları hakkında, Osmanlı'da birkaç demiryolu inşasının ve icrasının ahali ve medeniyetçe meydana gelen faydalarını özetlemeye bile nefes dayanmaz.” diyerek başlayan demiryolları haberinde, demiryollarının bazı noktalarına dikkat çekilmektedir. Bu risaleye göre, demiryollarının geçeceği yollar düz olmalı ve seyredilecek güzel manzaraları olmalıdır. Demiryollarının imar ve inşasında başlıca amaç; arabaların mesafelere zamanında varması ve hareketlerin kolaylaştırılması ve süratin artırılmasıdır. Bu amaçtan hareketle ağaç yol ile demiryolu arasındaki farka değinilmektedir.⁴⁶⁷ Umum Demiryolları hakkında yazılan yazının devamı şeklinde olan bu kısımda ise, demiryolunun emniyet ve sürat içinde hareket etmesi üzerine zemin hattının mümkün olduğunca düz ve dengeli olması gerektiğine değinilmektedir. Özel sebeplerle de demir arabanın kolaylıkla hareket etmesi, arazinin geçtiği yerlerin seyredilecek yerler olması, arabaların (lokomotifin) hat içinde gitmesi, şiddetli rüzgarlara karşı süratle gitmesi istenmekte ve demiryolunun izleyeceği güzergah ve yerlerin keşfi üzerine açıklama yapılmaktadır. İniş yokuş olan yolların terk edilip mümkün mertebe en düz ve doğru olan hattın üzerinden yürütülmesi ve hendek-çukur olan yerlerin doldurulup açılması, ırmak ve derelerin üzerinden geçirilmesi, dağların delinip altından geçirilmesi anlatılıyor. Ayrıca, demiryolu inşası için gerekli olan şeylerin tahlil edilip değiştirilmesi ve inşaa masrafının meydana gelip gelmediğine dikkat edilmesi gerektiği ifade ediliyor. Yolcu taşıyacak, eşya nakil edecek ve mübadele gerçekleştirecek olan demiryolunda hem kumpanyanın faydaları görülecek hem de uğranılan yer halkınca servet ve fayda sağlanacaktır. Sahile, limana yakın yerlerde demiryolunun yapılması ile sanayi ve arazi ürünlerinin gemi yoluyla nakil ettirilmesinden kaynaklı, devlet gelirlerini azaltacağı ve ikiye böleceği ifade

⁴⁶⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Aralık 1866 Cumartesi, 44 Numaralı nüsha.

⁴⁶⁵ Bâbiâli'nin Prens Couza'nın tahttan indirilmesiyle ilgili beyanı, Galata Borsası'nda konsolid fiyatlarının düşmesine neden olmuştu. Bkz. Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, Galata Borsası, s. 188.

⁴⁶⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 27 Nisan 1867 Cumartesi, 65 Numaralı nüsha.

⁴⁶⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 19 Mayıs 1866 Cumartesi, 16 Numaralı nüsha.

edilmiştir.⁴⁶⁸ Bu son cümleden anlaşılana, demiryollarının Osmanlı için değil de, daha çok ticaret yapacak olan yabancılar için fayda getirecek olmasıdır.

İngiltere “Times” gazetesinde yayımlanan istatistiğe göre; 1863 senesinde demiryolu hat sınırı 12.222 mil mesafede meydana gelmiş, kazadan⁴⁶⁹ dolayı 14 kişi ölmüş ve yaklaşık 400 kişi fena halde yaralanmış ve bazı taksirat kazalarına meydana çıkan 21 kişi ve bir nefer vefat etmiştir. 1864 senesinde zikredilen sınır 12.789 mil mesafeye uzamış olduğu halde kaza sonucu 15 kişi ölmüş ve 698 nefer yaralanmıştır. Kayıtsızlıktan da 21 nefer vefat etmiştir.⁴⁷⁰

3.2.7. Telgraf ve Haberleşmeye Dair Haberler

İstanbul’da yayın yapan yerli ve yabancı gazetelerin, demiryolu ve telgraf hatları ile ilgili haber yoğunluğu, finansal konulardan ve özellikle borsaya dair ilgilerinin giderek artmasından dolayıdır. Galata borsası hakkında geniş bir bilgi akışı sağlanmış ve Paris, Londra borsaları başta olmak üzere Avrupa finansal sistemi yakından takip edilmiştir. Telgraf sisteminin sadece İstanbul’a getirilmesiyle değil, aynı zamanda borsa için Galata’ya da ayrı bir hat çekilmesi, bu dönemde finansal sektörün yönünü göstermektedir. Galata, telgraf sistemiyle Avrupa finans ilişkilerini daha yoğun şekilde takip etmiştir. Nitekim, Avrupa ve Çin memleketleri arasında savaş isteklerinin doğması ve bununla birlikte Rusya Devleti tarafından Pekin şehri elçiliğinde bir telgraf memurunun tayin edilmesi haberi⁴⁷¹ de finansal ilişkilerin takibini göstermektedir. Gazetede dönemin telgraf hatları ile ilgili verdiği bilgiler şöyle sıralanabilir; Avrupa, Asya, Afrika ve Avustralya kıtalarında 52 adet telgraf hattı bulunmaktadır. Bunlardan birisinin uzunluğu 3.777 arşındır. Amerika’nın tamamından İngiltere dolaylarına 95 adet deniz telgrafı vardır. Bu telgraflar Amerika’yı İngiltere’ye bağlamakta ve bu yatırımlar devam etmektedir. Zikredilen bu hatlar, dünyayı çevirecek, Amerika’nın doğu deniz kıyılarından Asya sonlarına kadar bağlanacaktır. Kamçatka ve Sibirya eyaletlerine ve oradan Rusya’ya ve oradan da Avrupa’nın bir çok yerinden geçirilerek İngiltere’ye bağlanacaktır. Yalnızca denizin altından uzatılan telgraf hattının uzunluğu ise elli milyon arşındır.⁴⁷² Ayrıca bu dönemde New York’tan alınan habere göre, Amerika ile Avrupa arasında üç şekilde telgraf hattının uzatılması düşünülmektedir. Zikredilen hatlardan birisi,

⁴⁶⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Mayıs 1866 Cumartesi, 17 Numaralı nüsha.

⁴⁶⁹ Kazanın türü ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

⁴⁷⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Şubat 1867, 56 Numaralı nüsha.

⁴⁷¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 5 Ocak 1867 Cumartesi, 49 Numaralı nüsha.; Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 725.

⁴⁷² Fransa’daki “Telgraf” adlı gazeteden alınan bu haber için; Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Şubat 1866 Cumartesi, 2 Numaralı nüshası.

Amerika’da “Montreve” adlı kaleye, diğeri İngiltere’de “San Şarel” (?) dışından “Bermuda” ve “Akores” (?) yollarıyla “Lizbon”a uzatılacak şekilde düşünülmektedir.⁴⁷³

Tuna gazetesinden alınmış habere göre de; telgrafla ilgili şimdiye kadar söylenenler yanında söylenecek sözün kalmadığı ifade edilmiş ve bu yollar, insan vücudundaki damarlara benzetilmiştir.⁴⁷⁴ Bununla birlikte Osmanlı’da bulunan telgraf hattının miktarı son zamanlarda üç katına çıkacağı bildirilmiştir. Bu tellerden başka mevcut hattın 13.750 km. mesafesi vardır. İşlettirilmekte olan tellerin miktarı 28.115 km. civarında bulunduğu halde, haber faaliyetinde bulunan telgraf hatlarının miktarı 135 adettir. Bunlardan bazısı iç haberlere ve bazıları da yabancı haberlere hizmet etmektedir. Telgraf açısından Osmanlı Devleti’nin doğrudan doğruya karadan Avusturya Devleti, İtalya, Memleketeyn, Sırbistan, Yunanistan, Mısır, İran ve Hindistan ile haberleşmesi sağlanmış ve bir de denizaltından Boğaziçi ve Çanakkale’yle Tuna Nehri’nde düzenlenmiştir. Telgraf tellerinin miktarı yaklaşık 6.000 km. civarına ulaşmıştır.⁴⁷⁵ Ayrıca İngiltere’den Amerika’ya denizaltından geçen telgraf hattının düzenlenmesi ve uzatılması hakkında da haber bulunmaktadır.⁴⁷⁶

1866 senesi gelecek Haziran ayı içinde, İngiltere’den Amerika’ya üçüncü kez denizaltından telgraf hattı uzatılacağı ve bu sefer gayet dayanıklı yapılacağından kırılma ve bozulma ihtimali olmayacaktır. Bu haber, İngiltere gazetelerinden aktarılmıştır.⁴⁷⁷

3.2.8. Gümrükler ve Vapur Kumpanyalarına Dair Haberler

Gümrük kelime anlamı itibariyle ticaret mallarının devletlerarası bazen de devlet içi sınırlardan geçişinde alınan vergidir. Gümrük aynı zamanda bahsi geçen malların giriş çıkışlarının kontrol edildiği ve gümrük vergisinin alındığı yerlere verilen addır.⁴⁷⁸ Modern dönemlerde bir vergi kalemi olarak gümrük denildiğinde ulusal sınırları aşan ticarî mübadelelerden elde edilen resim anlaşılır. Bugün devletlerin dış ticaret politikalarının önemli araçlarından bir kısmı, gümrük üzerine bina edilmiştir.⁴⁷⁹ Gümrük hesaplarının gün be gün tutulduğu defterlere Gümrük mufassal defterleri denilip, genel olarak muayyen bazı bilgileri ihtiva etmekle beraber, gümrükten gümrüğe, hatta aynı gümrükte zamanla bazı farklılıklar

⁴⁷³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Ocak 1867 Cumartesi, 41 Numaralı nüsha.

⁴⁷⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 28 Nisan 1866 Cumartesi, 13 Numaralı nüsha.

⁴⁷⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

⁴⁷⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 7 Temmuz 1866 Cumartesi, 23 Numaralı nüsha.

⁴⁷⁷ Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesinden alınan haber: Takvim-i Ticaret gazetesi, 12 Mayıs 1866 Cumartesi, 15 Numaralı nüsha.

⁴⁷⁸ Gökçen Coşkun Albayrak, Dersaadet’in Kileri Tuna Nehri’nde Ticaret ve Devlet, Dergah Yayınları, Kasım 2017, s. 35.

⁴⁷⁹ Erol Özvar, Osmanlı’da Gümrükler ve Kervanlar, Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat, Hazırlayan: Coşkun Çakır, Klasik Yayınları, Ağustos 2012 İstanbul, s. 105.

gösterebilmektedir.⁴⁸⁰ Tüccarın adı altında getirdiği mal veya malların cinsi, miktarı ve alınan gümrük, akçe veya kuruş olduğu işaretlenerek yazılır. Bir gemideki mallar böylece yazılıp bittikten sonra o gemiden toplam ne kadar gümrük tahsil edildiği ve nihayet o ay içinde toplanan gümrük gelirin neye ulaştığı bulunmaktadır.⁴⁸¹

Gümrükler, Tanzimat'a kadar iltizam şeklinde eminlerle yönetilmiştir. Tanzimat'tan sonra 1840 yılında, Maliye yönetimi altında İstanbul ve Galata Emtia Gümrükleri İdareleri şeklinde yönetilmiştir. Maliye Nezareti ise gümrük işlemleri sonucu elde edilen gümrükler resmi gelirlerini ve işlem hesaplarını, emtia gümrüğü üzerinden kontrol etmiştir. Sonrasında taşra gümrüklerinin işlemleri, Maliye'den İstanbul Emtia Gümrüğü'ne devredilerek gelirlerin ve gümrükle ilgili işlemlerin yürütme yetkisi İstanbul Gümrük Emaneti'ne bırakılmıştır.⁴⁸² Maliye Hazinesi'nin önemli bir gelir kaynağı olan çeşitli gümrüklerin hasılatı, tek başına toplam hazine gelirin %8, 47'sini oluşturmaktadır.⁴⁸³

1860'dan sonra gümrükler emanet usulü ile yönetilmeye başlanmıştır. 1860 yılı Mart ayından itibaren sahil ve kara gümrüklerinin tamamının emaneten idare edilmesi için 17 gümrük emaneti oluşturulmuş, her emanete bir "emin", bir "muhasibe baş katibi" ve "tahrirat başkatibi" tayin edilmiştir. 1860-1861 yılında diğer devletlerle yapılan ticaret antlaşmalarının ardından "İstanbul Emtia Gümrüğü Emaneti" ünvanı "Rüsumat Emaneti"ne dönüştürülmüş, gümrük gelirlerinin ve gümrük muamelelerinin tek elden idaresi amaçlanmıştır.⁴⁸⁴ Emtia Gümrük Emaneti 1870 yılında Rüsumat Emaneti'ne dönüştürülmüştür.⁴⁸⁵

İstanbul ve Galata Emtia Gümrüklerinin hangi aşamalardan geçtiğine, toplam hazine içindeki payına ve devlet içindeki yerine değinilmişti. Gazetemizin belli nüshalarında Dersaadet ve Galata Emtia Gümrük ambarında kalan eşyaların adetleri, isimleri, geliş tarihleri ve geldiği vapurların adları yazılarak müzayedeye çıkarılacağı ilan edilmiştir. Bu ilanlar Rüsumat Emaneti Celilesi'nden yapılmıştır. Bu haberlerde dikkat çeken husus, gümrük ambarlarında kalan malların büyük bir kısmının yabancı kumpanya vapurları tarafından taşınmış olmasıdır. Yabancı kumpanyalar, Osmanlı ile Avrupa limanları arasında faaliyetlerini sürdürmüş ve Osmanlı'nın Avrupa ile ticari ilişkilerinde aktif bir rol oynamıştır.⁴⁸⁶

⁴⁸⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı Gümrük Kayıtları, Osmanlı Araştırmaları Dergisi I, Neşir Heyeti: Halil İncalcık-Nejat Göyünç- Heath W. Lowry, İstanbul 1980, s. 220.

⁴⁸¹ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.m., s. 220.

⁴⁸² Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı Mali Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul Kasım 2016, s. 378.

⁴⁸³ Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s. 692.

⁴⁸⁴ Albayrak, a.g.e., s. 265.

⁴⁸⁵ Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s. 379.

⁴⁸⁶ Doç. Dr. Ali İhsan Gencer, Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi 2, 1986, s. 18.

19. yüzyılda Osmanlı'nın deniz ticaretine bakıldığında yabancı hakimiyetinin varlığı görülmektedir. 19. yüzyılda yelkenli gemilerin yerini buharlı gemilerin almasıyla birlikte ticarete ve taşımada sürat, giderek önem kazanmıştır. Deniz taşımacılığında yaşanan bu hızlı değişim, haberleşme alanında da kendini göstermiştir. Postaların daha hızlı dağıtılması için gemilere başvurulması da ticari işlemleri artırmıştır. Bu dönemde Osmanlı sahillerini bir baştan bir başa kat eden yabancı şirketlere ait gemiler, bu işten elde edecekleri kârın katlanacağını düşünerek posta taşımacılığına girmişlerdir. Bunlar arasında Fransızların Messageries Maritimes, Avusturyalıların Lloyd, Rusların Odessa Kumpanyaları ilk sırada akla gelen şirketlerdir.⁴⁸⁷ Posta taşımacılığı yapan şirketlerin dışında 1850'li yıllardan 1870'li yılların ortalarına kadar süren bir dönemde faaliyet gösteren irili ufaklı bazı vapur kumpanyalarının da posta hizmeti verdiğini belirtmek yerinde olacaktır.⁴⁸⁸ Bu posta hizmeti aynı zamanda Osmanlı sahillerindeki yoğunluğu artırmış aynı zamanda birçok kumpanya vapurunun da limanlarda bulunmasına sebebiyet vermiştir. İstanbul'un liman trafiği 19. yüzyıl boyunca müthiş bir artış göstermiş⁴⁸⁹; 1830'lu yıllarda 400.000 ton civarında olan emtia ithalat ve ihracatı, 1896'da 13.000.000 tona çıkmıştır.⁴⁹⁰ Toplam tonajdaki bu artış, limana gelen gemilerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca vapurlar ve kumpanyalar, İstanbul ile liman kentleri arasındaki resmi yazışmaların naklinde de önemli bir işlev üstlenmiştir.⁴⁹¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu kumpanyalar, devletin gücü azaldıkça, yetkileri artan, hatta varlıkları bir ihtiyaç haline gelen büyükelçi ve konsolosların desteğinden de yararlanmışlardır.⁴⁹² Tanzimat devrinde, devlet adamlarının yabancı vapur ve kumpanyalarının Osmanlı sahilindeki faaliyetlerine karşı hoşgörülü yaklaşımlarının özellikle dünya ticaretindeki genişlemeden kaynaklı bir 'ihtiyaç' ve merkezîyetçi reformları destekleyen bir araç olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. 1840 ile 1873 arasında dış ticarete hızlı bir genişleme dönemi görülmektedir. Bu dönem, yabancı kumpanya vapurların Osmanlı sahillerine yayıldıkları bir

⁴⁸⁷ Yrd. Doç. Dr. Tanju Demir, Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları, OTAM, 2006, sy. 17, s. 1-2. ; <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/68.pdf>; Süleyman Uygun, Mesajeri Maritim Kumpanyası ve Osmanlı Devleti'nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914), Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya 2013, s. 11-12.

⁴⁸⁸ Tanju Demir, a.g.m., s. 8.

⁴⁸⁹ Avusturya Llyod filosunun ortalama tonajı 1836 ile 1874 arasında 4 katı artarak 1000 tona çıkmıştır. Trabzon'a uğrayan gemilerin ortalama tonajı 1830-1880 arasında 8 katı artarak 1.005 tona yükselmiştir. (İlhan Ekinci, XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXI, Sy. 2, Aralık 2006, s. 55.). Lloyd Kumpanyası için ayrıntılı bilgi: M. Emre Kılıçaslan, Avusturya Lloyd Vapur Şirketi'nin İstanbul'un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri, Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt VI, Editör: Coşkun Yılmaz.

⁴⁹⁰ M. Emre Kılıçaslan, Avusturya Lloyd Vapur Şirketi'nin İstanbul'un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri, Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt VI, Editör: Coşkun Yılmaz, s. 483.

⁴⁹¹ Kılıçaslan, a.g.m., s. 486.

⁴⁹² İlhan Ekinci, XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXI, Sy. 2, Aralık 2006, s. 36.

dönemdir.⁴⁹³ Bu dönemde gördüğümüz kumpanyaların bir özelliği de tüccar, yolcu ve şirket yönetiminin karşılıklı çıkar ilişkilerine göre faaliyetlerini yürütmeleridir.⁴⁹⁴

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç halinde Avusturya vapur şirketleri vapurlarından akçe, asker ve muhacir nakliyatında faydalandığı bilinmektedir. Ayrıca belirtildiği gibi, Avusturya buharlı gemileri Avrupa'dan Balkanlar ve Osmanlı'ya ve tersi yönde posta ve para taşımacılığı da yapmaktadır.⁴⁹⁵

19. yüzyıla kadar ticaret gemileri, askerlikte kullanılırken, bu yüzyılda askerî amaçlarla alınmış gemilere ticaret yaptırılması da yüzyıldaki ticaretin değişim habercisidir.⁴⁹⁶ Ticari taşımacılığın artması, dünya ticaretindeki artışın göstergesidir.

19. yüzyılın ikinci yarısında görülen buharlı gemilere sahip üç yerli denizcilik kuruluşu (Şirket-i Hayriyye, Fevaid-i Osmaniyye, Aziziye Kumpanyası) bulunmaktadır. Bu yerli kuruluşlarla birlikte on beş yabancı denizcilik kuruluşu da Osmanlı denizlerinde hizmet vermektedir.⁴⁹⁷ Takvim-i Ticaret gazetesinde yayınlanan gümrük ambarlarındaki eşyaları getiren kumpanya ve vapurlar, bu yabancı kuruluşlar hakkında bilgi vermektedir. Takvim-i Ticaret gazetesinde yayınlanan Dersaadet ve Galata Emtia Gümrükleri'nde bulunan eşyaları getiren yabancı kumpanya vapurlarının adları aşağıdaki gibidir;

Bertan Freres (?) Kumpanyası vapurlarından Zenon vapuru, Astanya (?) Kumpanyası vapurlarından Mavrokordato vapuru, Gabriş (?) Kumpanyası vapurlarından Meralmon (?) vapuru, Rusya Kumpanyası vapurlarından Bononet vapuru, Danyal Papa Kumpanyası Melit (?) vapuru, Bertan Freres (?) Kumpanyası Coton vapuru, Lakontin vapurlarından, Avusturya Kumpanyası Stadyum vapuru, Lakontin Kumpanyası Karşıyan vapuru, Avusturya Kumpanyası Ecnö vapuru, Danyal Papa Kumpanyası Karşıyan vapuru, Lakontin Kumpanyası Karşıyan vapuru, Rusya Kumpanyası Lakvine vapuru, Danyal Papa Kumpanyası Lakvine vapuru, Lakontin kumpanyası Şişman vapuru, Katerina vapuru, Orantiz vapuru, Kabro vapuru, Stadyum vapuru, Branda vapuru, Aljey vapuru, Grand duke vapuru, Run vapuru, Arabyan vapuru, Asya vapuru, Arkadya vapuru, Nesalya vapuru, Corcu vapuru.

⁴⁹³ Ekinci, a.g.m., s. 42.

⁴⁹⁴ Süleyman Uygun, Karadeniz Sularında Fransız Paquet Vapur Kumpanyası (1878-1914), Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2016; (20), s. 169.

⁴⁹⁵ Coşkun Albayrak, a.g.e., s. 108.

⁴⁹⁶ Ekinci, a.g.m., s. 46.

⁴⁹⁷ Mehmet Yavuz Erler, İstanbul'da Deniz Ulaşımı (1870-1875), Osmanlı Araştırmaları XXI, Neşir Heyeti: Halil İnalçık-Nejat Göyünç-Heath-W. Lowry-İsmail Erünsal-Klaus Kreiser-A. Atilla Şentürk, Enderun Kitabevi, İstanbul 2001, s. 69.

Ayrıca ismi belirtilmeyen kumpanya vapurları da zikredilmektedir; Rusya Kumpanyası vapurlarından, Yunan Kumpanyası vapurlarından, Nemçe Kumpanyası vapurlarından, İngiliz Kumpanyası vapurlarından, Hazine Kumpanyası vapurlarından, İ talya Kumpanyası vapurlarından, Fransız Kumpanyası vapurlarından, Bulgar Kumpanyası vapurlarından gibi.

3.2.8.1. Gümrük Ambarlarında Kalan Eşyalara Dair Haberler

Takvim-i Ticaret gazetesinin gümrük ambarlarında kalan eşya listesini yayınlama amacı, sahibi tarafından alınmamış eşyaların müzayedesini ilan etmektir. 1864-1865 yıllarında gelmiş olan eşyalar, sahipleri tarafından belli bir süre alınmadığı takdirde, gümrük idaresi eşyaları müzayedeye çıkarmaktadır. Gümrüğe gelen eşyalar, geldiği tarihten itibaren genellikle bir sene ve bir günü geçmesi durumunda satışa çıkarılmaktadır. Dersaadet ve Galata Emtia Gümrüğü Transit Ambarına gönderilen bu eşyalar, ilan tarihinden itibaren bir ay içinde sahipleri tarafından alınmazsa eşyanın aynen satılacağı ayrıca duyurulmaktadır. Bu konudaki gazete haber başlıklarında Gümrük ambarlarında kalan emtianın adı, miktarı, geldiği yer ve getiren kumpanya vapurları yer almaktadır.

Tablo 9 Mart – Ağustos 1864 Yıllarında Gümrük Ambarında Kalan Eşya Cetveli

Eşyanın cinsi	Miktar	Adedi	Dahil olduğu tarih	Marka	Numara	Kumpanya ve Vapur Adı
Sigara kağıdı	1 Balya	15 top	2 Nisan 1864	GBB	6	Bertan Freres Kumpanyası vapurlarından Zenon vapuruyla, Marsilya'dan
Sigara Kağıdı	1 Balya	15 top	1864	-	9	⁴⁹⁸
Tahta kurşun	1 Yağ	2 kantar	30 Mayıs 1864	-	-	Astanya Kumpanyası vapurlarından Mavrokordato vapur ile Londra'dan
Demir Kürek	3 Deste	36 adet	21 Mayıs 1864	A	-	Gabriş Kumpanyası vapurlarından Meralmon vapur ile Londra'dan
Keçi Kılı	1 Torba	23 kıyye	21 Haziran 1864	W	-	Rusya Kumpanyası vapurlarından Bononet vapur ile Hocabek'ten
Sigara Kağıdı	1 Balya	15 top	12 Eylül 1864	BH	1	Bertan Freres Kumpanyası vapurlarından Zenon vapur ile Marsilya'dan
Sigara Kağıdı	1 Balya	15 top	-	-	2	-

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 24 Şubat 1866, 4 Numaralı nüsha.

⁴⁹⁸ Takvim-i Ticaret gazetesinin yayınladığı tablolarda boş bırakılan alanlar, “-” şeklinde gösterilecektir. Gazetenin boş bıraktığı bu satırlar, bir önceki sütunun aynı olduğu düşünürse de, belirtilmemiş olmasından dolayı “-” ile gösterilmiştir. Tablo 10, Tablo 11, Tablo 12, Tablo 13, Tablo 14 ve Tablo 15'te de boş bırakılan satır ve sütunlar, “-” ile gösterilecektir.

1864 senesi Mart başlangıcından Ağustos sonuna kadar gelen ve bir sene bir günü geçen, sahibi gelmeyen, birikmiş - yığılmış eşyanın marka, numara ve cinsleri açık olan Tablo 9'da yazılmıştır.⁴⁹⁹ Sigara kağıtlarının Marsilya'dan geldiği görülmektedir. Önceki bölümlerde de bahsi geçen Marsilya'nın ticareti, pamuk, yapağı ve tütün ürünleri üzerinden gelişmektedir. Londra'dan ise inşaat malzemesi, hırdavat geldiği görülmektedir.

1864 senesinde, vapur kumpanyaları vasıtasıyla gelen ve Galata Gümrükleri ambarına ithal olunan meyvenin üzerinden bir sene ve bir gün geçmiş ve mültezim zamanından kalarak mevcut bulunan eşyanın cins, miktar ve geldiği yerin isimleri yazılı defteridir.⁵⁰⁰

Tablo 10 Galata Gümrük Ambarında Kalan Eşya Cetveli (1864)

Cins eşya	Kap Adeti ve Cinsi	İthal tarihi	Geldiği yer	Getiren Kumpanya Vapuru
Ceviz	5 çuval	25 Mart 1864	Trabzon	Rusya Kumpanyası vapurlarından
Zeytin	2 fiçı	9 Nisan 1864	Şire	Yunan Kumpanyası vapurlarından
Zeytin	1 sepet	11 Nisan 1864	Beyrut	-
Zeytin	2 sepetli deste	24 Nisan 1864	İzmir	-
Kabahasır	10 demet	3 Mayıs 1864	Beyrut	-
Çuval içinde zeytin	2 tulum	13 Mayıs 1864	Selanik	-
İraki hasır	1 sandık	30 Ağustos 1864	Beyrut	Nemçe Kumpanyası vapurlarından
Peynir top	1 boş sandık	26 Eylül 1864	Selanik	-
Zeytin	2 fiçı	27 Eylül 1864	Beyrut	-
Peynir	1 fiçı	30 Aralık 1864	Varna	-
Erik	1 fiçı	26 Ocak 1865	Varna	-
Kırmızı havyar	1 fiçı	25 Nisan 1864	Varna	İngiliz kumpanyası vapurlarından
Peynir top	1 sandık	24 Mayıs 1864	Selanik	-
Üzüm İran	2 sandık	30 Mayıs 1864	Trabzon	-
Sabun İngiliz	3 sandıkça	30 Ağustos 1864	-	Hazine kumpanyası vapurlarından
Ranka balığı	5 fiçı	18 Ağustos	-	-
Kavatalı asel (?)	1 çuval	23 Eylül	-	-

⁴⁹⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 24 Şubat 1866 Cumartesi, 4 Numaralı nüsha

⁵⁰⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 24 Şubat 1866 Cumartesi, 4 Numaralı nüsha.

Cins eşya	Kap Adeti ve Cinsi	İthal tarihi	Geldiği yer	Getiren Kumpanya Vapuru
Fasulye	1 çuval	20 Mayıs	Trabzon	İtalya kumpanyası vapurlarından
Fasulye	1 çuval	25 Eylül	Trabzon	Fransız kumpanyası vapurlarından
Çuval içinde peynir	1 tulum	2 Ocak	Varna	-
Fasulye	1 çuval	11 Ocak	Varna	Bulgar kumpanyası vapurlarından
Erik	1 fiçı	14 Ocak	Varna	-
Çeldikçi	1 balya	9 Nisan	-	Sahipsiz gemiden ambara konmuş ve ithal olunmuştur.

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 24 Şubat 1866, 4 Numaralı nüsha.

Tablo 10’da gümrük idaresi tarafından belirtilen toplam kap adeti 48’dir. Kapın cinsi (fiçı, sepet, çuval...) belirtilmeden sadece kap adetleri sayılarak bu toplam verilmiştir. Tablo 10’a göre, Trabzon’dan ceviz, İran üzümü, İngiliz sabunu, Ranka balığı ve fasulye gelmiştir. Selanik’ten peynir ve zeytin, Beyrut’tan Irak hasır, kaba hasır ve zeytin, Varna’dan peynir, erik, kırmızı havyar ve fasulye gelmiştir.

Tablo 11 Galata Meyve Gümrüğü Ambarında Kalan Eşya (Mart-Ağustos 1864)

Emtia	Adet	Dahil Olduğu Tarih
Fasulye	1 çuval	17 Mart 1864
Anason	1 çuval	17 Mart 1864
Sardalya	10 varil	22 Nisan 1864
Limon	50 sandık	10 Mayıs 1864
Zift	2 varil	31 Ağustos 1864
Revgan-ı sade (Sade yağ)	1 varil	31 Ağustos 1864
Sabun	1 varil	31 Ağustos 1864
Toprak könek	3 adet	-
	116	Mültezim zamanında konan ve ithal olunan

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 24 Şubat 1866, 4 Numaralı nüsha.

Tablo 11’de görüldüğü üzere ambar meyve ve sebze ağırlıklıdır. Mart-Ağustos 1864 arasında Galata Meyve Gümrüğü ambarına gelen bu ürünler, 1865 senesi 13 Ocak-13 Şubat arası müzayedeye çıkarılmıştır. Mültezim zamanında konan ve ithal olunan toplam miktar 116 olarak verilmiştir. Ancak Tablo 11’de müzayedeye çıkarılan ürün toplamı, kap cinsi dikkate

alınmaksızın 69'dur. Anlaşıldığı üzere, Mart 1864'ten müzayede ilanı yapılana kadar 47 miktarlık ürün, sahipleri tarafından alınmıştır.

Tablo 12 Mart – Ağustos 1864 Yıllarında Gelip Gümrük Ambarında Kalan Eşya

Miktar	Marka	Kaptan Adı(?)	Numara	Dahil olan tarih	Kumpanya ve Vapur Adı
1 paket	-	Martyan (?)	00	1 Nisan 1864	Danyal Papa Kumpanyası vapurlarından Melit vapur ile Tevarday'dan
1 paket	-	Cevanide Kozu (?)	00	1 Nisan	-
1 paket	-	Can Astos (?)	00	1 Nisan	-
1 paket	BBA	-	322	1 Nisan	-
1 paket	-	Tandiz Corcyadi (?)	00	2 Nisan	Bertan Freres Kumpanyası vapurlarından Coton vapur ile Marsilya'dan Tevarday'dan
1 sandık	Adres	-	-	6 Nisan	Yolcu eşyasından kalan
1 paket	Adres	Poli Zeydi (?)	-	9 Nisan 1864	Lakontin vapurlarından Londra'dan
1 paket	MK	-	-	9 Nisan 1864	-
1 paket	FC	-	-	9 Nisan	-
1 paket	SB	-	2814	9 Nisan	-
1 paket	-	-	150 151	9 Nisan	-
1 paket	-	Refail Matyos (?)	-	9 Nisan	-
1 paket	-	Taknalı (?)	-	9 Nisan	-
1 paket	BC	-	92 94	9 Nisan 1864	-
1 tuğla	V	-	-	9 Nisan 1864	Avusturya Kumpanyası vapurlarından Stadyum Vapuru'yla Trieste'den
1 paket	-	Acı Kandekliyan (?)	-	9 Nisan 1864	Lakontin Kumpanyası vapurlarından Karşıyan Vapuru'yla Londra'dan
1 paket	ME	-	80	18 Nisan 1864	Avusturya Kumpanyası vapurlarından Ecnö Vapuru'yla Trieste'den
1 paket	CC DD	-	316	7 Mayıs 1864	Danyalı Papa Kumpanyası vapurlarından Karşıyan Vapur ile Londra'dan
1 paket	-	Rus Amşel (?)	-	7 Mayıs 1864	-
1 paket	-	-	1643	7 Mayıs 1864	-
1 paket	-	Fordes Umyan (?)	-	21 Mayıs 1864	Lakontin Kumpanyası vapurlarından Karşıyan Vapur ile Londra'dan

Miktar	Marka	Kaptan Adı(?)	Numara	Dahil olan tarih	Kumpanya ve Vapur Adı
1 paket	-	Fordes Umyan (?)	-	21 Mayıs 1864	Lakontin Kumpanyası vapurlarından Karşıyan Vapur ile Londra'dan
1 çuval	PES	Seklic (?)	-	31 Mayıs 1864	Rusya Kumpanyası vapurlarından Lakvine Vapur ile Londra'dan
1 paket	MK	-	1 24	3 Haziran 1864	-
1 paket	-	Yulak (?)	-	8 Haziran 1864	Danyalı Papa Kumpanyası vapurlarından Lakvine Vapur ile Londra'dan
1 balut	BS	-	1	16 Haziran 1864	Lakontin Kumpanyası vapurlarından Şişman Vapur ile Londra'dan

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 24 Şubat 1866 Cumartesi, 4 Numaralı nüshası

Tablo 12'de görüldüğü üzere, vapur kumpanyalarının geliş yerleri dikkate alındığında en fazla sefer Londra'dan yapılmıştır. Sonra Trieste, Marsilya ve Tevarday gelmektedir. Tablo 12'de görülen en çok sefer yapan kumpanyalar sırayla Danyal Papa Kumpanyası, Lakontin Kumpanyası, Avusturya Kumpanyası, Bertan Freres Kumpanyalarıdır. Toplam eşya yükü 21 paket, bir sandık, bir tuğla, bir çuval ve bir baluttan oluşmaktadır.

Gümrüklerde gümrük vergisine karşılık olarak gösterilen emtia ve eşyanın haftada iki gün müzayedesiyile satışı yapılmaktadır. Ancak bundan sonra üç gün (Cumartesi, Pazartesi, Çarşamba), saat 5'ten 11'e kadar müzayedesini olunacağı bildirilmektedir. Buna göre talep edenlerin belirtilen gün ve vakitlerde Dersaadet Emtia Gümrüğü dairesinde müzayede alanında hazır bulunmaları ilan edilmektedir.⁵⁰¹

Unkapanı civarında bulunan Miri Vapur Değirmeninin alet ve edevatının satılması, kiralanması veya talebe göre alet ve edevatın başka birine ve binasının başka birine satılması kararlaştırılmıştır. Bu üç seçenekten birine talip olanlar veya başka bir teklifi bulunanların Rüsumat Emaneti Celilesine müracaat eylemeleri ilan olunmaktadır.⁵⁰²

Senesi geçen ve sahipsiz olan Galata Gümrüğü ambarında kalmış, evvelce Ceride-i Havadis gibi gazetelerde yayınlanmış, resmi ilanı açık olan ve sahibi gelmeyen eşyalar, nizamına uygun olarak Ticaret Nezareti Celilesi canibinden gelen memurla karşılaştırılmıştır. Eşyalar pazar günlerinden sonra her gün saat 6'dan 9'a kadar müzayedesini yapılarak peşin akçe

⁵⁰¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 17 Mart 1866 Cumartesi, 7 Numaralı nüshası

⁵⁰² Takvim-i Ticaret gazetesi, 17 Mart 1866 Cumartesi, 7 Numaralı nüshası

ile satılacaktır. Zikrolunan eşyanın cins ve çeşitleri aşağıda gösterilecek ve satın alımına talip olanların, adı geçen gümrükte yani müzayede yerinde hazır bulunmaları ilan olunur.⁵⁰³

Tablo 13 1866'da Yayınlanan Müzayedesini Yapılacak Gümrük Ambarında Kalan Eşyalar

Eşya Adı	Adet	Kap (Birim)
Demir çerçeve meca cam	4 Adet	1 Sandık
İspirto	3 Şişe	2 Sandık
Mürekkep efrensi (Yabancı Mürekkep)	10 Kavanoz	1 Sandık
Kitap efrensi (Yabancı Kitap)	0 00	1 Sandık
Sagır toprak saksı	2 Adet	1 Sandık
Cam	20 Adet	1 Sandık
Kapı kilidi meca takım	1 Adet	-
Taş	0	1 Fiçi
Defter	4 Adet	2 Paket
Tuğla	4 Adet	0
Pamuk tohumu	0	0 Torba
Denksar kılığı keçe	5 Adet	1 Torba
Yün	21 Kıyye	1 Torba
Tahta kurşun	91 Kıyye	1 Tahta
Ağaç saplı demir kürek	3 Deste	00
Sigara kağıdı	0	4 Denn (küp)
Envay-ı mustar (şarap)	0	25 Paket

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 14 Nisan 1866 Cumartesi, 11 Numaralı nüsha.

Tablo 13'te görülen ambarda kalan eşya miktarları şu şekildedir; 1 sandıkta 4 adet demir çerçevesiz cam, 2 sandıkta 3 şişe ispirto, 1 sandıkta 10 kavanoz yabancı mürekkep, 1 sandık yabancı kitap, 1 sandıkta 2 adet toprak saksı, 1 sandıkta 20 adet cam, 1 adet kapı kilidi, 1 fiçi taş, 2 pakette 4 adet defter, 4 adet tuğla, 1 torbada 5 adet keçe, 1 torbada 21 kıyye yün, 91 kıyye tahta kurşun, 3 deste demir kürek, 4 denn (küp) sigara kağıdı, 25 paket mustar (şarap).

1864 senesi Mart başlangıcından Ağustos sonuna kadar gelen ve bir sene bir günü geçen, Dersaadet ve Galata Gümrük Ambarında kalan, sahibi gelmeyen, birikmiş - yığılmış eşyanın marka, numara ve cinsleri Tablo 14'te yazılmıştır.⁵⁰⁴

⁵⁰³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 14 Nisan 1866 Cumartesi, 11 Numaralı nüsha.

⁵⁰⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Mart 1867 Cumartesi, 60 Numaralı nüsha.

Tablo 14 Dersaadet ve Galata Gümrük Ambarlarında Kalan Eşya (1864)

Eşya Cinsi	Kap adeti	Geldiği Tarih	Marka Numara	Götüren gemi yahut vapurun ismi	Vapur yahut geminin bağlı olduğu yer
-	8 Kakas	13 Mart 1864	-	-	-
-	Sandık	13 Mart 1864	Ali 12	Vapur	İngiltere
-	4 Sandık	13 Mart 1864	15	Yolcu ile	-
-	2 Sandık	17 Mart 1864	Adres	Vapur	Yunan
Eterya	1 Sandık	20 Mart 1864	-	Vapur	-
Resim	1 Paket	22 Mart 1864	-	-	-
Pembe-i ham	5 Çuval	24 Mart 1864	-	-	-
-	2 Zelik	26 Mart 1864	-	Yolcu ile	-
-	1 Çuval	26 Mart 1864	-	-	-
Kantar	1 Sandık	26 Mart 1864	-	Yolcu	-
-	1 Sandık	27 Mart 1864	-	Vapur	Yunan
-	1 Sandık	27 Mart 1864	-	Yolcu	-
-	1 Sandık	28 Mart 1864	-	Vapur	Yunan
-	1	29 Mart 1864	Adres 3	-	-
Yağ	2	29 Mart 1864	-	Yolcu ile	-
-	1 Torba	29 Mart 1864	-	-	-
-	3 Çuval	29 Mart 1864	-	Vapur	İngiltere
Çadır	3 Adet	30 Mart 1864	-	-	-
-	2 Sandık	30 Mart 1864	-	Yolcu ile	-
-	1 Sandık	31 Mart 1864	862	-	-
-	5 Top	31 Mart 1864	-	Vapur	İngiltere
-	1 Bağ	1 Nisan 1864	Adres 993	Vapur	Avusturya
-	1 Sandık	1 Nisan 1864	-	Yolcu ile	-
-	1 Paket	2 Nisan 1864	-	-	-
-	1 Sandık	2 Nisan 1864	-	Vapur	İngiltere
-	1 Sandık	3 Nisan 1864	-	Yolcu ile	-
-	2 Paket	3 Nisan 1864	-	Vapur	İngiltere
-	1 Sandık	5 Nisan 1864	-	-	-
-	1 Sandık	6 Nisan 1864	-	Vapur	Fransa
-	1 Sandık	9 Nisan 1864	-	Vapur	İngiltere
Esrar	2 Küfe	14 Nisan 1864	-	Yolcu ile	-
-	1 Sandık	20 Nisan 1864	-	Vapur	Avusturya
-	1 Torba	23 Nisan 1864	-	Vapur	Rusya
Enfiye	1 Torba	25 Nisan 1864	-	Yolcu ile	-
-	1 Adet	27 Nisan 1864	-	Yolcu ile	-
-	4 Adet	27 Nisan 1864	-	Yolcu ile	-
-	1 Sandık	27 Nisan 1864	-	Vapur	Rusya
-	1 Torba	29 Nisan 1864	-	Yolcu ile	-
-	4 Çuval	30 Nisan 1864	-	Vapur	İngiltere
Yabancı Kitap	1 Torba	1 Mayıs 1864	-	Vapur	Yunan
-	1 Sandık	1 Nisan 1864	-	Vapur	İngiltere
-	1 Heybe	24 Nisan 1864	-	Yolcu ile	-
-	2 Hasırlı	30 Nisan 1864	-	Vapur	Avusturya
Katranlı halat	1 Kangal	12 Mayıs 1864	-	-	-
Şubat siyemine(?)	1 Fıçı	9 Mayıs 1864	-	Vapur	Devlet-i Aliye
-	1 Sandık	Haziran	2143	Vapur	Avusturya
-	1 Sandık	16 Haziran 1864	102	Yolcu ile	-
-	38	1 Temmuz 1864	-	-	-

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Mart 1867, 60 Numaralı nüsha.

Mart-Ağustos 1864 tarihleri arasında gelmiş olan eşyalar ve eşyaları getiren vapurların menşei Tablo 14'te gösterilmiştir. Eşya getiren vapurlar, tabloda belirtildiği üzere yolcu da

taşımıştır. Vapurların belirtilen menşelerine bakıldığı takdirde en fazla vapur İngiltere'ye aittir. Sonra sırasıyla Avusturya, Yunanistan, Rusya, Fransa gelmektedir. Taşınan eşyalar arasında ise eterya, resim, yağ, çadır, esrar, enfiye, yabancı kitap, katranlı halat vardır.

Tablo 15 1 Mart 1866 Yılında Yayınlanan Dersaadet ve Galata Gümrüğünde Kalan Eşya

Eşya Cinsi	Kap Adeti	Geliş Tarihi	Marka	Numara	Götüren Gemi yahut vapurun ismi	Vapur yahut Geminin bağlı olduğu bandıra
	83					Nakil yekun
Sicim	1 Denk	22 Temmuz 1865	AF	-	Vapur	İngiltere
Tüfek	1 Torba	13 Ağustos 1865	-	-	Yolcu ile	-
-	1 Heybe	28 Ağustos 1865	-	-	Yolcu ile	-
Aba-yı Filibe	2 Denk	5 Aralık 1865	LM	7,10	Vapur	Avusturya
-	1 Sandık	22 Aralık 1865	LB	626	Vapur	Yunan
Esrar	1 Denk	31 Aralık 1865	-	-	Yolcu ile	-
Esrar	1 Torba	29 Ocak 1866	-	-	Yolcu ile	-
-	1 Sandık	2 Şubat 1866	AV	-	Vapur	Avusturya
-	1 Paket	24 Eylül 1865	Adres	-	Katerina gemisi	-
-	1 Paket	14 Eylül 1865	C C	2261	Orantiz vapur	İngiltere
-	1 Paket	21 Eylül 1865	AB C	-	Kabro vapur	İngiltere
-	1 Sandık	21 Eylül 1865	VT	1991	Stadyum vapur	Avusturya
-	1 Paket	28 Eylül 1865	AP Z	301	Branda vapur	İngiltere
-	1 Paket	31 Eylül 1865	LC	2	Aljey vapur	Fransa
-	1 Torba	6 Ekim 1865	SP OMC MT	2	Vapur	Fransa
-	1 Torba	13 Ekim 1865	-	-	Grand duke Kostantin vapur	Rusya
-	2 Varil	14 Ekim 1865	Adres	-	-	-
-	1 Paket	14 Ekim 1865	Adres	-	Ron vapur	İngiltere
-	1 Paket	26 Ekim 1865	CK	325	-	-
-	1 Paket	26 Ekim 1865	Adres	420	Arabyan vapur	İngiltere
-	1 Paket	13 Kasım 1865	-	-	-	-
-	1 Paket	20 Kasım 1865	MG	-	Asya vapur	İspanya
-	1 Sandık	24 Kasım 1865	AF	800	-	Avusturya
-	1 Sandık	28 Kasım 1865	NZ	801	-	-
-	1 Sandık	28 Kasım 1865	AB	1114	Stadyum vapur	Avusturya
-	1 Paket	10 Aralık 1865	MS	33	-	-

Eşya Cinsi	Kap Adeti	Geliş Tarihi	Marka	Numara	Götüren Gemi yahut vapurun ismi	Vapur yahut Geminin bağlı olduğu bandıra
-	1 Paket	10 Aralık 1865	Adres	-	Arkadya vapur	İngiltere
-	1 Paket	10 Aralık 1865	MM	102	Arkadya vapur	İngiltere
-	1 Paket	10 Aralık 1865	MC M	415	-	-
-	1 Paket	10 Aralık 1865	Adres	-	Nesalya vapur	İngiltere
-	1 Sandık	15 Aralık 1865	Bela	-	-	-
-	1 Paket	19 Aralık 1865	Adres	-	-	-
-	2 Paket	21 Aralık 1865	SP	14	-	-
-	1 Paket	21 Aralık 1865	TT	2681	-	-
-	1 Paket	21 Aralık 1865	Adres	-	-	-
-	1 Paket	21 Aralık 1865	CK	27	-	-
-	1 Paket	21 Aralık 1865	MA	246	Ron vapur	İngiltere
-	1 Paket	21 Aralık 1865	C AB	-	-	-
-	1 Paket	21 Aralık 1865	JDN	-	-	-
-	1 Paket	21 Aralık 1865	HM C	266	-	-
-	1 Paket	21 Aralık 1865	Adres	-	-	-
-	1 Paket	21 Aralık 1865	CK	40	-	-
-	1 Paket	21 Aralık 1865	Adres	-	-	-
-	1 Varil	23 Aralık 1865	PLA	5	Branda vapur	İngiltere
-	1 Sandık	28 Aralık 1865	E et S JC	100	Stadyum vapur	Avusturya
-	1 Varil	30 Aralık 1865	GNG	128	Corcu gemi	-
-	1 Sandıkça	30 Aralık 1865	HMM	-	Stadyum vapur	Avusturya
	134					

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Mart 1867 Cumartesi, 61 Numaralı nüsha.

19. yüzyıl için Osmanlı Devleti'nin ithal ve ihraç ettiği malları genel olarak bilmekte yarar vardır. Kumpanya vapurlarından kalan eşyaları bu dönemdeki ticaret malları üzerinden değerlendirmek gerekir. Osmanlı Devleti'nin ithalatı esas olarak pamuklu, yünlü ve ipekli dokumalar, askeri malzeme (gazetenin bir haberi bunun üzerine), donanım, kalay, demir ve çelik, şeker, çay ve kahve gibi tarım ürünleri, Avrupa'nın mamul mallarından oluşmaktadır.

İhraç malları ise; pamuk, ham ipek, tiftik yünü, hububat, tütün, üzüm, incir, meşe palamudu, meyan kökü, afyon ve bazı madenlerdir.⁵⁰⁵

Ambarlarda kalan emtialar ise şu şekilde sıralanabilir; sigara kağıdı, demir kürek, tahta kurşun, keçi kılı, zeytin, ceviz, kabahasır, erik, panayır, kırmızı havyar, İngiliz Sabunu, İran Üzüümü, Ranka Balığı, fasulye, anason, sardalya, limon, zift, revgan-ı sade, demir çerçeveleli cam, ispirto, yabancı mürekkep, yabancı kitap, toprak saksı, cam, kapı kilidi, taş, defter, tuğla, pamuk tohumu, yün, yağ, çadır, esrar, enfiye, eterya, resim, katranlı halat, sicim, tüfek, aba-yı Filibe.

İstanbul'un ithal ettiği ürünler ahalinin gıda gereksinimini sağlamaya yönelik başta un, şeker, kahve ve çay olmak üzere sömürge ürünleri, manifatura, hırdavat, parfümeri, inşaat malzemelerinden oluşmaktadır. İhraç ürünleri ise, başkent hinterlandında bulunan Marmara, Mudanya, Bursa gibi bölgelerde bolca üretilen ipek ve türevleri, zeytinyağı olmak üzere yün, deri, fındık, yumurta, fasulye ve sair ürünlerden oluşmaktadır.⁵⁰⁶ Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki; gümrük ambarlarında kalan eşyalar arasında ithal edilen hırdavat ve inşaat malzemeleri olarak, demir kürek, tahta kurşun, cam, kapı kilidi, tuğla, taş, katranlı halat vardır.

Osmanlı gümrüklerinde ticarete konu olan mal ve eşyalar şu şekilde tasnif edilebilir; Eşya ve araç-gereç, baharat ve ecza ürünleri, boya ve kimyevi madde, tekstil ürünleri, gıda ürünleri, mühimmat, maden ve maden ürünleri, kürk, deri ve deri ürünleri, yapı malzemesi-yakacak maddesi.⁵⁰⁷ Buna göre gazetede ki haberlerde gümrük ambarlarında kalan eşyanın büyük bir çoğunluğunu da gıda ürünleri ve yapı malzemesi-yakacak maddesi oluşturmaktadır.

Gümrük ambarlarında kalan eşyanın getirildiği yeri ve kumpanyaları göz önünde bulundurursak, gümrük ambarında kalan eşyaları getiren gemilerden en fazla sefer yapan İngiltere'dir. İngiltere'den sonra sırasıyla Avusturya, Yunan, Rusya, Fransa, İspanya, İtalya ve Bulgaristan gelmektedir. Zira İlhan Ekinci'nin çalışmasında da ifade edildiği gibi 1861-1872 yılları arasında Tuna boğazında 1364 vapurla en çok İngiliz vapurları görülmektedir. 667 vapur sayısı ile Avusturya ikinci sırada yer almaktadır. Boğazın %60,8'i İngiliz vapurları, %29,7'si Avusturya, %5,1'i Fransa, %1,7'si Rusya, %0,6'sı Osmanlı, %1,8'i de İspanya, Belçika,

⁵⁰⁵ Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, 2015 İstanbul, s. 66.

⁵⁰⁶ Süleyman Uygun, a.g.m., s. 156.

⁵⁰⁷ Saim Çağrı Kocakaplan, 18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 189.

Hollanda, İtalya vapurlarından oluşmaktadır. Tuna'ya ticaret amacıyla gelen gemilerin tonajları dikkate alındığında ise 1861-1862 yıllarında en çok yük taşıyan Yunanistan'dır.⁵⁰⁸

3.2.9. İflas İlanları

İflas Komitesi, Bahriye Ticaret Meclisi'ne bağlı bir organdır. Bahriye Ticaret Meclisi, Bahriye Meclisi bünyesinde oluşturulmuş bir alt meclistir. Bahriye Meclisi ise 1845'te kurulmuş ve Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir. 1864-65 yılında, Umumi Meclisler arasında Ticaret-i Bahriye Meclisi'nin de adı vardır. Bu tarih aynı zamanda Bahriye Meclisi'nin bazı alt bölümlere ayrıldığı tarihtir. Devlet salnamelerinde Bahriye Ticaret Meclisi'nin yönetim şeması içinde bir reis, bir tercüman ve âzâlar bulunmaktadır. Reis, Ticaret Nazırı değildir ve Azalar daimi ve geçici olmak üzere ikiye ayrılır. Bir de dört üyeli İflas Komitesi bulunmaktadır.⁵⁰⁹

Genel Meclis altında üç meclis bulunur. İlk ikisi Beriyye Meclisleridir. Üçüncüsü daha önce Bahriye Meclisi'ne bağlı olan Ticaret-i Bahriye Meclisidir. Üçüncü meclisten sonra ise Mesalih-i İflasiye Komisyonu gelir.⁵¹⁰

İflas haberlerinin paylaşıldığı bu komisyonun üyeliğine 1864 yılı, gazetemizin yazarlarından Hasan Fehmi Paşa atanmıştır, 3 yıl sonra da Komisyon Başkanlığı'na getirilmiştir.⁵¹¹ Takvim-i Ticaret gazetesinde Mesalih-i İflasiye Komisyonu'ndan alınan bilgiler, "İlanat" başlığı altında haber olarak sunulmuştur. EK 3'te verilecek olan iflas haberlerinde, Kanunname-i Ticaret'in 198., 199. ve 200. maddelerine değinilmektedir. Bu maddeler, borçların tahkiki ile ilgilidir. Bu maddelerde, "iflas edenden alacaklı olanların bu alacaklarını ispat etmeleri konusunda tanınan süreler ve verilmesi gereken evraklar gösterilmektedir."⁵¹² İflas haberlerinde iflas edenin adı, ünisiyeti, mağaza ve işyeri adresi verilmektedir. Alacaklı olanın komiteye gelmesi gereken gün zarfı da ayrıca belirtilmektedir.

⁵⁰⁸ İlhan Ekinci, Tuna Komisyonu ve Tuna'da Ticaret (1856-1883), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun OMU, SBE, Samsun 1998, s. 219-220.

⁵⁰⁹ Coşkun Çakır, Tanzimat Dönemi'nde Ticaret Alanında Yapılan Kurumsal Düzenlemeler: Meclisler, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Cilt 6, Sayı 43-44, Ocak 2000, s. 370.

⁵¹⁰ Coşkun Çakır, a.g.m., s. 372.

⁵¹¹ Ayten Can Tunali, Hasan Fehmi Paşa, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 28, Sayı: 46, 2009, s. 72.

⁵¹² Kanunname-i Ticaret'in 198-210. maddeleri arasındaki hükümlerin özeti olan bu bilgi için bkz. M. Macit Kenanoğlu, Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s. 108.

İflas haberleri incelendiğinde iflas eden esnaf gruplarının bakkal, tüccar, manifaturacı, kürkçü, sarraf, ipek tüccarı, ekmekçi, tuğlacı, miskçi, hazırcı esnafı, kasap, kağıtçı, bezzazlar olduğu görülmektedir.

İtalya Devleti tebaasından Rusçuk'ta ikamet eden tüccar Tiyonista'nın iflas ilanı, tüccar İnofoğlu Agop, Zebuoğlu ve diğer Agop kumpanyasının iflası, tüccar Sergan Papasyan ve Çubukçuyan kumpanyasının iflası, Kuryan Mikail ve Ortağı kumpanyasının iflas ilanları bulunmaktadır.

Kadıköy sakinlerinden Yorki Valde Ralli, Avakim ve kasap esnafından Taşo Kiro, Üsküdarlı Hacı Mıgırdiç, Çorapçı Abdurrahman, Vasıl ve Keşişoğlu Mikail, Tomi, Ligori ve çiftçi esnafından Nikola Giço adlı kimselerin iflas ilanı bulunmaktadır.

Sarraf Nikola Kostantinidi iflası bulunduğu gibi ikinci kez tafsilatlı ilanı yapılmıştır; Nikolaki Kostantinidi ve ortağı Mankaki iflası şeklinde. Nikanlı Sarraf Bedrus'un iflası ve aynı ilanın içinde Balat civarında bulunan kömürcü mağazasında bulunan kömürlerin müzayedeye çıkarılacağı haberi vardır.

İstanbul, Londra ve Marsilya'da ortakları bulunan Papodof adında bir tüccar iflas etmiş ve İtalya eshamının 68'den 47'ye düşmesinden dolayı borçlunun 10 milyon frank zararı olduğu bildirilmiştir.

Manifaturacı Papasoğlu Yorgaki, Mısırlıoğlu Avram Ağuzu, Nevşehirli Terzi Hacı Ohanoğlu Yazmacı Mardiros, Çukacı esnafından Pandeli Oskoryadi, Astarıcı Hanı'nda Komisyon tüccarından Bostancıoğlu Hacı Giryako, Tombakçı Hacı Ohannes Papasyan, Falyar Karındaşlar ve Karaca iflası, Tuhafiyeci Bahçıvanoğlu Fotaki'nin iflası, Bit Pazarı'nda hazırcı esnafından İn stasyadis iflası, Mühendisioğlu Ohannes iflası, Sofçu Hanı'nda Kürkçü İstanbulluoğlu ve karındaşının iflası, Galata'da bulunan Kostanti Nikolayidi'nin iflası, Üsküdar İskelebaşı'nda Vasil Serande'nin iflası, Barsamoğlu Manof ve ortağı Kigork'un iflası, Hatip Kapısı tüccarından Yumurtacı Mahmut Efendi'nin iflası, Yorkyadi'nin iflası, misk yağcı Mehmet Efendi'nin iflası yer almaktadır. (Yağcı Mehmet Efendi'nin iflası şeklinde bir ilan daha var) Avram Behar David ile Ortağı Aliyan'ın iflası, Yağcı Hanı'nda bulunan kürk tüccarından Tevdus, Manol ve Tucko iflası bulunmaktadır.

Çarşı-yı Kebir'de Kalpakçılar Başı'nda Manifaturacı Agop Bedrosyan'ın iflası ve yine Çarşı-yı Kebir'de Sahaflar içinde kumaş tüccarlarından Halepli Hacı Ahmet Ağa iflası da bulunmaktadır.

Eminönü'nde Bakkal Yorki'nin iflası, Bakkal Manol Rosopalmo'nun iflası, Bakkal Büheri'nin iflası ve Ekmekçi esnafından Ağya, Gigork ve Sergiz'in iflası, Ekmekçi Vasiloğlu Todoriflası yer almaktadır.

Unkapanı marangozlarından Veli Ağa, Mahkeme-i Ticaret Birinci Meclisi kararıyla iflasa hüküm olunmuştur.

Poliçeci Markiryos ve ortağı Avadis iflas etmiştir. Poliçecinin iflas ettiği ve poliçeleri yazanı ispiyon eden Elfami Bulunaki'nin de zarar ettiği haberi bulunmaktadır.

Filbosoylu Viçe iflas etmiş ve mutasarrıf olduğu Valide Han'nda cami altında bir bölüm oda ve içinde bir bölüm ile Ayazma Kapısı'nda Boyacı dükkanında kendisine ait olan ticarethanesi müzayedeye çıkarılmıştır. Bab-ı Cağar dışında Limyon İskelesi'nde zahire tüccarından Poliheron firar ettiği ve mağazasının mühürlendiği ilan edilmiştir.

Kütahya Sancağı dahilinde bulunan Bilecek kazasında Harir fabrikatörlerinden Kadayıfçıoylu Karabet'in Bursa'da iflası, Harir tüccarlarından Hacı Sergan ve ortağı Çubukçuoğlu Grikork'un iflası, Yozgat Ticaret Mahkemesi'nden gelen resmi yazıda tüccar Frenkoğlu Vasil, biraderi Hacı ve ortağı iflası, Devlet-i Aliye tebaasından Bursa'da ikamet eden Bezzaz esnafından Koradikoğlu Kigork'un iflası bulunmaktadır. İstanbul, Mısır ve İskenderiye'de alışveriş ile meşgul olan Hoca Karabet ile Bedrus Gazarosya'nın iflası, Bedestan Havace (İran'da) kilerinden Hüseyin Ağa iflası da yer almaktadır.

İflas eden Manioğlu Agop'un, Sultan II. Mahmud Han Vakfı'ndan; Ebu Eyüb-el Ensari Hazretleri'nde (Eyüp'te) "Taşlı Berivan" adlı yerde sahip olduğu Tuğla harmanının bir tarafı kaspar ve bir tarafı şişman, Bagus harmanları ve bir tarafı Leb-i derya, bir tarafı yol ile sınırlı dört kalıp harman yerini kapsayan bir bölüm tuğlacı kârhanesi gediği, kargir bir bölüm bakkal, kahvehane ve iki bölüm odayı kaplayan yer müzayedeye konulmuştur.

İflas haberlerinin yanında vefat haberi ile birlikte alacaklı olanları ilgilendiren ilanlar da bulunmaktadır. Vefat eden Mösyo Vansan Ziyostinyani'nin terkedilmiş mallarına vekil tayin olunmuştur. İflas ederek vefat etmiş olan Kağıtçı Acemoğlu Bedrus'un işleri bitmiş olup mevcut akçesi ilan edilmiştir. Bu iflas ilanlarının yanı sıra bir de geçerliliğini yitirmiş resmi işlemlerin duyurusu bulunmaktadır.

3.3. ZİRAAT YAZILARI

Osmanlı Devleti coğrafi durumu, iklimin çeşitliliği, toprağın genişliği ve zenginliği; halkın gelenek ve dini adetleriyle birlikte yaşadığı, ziraatın ve ticaretin yapıldığı bir memleketidir. Toprak ve iklimin oluşturduğu bütün coğrafyalarda ziraat yapılmaktadır. Arabistan'ın kumlu çöllerinden Boğdan'ın en verimli ovalarına kadar, Nil'in tabii sulamaları ile ortaya çıkan nemli bölgelere kadar devletin ziraat mahsulleri temel ihtiyaçlara cevap verecek durumdadır.⁵¹³ Bunun açık örneği ise, 19. yüzyılda Osmanlı ihracatının önemli bir özelliği olarak ürünlerinin çeşitlilik göstermesi bakımından hiçbir ürünün toplam ihracat içindeki payının %12'yi aşmamasıdır. Bu durum, Osmanlı tarımında tek bir ürüne ağırlık verilmediğini göstermektedir.⁵¹⁴

19. yüzyıl Osmanlı tarımının özelliği, geçimlik ekonomi tarzının hakim olmasıdır. Ancak dünyada şekillenen uluslararası işbölümünün bir gereği olarak Osmanlı topraklarında ziraat ürünlerine yönelen dış talep, Osmanlı tarımının performansında ve yapısında Tanzimat döneminde ortaya çıkan değişimlerin de sebebini oluşturmuştur. Bu yüzden dönem içinde ziraat üretim piyasa ilişkileri güçlenmiş bir yapıya dönüşmüştür.⁵¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839-1876 döneminde iktisadi ve siyasi reformlarla birlikte ülkenin kalkınmasını, halkın refah düzeyinin yükseltilmesini hedef alan ekonomik gelişme çalışmalarının da artmasıyla hızlı bir şekilde tarımsal gelişme politikasının uygulamaya konduğu göze çarpmaktadır.⁵¹⁶ Osmanlı ekonomisinin en geniş sektörünün tarım olması bunun en önemli sebebidir.⁵¹⁷ Öyle ki, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dış ticarete oynadığı role baktığımızda da tarımın etkisini ve tarımın ticarileşmesini görmekteyiz.⁵¹⁸ Osmanlı'nın uluslararası ticareti, tarımsal koşullarla ilgili olmuştur. Bu açıdan liman kentlerinin refahı, hasatın başarısına bağlı kalmıştır.⁵¹⁹ Takvim-i Ticaret gazetesinde örneğine sık rastlanılan haberlerden biri de, tarımsal faaliyetlerin limanlardaki gemicilik faaliyetleriyle bağlantılı bir seyir izlemesidir. Kalküta'da kolera salgınının limanda gemi faaliyetlerini azaltmasından

⁵¹³ M. A. Ubicını, Türkiye 1850 Cilt 2, Türkçeye Çeviren: Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 323.

⁵¹⁴ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Eylül 2017, s. 20.

⁵¹⁵ Tefik Güran, Ziraat Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 230-232.

⁵¹⁶ Tefik Güran, Tanzimat Döneminde Tarım Politikası, TANZİMAT Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Editörler: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kasım 2015, s. 775.

⁵¹⁷ Tefik Güran, a.g.m., 1992, s. 219.

⁵¹⁸ Şevket Pamuk, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme..., s. 64.

⁵¹⁹ Keyder, Özveren, Quataert, a.g.e., s. 136.

dolayı, şubat ayı içinde Avrupa'ya gönderilecek pamuk miktar fiyatının 2.400.000 lira olduğu, bu duruma örnek gösterilebilir.⁵²⁰

Tanzimat döneminde öncelikle ziraî gelişme politikalarını oluşturacak ve uygulayacak bir ziraî bürokrasi kurulmuştur. Bu politikaların temel hedefleri, üretimin artırılması ve çeşitlendirilmesi, dış talebe yönelik ihracat için zirai ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi, dış ticaret dengesinin sağlanması, zirai üretim araç ve metotlarının modernleştirilmesi, artırılması ve kurulan sanayi tesislerinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin yurtiçi üretimle sağlanmasıdır. Özellikle teşvik edici ve düzenleyici politikalarla ve zirai eğitim yoluyla tarımın geliştirilmesine gayret gösterilmiştir.⁵²¹

1838 yılında Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan “Ziraat ve Sanayi Meclisi”, tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi görevini üstlenmiştir. Bu kuruluşun adı daha sonra Meclis-i Umur-u Nafia olmuştur. 1843 yılında ise Maliye Nezareti'ne bağlı olarak “Ziraat Meclisi” kurulmuştur ve daha sonra Ticaret Nezareti'ne bağlanan bir Meclis olmuştur. Meclisin temel görevleri tarımsal üretimin artırılması, dış ticaret dengesinin sağlanması, halkın gelir ve refah düzeyinin yükseltilmesi ve bu konularda araştırma ve inceleme yaparak önerilerde bulunmaktır.⁵²²

1858 yılında ise çeşitli altyapı yatırımlarının yapılması ile ilgili işlerle ilgilenmek üzere “Meclis-i Meâbir” adı altında bir kurum oluşturulmuş ve 1863 yılında bu meclis içinde 3 kişilik bir “Ziraat Fırkası” kurulmuştur. Bu özel komisyona tarımın geliştirilmesi, bu konudaki tekliflerin görüşülerek karara bağlanması, ticari değeri yüksek ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi, zirai ve sınai ürünlerin üretim ve ticaretine ait istatistikler derlenmesi görevleri verilmiştir. Ayrıca 1868 yılında mahallî düzeyde yapılacak ekonomik gelişmeyle ilgili olarak Nafia Dairesi kurulmuştur. Nafia Dairesi de zirai kurumların oluşturulmasının önemli bir örneğidir. Nafia Dairesi'ne ulaşılmış raporları dikkate alırsak, Takvim-i Ticaret gazetesinde bahsedilen konuların büyük çoğunluğu bu raporların içeriğinden oluşmaktadır. O raporların içeriği ve Takvim-i Ticaret gazetesinin yoğun iktibas ettiği konular; okul, yol ve liman yapımı, bataklıkların kurutulması tarıma elverişli hale getirilmesi, sulama tesisleri inşası, bazı vergilerin kaldırılması ya da oranlarının düşürülmesi, zirai işgücü ihtiyacının karşılanması için tedbir alınması, hayvan hastalıkları ve kıtlık nedeniyle doğan kredi ihtiyaçlarının karşılanması, hayvan hastalıklarının önlenmesi, fabrika yapılması, modern tarım aracı, iyi cins tohumluk

⁵²⁰ Takvim-i Ticaret gazetesini, 12 Mayıs 1866 Cumartesi, 15 Numaralı nüsha.

⁵²¹ Tefvik Güran, a.g.m., 1992, s. 219.

⁵²² Tefvik Güran, a.g.m., 1992, s. 219.; Tefvik Güran, a.g.m., 2015, s. 775.

gönderilmesi, daha önce üretimi yapılmayan pazara dönük ürün çeşitlerinin sağlanması gibi rapor ve projelerdir.⁵²³

Tanzimat döneminde zirai gelişme politikalarının bir yönü, çiftçilerin üretim alanlarını genişletmeye, ticari değeri yüksek olan piyasaya dönük ürünlerin üretimini artırmaya, üretimde modern girdi ve araç kullanımını yaygınlaştırmaya özendirici ve teşvik edici tedbirlerin uygulanmasıdır.⁵²⁴ Takvim-i Ticaret gazetesinde de göreceğimiz “Pamuk Ziraati Risalesi”, “Çiftçilik ve Ziraat arasındaki farklar” ile ilgili yazı ve “Pamuk kozası ayıklama makinesi” haberleri, buna örnek verilebilir.

Osmanlı Devleti’nin pamuk ziraatı ile ilgili teşvik tedbirlerinden biri, pamuk tohumu dağıtmaktır. 1863-66 yılları arasında üreticilere pamuk tohumu dağıtılmıştır. Takvim-i Ticaret gazetesinde de haberine ulaştığımız bu pamuk dağıtımı dört sene sürmüştür. Osmanlı’nın pamuk üretimini artırmaya yönelik çalışmaları ve teşvikleri neticesinde yerli pamuğun ıslah edilmesi gayesi de güdülmüştür. Pamuğun nasıl bakılacağı, pamuk tarımının nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili eğitici risaleler yazılmış, pamuk hastalıklarıyla mücadele yöntemleri hakkında üreticilere ve halka bilgiler verilmiştir.⁵²⁵ Amerikan İç Savaşı’nın 1861’de başlamasıyla pamuk kıtlığının artması beklenildiğinden pamuk üretimiyle ilgili olarak çalışmalar artırılmıştır.⁵²⁶ Öncelikle Mısır’dan daha sonraları ise İngiltere-Liverpool yoluyla Amerika’dan pamuk tohumu getirilmiştir. Gelen pamuk tohumları bazen parasız, çoğu zamansa uygun fiyata halka dağıtılmıştır.⁵²⁷ Pamuk dağıtımı 1866 yılından sonra yapılmamıştır. Bu durumun en önemli sebebi Amerikan İç Savaşı’nın bitmiş olmasıdır. İngiltere’nin Osmanlı’da yetiştirilen pamuğa ihtiyacı kalmayınca pamuğa olan talep düşmüştür. 1863 ve 1864 yıllarında Mısır pamuğu tohumuna, 1864’ten itibaren Amerikan pamuğu tohumuna ağırlık verilmiştir ve 1865-66 yıllarında ise sadece Amerikan pamuğu tohumu dağıtılmıştır.⁵²⁸ 1866 yılında yayınlanmakta olan Takvim-i Ticaret gazetesinde de Amerikan pamuk tohumunun dağıtılması ve yetiştirilmesi noktasında yapılan kampanya haberi bulunmaktadır. Osmanlı’da Amerika pamuğu tohumunun ziraatına ve gelişmesine çalışan ve yardım edenlere verilecek mükafata dair bir haber yer almaktadır. Sadaret’ten gönderilen nizamnamenin iki kıtası ve bazı yerleri açıklanmış ve izah edilmiştir.⁵²⁹ Ayrıca dağıtılan

⁵²³ Tevfik Güran, a.g.m., 1992, s. 220-221.

⁵²⁴ Tevfik Güran, a.g.m., 1992, s. 224.

⁵²⁵ Orhan Kurmuş, a.g.e., s. 82-84.

⁵²⁶ Orhan Kurmuş, a.g.e., s. 78.

⁵²⁷ Fatih Damlıbağ, Batı Anadolu’da İhracat için Pamuk Üretimi(1860-1870), İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2011, s. 442.

⁵²⁸ Fatih Damlıbağ, a.g.m., s. 451-452.

⁵²⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 31 Mart 1866 Cumartesi, 9 Numaralı nüsha.

Amerikan pamuğu tohumunun miktarı verilmektedir. Osmanlı'da Amerika pamuğu tohumu cinsinin artırılması amacıyla bir kaç seneden beri Amerika'nın en iyi pamuk tohumu gönderilmekte ve Padişah da bu tohumu, pamuk ziraatı yapılan yerlere ulaştırmaktadır. Gönderilen tohumun dağıtımı yapıldığı gibi, 1866 senesi için de Londra'dan gönderilen 300 tonilatodan bu sefer, 60 tonilato tohum Ticaret Nezareti'ne ulaşmıştır. Ekilen yerlere ulaştırılması sağlanmaktadır. Şimdiye kadar tohumların gönderildiği yerlerin ismi ve tohumun miktarı açıklanmıştır. Selanik'e gönderilen Amerika pamuk tohumu 50.000 kıyye, Amasya'ya 10.000 kıyye, İzmir'e 20.000 kıyye, Bursa'ya 10.000 kıyye, İstanköy 2.000 kıyye, Çiftlikat-ı Humayun'a 1.000 kıyye, Rusçuk'a 2.000 kıyye, Karahisar'a 200 kıyye olarak verilmiştir. Toplamda 95.200 kıyye Amerika pamuk tohumu dağıtılmıştır.⁵³⁰

Pamuk ziraatının kolaylaştırılması ve yaygınlaştırılması amacıyla Osmanlı'da ziraat yapanlara bir miktar pamuk tohumu dağıtılmıştır. Yalnız Anadolu'da dağıtılan Amerikan pamuk tohumunun miktarı 45 bin kıyyeye ulaşmıştır.⁵³¹ Bu haberin yanında, Mısır pamuğu tohumunun dağıtıldığını da öğrenmekteyiz.

Osmanlı hükümetinden Mostar sancağı tarafına gönderilmiş olan Mısır pamuğu tohumundan 500 kıyye kadar tohum, kazalara taksim olunmuştur. Ziraat usulü de halka öğretilmiştir. Ayrıca ziraatın ilerletilmesi için, hükümetten bazı bayındırlık düşünceleri ortaya çıkmıştır. Sancak içinde bu sene içinde fidan dikme, ağaçlandırma ve bağ fidanları adetinin 120 bini geçtiği de yazılmıştır. Ruzname-i Ceride-i Havadis'e gönderilmiş olan bir kıta resmi yazıdan aktarılmaktadır.⁵³²

Ticari değeri yüksek, piyasaya dönük ürünlerin üretimini teşviki amacıyla, bu ürünlere sağlanan vergi muafiyetleri, ziraat teşvik tedbirlerinin diğer önemli bir uygulamasıdır. Bu uygulamanın en tipik örneği pamuktur.⁵³³ 1861 yılında başlayan, Takvim-i Ticaret gazetesinde de konu edilen⁵³⁴ Amerikan İç Savaşı, Avrupa dokuma sanayisinin ham pamuk ihtiyacının Amerika'dan karşılanmasını güçleştirmiştir. Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıla kadar önemli bir ihraç malıdır. İç Savaş, Amerikan ve Mısır pamuğunun rekabeti karşısında üretim ve ihracatı gerileyen pamuğun, üretim ve ihracatının yeniden canlandırılması çabalarını

⁵³⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 31 Mart 1866 Cumartesi, 9 Numaralı nüsha.

⁵³¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

⁵³² Takvim-i Ticaret gazetesi, 19 Mayıs 1866 Cumartesi, 16 Numaralı nüsha.

⁵³³ Bu bilgiye örnek gazete haberi için bkz. Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 tarihli 36 Numaralı nüshasındaki "Toprak mahsulatı hakkında..." başlıklı haber.

⁵³⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüshasında geçen Ticaret Haberleri başlığında haber edilen Amerikan İç Savaşı.

hızlandırmıştır. Bu amaçla Meclis-i Meâbir'e⁵³⁵ Osmanlı pamuk üretiminin Amerikan ve Mısır pamuğu ile rekabet edememesinin nedenleri ve pamuk üretiminin geliştirilmesi için alınabilecek tedbirler hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Raporda Osmanlı pamuğunun rekabet gücünün zayıflığının nedenleri üzerinde durulmuştur ve en önemli neden olarak Osmanlı yerli pamuğunun kalitesinin düşük olması gösterilmiştir.⁵³⁶ Takvim-i Ticaret'te "Pamuk Ziraatına Dair Risale"de de pamuk üretiminin geliştirilmesi için bilinmesi gereken bilgiler paylaşılmaktadır.

Pamuk üretiminin geliştirilmesi için meclis tarafından verilen raporda⁵³⁷ okuduklarımızdan hareketle; Takvim-i Ticaret gazetesinin zeytin ağaçlandırma haberi, daha önce zeytin yetiştirilmesi için verilen teşvik tedbirlerinin göstergesi sayılabilir. Zira 1860'lı yıllarda dünya talebinin artması ve yabancı rekabete paralel olarak Osmanlı ihracat ürünleri değişmiştir. Ticaretin artması ve tarımın gittikçe ticarileşmesi ile hem ürün kalıplarında hem de ticarete artış yaşanmıştır. 1861'de Amerikan İç Savaşı ile birlikte İzmir ve Adana'da artan pamuk ihracatı ile birlikte pazara bağlı olarak pamuk, üzüm ve zeytin ağaçları dönüşümlü olarak ekilmiştir.⁵³⁸ Pamuk ve zeytin ticareti ile ilgili Takvim-i Ticaret gazetesinden örnek vermek gerekirse; gazetenin Aydın'dan aldığı habere göre, Aydın'ın en önemli emtiası pamuktur. Pamuk, İstanbul'dan Aydın'a kadar gitmiş ve fiyatı da hayli yükselmiştir. Kantarı 460 kuruşa satılırken 600'e ve temizlenmiş pamuğun kıyyesi 3 kuruştan 3 kuruş 16 paraya çıkmıştır. Yerli masraf için civardan getirilen zahirenin fiyatı da hayli yükselmiş ve buğdayın kilosu 26 kuruştan 30 kuruşa, arpanın 13 kuruştan 14 kuruşa satıldığı görülmektedir. Zahiredeki fiyatın durumunu aşağı görenler, fiyatın daha da yükseleceğini düşünmektedirler. Çünkü 1866 senesi içinde mahsuller yetersiz derecededir. Zeytin yağı, 1865 senesinde ne kadar bereketli idiyse, 1866'da o kadar bereketsiz olacağından fiyatının yükseleceği düşünülmektedir.⁵³⁹ Ayrıca, Meksika'dan 1865'te getirilen tohumluk Mısır buğdayı ziraatla uğraşanların bazısına dağıtılmış ve ziraatı olduğunda fevkalade üretim meydana gelmiştir. Hatta bazı yerlerde bu Mısır buğdayı fidanından yapılan kazanç anlatılmaktadır ve diğer mahsullerinden de bahsedilmektedir.⁵⁴⁰

⁵³⁵ Meâbir Meclisi, Ticaret Bahriye Meclisi'nde Mesalih-i İflasiye Komitesi'den sonra gelen meclistir ve istatistik kalemi ile birlikte yer alır. Ticaret Meclisi içinde son olarak Meclis-i Ebniye yer alır. Bkz. Coşkun Çakır, a.g.m., s. 372.; Gazetenin 10 Mart 1866 tarihli 6 Numaralı nüshasında bahsi geçen haber şudur: "Tarik ve Meabir İdaresi'nin Suret-i Teşkiline dair Nizam Suretidir."

⁵³⁶ Tevfik Güran, a.g.m., 1992, s. 225.

⁵³⁷ Tevfik Güran, a.g.m., 1992, s. 225-227.

⁵³⁸ Keyder, Özveren, Quataert, a.g.e., s. 134.

⁵³⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 5 Ocak 1867 Cumartesi, 49 Numaralı nüsha.

⁵⁴⁰ Belçika'da tab'ı olunan ziraat gazetesinin rivayetine göre paylaşılan haberdir. Takvim-i Ticaret gazetesi, 12 Mayıs 1866 Cumartesi, 15 Numaralı nüsha.

Ticarette yaşanan bu artış ve uluslararası ticaretteki büyüme, ülkelerin siyasi durumlarını da takip ettirmiştir. Takvim-i Ticaret gazetesinde bahsi geçen Almanya'nın siyasi meselelerinden dolayı meydana gelen karışıklığın dokuma ve üretim fabrikalarını tatil ettirdiği ve bunun da pamuğun piyasa fiyatından %20 indirilmesine sebep olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴¹

Zirai gelişme politikalarının bir başka yönü de üretimin artırılması noktasında yabancı teknoloji ve makinelerin, yeni icat edilen aletlerin ülkeye girmesi ve bunların ülke çapında yaygınlaştırılmasıdır. Ticaret Nezareti, yenilikler konusunda halkı eğitmek amacıyla faaliyetler yürütmüştür. Ticaret Nezareti, yurtdışından pamuk temizlemek için lazım olan alet ve makinelerden örnekler getirip, bunları çiftçiye tanıtmak amacıyla da sergiler düzenlemiştir. Bu konuyla ilgili ilk uygulama, 1863 yılında İstanbul'da açılan umumi sergide gerçekleşmiştir.⁵⁴² Takvim-i Ticaret gazetesinde de Sergi ile ilgili hem kalkınmaya yönelik bilgiler paylaşılmıştır hem de ziraat, sanayi, ticaret ve esnaf açısından ileride meydana getirecek değişimler aktarılmıştır. Bu açıdan esnaf ve üreticilerin bir araya gelerek tanışmalarını sağlamak, ülkenin kalkınmasını sağlayacak bir unsur olarak görülmüştür. Ayrıca Avrupa'dan gelen yeni icat olunmuş makine ve aletlerin de sergilenmesinin faydalı olacağı kanaatine varılmıştır. Bu yüzden devlet memurlarından çiftçi, esnaf ve tüccarı sergiye katılmayı teşvik etmeleri istenmekte ve sergiye katılanlara her türlü kolaylığın gösterileceği belirtilmektedir. Bu konuyla ilgili nizamname, dönemin gazeteleri tarafından yayınlanmıştır.⁵⁴³ Kalkınma başlığı altında ifade edildiği gibi, Takvim-i Ticaret gazetesi, 1863 yılındaki serginin, ülke içinde büyük ilgi topladığını aktarmaktadır. Ayrıca sergilerin, halkın ve sanayi erbabının eğitimini artırdığı açıklanmaktadır.

Amerikan ve yerli pamuk tohumlarını yetiştiren üreticiye madalya verilmesi de üreticileri teşvik etmek amaçlı bir girişimdir. Çiftçilik ve ziraat ile ilgili gazete haberi de çiftçiye üretim ile ilgili bilgi verme girişimi açısından değerlendirilebilir.⁵⁴⁴

Ziraat için önemli olan bilgiler paylaşıldığı gibi ziraatın terakkisi için de öneriler sunulmuştur. "Pamuk ziraatına dair olan risale" ilerleyen bölümlerde özetlenecektir. Ancak gazetenin 9 Haziran 1866 tarihli 19 numaralı nüshasında ziraat ve çiftçilik üzerine bir beyan bulunmaktadır. Bu beyanda fen, çiftçilik ve ziraat üretimi ve zaruri ihtiyaçların karşılanması üzerine arazide gerçekleştirilecek üretim ve dikkat edilecek hususlar anlatılmıştır. Bu beyanda

⁵⁴¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 12 Mayıs 1866 Cumartesi, 15 Numaralı nüsha.

⁵⁴² Fatih Damlıbağ, a.g.m., s. 464-465.

⁵⁴³ Mehmet Özdemir, Türkiye'de Turizmin Başlaması: Osmanlı'da Sanayileşme Çabaları: Sergi-i Umum-i Osmanî(1863 İstanbul Uluslar arası Sergisi), Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 22, Sayı:1, Bahar:87-90, 2011, s. 89.

⁵⁴⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Haziran 1866 Cumartesi, 20 Numaralı nüsha.

anlatılanlar; toprağın (çalı ve otlardan) temizlenmesi, gübreleme, ekilecek tohumun ziraatı, üretime girecek olan bitkinin terbiye ve dikim usulü, bitkinin cinsi, mevsim ve hasat zamanı üzerine bilgi verilmektedir.⁵⁴⁵

İlim, fen ve sanayinin terakkisi, eğitimi, bunların halka bildirilmesi ve soyut olarak öğretilmesi için, ayrıca bu konuda genel kaidelerin, mümkün mertebe ortaya çıkması için Avrupa ilim ve hüner sahiplerinin arzu ettikleri mesai birliktelikleri ile öne çıkan devamlı çalışma ve gayretlerine dikkat çekilmektedir. Bu amaçla Almanyalı Çipoliç (?) tarafından yapılmış olan arazi aracı örnek verilmiştir. Arazinin parçalı yapısını sürmede kolaylık sağlayan bu alet, madeni madde ve elektrik vasıtasıyla çalışan, fen yoluyla bakırdan kabartmalı olarak ve sıralı dağlar örnek alınarak yapılmıştır. Bu alet, Padişah'ın Avrupa'ya seyahatlerinde örnek olarak sunulmuş ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de hem bulundurulması hem de arazi fenninin bu mektepte okutulması sağlanmıştır.⁵⁴⁶

3.3.1. Pamuk Ziraatına Dair Risale

Ziraatın geliştirilmesi, üretimin artırılması ve yaygınlaştırılması için bir dizi reform ve raporlar hazırlanmıştır. Bürokrasi ve yabancı sermaye tarafından önem verilen ziraatın ilerleme gayreti, ziraatta yeni gelişmeleri ve teknolojiyi de takip ettirmiştir. Bu reformlar ışığında halk üretime teşvik edilmiştir ve halkı aydınlatıcı bilgiler paylaşılmıştır. Pamuk ziraatına dair risalede bu minvaldendir. Bu risalelerin içeriği özetlenmiş ve önemli görülen noktalarına değinilmiştir.

Takvim-i Ticaret gazetesinin 10 Şubat 1866 tarihli 2 Numaralı nüshasındaki risale,

- Üretimi yapılacak mahsulün bazılarının sadece bir memlekete özgü olduğu ifade ediliyor. Bazı tarlaların bazı ürünleri yetiştirmeye kabiliyeti olup bazılarının olmayışı ele alınmaktadır.
- Osmanlı coğrafyasının gereken müsait bir iklime sahip oluşu ve ürünlerinin bir toprağa aitliği ve ait olmayışı anlatılmaktadır.

⁵⁴⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 9 Haziran 1866 Cumartesi, 42 Numaralı nüsha.

⁵⁴⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Mayıs 1866 Cumartesi, 17 Numaralı nüsha.; "Manchester Pamuklu Fabrikaları sahipleri heyeti, Osmanlı'da pamuk ekenlere makine ve tohum vermek ve buna mukabil yetiştirilecek pamukların münhasıran kendilerine verilmesi arzusunda" olduklarından heyet, pamuk ve ziraatı konusunda makine, tohum, kampanya ve eğitimlerle pamuk üretimini teşvik etmiştir. Bu arazi aracı da bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu heyetle görüşme tarihi, 15 Temmuz 1867 olarak verilmiştir. Gazete haberi ise 26 Mayıs 1866'yı göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kutay, Avrupa'da Sultan Aziz, Sile Matbaası, İstanbul 1970, s. 70-71.

- Osmanlı'da üretimi müsait olan pamuk ziraatının hem Hindistan'da hem Afrika'da hem de Amerika kıtasında yetiştirilmeye müsait olduğu bildirilmektedir. Osmanlı'da pamuk ziraatı yapılmasının müsait oluşundan dolayı faydalanılması gerektiği önemle vurgulanmaktadır.
- "Üretimi genel olmayan bazı ürünlerin ziraatından her ne kadar çok fayda görülürse de ekonomi politik ilkesince tartışılması gerektiği ve bu gibi ürünlerin kayıt üzere yetiştirilmesi gerektiği ifade ediliyor. Çünkü ürünün yetiştirilmesinin gerekli olmasından ziyade hasıl olan fiyattan zarar yaptıracak, borçlandıracak durumda olduğu, ziraat yapanların ürünün ziraatından vazgeçmesine mecbur edeceği anlatılmıştır. Pamuk üretimi ise bu kabilden değildir. Zira bunun kolay bir iş ve faydalı şeylerle kullanılacağı anlatılmıştır. Yani rengarenk Akmeşe üretimine kabiliyeti, dokuma ürünün kıymeti, nakli, üretimindeki kolaylığı, faydasının devamlılığı, kullanımda ağır olmaması, dayanması, fiyatının yakınlığı, denkliği ve eşya ve elbise şeklinde kullanılması açısından pamuğun, ürünler içindeki yeri büyüktür. Kullanımı da bir derece kolaydır. İnsanlar için buğdayın şiddeti ne derece önemli ise pamuk da eşya açısından öyledir."⁵⁴⁷
- Buğday ve pamuğun hem üretimi hem de kullanımı hakkında ikisi arasında benzetme yapıldığında pamuk ziraatının faydalı olacağı belirtilmektedir. Gereken takdir için her ikisinin de üretim ve ticareti birbiriyle karşılaştırılmaktadır. "Buğday, hemen her bir yerde üretilen bir ürün olup, üretim ve harcamalar arasındaki dengeye bakılmaksızın her yerde kayıtlı ziraatına çalışılmış ve gayret gösterilmiştir. Pamuğun dahi buğday gibi çok kullanımı açıkken, buğday gibi her yerde meydana gelmesi mümkün olmayıp bazı yerlere özgü olması, devamlı müddet dayanması ve tartılarak buğdaydan 15-20 kat fazla kıymetli olması söz konusudur. Yani bir kıyeye buğday bir kuruş eder ise, bir kıyeye pamuk 15-20 kuruş eder. Bu sebepten pamuk, buğdaya göre nakliyyede dahi daha iyi durumdadır. Tüm zamanlar, pamuk ziraatının faydasını açık olarak gösterir ise de bu hususta birkaç seneden beri Amerikan İç Savaşı'ndan dolayı meydana gelen fiyat artışı, pamuk ziraatında ziraat yapanlara hızlı bir şekilde fayda sağlamıştır."⁵⁴⁸
- Arazinin ıslah edilmesi ile ziraatın faydalarının artacağı vurgulanmaktadır. Memlekette buğday ve hububat ziraatının yapıldığı gibi, pamuk ziraatının da yapılabileceği, ancak arazinin ıslah edilmesi gerektiği vurgulanıyor. Nadas olunan tarlanın durumu hakkında bilgi veriliyor.

⁵⁴⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Şubat 1866 Cumartesi, 2 Numaralı nüsha.

⁵⁴⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Şubat 1866 Cumartesi, 2 Numaralı nüsha.

- Buğday ekilecek tarlaya gübre ekilmesi ile ilgili bilgi veriliyor. Bunu pamuk ekilecek tarlaya gübre ekilmesi ile kıyaslıyor. Gübrenin fidanlara ve fidanlara verdiği kuvvetin tahlili yapılmaktadır. Gübrenin pamuk ziraatında yapacağı etki de ele alınmaktadır.
- “Pamuk ziraatının fayda sebepleri anlatılmış ise de Amerika’da yapılacak ıslahtan dolayı 1-2 seneye kadar pamuk ziraatının yoluna gireceği ve bu yüzden Osmanlı’da hasıl olan pamuğa ihtiyaç kalmayacağı düşünülmektedir. Bu yüzden elinde pamuk kalan ziraatçıların pamuklarını az bir fiyatla satmaya mecbur kalacakları ve zarar edecekleri bildirilmektedir. Açıklaması da yapılmaktadır. Amerika pamuğunun Osmanlı pamuğuna üstün oluşunun sebebi, tellerinin çok fazla uzaması ve layıkıyla temizlenmesi ile oluşan beyazlıktır. Devamlı ve gayretli çalışılarak Osmanlı’da da Amerika Tohumu ziraatı olunur. Temizlenmesinde dikkat kılınarak Amerika pamuğu gibi pamuk yetiştirilir ise Osmanlı’nın Avrupa’yı, Amerika’dan daha yakın bulunması sebebiyle nakliye ücretinin azlığından ve Avrupalıların Osmanlı pamuğunu satın almaya zorlayacağı anlatılmaktadır. Bu amaca ulaşmak için edinilmesi gereken kuvvetli tedbirler, pamuğun ziraatında layıkıyla dikkat etmekle ve tohumun yerleştirilmesinde, pamuğun koza içerisinden çıkarılmasındaki usulle sağlanır. Çünkü şimdiye kadar uygulanan usul üzere, tarladan koza olarak toplanıp pamuğa çıkarıldığı halde aralarında kaza olacağından pamuk fiyatça az olmuştur.”⁵⁴⁹ Pamuğun toplanma ve çıkarılma usulleri ile ilgili bilgiler veriliyor.
- Pamuk tohumunun ara sıra değiştirilmesi ve yenilenmesi ile ilgili bilgi veriliyor.
- Amerika pamuk tohumu ile yerli tohum arasında kıyas yapılıyor.
- Mısır tohumu ile Amerika tohumu arasında bir kıyas yapılıyor.

Takvim-i Ticaret gazetesinin 17 Şubat 1866 tarihli 3 Numaralı nüshasındaki risale,

- Pamuk ziraatı için Amerika’daki kullanılan kural ve usulün yazılmayıp, Osmanlı’da yerli metodun kullanılmasında elde edilen başarı ele alınıyor.
- Pamuk fidanının büyümesini kolaylaştıracak iklim, hava ve sıcaklık dereceleri üzerine bilgilendirme yapılıyor.
- Pamuk ziraatına en uygun arazinin özellikleri üzerine notlar paylaşılıyor. “Pamuk ziraatına en uygun arazi, yumuşak, taşsız ve toprağı derin olan yerlerdir.” Toprakta bulunan kum, kil, kireç gibi maddelerin hangi toprak tabakasında bulunduğu nasıl

⁵⁴⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 10 Şubat 1866 Cumartesi, 2 Numaralı nüsha.

bir netice ile ziraat yapılır, bunun üzerine bilgiler yer alıyor. Verilen bu bilgiler jeoloji bilgisi ile ilgili olup, bitki ve pamukla ilgili de bilgiler yer almaktadır.

- Pamuk fidanının alacağı güneş, su, rüzgar gibi unsurların etkisi de dikkatlere sunulmuştur. Ayrıca nadas olunan tarlada pamuk ziraatının durumu ele alınmıştır.
- Pamuk ziraatında kullanılacak saban ve aletlerin, toprakta oluşturacağı derinlik de ele alınmıştır.
- Pamuk ekilen tarlalara “gübre koyma usulü”nün ziraata faydası konu edilmiştir.

Takvim-i Ticaret gazetesinin 3 Mart 1866 tarihli 5 Numaralı nüshasında risale,

- Toprağın üstünde bulunan suların bölüştürülmesinin kolaylaştırılması hakkında ve tohum ekilecek hatların oluşturulması hakkında bilgi verilmektedir.
- Pamuk tohumunun ziraatı hakkında “Serpme Usulü”nün terk edilmesi ile ilgili ve ondan doğan zarar konu edilmiştir.
- “Serkülaj, yani tarladan yabancı bitkilerin alınması ve çıkarılması, pamuk ziraatı için lüzum görünen ameliyatın en masraflısı ve en çok vakte muhtaç olanıdır. Balıkesir vadisinde ve bazı yerlerde bu iş için istihdam olunan çocuklara 7 ve büyük adamlara 15 kuruşa kadar gündelik verilir ve bu ameliyat fidanlar olgunluğa erişinceye kadar 3-4 defa tekrarlanır. Bu işi yerine getirmek lazım geleceğinden ziraat yapanlar, ağır bir masrafla karşı karşıyadır. Gündelik vermeye mecbur olunmuştur. Hele İzmir etrafında ziraat yapanlar daha çok masrafa uğramaktadır. Bu kadar masrafa mecbur olan Osmanlı ziraatının, diğer memleketlerdeki ziraatla rekabete girilmeyeceği aşıkardır.”⁵⁵⁰ Bu usul ile çalışanların kullandıkları alet (Bargirli Çapa) ile ilgili bilgi verilmiştir.
- Ziraatı olunacak tohumun aralıklarının ve tarladaki açılan hatların genişliği ve bunun ziraata etkisi hakkında bilgi verilmektedir. Amerika’daki ekim tarzı hakkında bir kıyas da yapılıyor.
- Tarlanın nadas edilme tarzı ile, gübrenmesi ve ameliyat edilmesi hakkında ve kullanılan aletlerin (saban, bargirli çapa) ve açılan hatların aralıkları hakkında detaylı bilgiler verilmektedir ve örneklendirilmektedir.
- Tarlanın sürülmesini başka zamana bırakma ve tohumu ekmek için bekletme ve hazırlama evresi anlatılmaktadır.
- Tohumun ekilip nasıl bir gübre ile ziraat olunması gerektiği teferruatıyla aktarılmaktadır.

⁵⁵⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Mart 1866 Cumartesi, 5 Numaralı nüsha.

Takvim-i Ticaret gazetesinin 17 Mart 1866 tarihli, 7 Numaralı nüshasındaki risale,

- İyi cins tohumun renk ve durumuna bakılarak, olgunluğunun anlaşılması hakkında bilgi veriliyor. Fidanların durumu ve koza hali hakkında bilgi sunulmaktadır.
- “Derinaj usulü” hakkında bilgi verilmektedir.
- “Osmanlı’da ziraat yapan birinin, Osmanlı maliyesine dayanabilen bir durumda olsa bile, Derinaj usulünün uygulanması konusunda kandırılması gayet zordur. Zira 3-4 kuruşa satın alınmış bir araziye derinaj usulünün uygulanması için 150 kuruş sarf etmek pek ağır gelecektir. Fakat bazı yerler vardır ki, imarı için ne kadar akçe sarf olursa üretimden daha çok fayda sağlanabilir. Bu açıdan Avrupa’da kullanılan usulün uygulanmasıyla Osmanlı’da faaliyeti mümkün olmaz ise de hiç olmazsa az bir masrafla herkesin icra edebileceği bir surette taklidine çalışmak lazım”⁵⁵¹ geleceği anlatılmıştır. Bu amaçla bu usulün uygulanabilmesi için topraktaki açılacak derinliğin arşunu üzerine bilgiler sunulmaktadır. Derinaj usulünün faydası hakkında notlar paylaşılıyor.
- Pamuğun toplanması üzerine kullanılan usul hakkında bilgi sunulmaktadır.
- Tohum İntihabı üzerine ve bunun yüzünden ortaya çıkacak zarar anlatılmaktadır.

Takvim-i Ticaret gazetesinin 24 Mart 1866 tarihli, 8 Numaralı nüshasındaki risale,

- Tohumların hararetli olanları ve iyisi-kötüsünün seçilmesi hakkında ve bunların filizlenmesi ile ilgili bilgi sunulmaktadır. Pamuğun cinsi üzerine bu konuya özel bilgiler de aktarılıyor.
- Tarladan pamuk toplandıktan sonra tarlanın terbiye olmasına dair bilgi verilmektedir.
- Tohumu pamuktan ayırmakta kullanılan makineler ile ilgili bilgi verilmektedir.
- “Pamuk hasıl olan yerlerden alınan bilgilere göre, Osmanlı’nın her tarafına yerli tohumundan hasıl olan pamuk, Amerika tohumundan alınan pamuğa göre pek ucuz satılmaktadır. Fiyatı bu derece aşağı ve cinsi gayet zayıf olan ve fabrika işine gelmeyen Osmanlı pamuğunun, yabancı memleketlerde hasıl olan iyi pamuk ile rekabet edebilmesi mümkün değildir. Eğer tohumun cinsi değiştirilmez ve seçilmez, tohum konusunda tedbir kullanılmaz, ziraat hakkında yeni usul kullanılmaz ve ziraat masrafı azaltılmaz ise, pamuk ziraatından istenilen derecede sağlanamaz. Osmanlı pamuğu cinsinin kötü olması hakkında ziraat usulünün pek büyük yeri vardır. Eğer geçen sene ekilen pamuklar, Avrupa usulü üzere ziraat olunmuş olsa idi, fidanlar çok kuvvetli olur, şiddetli rüzgar ve borana tahammül edebilirdi. Amerika’da pamuk ziraatı olan bazı

⁵⁵¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 17 Mart 1866 Cumartesi, 7 Numaralı nüsha.

yerler vardır ki daima Osmanlı'dan artan şiddet üzere boran meydana geldiği halde Amerika pamuğuna hiçbir sene şiddetli borandan harap olduğu işitilmemiştir.”⁵⁵²

Takvim-i Ticaret gazetesi 7 Mayıs 1866 tarihli, 10 Numaralı nüshasından risale,

- “Pamuk ziraatıyla ilgili makine, alet ve edevatın Gümrük Resminden muaf tutularak Osmanlı'ya ithaline müsaade buyrulduğu aktarılmıştır. Pamuk ziraatı için açılan tarlaların öşürden muafiyeti ve pamuk ziraatına çokça ve gayretlice çalışanlara altın ve gümüş madalyalarla ödüllendirileceği ve bu gibi teşviklerin gerçekleşeceği buyrulmaktadır.”
- Bu risalede yazılanlar, ziraat yapanlara talimat şeklindedir.
- Ürünün tarladan kaldırılmasıyla birlikte yapılması gerekenler anlatılmaktadır. Ne zaman gübreleneceği, ne zaman sürüleceği gibi...

3.3.2. Zahire Ziraatına Dair Haberler

Zahire kavramı, Osmanlı literatüründe geniş bir anlama sahip olup, gerektiğinde tüketilmek üzere saklanabilen yiyecek olarak tanımlanan hububatlar başta olmak üzere yağ çeşitleri, bal ve peyniri de kapsamaktadır. Osmanlı iâşe politikalarında önem arz eden zahireler şunlardır; buğday (hınta), arpa (şair), mısır gibi tahıllar, yağ, tuz ve baldır.⁵⁵³

Zahire Nezareti, İstanbul'un iâşe işini üst düzeyde düzenleyen ve denetleyen bir kurum olması yanında, mahallinden önemli miktarda tahıl satın alarak İstanbul'a taşınmasını, depolanmasını ve dağıtımını sağlayan modern anlamda bir iktisadî devlet teşebbüsü niteliğindedir.⁵⁵⁴ Bu nezaretin görevleri arasında; kapanın ve diğer tüccarların zahire işlerini denetlemek ve onların zahire getirmelerine yardımcı olmak, zamana içinde Eflak, Boğdan, Tuna ve Karadeniz sahillerinden ve gerekirse Akdeniz'den büyük miktarlarda zahire getirerek devlete ait depolarda zahire bulundurmak, her bölgeden zahirenin öncelikle İstanbul'a gönderilmesini sağlamak, Rumeli'nden Anadolu'ya zahire taşınmasını ve yabancılara zahire satışını önlemek vardır.⁵⁵⁵ Her ne kadar Zahire Nezareti varlığını, Tanzimat'ın ilanına kadar sürdürmüş olsa da Takvim-i Ticaret gazetesinde Zahire Ambarlarının zikredilmesi, bu zahireyi depolama geleneğinin bir süre daha devam ettiğini gösterir niteliktedir.

⁵⁵² Takvim-i Ticaret gazetesi, 24 Mart 1866 Cumartesi, 8 numaralı nüsha.

⁵⁵³ Gökçen Coşkun Albayrak, Dersaadet'in Kileri Tuna Nehri'nde Ticaret ve Devlet, Dergah Yayınları, Kasım 2017, s. 220.

⁵⁵⁴ Tefvik Güran, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kasım 2014, s. XV.

⁵⁵⁵ Tefvik Güran, a.g.e., s. 4-5.

Takvim-i Ticaret gazetesinde belli bir seyirde izlenen zahire fiyat cetveline göre, zahirenin temin edildiği yerler; Azak, Besarabya, Kalas, Köstence, Balçık, İbrail, Burgaz, Varna, Tuna, Rumeli, Anadolu'dur. Bu yerlerin Osmanlı iktisadi tarihi içindeki konumları dolayısıyla öneminden bahsetmek gerekir.

Karadeniz sahilinde bulunan Varna, Köstence, Balçık ve Karaharmanlık limanları, Tuna havzasında üretilen ürünlerin ihraç edildiği merkezler arasında yer almaktadır. Özellikle Varna ve Köstence limanları gerek karayoluyla gerekse nehir ve deniz yoluyla Tuna bölgesinde üretilen zahirenin ve diğer malların İstanbul'a ulaştırılmasındaki rolleri nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir.⁵⁵⁶ Bulgaristan'ın zahire ve diğer tarımsal ürünlerinin büyük kısmının önce Rusçuk'tan Kalas ve Varna'ya ihraç edildiğine ve buralardan da Avusturya'nın Tuna, Ege Denizi ve Karadeniz'deki ticari güzergahlarla, tekrar diğer limanlara ihraç edildiği bilinmektedir.⁵⁵⁷ Rusçuk - Varna arası önemli bir ticari güzergahtır. Tahılın ihraç edilebilecek kadar çok üretildiği zamanlarda Tuna üzerinden Maçın ve İbrail'e kadar sevk edildiği ve oradan tekrar gemilerle Varna ve İstanbul'a nakledildiği görülmektedir.⁵⁵⁸

Gazetede belli aralıklarla verilmiş olan "Zehairin Fiyat Durumuna İlişkin Cetvel" bulunmaktadır. (EK 4'te verilmiştir.) Takvim-i Ticaret gazetesinde geçen Zahire ambarlarına ve zahire fiyat değişimlerine bakılarak hem Osmanlı'da bu ürünlerin üretimi ve tüketimi hakkında hem de bölgelerin Osmanlı'ya sağladığı ürünün fiyatı üzerinden bölgeyle ilgili yorumda bulunabiliriz. Takvim-i Ticaret gazetesindeki verilerden hareketle gözlemlediğimiz tahıl fiyatlarını dahi dalgalanmanın en önemli iki sebebi meteorolojik olumlu ve olumsuz durumlarla ve ulaşım sisteminin yetersizliğidir.⁵⁵⁹ Ayrıca, bölgeler arasındaki dengesizlik, kış aylarında deniz nakliyatının güçleşmesi, sulama imkanlarının kısıtlı olması, gübreleme işleminin gereken şekilde yapılamaması da sebepler arasındadır. Mevlüt Camgöz'ün zahire fiyatları ve tedarik bölgeleri hakkında yaptığı çalışmasından hareketle; Takvim-i Ticaret gazetesinde bahsi geçen bölgelerin ürünlerini ve İstanbul'daki fiyatlarının dalgalanmalarını öğrenmekteyiz.⁵⁶⁰

1845-1880 yılları arasında Azak'tan İstanbul'a yapılan sevkiyatta istikrarlı şekilde durum buğdayı gelmiştir. 1865'ten sonra mevsimsel dalgalanmalar yaşamıştır. Balçık'tan

⁵⁵⁶ Coşkun Albayrak, a.g.e., s. 150.

⁵⁵⁷ Coşkun Albayrak, a.g.e., s. 145.

⁵⁵⁸ Coşkun Albayrak, a.g.e., s. 145.

⁵⁵⁹ Mevlüt Camgöz, 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Zahire Fiyatları ve Tedarik Bölgeleri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 2010, s. 54.

⁵⁶⁰ 1866-1867 yılları için, Takvim-i Ticaret gazetesindeki zahire fiyatları, Mevlüt Camgöz'ün çalışmasındaki fiyatlarla paralellik göstermektedir.

İstanbul'a 1857-1874 yılları arasında durum buğdayı gelmiş ve İstanbul piyasası fiyatlarının oldukça altında seyretmiştir. Yine aynı şekilde Besarabya'dan, Burgaz'dan, Kalas'tan durum buğdayları gelmiştir. İbrail'den ekmeklik buğday gelmiş ve İbrail'in durum buğdayının fiyatı, İstanbul piyasa ortalamasıyla paralellik göstermiştir. İsmail'den gelen ekmeklik buğday, durum buğdayına göre, İstanbul piyasasında daha az görülmektedir. 1866-1867 yıllarında İsmail durum buğdayının fiyatı, İstanbul piyasa ortalamasının biraz üzerindedir. Köstence'den 1866-1868 yılları arasında istikrarlı bir şekilde durum buğdayı sevkiyatı yapılmıştır. 1866 yılına İstanbul piyasası fiyatının altında olan Köstence buğdayı 1867-1868 yıllarında mevsimsel dalgalanmalar yaşamıştır. Varna'dan İstanbul'a 1859-1873 yılları arasında düzenli olarak ekmeklik buğday sevkiyatı yapılmıştır. Durum buğdayının aksine Varna ekmeklik buğdayının fiyatı İstanbul piyasasına paralellik arz etmektedir. Yani Mevlüt Camgöz'ün incelediği dönemde İstanbul piyasalarında en çok Rumeli menşeli buğdaylar olduğu dikkat çekmektedir. 1865-75 yılları arasında Karadeniz üzerinden gelen Rumeli buğdayı %58 civarındadır.⁵⁶¹

---

⁵⁶¹ Mevlüt Camgöz, Yüksek Lisans Tezi, s. 75-132.

4. SONUÇ

18. yüzyıldan Tanzimat'a kadar gelineen süreçte Osmanlı, Batı'nın teknik ve askeri üstünlüğünü kabul etmiş, bir takım kurumsal ve mali reformlarla çözüm aramıştır. 19. yüzyıl, dünya ticaret hacminin arttığı bir dönemdir. 19. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı ekonomisinde finansal faaliyetlerin ve dış ticaret yoğunluğunun arttığı bir dönemdir. Osmanlı'nın ilk dış borçlanması, Avrupa'nın Osmanlı'da iktisadi ve siyasi nüfuz alanını artırmış ve birçok imtiyaz verilmesine sebep olmuştur. Dış borçlanmayla birlikte yabancı tüccarların, gayrimüslim tebaanın Osmanlı'da bankacılık ve finans faaliyetleri artmıştır. Sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa'nın, özellikle İngiltere ve Fransa'nın, ürettiği sanayi ürünlerine pazar arayışı ve hammadde-temel gıda ürünleri ihtiyacını karşılama gereği, ticaret ilişkilerini Osmanlı'ya çevirmiştir. Ancak Osmanlı ticaretindeki altyapı ve ulaşım sorunları, yabancı devletlere ayrıca maliyet oluşturmuştur. Bu yüzden Avrupa, Osmanlı ile yapılan ticarete maliyetlerini azaltma gayreti neticesinde, yatırımlarla Osmanlı'nın altyapısını düzenleme yoluna girmiştir. Bu yabancı yatırımlarla (demiryolları, liman ve rıhtım) Avrupa, Osmanlı yönetimi ile ilişkilerini artırmış ve aynı zamanda bir takım iktisadi ve siyasi imtiyazlar alma yoluna girmiştir. Yabancı devletlerle ilişkiler yoğunlaşırken, Osmanlı'nın içerideki reform çabaları, mali buhrandan kurtulma ve eski gücüne ulaşma amacıyla devam etmiştir. Osmanlı'nın hem finansal faaliyetleri hem de dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci, bir çok kurumsal değişikliği ve yapısal problemi beraberinde getirmiştir. Yabancı sermaye doğrudan yatırım biçiminde Osmanlı'ya hızla girmiş ve Osmanlı'nın mali istikrarsızlığı, yabancılarla iletişim eksikliği, bilgi eksikliği ve ehliyetsizlik, kurumsal farklılıklar, Osmanlı için bir çok problemin oluşmasına neden olmuştur. Bu açıdan 19. yüzyıl, Osmanlı yönetimi için, dış dünyaya karşı tutum oluşturma ve kendi içinde de ıslahatlarla problemi çözme gayretiyle geçmiştir. Islahatlar ve reform programları halka gazetelerle ulaşmıştır. İşte Takvim-i Ticaret gazetesi, buraya kadar anlatılan sürecin parçalı görüntüsünü sunmaktadır. Ayrıca, dönemin yöneticileri ve fikir adamları, terakki ve medeniyet hakkında ne yazmışsa, Takvim-i Ticaret gazetesi o yazılanların icraatını haber konusu yapmıştır. Örnek vermek gerekirse, Şinasi'nin "İstanbul'da Sokakların Tenviri ve Tathiri Hakkında" makalesi ve Takvim-i Ticaret gazetesinde İstanbul yollarının ve kaldırım taşlarının cetveli haber edilmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı'nın ekonomik şartlarında değişim görülürken ve bununla birlikte malî ve ekonomik yenilikler yapılırken, memleketin kalkınması ve teknik anlamda ilerlemesi için düşünürler projelerini sunmaya devam etmiştir. Hasan Fehmi Paşa tarafından yayınlanan Takvim-i Ticaret gazetesi de, ana merkezine ticareti koyarak borsa, şirketleşme ve bayındırlık

faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Terakkiyi yani kalkınma programını ticaret, ziraat ve sanayi olmak üzere üç sektör üzerinden değerlendirmiştir. Hasan Fehmi Paşa'nın hayatının anlatıldığı bölümde de görüldüğü gibi Paşa, ticaretin terakkisini şirketleşmede görmektedir. Şirketleşmeyi ise girişimcilik açısından değerlendirmektedir. Paşa'nın hazırladığı Takvim-i Ticaret gazetesinde de görüldüğü üzere halkın ve esnafın kanaatkar tavrı ve girişimci taraflarının eksikliği vurgulanmaktadır. Şirketlerin yaygınlaşmamasını, ticarî zihniyetin gelişmemesini, halkın ve esnafın kanaatkar oluşlarına bağlamaktadır. Mektepte yetişen öğrencilerin mezun olmasıyla birlikte askerliğe ve memurluğa yönelmesini, ticaret yapmada ve iş kurmayı önemseyen girişimci zihniyetinin oluşmasında engel olarak görmektedir. Hasan Fehmi Paşa çalışmalarında, ulaşım, altyapı ve temel malların üretilmesinde yabancı sermayeyi ve girişimciliği dikkate almıştır. Paşa, kamu yatırımlarının üç farklı şekilde gerçekleştirilebileceğini ileri sürmektedir. Devlet sermayesi altında işletmecilik, halkın sermaye ve emeğinin iştiraki ile gerçekleştirilecek kamu yatırımları işletmeciliği ve yerli yada yabancı şirketlere bırakarak sağlanacak olan işletmelerdir. Ayrıca, Paşa'nın bürokratik görevlerini içeren konuların, gazete konularıyla paralellik gösterdiği de dikkat çekmektedir. Gazetede bahsi geçen imar, bayındırlık ve şirket mukavelenamelerinin yanında özellikle Halep, Suriye, Selanik şehirleri hakkında bilgi verilmesi de Hasan Fehmi Paşa'nın bu konulardaki aktif rolünü ve bu şehirlerde valilik görevlerini işaret etmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısında sanayinin ıslahı için dört tedbir alınmıştır. Gümrük resminin genişletilmesi, sergilerin açılması, sanayi mekteplerinin açılması ve şirketlerin teşkili. Sanayi ve ticarete terakkinin sağlanabilmesi için yabancı malların rekabetine karşı önlemler alınması gerektiği ve yerli ürünlerin her türlü rüsumattan muaf tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Gümrük politikası, yerli sanayinin terakkisinin bir yoludur. Sergiler açarak ülkede ziraat, sanayi ve ticarete terakki sağlanacaktır. Bu noktada Paris Sergisi'nin Paris'e sağladığı kazanç örnek verilmiştir. Terakkinin bir başka yolu, eğitim, ilim ve fennin yayılması ile sağlanacaktır. Milli serveti artırmanın yolu, halkın fikir hazinesi geliştirmek, eğitim sermayesini artırmak, ilim cemiyetleri ve mektepler açmaktır. İlim, fen ve sanayinin terakkisi için Avrupa'daki eğitim politikaları ve uygulamaları örnek gösterilmiştir. İlim cemiyetlerinin teşekkülü gibi esnaf cemiyetlerinin de kurulması gerekmektedir. Esnafı şirketler halinde birleştirmek ve böylece küçük sanayi erbabını üretim kooperatifleri şeklinde organize etmek amaçlanmıştır. Esnaf cemiyetlerinin yanı sıra amele cemiyetlerinin oluşumu da terakki için ayrıca vurgulanmıştır. Cemiyet-i Amelepervar, Avrupa örnek gösterilerek oluşturulmuş bir cemiyettir.

Halkın kanaatkar oluşundan ve girişimci tarafının eksikliğinden dolayı terakki sağlanamamıştır. Halkın bu tavrı, terakkiyi engelleyen bir durumdur. Bu yüzden halkın ticaret ve sanayiye dair tahsili için Ticaret ve Sanayi Mektebi kurulması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca terakkinin sağlanabilmesi için bayındırlık faaliyetleri, imar planları ve ulaşım ile ilgili tavsiyelerde de bulunulmuştur. Ziraatın terakki için ticaret yollarının, yani ulaşımın düzenlenmesi gerekmektedir. Dış ticaret dengesi ziraatta ilerleme ile sağlanacaktır. Bu yüzden ziraat hakkında bir çok risalenin kaleme alındığı görülmektedir. Gazete için ayrıca önemli olan, ticarete terakkinin sağlanması için, şirketlerin kurulması konusudur.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu fiskalist bakış açısından dolayı ticari kayıt yerine mali kayıt tuttuğu anlaşılmaktadır. Yani, dış ticaret gelirleri ithalat-ihracat kayıtları şeklinde değil, vergi gelirlerini tespit edecek şekilde kaydedilmiştir. Bu yüzden Osmanlı ticareti ile ilgili net bir görüntü sunulamamaktadır. Ancak 1860'lı yıllara gelindiğinde Takvim-i Ticaret gazetesinin özellikle İngiltere ve Fransa'nın 1864 yılına ait ithalat-ihracat oranlarını yayınladığı görülmektedir. Bu konuda, istatistiksel veri tutma anlayışının yer etmeye başladığı söylenebilir. 19. yüzyıl Osmanlı ticaretinin özelliği, Avrupa ticaretindeki hızlı genişlemeyle birlikte dünya ticaretine katılmasıdır. Böylece Osmanlı, tarımsal mallar ihracatında uzmanlaşan ve mamul mallar ithal eden bir ticaret seyri izlemiştir. Bu dönemde Osmanlı ticareti açısından önemli olan diğer bir yön de altyapı ve ulaşım yatırımlarının görülmesidir. Yabancı yatırımlar şeklinde görülen demiryolları ve liman yapımları, Osmanlı ticaretini ve finans ilişkilerini de etkilemiştir. Artan dış ticaret yoğunluğu ve yabancı yatırımlarla birlikte Osmanlı finans faaliyetleri artmış, devletin tahvilleri Paris ve Londra borsalarında da işlem görmüştür. Osmanlı dış ticaretini ve yabancılarla ilişkilerini şekillendiren Osmanlı borsası, gazetenin ana başlıklarındadır. Borsadaki “tedenni” ve “terakki” taraftarı oyuncular arasında, haber yorumlarına göre Takvim-i Ticaret gazetesi “terakki” taraftarıdır. Tedenni taraftarlarının yalan ve uydurma haberlerini eleştiren, yalan haberlerin doğru taraflarını yayınlayan ve o haberleri ilgilendiren olayları ayrıca yayınlayan gazete, haftalık borsa seyrini vermiştir. Gazetenin yayınladığı devletlerin siyasi antlaşmaları ve ilişkileri de borsa haberlerinden kaynaklanmaktadır. Ülkeler hakkında nüfus istatistikleri ve asker mevcudu, ülkelerin iktisadi etkinliklerinin yayınlanması da borsa faaliyetlerinden ve ticareti etkilemesinden dolayıdır. Galata borsasının ve Osmanlı ticaretinin Avrupa'dan takip ettiği iki ana ülke İngiltere ve Fransa'dır. Bu bize, Osmanlı'nın bu dönemde en yoğun ticari ilişkide bulunduğu ülkeleri göstermektedir.

Yabancı yatırımcıların ve şirketlerin Osmanlı Devleti'nde yaptıkları altyapı yatırımları (demiryolu, liman, telgraf) Osmanlı'da ticari yapıyı ve finansal faaliyetleri etkilemiştir. Telgraf

ağının tüm dünya ticaretine katılan ülkelere yayılması ve telgrafın Osmanlı'da Galata'ya kadar bağlanması, Osmanlı finans piyasasını etkilemiştir. Yurtdışından haberlerin, ülkede finans ve ticaret işlemlerini etkilemesi de telgrafla olmuştur. Demiryolları ise Osmanlı iç ticaretini etkilemekten çok, Osmanlı ile ticari ilişki içinde olan yabancı devletlerin maliyetlerini azaltmasına yardım etmiştir. Yabancı yatırımlarla gerçekleşen demiryolları, üretim yerleri ile liman arası seferleri olan, yani üretim yerlerinden direkt limanlara çalışan şekilde yapılmıştır. Yol imarı ise, Osmanlı ticaretinin geliştirilmesi için yapılacak reform çabalarındandır. Takvim-i Ticaret gazetesinin teklifte bulunduğu reform önerileri ve bu önerilerden faaliyette olanlar, gazetede haber konusu yapılmıştır.

19. yüzyıl Osmanlı deniz ticaretine bakıldığında yabancı hakimiyetinin varlığı görülmektedir. Takvim-i Ticaret gazetesinde cetvelleri paylaşılan “gümrük ambarında kalan eşyalar”, deniz ticareti ve kumpanyalar hakkında bilgi vermektedir. Bu dönemde kumpanyaların sadece mal/yük değil, posta ve insan taşıdıkları da görülmektedir. Aynı zamanda bu kumpanyalar yabancı devletlerin konsolosluk ve büyükelçiliklerinden de destek görmüştür. Kumpanyalar, artan dış ticaretin gereği bir ihtiyaç ve siyasi-iktisadi bir araç olmuştur. Takvim-i Ticaret gazetesinden hareketle vapur kumpanyalarının geldiği yerler göz önünde bulundurulduğunda en fazla seferin İngiltere'den olduğu görülmüştür. İngiltere'den sonra sırasıyla Avusturya, Yunan, Rusya, Fransa, İspanya, İtalya ve Bulgaristan gelmektedir. Vapur kumpanyalarından kalan eşyalar ise yoğun olarak, hırdavat, inşaat araç ve gereci, tütün ve çeşitleri ve temel tüketim mallarından oluşmaktadır. Ayrıca, yapı malzemeleri, baharat, boya, yakacak ve kimyevi maddeler yer almaktadır.

19. yüzyılın ilk yarısına kadar Osmanlı tarımının özelliğinin geçimlik üretim tarzının hakim olduğu bilinmektedir. Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'nın dış ticarete oynadığı role baktığımızda tarımın ticarileştiğini görüyoruz. Bu dönemde üretimi artırmak için ziraî gelişme politikaları uygulandığı ve halkı bilinçlendirmek için de ziraatla ilgili risaleler paylaşıldığı görülmektedir. Ziraatın ve ticaretin geliştirilmesi için ulaşım yollarının düzenlenmesi gerektiği vurgulanmış ve ulaşım faaliyetleri haber olarak yayınlanmıştır. Ziraî gelişme politikalarının bir diğer ayağı da çiftlik oluşturma ve çiftçileri bilinçlendirmeye yöneliktir. Çiftçilik üzerine teşvik ve beyanlarla üretimi artırmak ve çiftçiliği yaymak amaçlanmıştır. Diğer bir teşvik de pamuk tohumu dağıtmaktır. 1863-66 yılları arasındaki pamuk tohumu dağıtımı, 1861 Amerikan İç Savaşı neticesinde gerçekleşmiştir. Amerikan pamuğu üretiminde düşüş öngörülmesi, Osmanlı'nın pamuk üretimine yönelmesine neden olmuştur. Bu dönemde Osmanlı'nın pamuk üretiminde bir artış yaşanmıştır. Dağıtılan pamuk

tohumunun üretiminde verimliliği ve halkın çalışmasını artırmak amacıyla kampanyalar da düzenlenmiştir. Takvim-i Ticaret gazetesine göre, en çok ve en iyi pamuk üretene altın ve gümüş madalya verileceği ilan edilmiş ve üreticinin gayretini artırmak istenmiştir. Ayrıca “Pamuk Ziraatına Dair Risale” ile verimliliği ve üretimi artırmak amacıyla toprak yapısı, iklim koşulları, pamuk tohumunun yapısı ve yetiştirilmesi ile ilgili halk bilinçlendirilmek istenmiştir. Vergi muafiyeti de tarımda üretimi ve ticareti artırmak için yapılan teşviklerden biridir. Ziraat gelişme politikalarının bir başka yönü de üretimin artırılması için yabancı teknoloji ve makinelerin ülkeye girişinin ve makinelerin ithalinde vergi muafiyetinin sağlanmasıdır. Sergiler de bu noktada önem kazanmaktadır. Devletin çiftçi, esnaf ve tüccarın sergilere katılmasını istemesi de bu politikalardan biridir.

Takvim-i Ticaret gazetesinin haber başlıklarını, üç konuda (Kalkınma, Ticaret, Ziraat) birleştirip vardığımız sonuçları ifade ettik. Ülkede sanayi ve ticaretin gelişmesine yardım etmek için çıkarılan Takvim-i Ticaret gazetesinin yukarıda da bahsettiğimiz gibi ana konusu ticaret olmuştur. Takvim-i Ticaret gazetesinin ticaretle ilgili haberlerinde özellikle dikkatimizi çeken konu, ithalat-ihracat dengesinin sağlanması halinde memleketin ve halkın refah ve saadetinin artacağı bahsidir. Kalkınma, ticaret dengesi ve ticari kazanç ile sağlanacaktır. Çünkü ticaret, bir memleketin hızlı yürüyen servetidir ve bundan dolayı önem verilmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Ticarete terakkinin gerçekleşmesi için kalkınma reçeteleri de sunulmuştur. Hasan Fehmi Paşa'nın hazırladığı raporlar ve Takvim-i Ticaret gazetesinin yoğun olarak işlediği konular göz önüne alındığında eğitimin, şirketleşmenin, ticaret yollarının düzenlenmesinin ve ziraat teşviklerin, Osmanlı ticaret ve sanayi için ne kadar önemli olduğu dikkat çekecektir.

EKLER

EK 1: GAZETENİN HER SAYISINDA VERİLEN BİLGİLER

Takvim-i Ticaret gazetesi, işbu 1282 senesine tesadüf eden 1866 miladi senesinin Kanun-ı Sani 22'sinden itibaren, şimdilik haftada bir kere yani her cumartesi günü Galata'da Kigork Beğ'in Hanı'nda neşr olunur. Dersaadet için fiyatı, bir seneliği bir Osmanlı lirası. Altı aylığı yarım Osmanlı lirası. Üç aylığı otuz kuruştur. İşbu gazetenin yakında haftada iki defa, ileride her gün çıkarılması düşünüldüğünden zikredilen tarihten itibaren 3 ay zarfında bir seneliğin fiyatı olan bir adet lirasını eda edecek müşterilere, fazla numaraları bir sene müddet içinde para ödmeden gönderilecektir. Bir nüshanın fiyatı iki kuruştur. Takvim-i Ticaret'e ilan ettiren kimseler, ilanlarını açık olan nüshalara altmış paraya verilecektir. Resmi ilanlar ve hukukun ilan fiyatı Nizamname'nin 8. Maddesi'nde açıklanmıştır. Adi ilanların her satırında 3 kuruş alınacaktır. Takvim-i Ticaret'te gelecekte düşünülen ilanların fiyatına mahsup olmak üzere olduğu gibi peşin 120 kuruştan ziyade eda etmiş olanlara, zikrolunan ilan fiyatından yüzde 20 düşürülecektir.

Sadarete buyrulmuş olan işbu gazetenin nizamnamesince imtiyazıdır; Takvim-i Ticaret'e hukuk ve kanun bölümlerine dair olan ilanın basılmasından dolayı resmi gazete nazarıyla bakılacağı ifade edilmiştir. Ve diğer bir gazetenin bu sıfatta bulunmayacağına dair kara ve deniz ticareti kanunnameleri ve nizamnameleri ile icra olacak genel ve resmi kanunlara dair icap edenlerin ilanı ve neşri olacaktır. Hükümet tarafından ilan edilmesi istenenler de işbu gazeteye neşri, lüzum eden olacaktır. Takvim-i Ticaret'e derci lüzumeden olduğu halde sair surette neşr olunan matbuat ve ilanlar devleti hükümetleri andında makbul ve muteber tutulamayacaktır. Takvim-i Ticaret idaresi yazısı Türkçe olup 15 harften oluşacak olan her satır için; yüzlük altın yüz kuruşa olarak 60 paradır. Yarısı Türkçe olmayıp 30 harften oluşacak olan her satır için yine 60 paradır. Tahsil etmeyi hak eden ve uygun görülen ilan, 6 satırdan ibaret bulunacaktır. Takvim-i Ticaret'in 250 nüshası Dersaadet'te olacaktır ve taşralarda ise hükümet merkezleri ile mahkemelerin kapı ve divanhanelerine asılacaktır.

EK 2: ESHAM-I UMUMİYYE FİYAT CETVELİ (Kuruş Para)

Para, kuruşun 40'ta 1'idir. 10 para, altının 400'de 1'idir.⁵⁶² Cetvelde (42 36) şeklinde gösterilen değer, 42 kuruş 36 paradır.

10 Şubat 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	42 36	43 15	43 20	43 28	43 21	43 14
Öğle	43 7	43 24	43 29	43 22	43 14	43 9
Akşam	43 14	43 23	43 27	43 20	43 16	43 8

17 Şubat 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	43 6	42 17	42 28	000	43 15	43 3
Öğle	43 2	42 23	43 2	000	43 7	43 5
Akşam	42 37	42 27	43 00	000	43 2	43 8

24 Şubat 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	43	42 26	42 17	42 21	42 23	42 35
Öğle	42 32	42 31	42 7	42 19	42 31	42 30
Akşam	42 29	42 19	42 19	42 21	42 29	42 32

3 Mart 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	42 33	42 30	42 6	42 37	42 3	42 14
Akşam	42 30	42 22	41 35	42 8	42 13	42 16
Öğle	42 29	42 20	41 32	42 5	42 11	42 10

10 Mart 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	42 14	42 20	42 23	42 12	42 3	42 3
Akşam	42 18	42 21	42 21	42 4	41 39	41 28
Öğle	42 16	42 17	42 14	42 8	41 35	41 28

17 Mart 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	41 25	42 6	42 10	41 39	42 3	42 11
Öğle	41 22	42 9	42 14	42 5	42 8	42 14
Akşam	41 30	42 12	42	42 6	42 6	42 9

24 Mart 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	42	42 2	42 3	41 26	41 27	41 36
Öğle	41 39	42 6	41 36	41 29	42 4	41 38
Akşam	42 3	42 6	41 35	41 31	42 2	41 73

31 Mart 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	41 32	41 33	41 38	41 26	41 37	41 34
Öğle	41 28	41 36	41 31	41 29	41 36	41 28
Akşam	41 30	41 29	41 34	41 30	41 34	41 30

7 Nisan 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	41 31	41 12	40 12	40 24	Tatil	Tatil
Öğle	41 29	40 37	39 18	40 30	-	-
Akşam	41 26	40 16	40 22	41	-	-

14 Nisan 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	40 16	Tatil	39 12	38 25	38 26	-
Öğle	40 7	-	38 37	38 31	37 35	-

⁵⁶² Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 221.

Akşam	40 14	-	39 1	38 30	37	-
-------	-------	---	------	-------	----	---

21 Nisan 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	34	37	38	37	-	38 30
Öğle	33 20	36 32	36 30	37 13	Tatil	36 25
Akşam	34 35	37 25	37 16	36 36	-	37 30

28 Nisan 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	38 37	38 3	38	38	37	37 10
Öğle	38 30	37 30	37 12	37 25	37 10	37 4
Akşam	39 15	37 35	38 14	37 12	37 20	37 15

5 Mayıs 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	37 14	36 12	34 30	34 16	34 5	34
Öğle	37 10	36 7	35 6	33 34	34 6	33 37
Akşam	37 16	34 37	35	34 8	34 26	34 2

12 Mayıs 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	Tatil	34 16	34 22	33 18	33 21	34 11
Öğle	-	34 34	34 30	33 19	34 10	34 15
Akşam	-	34 18	33 19	33 21	34 8	34 15

19 Mayıs 1866	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	33	33 30	33 20	33 21	33 23	34 10
Öğle	32 30	33 20	33 18	33 10	33 30	34 33
Akşam	32 34	33 22	33 23	33 25	33 29	34 32

26 Mayıs 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	35 6	35 15	34	34 6	34 25	34 17
Öğle	35 10	34 30	34 16	34 10	34 20	34 9
Akşam	34 6	34 10	34 9	34 17	34 19	34 11

2 Haziran 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	33 32	34 32	35	34 15	34 5	35 8
Öğle	33 30	35	34 35	34 6	34 12	34 24
Akşam	33 35	35 3	34 30	34 12	34 35	34 21

9 Haziran 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	34 22	34 10	34 3	33 10	32 34	32 35
Öğle	34 35	34 3	33 20	33 15	32 23	32 24
Akşam	34 30	34 10	33 15	32 35	32 15	32 20

16 Haziran 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	32 21	32 12	31 12	30 25	31 17	31 17
Öğle	32 30	31 26	30 26	31 30	31 25	30 38
Akşam	32 31	31 24	32 10	31 17	31 20	30 32

23 Haziran 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	30 28	30 10	30 14	30 28	30 12	30 6
Öğle	30 30	30 17	30 30	30 20	30 15	30
Akşam	30 27	30 12	30 25	30 22	30 15	30 5

30 Haziran 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	30 6	31 6	31 6	31 39	32 30	32 11
Öğle	30 27	31 14	31 12	31 38	32 17	31 35
Akşam	30 30	31 6	31 7	31 24	32 15	31 30

7 Temmuz 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	31 16	31 13	31 25	31 4	31 2	31 33
Öğle	31 35	31 1	31 8	31 6	31 14	32 8
Akşam	31 30	31 17	31 9	31 2	31 18	33 25

14 Temmuz 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	34 15	33 1	31 15	31 5	30 11	30 30
Öğle	33 20	32 2	30 35	30 35	30 24	29 25
Akşam	33 10	31 30	30 33	30 30	30 26	29 26

21 Temmuz 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	29 20	30	30 26	29 31	30 6	30 25
Öğle	29 2	30 7	30 34	29 34	30 2	30 26
Akşam	29 11	30 25	30 7	29 36	30 10	30 25

8 Eylül 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	32 10	32 35	32 35	32 20	31 33	32 15
Öğle	32 20	23 19	32 7	31 20	32 20	32 25
Akşam	31 25	32 35	32 15	32 10	32 12	32 26

15 Eylül 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	32 8	34 30	37 10	35 20	35 20	35 10
Öğle	33 00	35 20	36 7	34 28	35 30	35 12
Akşam	33 32	36 20	35 30	35 18	35 18	35 5

16 Şubat 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	33 24	33 01	33 26	34 06	00 00	33 25
Öğle	33 10	33 12	33 37	35 35	00 00	33 34
Akşam	33 02	33 17	33 17	33 38	00 00	33 36

23 Şubat 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	33 23	33 25	33 11	33 25	33 22	33 10
Öğle	33 30	33 08	33 00	33 22	00 15	33 20
Akşam	33 33	33 11	33 23	33 26	33 20	33 18

9 Mart 1867	Cumartesi	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
Sabah	33 37	34 4	33 37	33 34	33 31	33 13
Öğle	34 2	34 5	33 38	33 36	33 20	33 10
Akşam	34 1	34 3	33 39	33 37	33 9	33 8

EK 3: İFLAS İLANLARI

17 Şubat 1866	Manifaturacı Papasoğlu Yorgaki'nin alacaklılarının komiteye gelip alacaklarını ispat eylemeleri isteniyor. (ilan)	18 Mayıs 1865 tarihinde ilan olunmuştur.	Mesalih-i İflasiye Komitesi
24 Şubat 1866	İtalya Devleti tebaasından Rusçuk'ta ikamet eden tüccar Tiyonista bu defa iflas ettiği yerden resmi yazı ile haber edilmiş olduğundan alacaklı olanların	ilan tarihinden itibaren 21 gün zarfında alacaklarını ispat eylemeleri duyurulur.	Mesalih İflasiye Komitesi
24 Şubat 1866	İflas eden Maniloğlu Agop'un, Sultan II. Mahmud Han Vakfı'ndan; Ebu Eyüb-el Ensari Hazretleri'nde (Eyüp'te) "Taşlı Berivan" adlı yerde sahip olduğu Tuğla harmanının bir tarafı kaspar ve bir tarafı şişman, Bagus harmanları ve bir tarafı Leb-i derya, bir tarafı yol ile sınırlı dört kalıp harman yerini kapsayan bir bölüm tuğlacı kârhanesi gediği, kargir bir bölüm bakkal, kahvehane ve iki bölüm odayı kaplayan yer müzayedeye konulmuş ve 9 bin kuruş da talibine yinelendiğinden daha ziyade talep bulunduğu surette	İlan tarihinden itibaren 11 gün zarfında komiteye gelip ifade etmesi ve zikredilen müddette alacağını alması ilan olunur.	Mesalih İflasiye Komitesi
3 Mart 1866	Mısırlıoğlu Avram Ağuzu iflas etmiş ve bazı alacaklarıyla müflisin sorgulandıktan sonra Mesalih Komitesi geçici sandıklarına tayin olunmuş olduğundan, iflas edende her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün içinde komiteye gelip Kanunname-i Ticaret'in 198, 199 ve 200. maddeleri hükmünce ispat eylemeleri ilan olunur.	Mesalih-i İflasiye Komitesi
17 Mart 1866	Kadıköyü sakinlerinden Yorki Valde Rali, Avakim ve Kasap esnafından Taşo Kiro ve Üsküdarlı Hacı Mıgırdiç ve Çorapçı Abdurrahman, Vasıl ve Keşişoğlu Mikail, Tomi, Ligor ve çiftçi esnafından Nikola Giço adlı kimselerin iflası, Mesalih İflasiye Komitesi'ne havale edilmiş, her birinin alacaklıları davetle hazırlanmış olduğu halde mahkemelerine başlangıç verilen ilamlarda beyan olunan sebeplere bağlı olarak iflas edenlerin belirlenen hesaplarından iflasları kabul olunamayarak kendilerine cevap verilmiş idiği alacaklıların malumu olmak için ilan edildiği bildirilir.		
17 Mart 1866	17 Nisan 1864 ve 5 Nisan tarihiyle ilan olunduğu gibi iflas etmiş olan Avram Behar David ile Ortağı Aliyan özel olaylarından tayin olunan sandıklar, rapor, tanzim ve takdim eyledikleri gibi alacaklıları da bir konkordato düzenlemiş ve imza eylemiştir. Alacak sahiplerinin bazıları nizama göre borçlu olmadıklarını ispat etmiş ise de bazıları henüz gelmemiş olduğundan iflas edenlerden her kimin alacağı, rapora ve konkordatoya itirazı var ise	İlan tarihinden itibaren 11 güne kadar komiteye gelip alacağını ispat ile itirazını beyan eylemesi ve belirlenen zaman içinde gelmediği halde gerekenin yapılacağı ilan olunur.	
17 Mart 1866	İflas eden Poliçeci Markiryos ve ortağı Avadis'in alacaklılarının komiteye gelip ispat eylemeleri 29 Mart 1864 ve 8 Mart 1864 (Rumi takvim) tarihinde ilan olunmuş ve alacaklıların bazıları komiteye gelip ispat eylemiş ise de bazıları henüz gelmemiştir. Ve bu zikredilen hususta bakılıp yakalanmış olduğundan müfliste alacağı olanların ilan ile	11 gün zarfında gelip alacaklarını ispat eylemeleri ve etmedikleri takdirde gereken uygulama icra olunur. Gelmeyenler Kanun-ı Ticaret'in 210. maddesi hükmünce masanın haricinde kalacakları ilan olunur.	
17 Mart 1866	İflas eden Eminönü'nde Bakkal Yorki'nin alacaklılarının bazıları komiteye gelip alacağını ispat eylemeleri 28 Mart 1865 ve 26 Mart 1864 (Rumi takvim) tarihinde ilan olunmuş ve alacaklılarının bazıları komiteye gelerek ispat eylemiş ise de bazıları henüz gelmemiş ve bu hususa bakılıp bitirilmiş ve	İlan tarihinden itibaren 11 güne kadar gelip alacaklarını ispat eylemeleri ve etmedikleri takdirde uygulamaya konulup gelmeyenler Kanun-ı Ticaret'in 210. maddesi hükmünce	

	mevcudunun taksimi yapılmış olduğundan müflisten alacağı olanların	masanın haricinde kalacakları ilan olunur.	
--	--	--	--

17 Mart 1866	İflas eden Falyar, Karındaşlar ve Karaca'nın alacaklıları ilan tarihinden itibaren 11 gün zarfında komiteye gelip, adı geçen müflislerin teklif ettikleri bazı özelliklerden malumat ararak ispat eylemeleri gerekir ve etmedikleri takdirde Kanun-ı Ticaret'in 198, 199 ve 200. maddeleri ahkâmınca masanın haricinde kalacakları alacaklıların malumu olmak için ilan olunur.		
17 Mart 1866	İflas eden Nikanlı Sarraf Bedrus'un mali olarak Balat civarında bulunan Kömürcü Mağazasında bulunan kömürü, bu 1864 senesi Mart'ının 8. Salı günü müzayede ile satılacağından talep edenlerin, Salı günü saat 6'da zikredilen yere gelmeleri ilan olunur.		
17 Mart 1866	İflas eden Nevşehirli Terzi Hacı Ohanoğlu Yazmacı Mardiros'un alacaklıları, Kanun-ı Ticaret'in 198., 199. ve 200. maddeleri ahkâmınca alacaklılarının ispat eylemeleri ilan olunmuş idi....	Fi 3 Ocak 1866 ve fi 12 Aralık 1865 tarihinde ilan olduğu ve bu yüzden ilan tarihinden...	
17 Mart 1866	İflas etmiş olan Çukacı Esnafı'ndan Pandeli Oskoryadi'nin alacaklıları	Bu ilan tarihinden itibaren nihayet 21 gün içinde müflisten olan alacaklılarını Kanun-ı Ticaret'in 188. 189. ve 200. maddeleri...	
21 Nisan 1866	İflas eden Filbosoğlu Viçe'nin mutasarrıf olduğu Valide Hanı'nda cami altında bir bölüm oda ve içinde bir bölüm ile Ayazma Kapısı'nda Boyacı Dükkanı'nda kendisine ait olan ticarethanesi müzayedede bulunmuştur. Talip olan kişilerin, komiteye müracaat eylemeleri ilan olunur.		
21 Nisan 1866	İflas eden Tuhafçı Bahçivanoğlu Fotaki'nin işleri bitmiş olduğundan bu kişide alacağı olanların	İlan tarihinden itibaren 11 güne kadar gelip ispat eylemeleri ve etmedikleri takdirde gereken icra olunacaktır. Gelmeyenler kanunu ticaretin 210. Maddesi hükmünce ...	
21 Nisan 1866	İflas eden Tüccardan İnofoğlu Agop ve Zebuoğlu diğer Agop Kumpanyası'nın işleri bitmiş olduğundan borçluda alacağı olanların	İlan tarihinden itibaren 11 güne kadar gelip ispat eylemeleri ve etmedikleri surette...	
21 Nisan 1866	Bit Pazarı'nda Hazırcı esnafından İnstasyadis iflas etmiş ve bazı alacaklıları ile işlerine bakınca geçici olarak sandıklar tayin olunmuş olduğundan, müfliste her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip kanunname-i ticaretin...	

21 Nisan 1866	Mühendisioğlu Ohannes iflas etmiş ve bazı alacaklılarıyla müflis sorgulandıktan sonra müflisin işlerine bakınca geçici olarak sandıkları tayin olunmuş olduğundan müfliste her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 güne kadar...	
21 Nisan 1866	İflas eden Hatip Kapısı tüccarından Yumurtacı Mahmud Efendi'nin işleri bittiğinden müflisten alacağı olanların	İlan tarihinden itibaren 21 güne kadar gelip ispat eylemeleri gerekir ve etmedikleri surette...	
12 Mayıs 1866	İstanbul, Londra ve Marsilya'da ortakları bulunan Papodof adında bir tüccar iflas eylemiş ve İtalya eshamının 68'den 47'ye düşmesinden dolayı borçlunun yalnız 10 milyon frank ziyarı olduğu işitilmiştir.		

12 Mayıs 1866	Bab-ı Cağar haricinde Limyon İskelesi'nde zahire tüccarından Poliheron firar etmiş olduğundan ve alacaklılarını çağırılması üzerine mağazaları mühürlenmiş ve işlerine bakınca sandık tayin olunmuş, merkurda her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip kanunname-i ticaretin...	
12 Mayıs 1866	İflas eden Sofcu Hanı'nda Kürkçü İstanbulluoğlu ve karındaşının işlerine bakılıp ve sandıkların raportosu okunmuş olup, alacaklılar konkordato müzakeresine katılmış olduklarından borçluda alacağı olanların ve raportoya itirazı olanların..	İlan tarihinden itibaren 11 güne kadar gelip ispat eylemeleri...	
12 Mayıs 1866	Galata'da bulunan Kostanti Nikolayidi'nin alacaklıları komiteye gelip, alacağını ispat eylemeleri	Fi 29 Nisan 1866 ve 16 Nisan 1866 tarihinde ilan olunmuş ve alacaklıların bazıları komiteye gelerek ispat eylemiş ise de bazıları henüz gelmeyerek...	
12 Mayıs 1866	Bit pazarında Hazırcı esnafından İnstasyadis'in alacaklıları komiteye gelip ispat eylemeleri...		
12 Mayıs 1866	Tüccardan Sergan Papasyan ve Çubukçuyan Kumpanyası iflas etmiş ve bazı alacaklıları ile müflis sorgulandıktan sonra işlerine bakılıp sandıkları tayin olunmuş olduğundan merkurda her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında...	

19 Mayıs 1866	Çarşı-yı Kebir'de Kalpakçılarbaşı'nda Manifaturacı Agop Bedrusyan iflas etmiş ve bazı alacaklıları ile müflis sorgulandıktan sonra işlerine bakılıp sandıklar tayin olunmuş olduğundan merkurda her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip Kanunname-i Ticaret'in 198., 199., ve 200. maddeleri hükmünce...	
26 Mayıs 1866	Başlangıçta iflas etmiş olup, işlerine bakılıp tamamlanınca, bu kere komiteye havale buyrulan Barsamoğlu Manof ve şeriki Kigork'un alacaklıları tarafından tanzim olunan raporto ve konkordato bazılarının imzaları görülememiş olduğundan iflas edende alacağı ve zikredilen konkordato ve raportoya bir itirazları olanlar	İlan tarihinden itibaren nihayet 21 güne kadar gelip beyan ve ispat eylemeleri ...	
26 Mayıs 1866	İflas eden Bakkal Manol Rosopalmo'nun alacaklılarının komiteye gelip ispat eylemeleri	Fi 29 Aralık 1865 ve fi 16 Aralık 1865 tarihinde ilan olunmuş ve alacaklıların bazıları komiteye gelerek ispat eylemiş ise de bazıları henüz gelmemiş ve ...	
23 Haziran 1866	İflas etmiş olan Bakkal Büheri'nin işleri bu defa komiteye havale buyrulmuş ve alacaklıları 6 sene zaman vererek bir kıta konkordato tanzim ve imza etmiş olup müflisten alacaklı olanlar, zikredilen konkordatoya itiraz ve bir diyeceği olanlar	İlan tarihinden itibaren 11 güne kadar komiteye gelip beyan eylemeleri ve ondan sonra kimsenin ortaya çıkması, intizar olunmaksızın konkordatoya göre icap eden ve iflas edenin ilam verileceği malum olmak için ilan kifayete ibtidar olundu.	
23 Haziran 1866	Vefat eden Mösyo Vansan Ziyostinyani'nin terkedilmiş mallarına vekil tayin olunduğundan, bu yolda taksiminde bulunmak için mirastan hak talep edeceklerin	Salı ve Cumaertesı günleri saat 5'ten 10'a kadar Galata'da Helvacı Sokağında 8 numarada Mösyo Bende Tuzukareli mağazasına gelip ispat eylemeleri ve Dersaadet ve ortak iskeleleri ve Batı sahillerinde bulunan istek sahiplerinin 60 ve Avrupa'da istek sahiplerinin devlet konağı mülkünde ikamet eder olur ise olsun 90 ve Avrupa'nın haricinde	Vekil Miras Fiyora vanta uzunu Mukim Dersaad et

		bulunan istek sahiplerinin 120 gün işbu 1865 senesi Haziran 8'inden itibaren vade tahsis kılındığı ilan olunur.	
7 Temmuz 1866	Misk Yağcı Mehmed Efendi iflas etmiş ve bazı alacaklılarıyla merkumdan alınıp ve sorgulandıktan sonra işlerine bakılıp sandıklar tayin olunmuş olduğundan merkumda her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip Kanunname-i Ticaret'in 198. 199. Ve 200. Maddeleri hükmünce...	
21 Temmuz 1866	İflas eden Çarşu-yı Kebir'de Kalpakçılar Başı'nda Manifaturacı Agop Bedrusyan'ın alacaklıların komiteye gelip ispat eylemeleri	Fi 19 Mayıs 1866 ve fi 7 Mayıs 1866 tarihinde ilan olunmuş ve alacaklıların bazıları komiteye gelerek ispat eylemiş ise de bazıları henüz gelmemiş ve husus mezkurun rüiyet ve ikmalı...	
12 Ağustos 1866	İflas eden Yağcı Mehmed Efendi'nin ıslah olunan işleri, komiteye havale buyrulmuş ve müflisten alacaklıların yüzde yüz almak şartıyla 7 sene zaman vererek bir kıta konkordato tanzim ve imza etmiştir. Biten işlerinin gereğinin yapılmasıyla merkumdan alacaklı olanların, mezkur konkordatoya itiraz ve bir diyeceği olanların	İlan tarihinden itibaren 11 güne kadar komiteye gelip beyan etmeleri ve ondan sonra kimsenin vürudüne intizar olunmaksızın konkordato mucibince merkume ilan verileceği malum olmak için ilan kifayete ibtidar olundu.	

1 Eylül 1866	Çarşu-yı Kebir'de Sahaflar içinde Kumaş tüccarından Halepli Hacı Ahmed Ağa iflas etmiş ve bazı alacaklılarıyla müflis sorgulandıktan sonra işlerine bakılınca muvakkaten sandıklar tayin olunmuş olduğundan merkumda her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip kanunname-i ticaretin 198. 199. Ve 200. Maddeleri hükmünce ispat eylemesi ve müflise borcu, emaneti veyahut buna benzer eşya gibi talepte bulunacak olanların müflise vermeyip komiteye ve sandıklar sayesinde masaya teslim ve alış etmeleri lazım geleceği ve aksi takdirde mes'ul tutulacakları ilan olunur.	2 Eylül 1866 Mesalih İflasiye Komitesi
8 Eylül 1866	Sarraf Nikola Kostantinidi iflas etmiş ve bazı alacaklıları ile müflis sorgulandıktan sonra işlerine bakılıp geçici olarak sandıklar tayin olunmuş olduğundan merkumda her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip Kanunname-i Ticaret'in 198. 199. 200. maddeleri ahkamınca ispat eylemesi ve borcu ve emaneti...	
8 Eylül 1866	Astarcı Hamı'nda Komisyon tüccarından Bostancıoğlu Hacı Giriyako iflas etmiş ve bazı alacaklılarıyla müflis sorgulandıktan sonra işlerine bakılıp sandıklar tayin olunmuş olduğundan merkumda her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip kanunname-i ticaretin...	
6 Ekim 1866	İflas ederek vefat etmiş olan Kağıtçı Acemoğlu Bedrus'un işleri bitmiş olup mevcut akçesi dahi sahiplerinde olacağından merkumdan alacağı olanların	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında gelip ispat eylemeleri ve etmedikleri surette icap hal...	
6 Ekim 1866	Kütahya Sancağı dahilinde bulunan Bilecek kazasında Harir fabrikatörlerinden Kadayıfçioğlu Karabet'in Bursa'da iflas eylediği yerden resmi yazı talebinde bulunulmuş ve merkumdan alacaklı olanların	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında Dersaadet'te bulunanlar komiteye gelip ve Taşrada olanlar mahalleri Mahkeme-i Ticaret ve Hükümetine gidip Kanunname-i Ticaretin 198. 199. ve 200. maddeleri ahkamınca ispat eylemeleri ile Bursa'ya bildirilmeleri ve merkuma borcu ve emaneti ve yahut ş erit icralarında eşya vesaire bulunacak olanların...	
6 Ekim 1866	İflas eden Ekmekçi esnafından Ağya, Gigork ve Sergiz'in işlerine bakılıp ve sandıkların	İlan tarihinden itibaren 11 güne kadar gelip ispat eylemeleri ve etmedikleri	

	raportosu okunup, alacaklıların konkordato müzakeresine girilmiş olduklarından merhumda alacağı ve raportoya itirazları olanların	surette icap hal icra olunup gelmeyenler Kanun-ı Ticaret'in 210. maddesi hükmünce masanın haricinde kalacakları ilan olunur.	
6 Ekim 1866	İflas ederek işleri bitmiş ve bakılmış olup bu defa komiteye havale buyrulmuş olan ve bir de buradan duyurulan Yorkyadi'den her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip kanunname-i ticaretin 198. 199. ve 200. maddeleri ahkaminca ispat eylemeleri ve merkume borcu ve emaneti ve ...	
29 Aralık 1866	İflas eden Yağcı Hanı'nda sakin Kürk tüccarından Tüduş, Manol ve Tocko'nun işleri ve ödemesi komiteye havale buyrulmuş ve merhumunun alacaklıları 3 sene içinde 3 taksitte yararlanmak şartıyla bir kıta konkordato tanzim ve imza etmiş olup gereğinin uygulanması ile merhumdan ve kumpanyasından alacaklı olacaklardır. Konkordatoya itirazı ve bir diyeceği olanlar	İlan tarihinden itibaren 21 güne kadar komiteye gelip beyan ve konkordatoya imza eden alacaklılarını düzenli bir şekilde ispat eylemeleri ve ondan sonra kimsenin gelişine intizar olunmaksızın konkordato mucibince icap hal icra olunacağı katiyen ilan olunur.	
29 Aralık 1866	Yozgat Ticaret Mahkemesi'nden gelen resmi yazıda Tüccardan Frenkoğlu Vasil, biraderi Hacı ve ortağı iflas ederek ıslahı ele alınıp bakılınca ise de merhumunun Dersaadet'te dahi dayinleri olduğu takdim eyledikleri bilançolarında gösterilmiş	ve bunların nizami 21 güne kadar alacaklılarını ispat eylemeleri ilan olunarak 10 neferi ispat eylemiş olup icabı icra olunacağı işar olduğundan Dersaadet'te bulunan alacaklılar bu tarihten itibaren 21 güne kadar komiteye gelip ispat eylemeleri ve etmedikleri surette gelmeyenlerin kanuna göre masanın haricinde kalacakları cihetle ilan kifayete ilan olundu.	
3 Ocak 1867	İflas etmiş olan ve gesan ile kavgaları meydana gelen Kuryan Mikail ve Ortağı Kumpanyası'nın iflas işleri ve bilcümle işlerine bakılıp alacaklıları tarafından anlaşılmasıyla bu kere lazım gelen raportosu düzenlendiğinden mezkur kumpanyadan rehinli ve rehinsiz her kimin alacağı var ise	Bu tarihten nihayet 11 güne kadar Galata'da Yorgancı Sokağı'nda Numara 10 Tangarzade Pozannet Efendi Mağazasında Birinci Meclis-i Ticaret emriyle sözleşilen özel komisyona müracaat ile alacaklılarını ispat eylemeleri ve bu müddetten sonra meydana gelen olur ise alacaklı nazarıyla bakılmayacağını bilmeleri için son defa olarak ilan olunur. 14 Ekim	
10 Ocak 1867	İflas eden Üsküdar'da İ skelebaşı'nda Vasil Serande'nin alacaklıları konkordato müzakeresine girilmiş olduklarından merhumda alacağı olanların	İlan tarihinden itibaren 11 güne kadar gelip ispat eylemeleri ve etmedikleri surette icap hal icra olunup gelmeyenleri Kanun-ı Ticaret'in 210. maddesi hükmünce masanın...	
10 Ocak 1867	Devlet-i Aliye tebaasından Bursa'da ikamet eden Bezzaz esnafından Koradikoğlu Kigork'un iflas eylediği yerden resmi yazı gelmiş olduğundan merhumdan alacaklı olanların	İlan tarihinden itibaren 20 gün zarfında Dersaadet'te bulunanların komiteye gelip ve taşrada olanların mahalleri mahkeme-i ticaret ve hükümetine gidip kanunname-i ticaretin 198. 199. ve 200. maddeleri ahkaminca ispat ile Bursa'ya bildirmek müflise borcu, emaneti veyahut ortaklarında eşya gibi bulunacak olanların müflise vermeyip hükümet sayesinde yerine vermeleri lazım geleceği ve aksi takdirde mesul tutulacakları ilan olunur.	
17 Ocak 1867	Yağcı Hanı'nda bulunan Kürk tüccarından Tevdus, Manol ve Tucko iflas etmiş ve müfliste her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip Kanunname-i Ticaret'in 198..... 15 Kasım 1866	

17 Ocak 1867	Paris'te bulunan Mösyo Şivabvahir tarafından kabulünden üç gün içinde emr acizaneme tekiye olunmak üzere Dersaadet'te Prusya Devleti tebaasından Mösyo Oppenheim Valberti Kumpanyasına keşide olunmuş olan bin adet sterlin liralık bir kıta kambiyo 20 Ekim'de (miladi) Valberti tarafından kabul olunmuş olup ancak vadesi içinde kambiyonun meydana gelmesi taraf acizanemden dahi lacelaelahiz ve althasil imza olunup adamımıza teslim kılınmış ise de merkum yedinde her nasıl ise zarar olması sebebiyle meblağın kefalet ile kumpanyadan alınmış olduğundan bundan böyle kambiyo meydana gelir ise itibar etmemek üzere gereken yerlere ilan olundu.	Müracaat: Papasoğlu Galata filesi karibinde derdest inşa olan tarik üzerinde vakıa arazi parça parça satılmakta olduğundan talip olanların Altıncı Daire'ye müracaat eylemeleri ilan olunur.	
15 Aralık 1866	İstanbul, Mısır ve İskenderya'da alışveriş ile meşgul olan Hoca Karbet ile Bedrus Gazarosya'nın alacaklıları arasında bir kıta konkordato düzenlenmiş ve imza eylemiş olduklarından adı geçen konkordato aleyhine itirazları olunduğu takdirde	İlan tarihinden bila itibar nihayet 11 gün zarfında komiteye gelip beyan ve ispat eylemeleri ve müddet mezbure zarfında gelmedikleri halde vürudlarına intizar olunmayıp icap hal icra olunacağı ve bir de konkordatoya imza etmiş olan eshab matlub alacaklarını nizami vechile ispat eylemeleri için ilan olunur.	

5 Ocak 1867	İlan olunduğu üzere Nikolaki Kostantinidi ve ortağı Mankaki iflas ederek tayin olunan sandık tarafından raporto verilmiş ve lacel-elkarae alacaklılar davet olunmuş ise de henüz gelmemiş olduklarından ve	husus mezkur gelecek Ocak ayının 2. Pazartesi günü rüiyet olunacağından merkumeden alacaklı olanlar yevm mezkurda saat 7'de ticarethane'de bulunan Mesalih İflasiye Komitesi'nde hazır bulunup raportoya ve ol babda sair güne bir itirazları var ise beyan ve alacaklarını dahi ispat eylemeleri ve gelmediği surette icap hal icra ve karar ahir iata olunacağı katiyen ve tekrar ilan olunur.	
5 Ocak 1867	İflas eden Harir tüccarlarından Hacı Sergan ve ortağı Çubukçuoğlu Grikork'un işleri komiteye havale buyrulmuş ve bunlardan alacaklıları	İlan müddet 7 sene bir düziye ve ondan sonra her sene hululünde 3 taksitte tamamıyla istifa etmek şartıyla bir kıta konkordato tanzim ve imza etmiş olup icabı derdest icra olmağla merkumdan alacaklı olup mezkur konkordatoya itiraz ve bir diyeceği olanların ilan tarihinden itibaren...	
16 Şubat 1867	Memleketimizin muhtarı firar eyledikten sonra muhtar mührü insafsız kimselerin ellerine geçmiştir. Bu açıdan her ne kadar itiraz edilmiş ise de bunu Ağraz şahsiyelerinin icrasına serreşte ad ederek hiç birimizin malumatı olmaksızın senet düzenlenmiş ve muhtar mührüyle mühürlenmiş olduğundan bu senedin itibarı olmayacağını ilan ederiz.	Ahali-i Suzebul Fi 5 Şubat 1868	
2 Mart 1867	İflas eden Poliçecimiz Kıryos ve ortağı Avadis'in alacaklıları tarafından konkordato düzenlenmiş ve	İlan tarihinden itibaren 11 güne kadar Mesalih İflasiye Komitesi'ne gelip 219. ve 220. Maddeleri ahkamınca	

	alınmış olduğundan müfliste alacağı olanların ve konkordatoya itirazı olanların	ispat ve beyan etmeleri ve ondan sonra icabı icra olunup vakıa olacak itiraz istimai olmayacağı katiyen ilan olunur.	
2 Mart 1867	Ekmekçi Vasioloğlu Todori iflas etmiş ve bazı alacaklılarıyla iflas eden sorgulandıktan sonra işlerine bakılıp sandıklar tayin olunmuş olduğundan merhumda her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip kanunname-i ticaretin 198., 199., ve 200. maddeleri ahkâmınca ispat eylemesi ve merkuma borcu ve emaneti...	
2 Mart 1867	Bedestan Havace kilerinden Hüseyin Ağa iflas etmiş ve bazı alacaklılarıyla müflis sorgulandıktan sonra işlerine bakılıp sandıklar tayin olunmuş olduğundan merhumda her kimin alacağı var ise	İlan tarihinden itibaren 21 gün zarfında komiteye gelip Kanunname-i Ticaret'in 198. 199. ve 200. maddeleri ahkâmınca...	
16 Mart 1867	Merkum poliz yedi başlangıçta iflas etmiş ve bilade Muharrir Poliçeleri merhum Elfami Bulunaki zarar etmiş olduğunu beyan ile müflis merhum masasından hissesi tarihinden itibaren	61 güne kadar mezbur poliçeler zuhur eder ise kendisi mes'ul ve zaman olacağına kefil alınarak verilmiş olduğundan zikrolunan poliçeler 61 güne kadar her kimin yadinde ise komiteye götürmesi ve ondan sonra poliçelerin hükmü kalmayıp kefil dahi mesulünden çıkacağı katiyen ilan olunur.	

26 Mayıs 1873	Kapandakik Neccarından Veli Ağa'nın Mahkeme-i Ticaret Birinci Meclisi'nde iflasiye hüküm olunarak geçici olarak sandıklar tayin kılınmış ve ş imdiye merhum sandıkların asalete tebdilleri veyahut yeniden diğerlerin asaletine sandık tayin olunmaları ikza eylemiş olmağla Kanunname-i Ticaret'in 170. maddesi gereğince o konuda	istişare etmek üzere 15 gün zarfında istek sahiplerinin ticarethanede Birinci Meclis'e müracaat eylemeleri ve Nisan ayının 20. gününden itibaren Kanunname'nin 199. ve 200. maddeleri mucibince istek sahiplerinin 20 gün zarfında meclise müracaat ederek alacaklarını usulü vechile ispat eylemeleri ve müddet zarfında gelmeyenler olursa haklarında 210. Bend mucibince muamele olunacağı ilan olunur.	
26 Mayıs 1873	İflas etmiş olan Tombakçı Hacı Ohannes Papasyan'ın iflası hakkında lazım gelen işlemler, kanuna göre uygulanmış olduğundan ispat edenlerin 25 Nisan 1873 ve 12 Nisan 1872 senesine denk gelen perşembe günü saat 6 civarında ticarethanede bulunan joj komiserlere mahsus odaya gelmeleri ilan olunur.		

EK 4: ZAHİRE FİYAT CETVELİ (Para, Kuruş)

Zahire Menşei	5 Ocak 1867		19 Ocak 1867		26 Ocak 1867		2 Şubat 1867		16 Şubat 1867		23 Şubat 1867		2 Mart 1867		13 Nisan 1867		20 Nisan 1867		27 Nisan 1867	
Azak'ın Durum Buğdayı	39	41	38	40	39	41	40	42	37	38	37	39	37	38	20,37	38	20,37	38	20,37	38
Besarabya'nın	37	39	36	38	38	40	38	40	37	38	37	39	37	38	20,37	38	20,37	38	20,36	37
Kalas'ın	36	38	20,35	20,36	36	38	37	39	35	37	36	36	35	20,36	20,34	36	20,34	36	20,34	36
Köstence'nin	36	38	36	37	35	38	37	38	36	20,36	35	20,36	34	36	34	35	34	35	34	35
Balçık'ın	35	20,37	20,35	37	35	37	37	20,38	35	36	20,34	36	34	20,35	34	20,35	34	20,35	34	20,35
İbrail'in Ekmeklik Buğdayı	33	35	33	35	34	36	35	36	31	34	32	34	31	33	30	32	30	32	30	32
Kalas'ın	35	37	35	36	35	37	36	20,37	31	35	33	35	32	34	31	33	31	33	31	33
Burgaz'ın	35	38	34	20,35	20,34	20,36	6,37	37	20,34	36	34	35	32	20,34	20,30	33	20,30	33	20,30	33
Varna'nın	20,36	38	34	20,35	35	37	36	37	35	36	34	20,35	33	35	33	35	33	35	33	35
Balçık'ın			20,33	20,35	33	20,36	37	38	34	36	32	34	31	33	20,29	30,31	20,29	30,31	20,29	30,31
Azak'ın			33	34	33	34	37	38	37	38	37	38	37	38	0	0	0	0	0	0
İsmail'in			34	37	34	37	37	38	37	38	37	38	37	38	0	0	0	0	0	0
Tuna Kokorozu			20	20,21	21	22	20,21	22	21	22	20	21	20,19	20,20	0	0	0	0	0	0
Rumeli'nin			20,18	19	18	20	19	20	19	20	17	18	18	20,18	18	20,18	18	20,18	18	20,18
Anadolu'nun			20,17	18	20,17	19	6,18	19	17	18	16	17	17	18	20,17	18	20,17	18	20,17	18
Tuna Arpa			16	20,16	15	16	20,16	17	20,15	16	14	15	15	20,15	15	20,15	15	20,15	15	20,15
Rumeli'nin			0	20,18	16	17	20,15	16	16	17	15	16	16	20,16	15	16	15	16	15	16

19 Ocak 1867 / Takriben Mevcut Ambar	Kilo
Guluz Hintta (Durum buğdayı)	40.000
Kızılca Hintta (Ekmeklik Buğday)	60.000
Kokoroz	00.000
Arpa	30.000

26 Ocak 1867 / Takriben Mevcut Ambar	Kilo
Durum buğdayı	30.000
Ekmeklik Buğday	40.000
Kokoroz	00.000
Arpa	20.000

2 Şubat 1867 / Takriben Mevcut Ambar	Kilo
Durum Buğdayı	40.000
Ekmeklik Buğday	50.000
Kokoroz	10.000
Arpa	30.000

16 Şubat 1867 / Takriben Mevcut Ambar	Kilo
Durum Buğdayı	20.000
Ekmeklik buğday	30.000
Kokoroz	00.000
Arpa	20.000

23 Şubat 1867 / Takriben Mevcut Ambar	Kilo
Durum Buğdayı	30.000
Ekmeklik Buğday	35.000
Kokoroz	00.000
Arpa	20.000

2 Mart 1867 / Takriben Mevcut Ambar	Kilo
Durum Buğdayı	40.000
Ekmeklik Buğday	50.000
Kokoroz	00.000
Arpa	10.000

13 Nisan 1867 / Takriben Mevcut Ambar	Kilo
Durum Buğdayı	20.000
Ekmeklik Buğday	30.000
Kokoroz	00.000
Arpa	20.000

20 Nisan 1867 / Takriben Mevcut Ambar	Kilo
Durum Buğdayı	20.000
Ekmeklik Buğday	30.000
Kokoroz	00.000
Arpa	20.000

27 Nisan 1867 / Takriben Mevcut Ambar	Kilo
Durum Buğdayı	20.000
Ekmeklik Buğday	30.000
Kokoroz	00.000
Arpa	20.000

EK 5: DİĞER HABERLER

Gazetede ki Haberler, Başlıklar ve İşlediği Konular;

Tekrarlanan yazılar: İflas İlanları, Pamuk Ziraatına Dair Risale, Pamuk Ziraatı haberleri, Esham-ı Umumiyye Fiyat Cetveli, Kumpanya Vapurlarından Gümrüklerde Kalan Eşya, Dersaadet'te Es'arın Fiyat Haziresine Mübin Cetvel, Paris Sergisi, Serginin önemi, Zehairin Fiyat Haziresine mübin Cetvel, Hülasa-i Muamelat-ı Borsa, Hülasa-i Ahval-i Muamelat-ı Ticariye, Hülasa-i Ahval Muamelat-ı Ticariye ve Fiyat Hazire-i Emtia, Hülasa-i Muamelat-ı Maliye ve Mesalih Borsa, Demiryolları ile ilgili haberlerin sıklığı, Umumî Demir Yolları Hakkında Mülahaza, İddihar (Rehin) Sandıkları, Cemiyet-i Ameleperver Nizamnamesi, Şirketler hakkında nizamnameler ve toplantılar en sık tekrarlanan yazılardır. Bahsi sık geçen diğer haberler: Ali Paşa nam bir kıta vapur sefinesi Şirket Maliye-i Osmaniye Müdürü Apik Efendi tarafından Deniz Ticareti Meclisi'nde verilen ilam, demiryolu, telgraf ve posta haberleri, kaldırım taşları ve tamiri, yolların durumu ile ilgili haberler.

Gazetede paylaşılan nizamnameler de tekrarlanan yazılar arasındadır. Gazete nizamnamelere geniş bir yer ayırmıştır. Özellikle Cemiyet-i Amelperver Nizamnamesi bunlardan biridir. Nizamnameler: Kurşun damga hakkında tanzim kılınmış olan nizamname sureti, Ticaret Nezareti Celilesinden gönderilen ilam fezlikesi, Memalik Şahane'de Pamuk Zer'inin İntişarına Sa'yeyeleyenler ve İşbu Tohumu Zer'eyleyenler ile Pamuk Tahririne Mahsus Makine Vaz' ve Küşad eyleyenlerin Suret-i Mükafatına Dair Nizamname, Turuk ve Meabir İdare'sinin Suret-i Teşkiline Dair Nizamname, Turuk ve Meabir Müdiriyyet-i Umumiyesinin Vezayif-i Müterrettebesini Havî Nizam, Müskirat satışı yapanların ödeyecekleri vergi, Kontrato Nizamnamesine Zeyl, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Nizamnamesi, Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası Namıyla Teşkil Edilecek Anonim Şirketin Nizamname Layıhası (Takvim-i Ticaret gazetesi, 26 Mayıs 1873 nüshası.)⁵⁶³

Yurtdışı haberleri: Amerika ile İngiltere arasındaki telgraf hattı haberi (Telgraf adlı Fransız gazetesi'nden hareketle), İngiltere ile Avusturya devletlerinin ticaret ahdnamesi üzerine, Britanya, İskoçya ve İrlanda hakkında bilgi paylaşan haberler, Almanya'da fabrika ve pamuk ziraatı üzerine makine imali, Avusturya Devleti'nden istikraz haberi, Avrupa devletleri ile ticareti olunan kil haberi (Ceride-i Havadis'ten alınan haber), Avusturya, Fransa, İtalya'nın nüfusu hakkında, Almanya'da harp ve cidal ile ilgili haber, Londra dahilindeki bankaların

---

⁵⁶³ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 63.

haberi, Fransa Maarif Nezareti ve Belçika, Almanya ve İsviçre’de eğitim usulü hakkında haber, Amerika’da bir kızın tırnak haberi, Rusya’daki mektepler ve talimi hakkında haber, İngiltere’nin Hülasa-i Muamelat-ı Ticariyesi, Fransa Devleti’nden Neşrolunan Gümrük Cetvelleri, Amerika ile Avrupa arasındaki Telgraf hattı, Fransa’da iane defteri haberi, Rusya veliahdı haberi, Şampanya şişeleri hakkında ülkelerin aldığı miktar haberi, Hindistan ile cereyan eden Londra Telgraf İdaresi Canibinden hülasesi âtide muharrir bend gazetelerde derc ettirilmiştir. (Ruzname-i Ceride-i Havadis’ten alınan haber).

Şirket haberleri: Fransa’da bir amele şirketinin teşkili, İngiltere’de mevcut bulunan şirketlerle ilgili, Avrupa’daki şirketler, idareler ve hissedarlar ile ilgili haber, ticaret şirketlerinin faydaları hakkında, ticari teşebbüsler ve şirketler hakkında, Şirket-i Umumiyye haberi. (Takvim-i Ticaret, 2 Haziran 1866, 18 Numaralı nüsha.)

Ülke içi ticari-iktisadi meseleler ve haberler: Antakya’nın ahvali, Mehaliç Körfezi’nin suları hakkında, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede fen tahsil edenler hakkında, Suriye’de mütalaa olunan haber, İbrail İskelesine tenzil olunan zehair (zahire), Suriye vilayetinden Ziraat Müdürlüğü memurundan bir varika, Maarif Nezareti Celilesi Canibinden gelen varika, Postahane-i Amire haberi, Tercüme-i Suret Defter-i İstatistik, Edirne soğukları ile ilgili, Bursa havalisinde mahsulat, İzmir’de bulunan İngiltere ressamaları, Trablusgarb, Bingazi ve Girid’e uğramak üzere vapur tayini haberi, Bosna vilayeti hakkında, Rusçuk ve havalisinde demiryolları hakkında, Varna’dan Rusçuk’a demiryolları, Sofya’dan Rodomir’e kadar tanzim olan yol haberi, Rüştüye Mektebi’nde tahsil ve maarif haberi, sokakların geceleri gazlarla aydınlatılması haberi, tuz haberi, tuz nizamnamesi, Girit ve Rodos Adalarının alışverişi derecesi, Saraybosna Hristiyan mektebinde imtihan haberi, Oltanice, Rusçuk ve Hezar kasabaları hakkında, Amasya’da panayır için inşa, emniyet ve asayiş haberi, Civa madeni ile ilgili, liman ve iskelelere dair kolera bulaşması, Kurşun madeni ihraç ve satışı ile ilgili, Nafia Nezareti’nin Ticaret Nezareti’ne ilhakı haberi, İskenderiye limanına, Süveyş ve Mısır tarafında kolera hastalığı, Bosna ve Trablusgarb mahsulatı hakkında, Ergani Maden Humayunu hasılatından Tokat Kalhanesinde tasfiye haberi, Evkaf-ı Humayun, Vakıf ihale ve icra haberi, İstanbul sokakları ile ilgili, hayvan hastalığı ile ilgili, Tire muhabirinden gelen mektup (memleketin kalkınması adına), Köstence Demiryolu Kumpanyası ilanı, Köstence Limanında demir üzerinde iken fırtına ile 2 adet demiri kesilmiş gemi haberi, dükkan ve mağaza binası haberi, ahşap ve kargir üzerine bir karşılaştırma haberi, kitap ve kütüphanelerle ilgili, Gelibolu Sancağı yollarının imar ve inşası hakkında, Çekirgelerle ilgili, Ticaret müsteşarlığı mektupçusu rütbe terfii, Cezayir Bahriyesid Eyaleti Valiliği’ne buyrulan emrname-i sami sureti (zeytin ağaçları

ile ilgili), Kireç Rüsümü ve Kireçhane mukataası, Ebniye İdaresi Canibinden gelen varika-i mahsusa (teneke ve çinko oluklarla ilgili), yolların her eyalette miktar ve durumu, Dersaadet'ten Edirne'ye Demiryolu inşaatı haberi.

Bunların dışında, çeşitli ülkelerle ilgili nüfus durumu, ticaretin önemi, kara ve deniz ticaretlerinin gelişimi, maarifin geliştirilmesi, bankalar, coğrafya ve istatistik ilminin faydaları ve ülkenin kalkınmasına yönelik haberler yayınlanmıştır.⁵⁶⁴

Ayrıca; Ayine-i Vatan namlı gazetenin zuhuru, Bank-ı Osmanî'nin makbuzat ve medafaanını mübin cetveli, gazetenin şeraitinde geçen dini meselelere girilmeyecek olmasına rağmen sadece bir nüshada İmam Gazali hakkında bir haber dikkat çekmektedir. (Takvim-i Ticaret gazetesi, 28 Nisan 1866 Cumartesi, 13 Numaralı nüsha.)

Gazetede tekrarlanan muhtelif haberler de bulunmaktadır; Askeri ve Resmi Üniformalar Haberi: Takvim-i Ticaret gazetesi 23 Mart 1867 tarihli 60 Numaralı nüsha (Askeri masraflar), 30 Mart 1867 tarihli 61 Numaralı nüsha (Üniforma Fiyatı), 6 Nisan 1867 tarihli 62 Numaralı nüsha (Resmi Elbise ve Üniforma İmal Masrafı Defteri), 13 Nisan 1867 tarihli 63 Numaralı nüsha (Resmi Elbise ve Üniforma İmal Masrafı Defteri).

Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası'nın teşkili: 26 Mayıs 1873 tarihli nüsha.

Ayine-i Vatan gazetesinin zuhuru: 26 Ocak 1867 tarihli 52 Numaralı nüsha.

“Atide İtibar-ı Maliyemiz” başlığıyla Devlet-i Aliyye Osmaniye'nin itibar-ı maliyesini muvazene edenlerin haberi bulunmaktadır. (Takvim-i Ticaret gazetesi, 13 Temmuz 1866 nüshası.)

Tüccar ve bankerlerden alınan kısa vadeli avanslar ile çıkarılan iç borçlanma araçlarının vadeleri dolmaya yakın girişilen Mires istikrazının fiyasko ile sonuçlanması ve kaderlerini bu borçlanmadan gelecek paraya bağlayan çok sayıda tüccarı, krize sürüklediği haber edilmiştir.⁵⁶⁵ Ayrıca istikraz karşılığı istihsal olan akçe haberi bulunmaktadır. (Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Temmuz 1872 nüshası.)

Fransız Bankacılık Tarihi'nde hileli faaliyetleri ile ağır bir kriz yaşatmış olan Mires Kardeşler'den yapılan bir dış istikrazdaki aracılığının kötü sonuçlarından dolayı fazla faaliyet

⁵⁶⁴ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s. 62.

⁵⁶⁵ Şevket Kamil Akar, Tanzimat Döneminde Para Bozdurma Sorunu ve Köşe Sarrafları (1839-1879), Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 3, No 1, 2011, s. 128.

gösterememiş olan Bank-ı Osmani, 1863'te Osmanlı Devleti'nin merkez bankası vazifesini yapmak üzere kurulan ünlü Bank-ı Osmani Şahane'ye katılmıştır.⁵⁶⁶

---

⁵⁶⁶ Burhan Ulutan, Tanzimat Dönemi'nde Para ve Bankacılık Uygulamaları, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler), Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 1991, s. 362.

تفصیلات تجارت

نمبر و

IBSAN JUNGU
KITABHARI
۱۸
رمضان

مواد حقوقیه و قانونیه دار مدرج اولان اعلانان داندن طولانی نموم تجاریه رسمی غرضه نظر به باقیه حقدن بویله بعضی اصنامان اعطاسنه لزوم کورنور

اعلانان مذکور اوج قسم اولوب تجبسی قانون موجهه نشری لازمدهن اولان موادی شاملدر

بوسورنه عظامتی تجارت قانونی احکامه نشری مقتضی اولان شرکت معاونه سندین اجالی اعلانان قانونیدن معدوددر

ایکتبسی حکومت جابندن طبع ونشری اصحاب معاضده امر وقتیه اولانان مواد متنوعدهر

اوجیبسی طبع ونشری قانونیه و باخود حصکومعه حکم و امر اوجیبوب لدی الحاجه نظر کوموشه معروض استنباده ارازانو اجنی مواددر

ملاطایع و تلف اولش و باخود جائس بر یولونک حکمی ظلدینقه دار باده بره جنی اعلان یوقیلدر

اسبو اوج نوع اعلان اعلانان قانونیدن اولله بولوسار عادی و نظای اعلانلرک وقتیه و لایقینه منظم و مکمل اوله رفی طبعی لازمدهن و کرجه جنسی به قدر یوقوله اعلانلرک اولینسه و حوات غرضه زری واستساره له کتیار نشر ایلمکه اینه بوند و غرضه به مخصوص اولقی کچی رونق معلوم و مسیطبت و شفقت حاصل اولدینق و اضعدهن بولوسار نیندن طوقرینی و نظای کلاملا امور تجاریه به مخصوص اولقی اوزره بر غرضه ک احداثسه کسب ایلمکی معموریت زون جنبینه درسه ادک احتیاج حقیقی منکر دکدر

سراف و تجارت و بلکه عمومده اولله عظیمسی مبداه اولان اشبو تقویم تجارتک طبع ونشریه سادس اصابعه جناب یاد شایان بویوسی مننده واقع اولان استیظام جازیم مابه انخر عصر معارف حصرمز اولان و ککلائی حکم صخرانک فرین تصویب اوله رفی هم معانی توأم استساره له بالاستیقان صور معروضه موافق آرای کسور آرای حضرت مولوکاره اولله اوده حکم امانه نقل الهمی دخی اول مرکزده نشر تصدور یورلدنر

واحسن علی الاحسان اوله رفی بیدرلج یوریلان مساعده جلیله اوزرینه طفرای شرای حضرت باده ساره طولانقت تقویم مذکور یرابه ساروحه حضرت تفریق و یوریلدر فاصله امتازان مبسوطه به دخی مظهر اوله رفی امثال بنینده کسب مروت و خنان المشددر

بوجه الطراف ملاحظه جناب جنابانیک اغضای حق همدی قابل اوله بدیندن غیر مزمی انتزاقه برابر دولت و ملت ایمنون نیز چانه رخدمت مقوله اوق اوزره احداث اولان تقویم تجارتک و طریقه اصلاحیستدن اولان سوادک مایه نشیلا توایه ملکانده کوشدن کوه ترشند انیزدن کلدیکی قدر صرف اقدار ایتمکه مقصود اوجیه کرفدن امیددر که نائل امال اولورز

ایمنق دائم تقویم تجارت مدرج اولان عقابلیه بندر فرانسجه درج قلمه جنی بندرک تجده سی اولوب اقتضای وقت و مصلحنه کوره ایجابی اجرا اولدینق و فرانسجه بندرک کادسی عقابلیه اولان بندرک ایمنی اولیه حقددر

جمله مقاصدی نه اساس اوزرینه بدیندن اولدینق تفصیلات محرره دن مستفاد اولان اشبو تقویم تجارتک حسن قبولی منق اولدینر ضحکی هر نوع مطسونا ک اولاری سیه و خطادن قورینه مامسی امور طبعییدن و هر شیک ایستاده مستبدین وقوع خطای نه باس اولدینق قضیه معلومه دن اولیه ارای انصاف و مروتدن امد و از که اسبق غرضه منقرن نظر استحقاق یوریلر و منظوریکه حقانیدی اولان بیان و تضامینک معرض غیر خواهده اوله رفی اضطرار به درج همت اونز

اولدیندن سو عصر بیضا ل مایوند و طریقه مستقیمه کافه معاملات و وقوعات تجارتک طبع ونشریه مخصوص اوله رفی بر غرضه ک اجنادی درجه وجود بولنده بعضی عاجز صادق مخصوصی دخی کسکرت بازا قانونیت چاهتا کده ازهر جهت سرما به میرلکنده شفه بر شیه مایک اولدینر در کار ایسه ده مجرد تحدید نعمت حضرت ولی نعمت استسه به برنی شخصه سی سرغای میدان ظهور اولان اشبو تقویم تجارتک نظر به ک احداث ونشریه منارت و دولت متنوعه مخصوصه من و انشای و نظیر و وسع قدرت تجارلر من مساعد اولدینق هر مینه یوقدر اولسون بر خدمت غرضه منارت اجتنکه ماملو کده حسن تلقی یوریلور

مقدمیزی مایک هر وسه شفا به ده غرضه نه در جمول ریشی ایکن آنوقده ککتس اولدینرک جوق منلیت جنبینه وقوعات طالع و معارف و نظایک دلالی کتده اولان غرضه زری کت کده جوقلله باسلامن و شتی بالکر درسه ادکه الشه مختلفه اوله رفی انورق انورق مایک اوج غرضه طبع ونشر اولدینق بولش اولیه بولش معرفت و حرفان نه مریسه ابرولش اولدینر برهان یوقدر

ذکر اولانان غرضه معارف و ادبیاتیه بولشیه و حوادث متنوعه به دار کت ایتمکه اولور تجارتک بره و محرره و مواد متعلقه به متعلق شیری بازمق و طریقه مخصوصه زین اولدیندن و درسه ادت ایسه موع ایمنی اقتضایه تجارلر یوریلدن بندر مایک عله اولدیندن تجارت غرضه سی ضحکی بر اظهور شیه بولشکنان ملت و وطن جانیلندن انتظار اولور دخی

معاملات تجاریه کسب کت ایلمکه و تجارتیه مخصوصه بر غرضه ک وجود و عینم وجود کتک حقیقت و ضررانی موزاره و مقابله اولدینق ذکر اولانان غرضه زری امور تجاریه به متعلق بعضی حوادث و معلومات ادستاسه باسلامتی ایمنی

لکن بر غرضه و طریقه مستقیمه خدمت ایتمکه اول و طریقه دخی نظر کده کسب ایتمه اید مامسی امور مجریه دن بولدیندن حوادث ساره صر سنده مذکور غرضه رفه نظر تجارتیه دار مواد دخی درج ایتمکه ایلمکه تجار و سراف ایتمه مطلوب اولان مشایع شتی حاصل اولر ایمنی

اشبو تقویم ظهور یوقدر خواص و سوامک استفاده چون بر غرضه ک جنبه نظای منی جنبه کله بوسورت کمد ک خاطر به کلدیکدن نشانیان ایتمق مقلعه جازیمه کوره اشتقاق استنه دن متجم اولدینور

چونکه مواد تجاریه ایمنی استساده اوله رفی باصله جنی غرضه ک مایک هر وسه ساهیه ده و باصله مایک جزوی اوله جنی اولانان اطراف نرسان شمای اوزره ارف و تحسین قلمه جنی غرضه ک دخی مایک ایتمده رواج بولای جنی و زون و تجارتک جنلرجه تقوی المان اوو بولورک مطبوعات تجاریه سیله درسه ادکه طبع ایلمه ک تجارتک غرضه سی بنینه اشتقاق استساده خاصه له عقد روابط اولدینجی و در کار و انده مختلفه اوزره بر غرضه ک طبعی دخی احتیاج کلکات فوق العاده ی استیقام اوله جنی بیدار اولیه جسمدی به قدر یوقدر بر غرضه ک عدم ظهور به شولسان ماده سنک دخی سینی انکار اولدینر

بایرن یوندن بدی سکرمه اولو احداث بولش اولان طوبه نظر غرضه ک و طرق ترکیه و طرقی تجارجه اولدینق کچی اشبو تقویم تجارتک دخی طرقی عقابلیه و دیگر طرقی فرانسجه اوله رفی طبع ونشری اسان جهندن مسروره اولان مکلکلی میکن هر مینه دافع و عومک استفاده سی مفصلدی جامع کور کلام مذکور غرضه ک لری ایستماع اولدی

غرضه قلم سان اولدینق اوزره تقویم تجارتک صرف امور تجاریه ک نشری اوله جنی جنبه و نظایک خارجده اوله رفی ایمنق بولشیه و مسایل دینه دن توفی و محاببت و مطبوعات کتده اولان نظامان سندیه نمایه کلام و مطبوعات سالیله جکدر

افلاس و کلایر تنگ تمیزین و تندی و معالسه ک تحقیق دیوی و افلاس و کلایرک ریاضی و تحقیق و لدی الحاحه افلاسک معاملات ساروسی معنده الاجتلاولک طبعی

مذک اباده انشایی مننده استساده اینه اده اعشاری اعلاهی

تفسیر الملو و باخود جهل اولاب الایلمی

اون سکر باشی کویل ایلمرک اصول تجارتک سلوک رخصتری هر نوع استساده ایمنی

حکومت معرفتیه و باخود ستره ندره قانونی مننده سینه فروغی

هر کوه ایستادان او باخود اجمال امتیاز له مایک جنبیه ده و برایش بولور امتیازک بولور کده دخی قصد بنیامه لدی

بیا تیور خصصی

مولد الجرار وضی و قاریقه و در کرمانه و لدی عموم تهلک کده سی و باخود کت و استراحت بویه به جده مطری لوط اولان و سکا کله کتسادی مننده اجرا اولدینق نقشبند بویله و بر له کت رخصت اطلاق

سراف و تجارت بینه توسطه ادخاله مایک و متاه کتله رفی تعینی

بیر او بر بولی و اشیا نالی ایستعمال ایندینر کتله نشر ایلمه کتله رفی توفه ایه نظامان ساره

غرضه مرفهه طبع ونشریه قرار و بریلان اعلامه

بویلندن مامده طبع ونشریه تجارتک نظارت جلیله سی جابندن قرار و بریلان مواد ستره

جناب جنی جلیسوی استساده ایلمه معامله داد و ستده جاری اولدینق استساده نظام مایک و ترکیب زمانی قوانین دولت و مطابقت اولان ذات خلافتیان حضرت سیدنا سی سریر معدن و صیر شکوه و شوق شهباز بلنده و قران یورسون کتک عاجت کتله رفی شوکت نشانی جلیسوی سعادت انور اولدینق روز یوقدر سعادت روز لیلو غرضه کتک حریت دینار شاهنری امار کتک و اقدار رعیت قضیه هر مینه به معطوف و نقیبه عنایت جهل کتک و مطابقت معاینیت مایلمی نمایه بویله صرف اولله ساره معور سرمایه جناب ملوکاره کده توسع و تسهیل طریق تجارتک مایک هر وسه ادشاهتک هر مینه کتده آن یان آید قران نمایان اولدینق اهلی وزیر دستان آکسب انصاف بنابر لزوم ایتمکه و لزوم و شولسان اهالی حد کله بول بولایه اسان بی حساب کار و تجارتک ایلور کتله رفی

رکلتک بیزا عظمی و بلکه روح جسمی تصارن اولون تجارتک نه درجه کسب و دست ایدرانه زون اهالی دخی اول درجه و اصل جنر مقصود اوور و زاید هموریت کتک ایمنی بیا کتله رفی حصول بولور

مصیق دکلر که بر صله صاحبک قدرته کوره همور و مزین اولور و رکیبه کار و کتده خفته و نعت معینت بولور

ایکل و سائل تجارتک باوجود تفصل دستایه مرفعه مقصود و محصور اولسینه (الناس علی سلوک ملوکهم) مدلوله جنه اولون قیومضات افزاده انواع اولور علوم و عدایه ک اقتضای بلنده رونق افزای انشای اولسینی اقتضای مطلب مایله بنا علیه بر توشش ساجده بود اولان خورسید توجهات حضرت ظل الامینک خصیصه مخصوصه سی جله بی مانتد ذره بویله جذب ایلمرک هر کس وطن و دولتی انورده علی قدر ایضا صبه کتله خدمت نافع و آثار مقوله ارازانه سی وضیت ایتمکه اولدینق ایضاهدن بریدر

انده کتله نقلی دارالتون فاده معارف شاره کده ایلور کده بندرک امکانک یرابه سودا کران عرفانی اولان شایع تجارتک دخی رواج کامل بولنده و تجارتک کایینی ایلور کتله کده باطبع معاملات دخی اولدینق

KAYNAKÇA

GAZETE

Takvim-i Ticaret, Milli Kütüphane, Süreli Yayınlar, 1962 SÇ.89.

KİTAPLAR

Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali. Modern Devletin Doğası (16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu), İngilizce Aslından Çevirenler: Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, 2018.

Aksüt, Ali Kemâlî. Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati, Ahmet Saitoğlu Kitabevi, 1944.

Akyıldız, Ali. Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

——— Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856), Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.

——— Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri "Ottoman Securities", TEB, 2001.

——— Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Al, Hüseyin ve Akar, Şevket Kamil. Osmanlı'dan Günümüze Borsa Galata Borsası (1830-1873), Borsa İstanbul A.Ş., 2013.

Albayrak, Gökçen Coşkun. Dersaadet'in Kileri Tuna Nehri'nde Ticaret ve Devlet, Dergah Yayınları, 2017.

Autheman, Andre. Bank-ı Osmanî-i Şahane Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası, Çeviren: Ali Berktaş, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2002.

Berkes, Niyazi. Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Bozarıslan, Hamit. İmparatorluktan Günümüze Türkiye Tarihi, Çeviren: Işık Ergüden, İletişim Yayınları, 2015.

Collas, Bernard Camille. 1864'te Türkiye, Çeviren: Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınları, Ankara, 2005.

Çakır, Coşkun (haz.). Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.

——— Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, 2001.

Davison, Roderic H.. Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923), Çeviren: Mehmet Moralı, Alkım Yayınevi, 2004.

- Demirel, Fatmagül (der.). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Duman, Hasan. Başlangıcından Harf Devrimine kadar Osmanlı – Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928, 1. Cilt (A-N), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000.
- Ediger, Volkan Ş.. Osmanlı'da Neft ve Petrol, ODTÜ Yayıncılık, 2007.
- Ekinci, Ekrem Buğra. Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası), Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Ertuğ, Hasan Refik. Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, Birinci Cilt, Yenilik Basımevi, 1970.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri. Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı, İ.Ü. İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1946.
- Findley, Carter V.. Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007), Çeviri: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Gencer, Ali İhsan. Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları, Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Dizisi 2, 1986.
- Genç, Mehmet. Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, 2000.
- Genç, Mehmet ve Özvar Erol (haz.). Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006.
- Geyikdağı, V. Necla. Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914, Hil Yayın, 2008.
- Göçgün, Önder. Kültür, Sanat Hayatımızda İlk Gazeteler ve İlk Tiyatro Eserleri, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Güran, Tevfik. 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- İnalcık, Halil ve Seyitdanlıoğlu Mehmet (ed.). Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- İnalcık, Halil. Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- Osmanlı ve Avrupa (Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri), Kronik Yayınları, 2017.
- Osmanlı ve Modern Türkiye, Timaş Yayınları, 2017.

Kasaba, Reşat. Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi (On Dokuzuncu Yüzyıl), Çeviren: Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, 1993.

Kazgan, Haydar ve Ateş, Toktamış ve Koraltürk, Murat. Tanzimat Sonrası Siyasal Gelişmeler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Finans Tarihi 1. Cilt, Yazarlar: Prof. Dr. Haydar Kazgan, Prof. Dr. Toktamış Ateş, Doç. Dr. Oğuz Tekin, Murat Koraltürk, Dr. Alkan Soyak, Dr. Nadir Eroğlu, Zeynep Kaban, Katkıda Bulunanlar: Prof. Dr. Güngör Uras, Prof. Dr. Kenan Mortan, Osman S. Arolat, Alpay Kabacalı, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti., İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999.

Kazgan, Haydar. Galata Bankerleri I. Cilt, Orion Yayınevi, Ankara, 2005.

— Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti, Vakıfbank, 1999.

Kaynak, Muhteşem. Kalkınma İktisadı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2011.

Kenanoğlu, M. Macit. Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005.

Keyder, Çağlar, Özveren, Y. Eyüp, ve Quataert, Donald (ed.). Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914), Çeviren: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Kıray, Emine. Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Kırval, Levent. Osmanlı Modernleşmesini Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Yeniden Okumak: 19. Yüzyılda Dış Politikada ve Denizlerde Kuşatılan Devlet-i Aliyye, Der Yayınları, İstanbul, 2017.

Kış, Salih. Divan-ı Muhasebat – Osmanlı Devleti'nde Mali Denetim (1862-1908), Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 2016.

Kocakaplan, Saim Çağrı. 18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Kolay, Arif (ed.). Türk Modernleşmesi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.

Koloğlu, Orhan. Osmanlı'da Kamuoyu, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010.

Kuneralp, Sinan. Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922), Prosopografik Rehber, İSİS, 1999.

- Kuneralp, Sinan (ed.). Ottoman Diplomatic Documents on “The Eastern Question” III, Egypt: From Ismail Pasha’s Abdication to Hasan Fehmi Pasha’s mission to London 1879-1885, Centre D’Histoire Diplomatique Ottomane Center For Ottoman Diplomatic History, The Isis Press İstanbul, 2011.
- Kurdakul, Necdet. Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1997.
- Kurmuş, Orhan. Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi, Bilim Yayınları, 1974.
- Kutay, Cemal. Avrupa’da Sultan Aziz, Sile Matbaası, İstanbul 1970.
- Kütükoğlu, Mübahat S.. Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri II (1838-1850), İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1976.
- Lewis, Bernard. Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çeviren: Prof. Dr. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Mardin, Şerif. Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Morel, Eugene. La Turquie et ses Reformes (Türkiye ve Reformları), Süreç Yayınları, 1984.
- Ortaylı, İlber. Batılılaşma Yolunda, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2017.
- Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tarihimiz ve Biz, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- Batılılaşma Yolunda, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2017.
- Önsoy, Rifat. Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988.
- Özakupınar, Yılmaz. İnsan Düşüncesinin Boyutları, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Öztuna, Yılmaz. Osmanlı Devleti Tarihi Medeniyet Tarihi, 2. Cilt, Ötüken Yayınları, 2016.
- Öztürk, Ali İhsan. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri (Yap-İşlet-Devret Uygulaması) (1852-1964), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2010.
- Pakalın, Mehmed Zeki. Sicill-i Osmanî Zeyli, Son Dönem Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi, Cilt VIII, Halil Bey – Haşim Bey, Yayına Hazırlayan: Öğr. Gör. Dr. Ayhan Afşin Ünal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

- Sicill-i Osmanî Zeyli, Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi, Cilt II, Abuk Ahmed Paşa – Ali Muzaffer Bey, Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Şakir Batmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- Pamuk, Şevket. Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Rona, Zeynep (haz.). Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Somel, Selçuk Akşin. Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin, Çeviren: Osman Yener, İletişim Yayınları, 2010.
- Süreyya, Mehmed. Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye, Cilt IV/II.
- Tabakoğlu, Ahmet. Osmanlı Mâlî Tarihi, Dergah Yayınları, 2016.
- Türkiye İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.
- Toplu Makaleler I İktisat Tarihi, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yayınları, 2016.
- Tansel, Fevziye Abdullah (haz.). Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları, Hazırlayan: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Topuz, Hıfzı. II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, 2016.
- Türkdoğan, Orhan. Türk Sanayi Toplumu (Sanayi Sosyolojisine Giriş), Çizgi Kitabevi, Konya Aralık 2015.
- Ubıcmı, M. A.. Türkiye 1850 Cilt 2, Türkçeye Çeviren: Cemal Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Us, Hakkı Tarık. Meclis-i Meb'usan (1293=1877) Zabıt Ceridesi I. Cilt, Vakit Gazetesi Matbaası, İstanbul 1939.

Yalman, Ahmet Emin. Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913, Çeviren: Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Zürcher, Erik Jan. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 1995.

TEZLER

Camgöz, Mevlüt. 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Zahire Fiyatları ve Tedarik Bölgeleri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 2010.

Ekinci, İlhan. Tuna Komisyonu ve Tuna'da Ticaret (1856-1883), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun OMU, SBE, Samsun 1998.

Kasap, Sevilay. Sergi-i Umumî-i Osmanî 1863, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003.

Taşkın, Ünal. Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 2005.

Uygun, Süleyman. Mesajeri Maritim Kumpanyası ve Osmanlı Devleti'nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914), Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya 2013.

MAKALELER

Ağır, Seven. Osmanlı İktisat Düşüncesinde Bir Kalkınma Stratejisi Olarak Örnek Alma, Türkiye'de İktisadi Düşünce, Derleyenler: M. Erdem Özgür, Alper Duman, Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 49-90.

Akar, Şevket Kamil. Tanzimat Döneminde Para Bozdurma Sorunu ve Köşe Sarrafları (1839-1879), Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 3, No 1, 2011.

Akbulut, Uğur. Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876), Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/5, 2013, p. 54.

Albayrak, Gökçen Coşkun. Osmanlı'da İç Borçlanma ve Sarraflar, Bilimevi İktisat Üç Aylık Ekonomi Siyaseti ve Kültürü Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 4, 2018.

Anbar, Adem. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914, Maliye Finans Yazıları, Yıl:23, Sayı: 84, Temmuz 2009.

Berkes, Niyazi. Ekonomik Tarih ile Teori İlişkileri Açısından Türkiye'de Ekonomik Düşünün Evrimi, Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine, Derleyen: Yard. Prof. Dr. Fikret Görün, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1972, s. 39-55.

- Çetinsaya, Gökhan. Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt I-Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İletişim Yayınları, 2001.
- Çakır, Coşkun. Tanzimat Dönemi'nde Ticaret Alanında Yapılan Kurumsal Düzenlemeler: Meclisler, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Cilt 6, Sayı 43-44, Ocak 2000.
- Damlıbağ, Fatih. Batı Anadolu'da İhracat için Pamuk Üretimi (1860-1870), İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2011.
- Demir, Kenan. Osmanlı Ziraat Dergilerinden Bir Örnek: Ekinci, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, XIX/1, 2017.
- Demir, Tanju. Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları, OTAM, 2006, sy. 17.
- Ekinci, İhan. XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXI, S. 2, Aralık 2006, s. 55.
- Ekinci, İhan. XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXI, S. 2, Aralık 2006, s. 36.
- Eldem, Edhem. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile Malî Bütünleşme Süreci: Dış Borç, Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç – Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, İstanbul.
- Erler, Mehmet Yavuz. İstanbul'da Deniz Ulaşımı (1870-1875), Osmanlı Araştırmaları XXI, Neşir Heyeti: Halil İnalçık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry-İsmail Erünsal-Klaus Kreiser-A. Atilla Şentürk, Enderun Kitabevi, İstanbul 2001.
- Ertuğ, Hasan Refik. Türk Basımı Nasıl Doğdu ve Gelişti, Yeni Türkiye, İstanbul 1959.
- Güran, Tevfik. Osmanlı Kamu Maliyesi 1839-1918, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç – Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006.
- Güran, Tevfik. Tanzimat Döneminde Tarım Politikası, TANZİMAT Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Editörler: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Güran, Tevfik. Ziraî Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- İnalçık, Halil. Tanzimat Nedir?, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Editörler: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

- İslamoğlu, Huri. On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Neo-Liberal İmparatorluk Oluşumları, Osmanlı'nın Peşinde Bir Yaşam Suraiya Faroqi'ye Armağan, Derleyen: Onur Yıldırım, İmge Kitabevi Yayınları, 2008.
- Karaman, Mehmet Ali. Osmanlı Modernleşmesinde Basın, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:32, Ağustos 2014.
- Kılıçaslan, M. Emre. Avusturya Lloyd Vapur Şirketi'nin İstanbul'un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri, Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt VI, Editör: Coşkun Yılmaz.
- Kolay, Arif. Türk Modernleşmesine Sergilerin Katkısı: 1909 Bursa Sergisi Örneği, Türk Modernleşmesi, Editör: Arif Kolay, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.
- Küçük, Cevdet, Hasan Fehmi Paşa, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 16, Yıl: 1997.
- Kütükoğlu, Mübahat S.. Osmanlı Gümrük Kayıtları, Osmanlı Araştırmaları Dergisi I, Neşir Heyeti: Halil İncılık-Nejat Göyünç- Heath W. Lowry, İstanbul 1980.
- Ongunsu, Ahmet Hamit. Tanzimat ve Amillerine Umumî bir Bakış, Tanzimat I, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, 1999.
- Özdemir, Mehmet. Türkiye'de Turizmin Başlaması: Osmanlı'da Sanayileşme Çabaları: Sergi-i Umum-i Osmanî (1863 İstanbul Uluslar arası Sergisi), Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 22, Sayı:1, Bahar:87-90, 2011.
- Özvar, Erol. Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar, Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat, Hazırlayan: Coşkun Çakır, Klasik Yayınları, İstanbul 2012, s. 105.
- Özveren, Eyüp. İster İstemez Karşılaştırmalı ve Dışa Bağımlı İktisadi Düşünce Tarihimiz: Gözlemler ve Sorunlar, Türkiye'de İktisadi Düşünce, Derleyenler: M. Erdem Özgür, Alper Duman, Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 13-48.
- Pamuk, Şevket. Osmanlı Devleti'nin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi 1600-1850, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1, Hazırlayanlar: Mehmet Genç - Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, İstanbul.
- Sarc, Ömer Celâl. Tanzimat ve Sanayiimiz, Tanzimat I, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, 1999.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Editörler: Halil İncılık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Tekdemir, Aziz. Ticaret Nezareti'nin Kuruluşu ve İdari Birimleri, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret, Derleyen: Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

- Osmanlı Devleti'nde İlk Ticari Gazete: Ceride-i Ticaret, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, Haziran 2011.
- Tekeli, İ lhan. 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İ mparatorluğu, Editörler: Halil İ nalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal. Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Haricî Ticaret Siyaseti, Tanzimat I, Milli Eğitim Basımevi, 1999.
- Toprak, Zafer. İ ktisat Tarihi, Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 2005.
- Tunalı, Ayten Can. Fehmi Paşa - Hasan Fehmi Pasha, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 28, Sayı: 46, 2009.
- Hasan Fehmi Paşa'nın Aydın Valiliği Döneminde Eğitim-Öğretimde Düzenlemeler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46, 1 (2006).
- Quataert, Donald. 19. Yüzyıla Genel Bir Bakış İ slahatlar Devri 1812-1914, Türkçeye Çeviren: Süphan Andıç, Osmanlı İ mparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914) Cilt 2, Editörler: Halil İ nalcık-Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Uludağ, Osman Şevki. Tanzimat ve Hekimlik, Tanzimat II, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, 1999.
- Ulutan, Burhan. Tanzimat Dönemi'nde Para ve Bankacılık Uygulamaları, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu (Bildiriler), Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 1991.
- Uygun, Süleyman. Karadeniz Sularında Fransız Paquet Vapur Kumpanyası (1878-1914), Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2016; (20).
- Ünver, Süheyl. Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar, Tanzimat II, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, 1999.
- Yazıcı, Nesimi. Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını: "Takvim-i Ticaret", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu, ODTÜ, Ankara 6-7 Kasım 1989.
- Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Yıldıran, Neşe. Dış Borçlanmada 33 Yıllık Birliktelik ve Doğu-Batı Ekseninde Bir İkiz Bina:
Tütün Rejisi ve Bank-ı Osmanî-i Şahane, Osman Hamdi Bey ve Dönemi
Sempozyumu, Hazırlayan: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.

